DLA ABSOLWENTÓW SZKÓŁ PODSTAWOWYCH

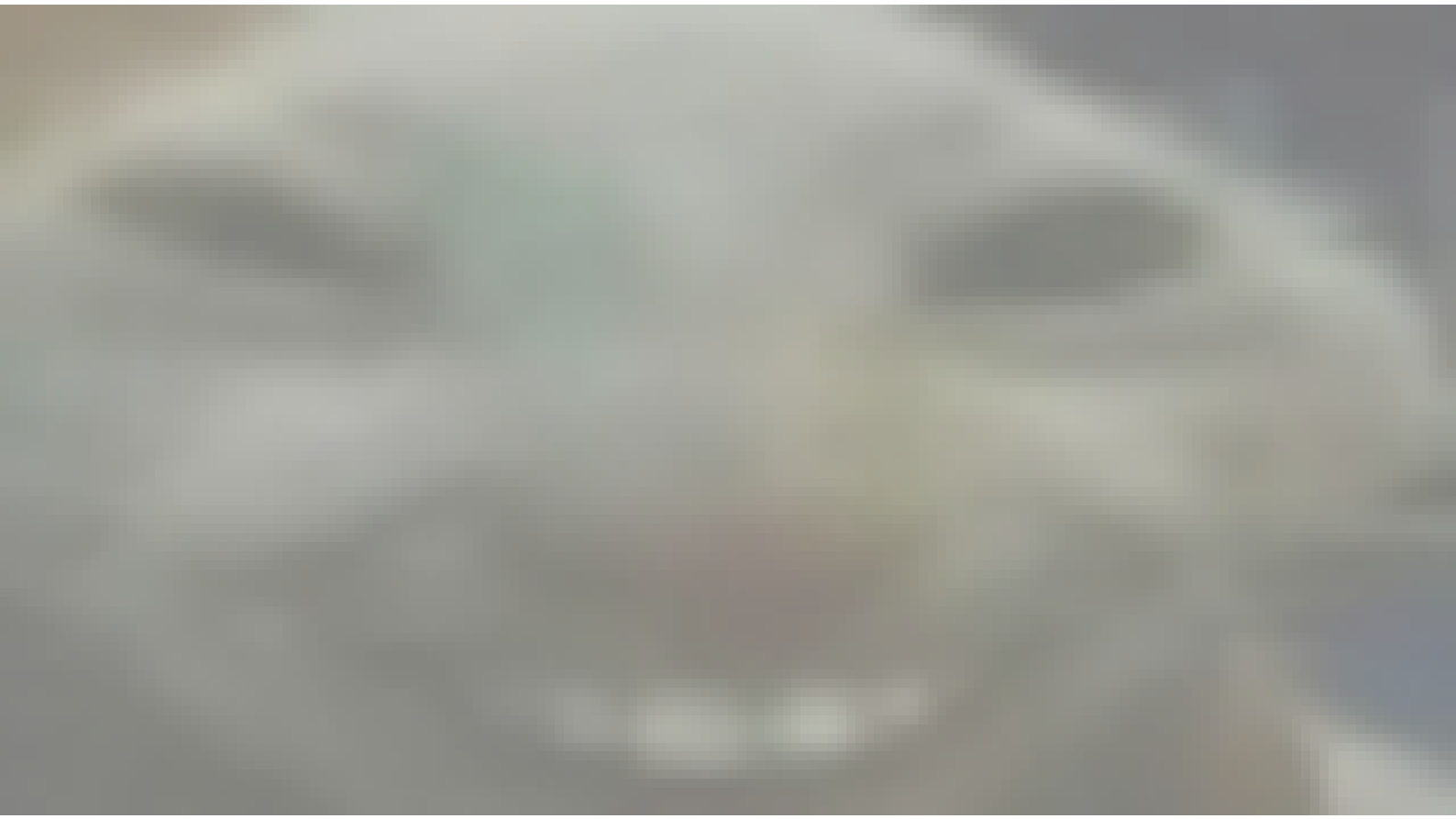
W centrum uwagi 1

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Zakres rozszerzony

nowa era

Arkadiusz Janicki
Jerzy Komorowski
Arkadiusz Peisert

W centrum uwagi

1

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Zakres rozszerzony

Zawiera zintegrowane treści z zakresu podstawowego

nowa era Twoje mocne strony

W centrum uwagi

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania wiedzy o społeczeństwie na podstawie opinii rzeczoznawców:
dr. Piotra Feczki, dr. Krzysztofa Waldemara Muchy i mgr Teresy Kosyry-Cieślak.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: liceum ogólnokształcące i technikum
Rok dopuszczenia: 2019

Numer ewidencyjny w wykazie MEN: 1035/1/2019

Podręcznik został opracowany na podstawie *Programu nauczania wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum zakres rozszerzony ze zintegrowanymi treściami z zakresu podstawowego „W centrum uwagi”.*

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujmy cudzą własność i prawo. Więcej na **www.legalnakultura.pl**

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2019
ISBN 978-83-267-3673-5

Redakcja merytoryczna: Grzegorz Aleksandrowicz, Rafał Paliwoda, Arkadiusz Wasilewski.
Redakcja językowa: Marcin Januszewski.
Współpraca redakcyjna: Joanna Adamczak, Tomasz Bach.
Nadzór koncepcyjno-redakcyjny: Anna Pietrzak.
Nadzór artystyczny: Kaia Pichler. **Opieka graficzna:** Ewa Kaletyn.
Projekt okładki: Maciej Galiński. **Projekt graficzny:** Marcin Kołacz.
Opracowanie graficzne: Grzegorz Afeltowicz, Klaudia Jarocka, Sławomir Włodarczyk, Marek Błoszko, Marcin Kołacz.
Ilustracje: Elżbieta Buczkowska, Ewa Sowulewska, Wojciech Sendal, Paulina Podolska, Adam Król, Szczepan Sadurski, Krzysztof Mrawiński, Joanna Ptak.
Fotoserwis: Paulina Łukaszewska, Przemysław Traczyk.
Realizacja projektu graficznego: Jarosław Kosiorek.

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku. Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

Nowa Era Sp. z o.o.
Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa
www.nowaera.pl, e-mail: nowaera@nowaera.pl
Centrum Kontaktu: 801 88 10 10, 58 721 48 00

Druk i oprawa: Techgraf, Łańcut

O czym jest podręcznik?

W podręczniku znajdziesz informacje dotyczące życia społecznego oraz różnorodności kulturowej współczesnego świata, w tym treści poświęcone narodowi i mniejszościom narodowym. Opanujesz i udoskonalisz umiejętności przedmiotowe, m.in. związane z analizą materiałów źródłowych oraz udziałem w dyskusji.

Informacje zawarte w podręczniku są aktualne na dzień 8 maja 2019 r.

Czemu służą poszczególne elementy podręcznika?

polityka | partia | wybory

Słowa wyszczególnione na początku każdego tematu podpowiedzą Ci, jakie zagadnienia są w nim najważniejsze.

Przykład

Ciekawe przykłady, często nawiązujące do życia codziennego, pomogą Ci lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

Ćwiczenia

Wykonanie poleceń umieszczonych na końcu tematu pozwoli Ci utrwalić zdobytą wiedzę.

Symbol ★ sygnalizuje, że ćwiczenie ma wyższy stopień trudności.

Pamiętaj, aby wykonywać zadania w zeszycie – nie zapisuj rozwiązań w podręczniku.

Gdyby zapytano obywateli

Pierwszy akapit w temacie wskazuje na związki zagadnienia omawianego na lekcji z otaczającą Cię rzeczywistością.

Czy wiesz, że...

Dzięki ciekawostkom poznasz interesujące informacje związane z tematyką lekcji.

Konstytucja RP: art. 45 i 47

Odniesienia do konkretnych przepisów *Konstytucji RP* pozwolą Ci na bieżące korzystanie z ustawy zasadniczej, której fragmenty znajdziesz na końcu podręcznika.

Praca z lekturą

Fragmenty lektur dostarczą Ci dodatkowych informacji i pomogą lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

O tym się mówi

Dzięki fragmentom tekstów naukowych i publicystycznych zapoznasz się z różnymi opiniami na temat zjawisk z życia społecznego.

WIESZ, UMIESZ, ZDASZ

Podsumowanie

Na tych stronach znajdziesz **syntetyczne zestawienie kluczowych wiadomości** z każdego rozdziału.

Sposób na zadania

Szczegółowe wskazówki i podpowiedzi pozwolą Ci opanować umiejętność rozwiązywania konkretnych typów zadań zawierających zróżnicowane materiały źródłowe.

Zadania powtórzeniowe

Te **zadania** umożliwią Ci sprawdzenie wiedzy z danego rozdziału oraz utrwalenie umiejętności rozwiązywania różnorodnych typów zadań.

Spis treści

1. Człowiek w społeczeństwie

1. Człowiek istotą społeczną 6
2. Osobowość człowieka 12
3. Wartości i normy społeczne 20
4. Socjalizacja 28
5. Rodzina dawniej i dziś 32
6. Człowiek wobec inności 38
7. Komunikacja interpersonalna 46
Podsumowanie 54

2. Kulturowa różnorodność społeczeństwa

1. Rodzaje społeczeństw 60
2. Kultura 68
3. Zróżnicowanie kulturowe 74
4. Kultura masowa 80
5. Religia jako zjawisko społeczne 86
6. Subkultury młodzieżowe 94
7. Spory światopoglądowe 100
Podsumowanie 106

3. Funkcjonowanie społeczeństwa

1. Struktura społeczna 112
2. Przemiany społeczne w Polsce 116
3. Nierówności społeczne 124
4. Wykluczenie społeczne i jego wymiary 130
5. Imigranci w Europie 138
Podsumowanie 144

4. Naród i mniejszości narodowe

1. Koncepcje narodu 150
2. Tożsamość narodowa 158
3. Mniejszości narodowe i etniczne 168
4. Postawy wobec mniejszości i cudzoziemców 184
5. Polacy za granicą 192
6. Polityka narodowościowa państw 200
Podsumowanie 210

Konstytucja RP (fragmenty) 215
Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych (fragment) ... 227
Słownik wybranych pojęć 233
Indeks rzeczowy i osobowy 237
Lista lektur i przydatnych linków internetowych 240

1 Człowiek w społeczeństwie

1. Człowiek istotą społeczną
2. Osobowość człowieka
3. Wartości i normy społeczne
4. Socjalizacja
5. Rodzina dawniej i dziś
6. Człowiek wobec inności
7. Komunikacja interpersonalna

1 Człowiek istotą społeczną

status społeczny | rola społeczna | potrzeby człowieka | zbiorowości | grupa społeczna | zasada zaufania | zasada wzajemności | zasada pomocy

Aby żyć i rozwijać się, człowiek potrzebuje kontaktu z innymi ludźmi. Dlatego określa się go jako istotę społeczną. Funkcjonowanie w społeczeństwie wiąże się z posiadaniem określonych statusów społecznych, odgrywaniem konkretnych ról oraz przynależnością do różnych zbiorowości.

Czym jest status społeczny?

Jeśli zadasz swoim bliskim i znajomym pytanie: „Kim jesteś?", z pewnością wiele razy usłyszysz: „Jestem kobietą/mężczyzną", „Jestem uczniem/uczennicą", „Jestem córką/synem, siostrą/bratem", „Czuję się Polką/Polakiem", „Pracuję jako... w firmie...". Takie i podobne odpowiedzi wskazują na **status społeczny** danej osoby. Status to określenie miejsca danej jednostki (lub jednostek) w zbiorowości.

Człowiek funkcjonuje w kilku lub nawet kilkudziesięciu zbiorowościach jednocześnie, np. w rodzinie, zakładzie pracy, parafii, grupie koleżeńskiej. W każdej z nich posiada określony status. Wyróżnia się statusy przypisane i osiągane.

- **Statusy przypisane** przysługują nam niezależnie od naszej woli, np. dziecko staje się córką lub synem swoich rodziców już w momencie narodzin.
- **Statusy osiągane** wynikają bezpośrednio lub pośrednio z decyzji i starań, jakie podejmujemy w ciągu naszego życia. Przykładowo, status piłkarza to efekt samodzielnej decyzji danego zawodnika oraz jego możliwości fizycznych. Status wegetarianina zależy od wyboru danej osoby i od tego, czy konsekwentnie zachowuje ona bezmięsną dietę. Już jednak status kierowcy jest rezultatem nie tylko decyzji kandydata, lecz także wyniku egzaminu na prawo jazdy, który jest uzależniony zarówno od pracy włożonej przez zdającego, jak i od oceny egzaminatora.

Czym jest rola społeczna?

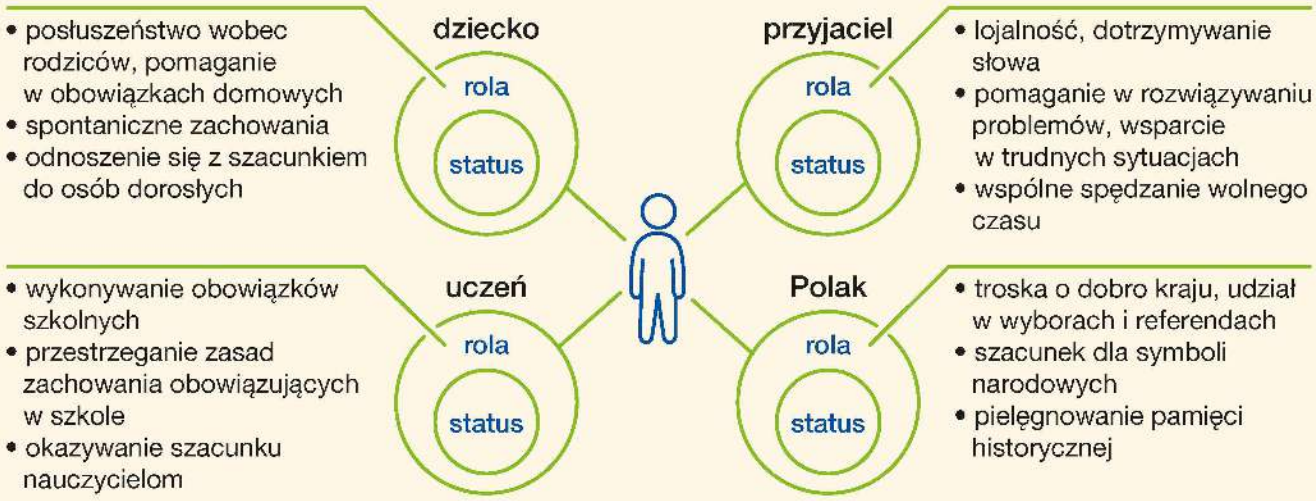
Z posiadaniem każdego statusu wiąże się odgrywanie **roli społecznej**, czyli prezentowanie w kontaktach z innymi ludźmi określonych postaw i zachowań (zob. schemat na sąsiedniej stronie). Mogą one wynikać z wewnętrznego przekonania danej osoby, że konkretna rola społeczna polega na takim właśnie postępowaniu. Mogą też wiązać się z wymaganiami ludzi z bliższego lub dalszego otoczenia.

Najczęściej sposób odgrywania ról społecznych jest wypadkową zarówno osobistych emocji i poglądów danej osoby, jak i oczekiwań zewnętrznych. Przykładowo, rola rodzica wynika jednocześnie z jego uczuć wobec dziecka i więzi rodzinnych oraz z oczekiwań innych, m.in. dziadków, którzy są szczególnie związani z wnukami, a także nauczyciela czy lekarza, którzy w imieniu całego społeczeństwa wskazują, jak należy postępować z najmłodszymi w konkretnych sytuacjach.

W życiu codziennym zdarza się, że odgrywanie jednej roli utrudnia, a nawet uniemożliwia właściwą realizację innej. Przykładowo, policjant, który wykrył, że jego brat popełnił przestępstwo, staje przed dylematem, jak postąpić: zachować lojalność wobec bliskiej osoby czy wypełnić zawodowy obowiązek. Taką sytuację określamy jako **konflikt ról**.

Przykłady statusów i ról społecznych

Z rolą społeczną są związane określone postawy, zachowania, prawa i obowiązki. Każda rola opiera się także na założeniu, że dana osoba będzie miała pewną swobodę w wyborze sposobu jej odgrywania.

Potrzeby człowieka

Życie wśród innych ludzi pozwala człowiekowi na zaspokajanie rozmaitych potrzeb. **Potrzebą** nazywamy odczuwalny brak czegoś, co jest dla danej jednostki ważne lub niezbędne do życia. Potrzeby ludzkie są zróżnicowane. Człowiek musi zaspokoić określone potrzeby naturalne, np. snu, odżywiania, ale ważne jest dla niego także realizowanie potrzeby bezpieczeństwa czy potrzeby przynależności, dotyczącej utrzymywania relacji z innymi ludźmi. Jedną z najbardziej znanych klasyfikacji potrzeb człowieka opracował amerykański psycholog Abraham Maslow [czyt.: masłoł], który podzielił je na **potrzeby niższego rzędu** (podstawowe) i **potrzeby wyższego rzędu,** czyli te, które odróżniają człowieka od zwierzęcia (zob. schemat obok).

Każdy człowiek odczuwa wiele różnych potrzeb, każdy potrafi też wskazać spośród nich te, które są dla niego szczególnie ważne. Przykładowo, niektóre osoby dążą przede wszystkim do zdobycia uznania i szacunku, natomiast inne koncentrują się na realizacji potrzeb duchowych.

Współcześnie potrzeby naturalne i potrzeby wyższego rzędu są zaspokajane z pośrednim lub bezpośrednim udziałem społeczeństwa. Przykładowo, w miastach utworzone w jego ramach instytucje organizują zarówno dostawy żywności, wody i energii elektrycznej, jak i uroczystości religijne czy imprezy kulturalne. Społeczeństwo uczestniczy w realizacji potrzeb swoich członków przede wszystkim dlatego, że gdyby poszczególne osoby, rodziny czy grupy zaspokajały potrzeby na własną rękę, dochodziłoby do nieustannych konfliktów i kolizji interesów.

Zaproponowana przez Abrahama Maslowa hierarchia potrzeb jest przedstawiana w formie schematu nazywanego od nazwiska badacza piramidą Maslowa.

Formy życia społecznego

Życie każdego z nas toczy się w ramach wielu zbiorowości ludzkich. Różnią się one między sobą pod wieloma względami, m.in. trwałością i stopniem zorganizowania oraz rodzajem **więzi społecznych**, czyli relacji łączących ich poszczególnych członków. Możemy wyróżnić kilka form życia społecznego.

- **Zbiorowość społeczna** to nietrwałe skupisko ludzkie funkcjonujące w określonym miejscu i czasie. Poczucie wspólnoty (przynależności) i więzi między tworzącymi ją osobami wynikają z obiektywnych okoliczności zewnętrznych, często z przypadkowych sytuacji. Zbiorowość społeczną mogą tworzyć np. pasażerowie pociągu, widzowie oglądający film w kinie, mieszkańcy hotelu.
- **Społeczność** jest średnio trwałą formą – więzi między należącymi do niej ludźmi wynikają z tego, że wspólnie biorą oni udział w określonej dziedzinie życia społecznego. Przykładowo, uczniowie tworzą społeczność szkolną, wierni uczęszczający na nabożeństwa do jednej świątyni – społeczność parafialną, a ludzie dopingujący tę samą drużynę piłkarską – społeczność kibiców danego klubu. W społeczności – inaczej niż w zbiorowości społecznej – obowiązuje pewna hierarchia. Najczęściej można w niej wyróżnić nieformalną elitę, do której należą osoby najbardziej znane, rozpoznawane i cenione.
- **Społeczność lokalna** to szczególny rodzaj społeczności – należący do niej ludzie są ze sobą związani dzięki wspólnemu zamieszkiwaniu w jednej miejscowości czy w tej samej okolicy. W przeszłości była to jedna z najważniejszych zbiorowości w życiu człowieka, jednak obecnie wielu ludzi często migruje i odwraca się od społeczności lokalnych.
- **Grupa społeczna** jest zbiorowością złożoną z co najmniej trzech osób, które współdziałają ze sobą, aby zrealizować wspólne cele. Grupami społecznymi są np. rodzina, grono przyjaciół. Więcej na ich temat dowiesz się w dalszej części tematu.
- **Społeczeństwo** to trwała zbiorowość ludzka zamieszkująca określone terytorium i posiadająca własną kulturę. Jest najbardziej złożoną formą życia społecznego: składa się z wielu różnych grup i organizacji, a także posiada własne instytucje. Społeczeństwo najczęściej tworzą mieszkańcy danego państwa – istnieją więc np. społeczeństwa polskie, niemieckie i chińskie.

Współcześnie wiele osób należy do społeczności internetowych, które funkcjonują w różnych portalach i serwisach społecznościowych oraz na forach dyskusyjnych.

Czym są instytucje społeczne?
Pojęcie to możemy rozumieć na dwa sposoby.

Instytucje społeczne to **organizacje i grupy ludzi**, które przez długi czas wykonują zadania ważne dla społeczeństwa.

Przykłady: urzędy, zakłady pracy, szpitale, więzienia, biblioteki, kościoły.

Instytucjami społecznymi określamy także ustalone przez społeczeństwo **formy działalności i sposoby postępowania**, które obowiązują w różnych sytuacjach i dziedzinach życia.

Przykłady: szkolnictwo, małżeństwo, sprzedaż, własność, władza.

Grupy społeczne

Wiele statusów i ról społecznych wynika z przynależności człowieka do grup społecznych. Zbiorowości te są bardzo zróżnicowane (zob. tabela poniżej), jednak każda z nich charakteryzuje się czterema cechami.

- **Wspólne cele i interesy** łączące członków grupy mogą być związane z określonymi poglądami, problemami, działaniami. Dla grupy przyjaciół głównymi celami będą np. wzajemna pomoc i przyjemne spędzanie wolnego czasu. Natomiast partia polityczna będzie dążyć przede wszystkim do zdobycia władzy i realizacji programu wyborczego.
- **Współpraca i wzajemne porozumienie.** Członkowie grupy regularnie kontaktują się ze sobą i współdziałają, istnieje bowiem między nimi trwała płaszczyzna porozumienia.
- **Struktura** to wewnętrzna organizacja grupy, określająca funkcje pełnione przez jej członków (np. lider, ekspert, wykonawca) i zasady ich działania. Struktura może być złożona lub bardzo uproszczona, opierać się na spisanych regułach (np. na statucie, regulaminie) lub niepisanych zwyczajach.
- **Tożsamość** jest poczuciem odrębności, które wyróżnia członków grupy z szerszej zbiorowości, np. ze społeczeństwa. Tożsamość grupowa jest czymś więcej niż sumą tożsamości poszczególnych członków grupy. Może wynikać np. z podobnych poglądów na jakąś sprawę, z wyznawania tej samej religii albo ze wspólnych zainteresowań.

Czasami można spotkać się z rozumieniem pojęcia grupy społecznej, które nie uwzględnia wszystkich wymienionych cech. Przykładowo, w mediach pojawiają się niekiedy informacje dotyczące grupy emerytów. Tymczasem nie jest to grupa w sensie socjologicznym, gdyż emeryci nie uważają się za odrębną zbiorowość ani nie są zorganizowani w żadnej strukturze. Zbiory ludzi, które nie mają cech charakterystycznych dla grupy społecznej, lecz zostały wyróżnione z danego społeczeństwa na podstawie innych kryteriów (dotyczących np. wieku, płci, wykonywanego zawodu), nazywamy **kategoriami**.

Podział grup społecznych

Kryterium podziału	Rodzaje grup	Przykłady
Liczba członków	**Małe** – obejmują niewielką liczbę osób, które znają się nawzajem i utrzymują ze sobą kontakty.	rodzina, grupa przyjaciół, drużyna sportowa
	Duże – są na tyle liczne, że większość członków nie utrzymuje ze sobą bezpośrednich relacji.	naród, katolicy, partia polityczna
Rodzaj przynależności	**Pierwotne** – tworzące je osoby nabywają członkostwo w sposób naturalny, występują między nimi silne więzi emocjonalne.	rodzina, grupa rówieśnicza
	Wtórne – przynależność do nich wynika z wyboru jednostki, a członków zwykle łączą ściśle określone cele i interesy.	związek zawodowy, organizacja społeczna
Sposób zorganizowania	**Formalne** – działają na podstawie przepisów (np. statutu, regulaminu), mają ściśle określoną strukturę wewnętrzną (np. organy, stanowiska).	szkoła, partia polityczna, pracownicy urzędu
	Nieformalne – ich funkcjonowanie opiera się na bezpośrednich relacjach między członkami, nie mają formalnej struktury wewnętrznej.	grupa przyjaciół, fanklub muzyczny, sportowy
Dostępność	**Ekskluzywne** – obowiązują w nich określone kryteria przyjmowania członków (kwalifikacje, zamożność, doświadczenie), które mogą być spełnione tylko przez niektóre osoby.	reprezentacja kraju w piłce nożnej, studenci prestiżowej uczelni
	Inkluzywne – członkiem grupy można zostać stosunkowo łatwo, przynależność wynika wyłącznie z woli danej osoby.	grupa wycieczkowa, koło zainteresowań

Spójność grup społecznych

Ludzie tworzą grupy z wielu powodów. Jednym z nich jest potrzeba przynależności. Ponadto grupy umożliwiają realizowanie potrzeb, których jednostka nigdy nie byłaby w stanie zaspokajać samodzielnie. Jednak aby grupa mogła spełniać swoje funkcje, powinna być spójna. Uważa się, że grupowej spójności sprzyja sytuacja, w której relacje między członkami są oparte na zasadach:

- zaufania,
- wzajemności,
- pomocy.

Zaufanie, czyli przekonanie o szczerości i uczciwości innych, może być odwzajemnione lub nieodwzajemnione. Jednostronne zaufanie do drugiego człowieka może wynikać z głębokiego uczucia (fascynacji, zakochania) lub po prostu z wiary w ludzi. Jeśli jednak pozostaje nieodwzajemnione, ulega osłabieniu.

Zgodnie z **zasadą wzajemności** każdy, kto otrzymał od innej osoby jakiś przedmiot albo uzyskał od niej jakąś przysługę, powinien się jej po pewnym czasie odwzajemnić innym miłym gestem, pomocą w trudnej sytuacji lub prezentem. Wzajemność jest jednocześnie regułą etyczną i prawidłowością, która porządkuje życie społeczne. Warto zwrócić uwagę na to, że nie jest ona tym samym co zwykła wymiana towarów czy usług. Po pierwsze, odwzajemnienie nie musi następować bezpośrednio po wyświadczeniu przysługi lub po przekazaniu daru. Po drugie, nie może ono zostać wymuszone przez darczyńcę. Po trzecie, wartość wzajemnych usług czy prezentów nie musi być taka sama. W regule wzajemności bardziej chodzi bowiem o budowanie i podtrzymywanie więzi wewnątrzgrupowej niż o satysfakcję z otrzymywania darów.

Utrzymywanie stałych i pozytywnych relacji daje każdemu z nas poczucie bezpieczeństwa, możemy bowiem oczekiwać, że inni przyjdą nam z **pomocą** w trudnej sytuacji. Wzajemność doprowadza także do wzmocnienia zaufania między członkami grupy.

Gdy grupa jest zbyt spójna

Duża spójność grupy może mieć negatywne konsekwencje. Istnieje niebezpieczeństwo, że dana zbiorowość zacznie nadmiernie kontrolować swoich członków lub zbyt surowo ich karać nawet za drobne odstępstwa od obowiązujących w niej reguł.

Jednym z większych zagrożeń jest możliwość wystąpienia **syndromu myślenia grupowego**. Polega on na tym, że w procesie podejmowania decyzji członkowie grupy starają się unikać sporów i konfliktów, które mogłyby osłabić spójność czy jednomyślność całej zbiorowości. Nawet jeśli niektóre osoby mają poważne wątpliwości, czy proponowane rozwiązanie jest słuszne, nie zgłaszają sprzeciwu. W rezultacie grupa może podejmować bardzo złe decyzje (zob. przykład).

Przykład

Katastrofa Challengera

Jednym z przykładów negatywnych skutków grupowego myślenia jest katastrofa amerykańskiego promu kosmicznego Challenger [czyt.: czelendżer] w 1986 roku. Podczas przygotowań do wystrzelenia wahadłowca wystąpiło wiele problemów, m.in. wykryto liczne usterki techniczne. Po każdej kolejnej informacji o napotkanych trudnościach grupa osób podejmujących decyzje zgodnie stwierdzała, że nie ma podstaw do opóźnienia lub odwołania lotu. Prom eksplodował chwilę po starcie – zginęła cała jego siedmioosobowa załoga.

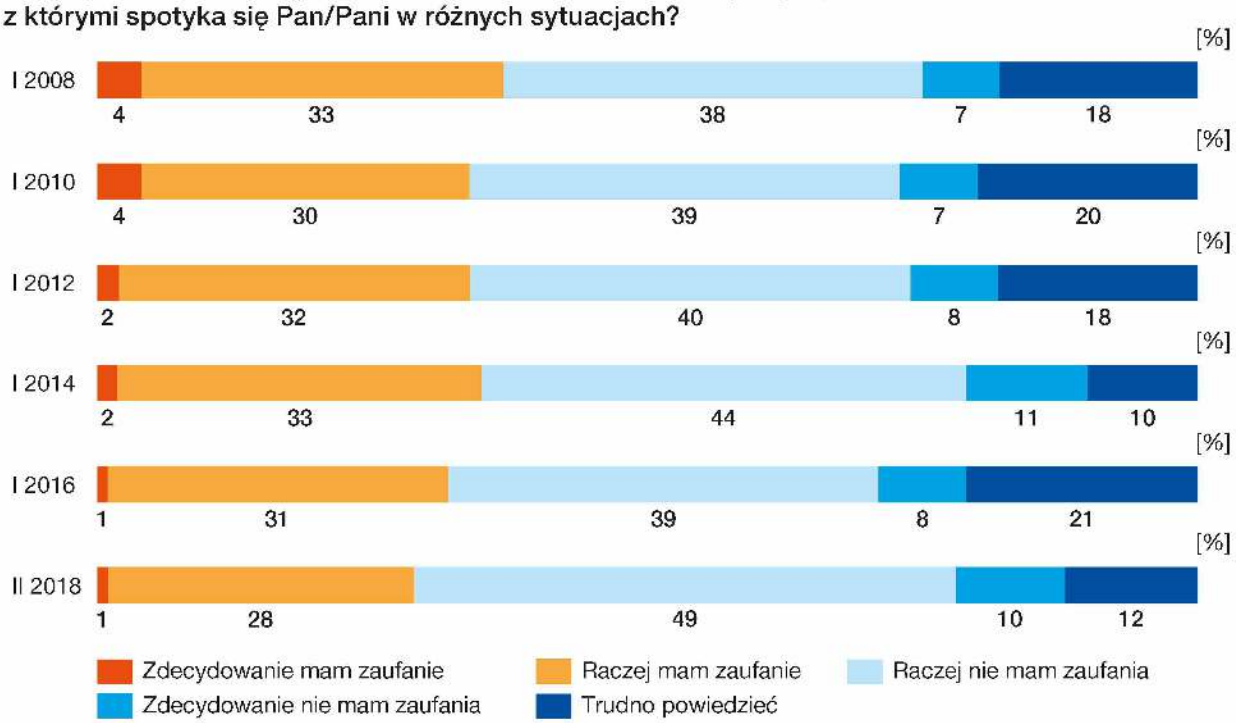
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Czy, ogólnie rzecz biorąc, ma Pan/Pani zaufanie do nieznajomych, z którymi spotyka się Pan/Pani w różnych sytuacjach?

Źródło: *O nieufności i zaufaniu*, www.cbos.pl [dostęp: 28.10.2018].

a) Odpowiedz, w którym roku poziom deklarowanego przez respondentów zaufania do nieznajomych był najwyższy. Wskaż także, w którym roku odnotowano najwyższy poziom nieufności.

b) Podaj przykłady zjawisk społecznych, które mogą – Twoim zdaniem – wpływać na wyniki badań dotyczących zaufania. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Zanotuj na kartce informacje o dziesięciu Twoich statusach społecznych. Następnie wykonaj podane polecenia wspólnie z koleżanką lub kolegą z ławki.

a) Porównajcie sporządzone przez Was listy statusów i określcie, z czego wynikają występujące między nimi podobieństwa i różnice.

b) Wśród wymienionych statusów wskażcie te, które zostały Wam przypisane, oraz te, które udało się Wam osiągnąć w trakcie Waszego życia.

3 Wymień oczekiwania związane z jedną z Twoich ról społecznych.

4 Przeprowadźcie w szkole krótką ankietę. Skorzystajcie z poniższego formularza oraz zaproponujcie inne zamknięte i otwarte pytania, które pozwolą określić poziom zaufania w Waszej społeczności szkolnej. Następnie podsumujcie wyniki badania.

Projekt edukacyjny

Spośród podanych opinii wskaż tę, z którą się zgadzasz.		
Uczniom naszej szkoły można, poza wyjątkami, ufać.	TAK	NIE
W kontaktach z uczniami naszej szkoły ostrożności nigdy za wiele.	TAK	NIE

2 Osobowość człowieka

osobowość | charakter | temperament | klasyczne teorie osobowości | racjonalność | emocje | inteligencja emocjonalna | kształtowanie postaw

Gdy ludzie w trakcie rozmowy chcą się czegoś dowiedzieć o człowieku, którego nie znają, a którego zna ich rozmówca, często zadają pytanie: „Jaka ona jest?" lub „Jaki on jest?". Zazwyczaj chodzi im nie tylko o wygląd zewnętrzny, lecz także o to, jak dana osoba postępuje, jak odnosi się do innych, co jest dla niej ważne w życiu itd. Można powiedzieć, że pytają o jej osobowość.

Czym jest osobowość?

To skomplikowany zbiór właściwości psychicznych człowieka, z którego wynika charakterystyczny dla danej osoby sposób odczuwania, myślenia i zachowania. Osobowość jest elementem, który decyduje o wyjątkowości każdego z nas – nie ma bowiem dwóch takich samych ludzi.

Osobowość bywa błędnie utożsamiana z charakterem i temperamentem. Należą one jednak do wspomnianych już właściwości psychicznych człowieka, a zatem są elementami, które współtworzą osobowość, podobnie jak inteligencja, emocje, zainteresowania i wiele innych (zob. schemat poniżej).

Jak opisać osobowość?

Już w starożytności wyodrębniano różne typy osobowości i elementy decydujące o jej kształcie. Przykładowo, grecki lekarz Hipokrates (V/IV w. p.n.e.) twierdził, że można wyróżnić cztery temperamenty:

- **sangwiniczny** – wesoły i aktywny,
- **flegmatyczny** – apatyczny i ospały,
- **melancholiczny** – smutny i zadumany,
- **choleryczny** – nerwowy i pobudliwy.

Osobowość – charakter – temperament

Charakter i temperament są elementami osobowości, które wywierają ogromny wpływ na nasze relacje z innymi ludźmi.

W XX w. amerykański psycholog Frank Sulloway [czyt.: salołej] głosił pogląd, że typ osobowości człowieka zależy od tego, jako które w kolejności dziecko przyszedł on na świat w swojej rodzinie.

- Pierwsze dziecko (pierworodne) otrzymuje od rodziców miłość i akceptację – dąży do tego, aby je utrzymać, dlatego podporządkowuje się panującym normom społecznym.
- Drugie dziecko musi odnaleźć swój sposób funkcjonowania w rodzinie – z tego powodu staje się buntownikiem, który wciąż szuka swojego miejsca w społeczeństwie.
- Trzecie dziecko rozwija się z wykorzystaniem doświadczeń starszego rodzeństwa. W dorosłym życiu poszukuje nowości, chętnie się uczy i eksperymentuje.

W drugiej połowie XX w. zaczęto rezygnować z wyróżniania typów osobowości. Podjęto natomiast próby wyodrębnienia jej kluczowych **cech**. Uznano bowiem, że dopiero kombinacja kilku cech występujących w różnym natężeniu nadaje kształt osobowości danej jednostki. Wyróżniono pięć głównych właściwości: ekstrawersję (otwartość na innych ludzi), ugodowość, sumienność, neurotyczność (negatywną emocjonalność) i otwartość na doświadczenia. Tworzą one tzw. **model wielkiej piątki** (zob. grafika poniżej).

Omówione do tej pory teorie koncentrowały się na opisie i charakterystyce osobowości. W niewielkim jednak stopniu wyjaśniały, jakie są jej źródła i jak się ona kształtuje, jak funkcjonuje i jak się zmienia. Odpowiedzi na te pytania starali się znaleźć twórcy tzw. **klasycznych teorii osobowości**.

Czy wiesz, że...

Amerykański psycholog William Sheldon [czyt.: ułiliam szeldon] twierdził, że temperament ma związek z budową ciała. Na tej podstawie wyróżnił trzy typy osobowości: endomorficzny, mezomorficzny, ektomorficzny. Współcześnie jego klasyfikację wykorzystuje się głównie w odniesieniu do budowy i fizjologii ciała.

Typ endomorficzny
osoba niska, krępa → zrelaksowana, towarzyska, uczuciowa, bezkonfliktowa

Typ mezomorficzny
osoba umięśniona, postawna, silna → pełna energii, odważna, asertywna

Typ ektomorficzny
osoba chuda, wysoka → introwertyczna, o skłonnościach artystycznych, kontempluje rzeczywistość

Model wielkiej piątki

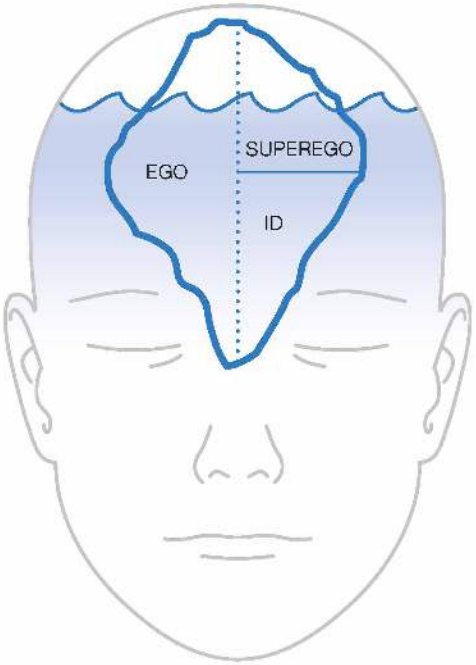
wysoka osoba rozmowna, energiczna, asertywna		1 ekstrawersja	 *niska* osoba cicha, powściągliwa, nieśmiała
znaczna osoba życzliwa, uprzejma, czuła		2 ugodowość	 *nieznaczna* osoba zimna, kłótliwa, okrutna
duża osoba skłonna do porządku, odpowiedzialna, poważna		3 sumienność	 *mała* osoba niedbała, nieodpowiedzialna, niepoważna
silna osoba lękliwa, niezrównoważona, chimeryczna		4 neurotyczność	 *słaba* osoba zrównoważona, spokojna, pogodna
duża osoba twórcza, inteligentna, wolna od uprzedzeń		5 otwartość na doświadczenia	 *mała* osoba trzymająca się schematów, mało kreatywna

Klasyczne teorie osobowości

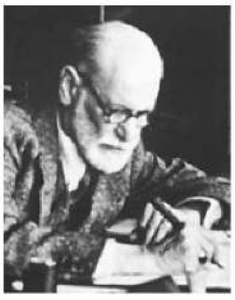
Poszczególne teorie różnią się przede wszystkim tym, że każda z nich za decydujący dla rozwoju osobowości uznaje inny aspekt aktywności psychicznej człowieka. Współcześnie uważa się, że koncepcje te wzajemnie się uzupełniają, zwracają bowiem uwagę na różne elementy kształtujące osobowość.

Teorie psychodynamiczne

- Ich najważniejsze założenia opracował **Zygmunt Freud** [czyt.: frojd]. Uznał on, że o kształcie osobowości decydują procesy zachodzące w ludzkiej psychice, z których najczęściej nie zdajemy sobie sprawy (pozostają ukryte, nieuświadomione).
- Zdaniem Freuda osobowość składa się z trzech części: id, superego i ego.
- **Id** obejmuje naturalne popędy, przede wszystkim popęd przetrwania i popęd seksualny, które są głównym motorem procesów psychicznych.
- **Superego** to zbiór wzorów i zasad postępowania przyswojonych przez jednostkę. Pozostaje ono w ciągłym konflikcie z id.
- Na trzecim poziomie, **ego**, zapadają świadome decyzje o podejmowanych działaniach. Ego dąży do utrzymania równowagi między id i superego. W tym celu często wypiera ze świadomości przeżycia, które mogą tę równowagę zaburzyć. Gromadzą się one w nieświadomości i mogą być źródłem problemów psychicznych.

Freud porównywał ludzką psychikę do góry lodowej. Jej większa część jest ukryta (tzw. sfera nieświadomości). Zdajemy sobie sprawę z niewielu zachodzących procesów psychicznych (tzw. sfera świadomości).

Zygmunt Freud

(1856–1939)

Był austriackim psychiatrą. Pracował w Wiedniu. Swoją teorię nazwał psychoanalizą – oparł ją na doświadczeniach, jakie zebrał w trakcie poszukiwania źródeł problemów i zaburzeń swoich pacjentów. Psychoanaliza jest uznawana za pierwszą kompletną teorię osobowości. Zyskała dużą popularność i była rozwijana przez wielu badaczy.

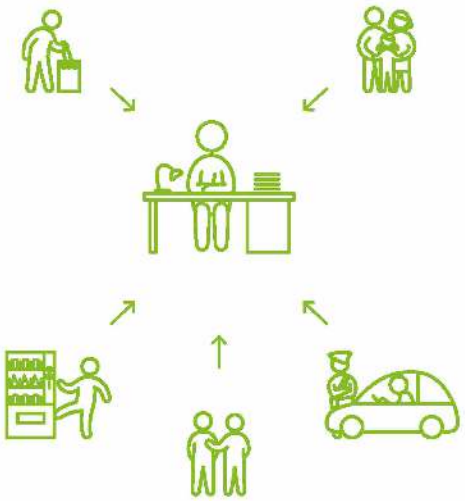
Kontynuatorzy teorii Freuda

- Należeli do nich m.in. Alfred Adler i Karol Gustaw Jung. Podobnie jak Freud zakładali oni, że osobowość formują przede wszystkim siły wewnętrzne, jednak w wielu innych kwestiach odeszli od poglądów twórcy psychoanalizy.

- Dla **Alfreda Adlera** głównym elementem kształtującym osobowość był nie popęd, lecz dążenie do przezwyciężenia **poczucia niższości**, doświadczanego od dzieciństwa przez każdą jednostkę. Prawidłowy rozwój prowadzi do wypracowania stabilnej, realistycznej samooceny. Jeśli to nie nastąpi, jednostka pozostaje w poczuciu niższości albo popada w narcyzm lub dąży do osiągnięcia dominacji nad innymi, np. przez przemoc.
- **Karol Gustaw Jung** rozwinął freudowską teorię nieświadomości, wprowadzając pojęcie nieświadomości zbiorowej. Stwierdził, że w jej obrębie funkcjonują **archetypy**, czyli wspólne dla członków społeczeństwa wyobrażenia o określonych elementach rzeczywistości kształtujące osobowość. Najważniejszymi z nich są archetyp kobiecości – nazywany animą, oraz archetyp męskości – zwany animusem.

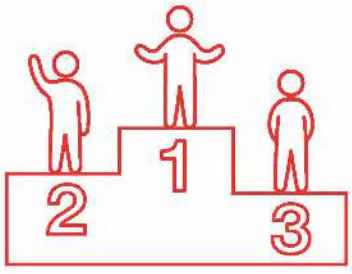
Teorie społeczno-poznawcze

- Według zwolenników tych koncepcji człowieka cechuje rozwinięta **skłonność do uczenia się** – to właśnie dzięki zdobywaniu wiedzy o otaczającym świecie kształtuje się jego osobowość.
- Jednostka aktywnie uczestniczy w tworzeniu własnej osobowości, gdyż w określony sposób interpretuje swoje wrażenia i spostrzeżenia. Może także wybierać otoczenie, w którym żyje i się rozwija.
- Kanadyjski psycholog Albert Bandura stwierdził, że największe znaczenie ma **uczenie się obserwacyjne**, w którym reguły postępowania są przyswajane dzięki obserwowaniu zachowań innych ludzi i poznawaniu ich konsekwencji. Jeśli dane zachowanie jest nagradzane przez otoczenie, postrzegamy je jako wzorcowe, jeśli natomiast spotyka się z negatywną reakcją – odrzucamy je jako niewłaściwe.

Teorie humanistyczne

- Opierają się na założeniu, że czynnikiem decydującym o kształcie osobowości jest naturalne dążenie człowieka do **samorealizacji**, czyli pełnego rozwoju zdolności i talentów.
- Amerykański psycholog Carl Rogers [czyt.: karl rodżers] wskazywał, że dążenie jednostki do samorealizacji jest często sprzeczne z oczekiwaniami innych ludzi. Dlatego duże znaczenie dla prawidłowego rozwoju, zwłaszcza w dzieciństwie, ma **bezwarunkowa akceptacja** – dzieci powinny zawsze czuć, że są kochane i akceptowane. Nawet jeśli młody człowiek postępuje niewłaściwie, należy piętnować tylko jego zachowanie.
- Rogers twierdził, że osoba, która nie doświadczyła w dzieciństwie akceptacji i miłości, w dorosłym życiu może być uległa i wycofana albo żywić wewnętrzne przekonanie o swojej wielkości i dążyć do jego potwierdzenia przez rywalizację z innymi ludźmi. Ostatnia postawa bywa źródłem arogancji i agresji.

Rozum czy emocje?

Jedną z cech osobowości, które są szczególnie cenione przez wielu ludzi, jest **racjonalność**. Gdy mówimy o kimś, że postępuje racjonalnie, mamy zazwyczaj na myśli, że kieruje się rozumem, a jego działania są dobrze przemyślane, uzasadnione (oparte na faktach) i zgodne z logiką, a także prowadzą do założonego celu. W wielu jednak sytuacjach nasze zachowania trudno nazwać racjonalnymi. Wynika to m.in. z faktu, że duży wpływ na nasze postępowanie wywierają emocje.

Emocje to silne uczucia, którym towarzyszą stan pobudzenia oraz specyficzne reakcje i formy ekspresji, np. określona mimika twarzy lub postawa ciała. Pojawiają się one u danej osoby w odpowiedzi na sytuację, którą ocenia ona jako ważną dla siebie. Do podstawowych emocji zaliczamy m.in.: zaskoczenie, smutek, radość, strach, gniew, zazdrość, dumę, miłość, nienawiść.

Emocje mają ogromy wpływ na różne sfery naszego życia.

- Kształtują nasze postrzeganie rzeczywistości (jest ono inne, gdy jesteśmy smutni, i inne, gdy odczuwamy radość).
- Odgrywają ważną rolę w procesie podejmowania decyzji i dokonywania ocen.
- Motywują nas do działania i pomagają nam skupić uwagę na realizacji ważnych celów.
- Regulują relacje społeczne, np. informują o potrzebach, intencjach innych ludzi.

W różnych okolicznościach wpływ emocji na nasze działanie może być pozytywny lub negatywny. Badacze wskazują m.in. na to, że utrudniają one obiektywną ocenę konkretnych sytuacji i mogą uniemożliwiać współpracę z innymi ludźmi. Dlatego niezwykle ważne jest kontrolowanie własnych emocji. Pomaga w tym inteligencja emocjonalna.

Przykład

Efekt aureoli

Podczas pierwszego spotkania z daną osobą może wystąpić tzw. efekt aureoli. Polega on na przypisywaniu ludziom określonych cech na podstawie emocji, które wywołują oni przy pierwszym kontakcie. Jeśli dana osoba wywarła na nas pozytywne wrażenie, jesteśmy skłonni przypisywać jej pozytywne cechy. Jeżeli natomiast pierwsze wrażenie było złe, rodzi się przekonanie, że poznany człowiek posiada cechy negatywne. Przykładowo, jeśli jakaś osoba zachowała się nieuprzejmie podczas pierwszego spotkania, możemy uznać, że ma lekceważący stosunek do ludzi, jest nieprzyjazna, egoistyczna, nietowarzyska. W podobnych sytuacjach rzadko przyjmujemy, że mogła istnieć jakaś przyczyna źle ocenionego zachowania (np. problemy osobiste).

Czym jest inteligencja emocjonalna?

Jest ona jedną z form **inteligencji**, czyli zdolności umysłowych człowieka umożliwiających mu m.in. poznawanie różnych zjawisk, uczenie się, rozwiązywanie problemów. Inteligencja emocjonalna obejmuje umiejętności:

- rozpoznawania i rozumienia uczucia w chwili, gdy się ono pojawia,
- panowania nad emocjami (np. zdolności uspokajania się, otrząsania się ze smutku),
- motywowania się, czyli podporządkowywania emocji i myśli realizacji celów,
- rozpoznawania i rozumienia emocji innych ludzi (empatia),
- nawiązywania i podtrzymywania relacji z innymi osobami.

Inteligencja emocjonalna ułatwia podejmowanie właściwych decyzji, komunikowanie się z innymi, a także znoszenie krytyki.

Czy wiesz, że...

W niektórych krajach przedstawicielom elity czy arystokracji plemiennej nie przystoi nadmierne wyrażanie emocji, nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych. Stąd w niektórych społeczeństwach azjatyckich i afrykańskich często na czas pogrzebu wynajmowane są płaczki, które niejako w zastępstwie rodziny wyrażają żal po utracie bliskiej osoby.

Czym są postawy?

Postawa to stosunek danej osoby do pewnych ludzi, zjawisk, przedmiotów lub poglądów, wynikający z osobistej oceny konkretnych elementów rzeczywistości. Może on być w większym lub mniejszym stopniu pozytywny, przychylny lub negatywny, nieprzychylny.

Nasze postawy wobec wydarzeń, zjawisk i innych ludzi wywierają duży wpływ na nasze postępowanie i opinie. Często to właśnie od nich zależy, jakie informacje uznajemy za prawdziwe. Przykładowo, jeśli nasza ocena danej osoby jest bardzo pozytywna, to często trudno nam uwierzyć, że zrobiła coś bardzo złego.

Przyjmowanie postaw

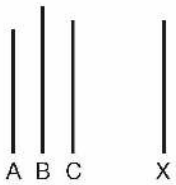
Postawy cechują się dość dużą trwałością, mogą się jednak zmieniać, np. w procesie uczenia się i gromadzenia doświadczeń. Zmiana może nastąpić także wskutek **perswazji**, czyli przekonywania lub namawiania danej osoby przez innych ludzi. Z perswazją mamy do czynienia w wielu codziennych sytuacjach. Stosują ją twórcy reklam, politycy w trakcie kampanii wyborczych, a często także bliskie nam osoby. Jej skuteczność zależy od bardzo wielu czynników (zob. schemat poniżej).

Większość ludzi ma skłonność do przyjmowania postaw prezentowanych przez innych członków grupy, do której należą. Tendencję tę nazywamy **konformizmem**. Wynika ona m.in. z dążenia do zdobycia sympatii i akceptacji innych. Skłonność człowieka do konformizmu potwierdzają badania prowadzone przez psychologów i socjologów (zob. przykład).

Przykład

Eksperyment Asha

W 1955 r. amerykański psycholog Solomon E. Ash [czyt.: asz] przeprowadził eksperyment, który miał pokazać, jaki wpływ wywiera grupa na poglądy jednostki. Naukowiec podzielił uczestników na kilka niezależnych od siebie 8-osobowych grup. W każdej z nich umieścił jedną osobę badaną i siedmiu wynajętych aktorów. Członkowie zespołów mieli przyjrzeć się trzem odcinkom (A, B, C) i wskazać, który z nich jest najbardziej podobny do odcinka X. Gdy osoba badana samodzielnie udzielała odpowiedzi, bez trudności wybierała odcinek C. Jeśli jednak aktorzy w jej obecności zgodnie wskazywali inny odcinek, bardzo często dostosowywała swój sąd do ich opinii. Na podstawie wyników eksperymentu Ash stwierdził, że grupa może doprowadzić człowieka do zaakceptowania poglądu, który uważał on wcześniej za niewłaściwy.

Kiedy perswazja jest skuteczna?

Skuteczność perswazji wzrasta, gdy nadawca, przekaz i odbiorca posiadają określone cechy.

Nadawca	Przekaz	Odbiorca
• postrzegany jako wiarygodny, kompetentny i prawdomówny • atrakcyjny fizycznie i budzący sympatię • prezentujący przekonania podobne do poglądów odbiorcy • uchodzący za osobę o czystych intencjach (w opinii odbiorców nie dąży do ich zmanipulowania ani nie kieruje się wyłącznie własnym interesem)	• wyrazisty i wzbudzający emocje (skuteczniejsze jest odwoływanie się do emocji pozytywnych) • zawierający dużo argumentów (choć zbyt duża ich liczba może budzić znudzenie) • dostosowany do nastawienia odbiorcy do nadawcy (jeśli jest pozytywne, argumentacja powinna być jednostronna; w przeciwnym wypadku należy przedstawić także argumenty przeciwne i je obalić)	• pozostający w dobrym nastroju w momencie odbierania przekazu • o niskiej samoocenie (łatwiej ulegają perswazji osoby postrzegające się w sposób negatywny) • w młodym wieku (łatwiej jest przekonać osoby młode niż ludzi starszych) • prezentujący w danej sprawie postawę zbliżoną do stanowiska nadawcy

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

O osobowości narcystycznej

[Amerykańska psycholożka] Jean Twenge [czyt.: dżin tłengi] co roku prosiła studentów wybranego przez siebie college'u [czyt.: koledżu] o wypełnienie kwestionariusza mierzącego ich ewentualne skłonności narcystyczne. Najmłodszy rocznik, który wypełniał kwestionariusz, to studenci urodzeni w 1982 r., najstarszy – to ich rodzice urodzeni w latach 60. I jedni, i drudzy odpowiadali między innymi na pytania: [...] „Czy jesteś osobą wyjątkową i niesamowitą?", „Czy myślisz, że mógłbyś zdobyć wszystko, czego zapragniesz?" [...]. Okazało się, że na przestrzeni 20 lat poziom narcyzmu wśród młodych ludzi wzrósł aż o 65 procent. [...] Według psychologa Marcina Czarnockiego współcześnie o narcyzmie można mówić w dwóch znaczeniach. Po pierwsze – jako o klinicznym zaburzeniu osobowości, trwałym i trudnym w terapii. Po drugie – traktując narcyzm jako życiową postawę. W pierwszym ujęciu narcyz przede wszystkim cierpi z powodu zbyt dużego skoncentrowania na sobie samym. Mimo największych chęci nie jest w stanie wyjść poza siebie, zapomnieć o sobie, skoncentrować się na drugim człowieku. Jest samotny, ma poczucie życia „za szybą". Trudno wyobrazić sobie jego świat. W drugim ujęciu stopień zapatrzenia w siebie może być bardzo zróżnicowany. Skłonności narcystyczne ma w sobie każdy z nas. Od tego, jak potoczy się nasze życie, zależy, czy rozwiniemy je w sobie, czy nie.

Źródło: *Narcyzm. Młodzi biegną po ego*, www.rp.pl [dostęp: 30.10.2018].

a) Określ, na czym polega różnica między dwoma rodzajami narcyzmu, o których jest mowa w tekście.

b) Wyjaśnij, jakie mogą być przyczyny narcyzmu, odwołując się do teorii Carla Rogersa.

c) Wskaż przykłady zachowań narcystycznych, które można zaobserwować w różnych sferach życia. Uzasadnij swój wybór.

d) Czy postawy narcystyczne są powszechne w naszym społeczeństwie? Przeprowadźcie na forum klasy dyskusję na ten temat.

2 Zinterpretuj zamieszczony rysunek satyryczny. Odwołaj się do kwestii wpływu uczuć, poglądów, postaw i inteligencji emocjonalnej na relacje międzyludzkie.

Praca z ilustracją

3 Przedstaw założenia modelu wielkiej piątki. Wyjaśnij, czym różni się ta koncepcja od tzw. klasycznych teorii osobowości.

4 Przeczytaj opis i wykonaj polecenia.

> Człowiek ten lubi działać i dominować. Zdarza się, że cechy te osiągają u niego zbyt duże natężenie, przez co wywołują gniew i agresję. Osoba ta wyróżnia się ponadto ambicją. Nie jest dobrym słuchaczem i brak jej cierpliwości, by zbyt długo rozmyślać nad rozwiązaniem jakiegoś problemu. Chętnie przyjmuje nowe wyzwania oraz podejmuje trudne decyzje. Raczej nie akceptuje sytuacji, w których ktoś nie zgadza się z jej zdaniem. Nawet konstruktywna krytyka jest dla niej nie do przyjęcia.

a) Odpowiedz, jaki temperament charakteryzuje człowieka opisanego w tekście.

b) Podaj przykłady zadań, z którymi dobrze poradziłaby sobie przedstawiona osoba. Uzasadnij swoją odpowiedź.

c) Wyjaśnij, jakie trudności mogą się pojawiać we współpracy z osobą o tego rodzaju temperamencie.

d) Uzasadnij stwierdzenie, że opisany człowiek powinien rozwijać inteligencję emocjonalną. Jakie przyniosłoby to korzyści dla tej osoby i dla jej współpracowników?

5 Wytłumacz, na czym – w świetle teorii psychodynamicznych, humanistycznych i społeczno-poznawczych – polega rola otoczenia społecznego w procesie kształtowania się osobowości człowieka. Wskaż koncepcję, według której społeczeństwo ma decydujący wpływ na jednostkę.

6 Określ, jakie mogą być przyczyny zachowań agresywnych w świetle każdej z klasycznych teorii osobowości.

7 Wyjaśnij, co oznaczają popularne powiedzenia: „Miłość jest ślepa" i „Miłość zaślepia". Odwołaj się do kwestii dotyczących roli racjonalności i emocji w postępowaniu człowieka.

★ **8** Poszukaj w dostępnych źródłach informacji na temat zjawiska manipulacji. Następnie wyjaśnij, na czym polega różnica między perswazją a manipulacją. Odwołaj się do przykładów z życia prywatnego i publicznego oraz z mediów.

9 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy wszechobecna perswazja to patologia naszych czasów?

Kazik 2 godz.
Nie nazwałbym jej patologią, ale na pewno jest to zjawisko irytujące i uciążliwe. Reklamy pojawiają się już nawet w bankomatach – jeszcze trochę i zaczną wyświetlać się w lodówkach. Do tego dochodzą sprzedawcy nagabujący nas na ulicach, ideolodzy i marketingowcy, którzy podają się za ekspertów itd.

Ola 2 min
Zgadzam się, że bywa uciążliwa. Zwróćcie jednak uwagę, że wśród perswazyjnych przekazów zdarzają się także treści wartościowe, np. te prezentowane w kampaniach społecznych. Poza tym – czy demokracja mogłaby funkcjonować bez różnych form masowej perswazji?

3 Wartości i normy społeczne

wartości | system wartości | światopogląd | pluralizm wartości | normy społeczne | sankcje | konformizm | nonkonformizm | kontrola społeczna

Aby zbiorowości mogły harmonijnie funkcjonować, ich członków muszą łączyć przekonania dotyczące tego, jak należy postępować w określonych sytuacjach, czyli wspólne wartości i normy społeczne. Czym są te wartości i normy? Dlaczego zazwyczaj przestrzegamy obowiązujących reguł postępowania?

Czym są wartości?

Konstytucja RP: preambuła

Wartości kojarzą się nam z czymś ważnym i wzniosłym, ale nie zawsze mają taki charakter. Dla jednej osoby wartościami mogą być rodzina, naród, wiara, a dla innej – dobra muzyka czy dobre jedzenie. W naukach społecznych **wartością** określa się wszystko, co w danym społeczeństwie uznawane jest za cenne lub pożądane, co jest celem ludzkich dążeń.

Zbiór wartości istotnych dla jednostki lub zbiorowości jest nazywany **systemem wartości**. W jego ramach obowiązuje pewna hierarchia: jedne wartości są postrzegane jako ważniejsze od innych. Systemy wartości są zróżnicowane – zarówno poszczególni ludzie, jak i różne społeczeństwa, narody i mniejsze zbiorowości mogą w całkiem odmienny sposób określać, co jest dla nich istotne i cenne.

Wartości w życiu człowieka

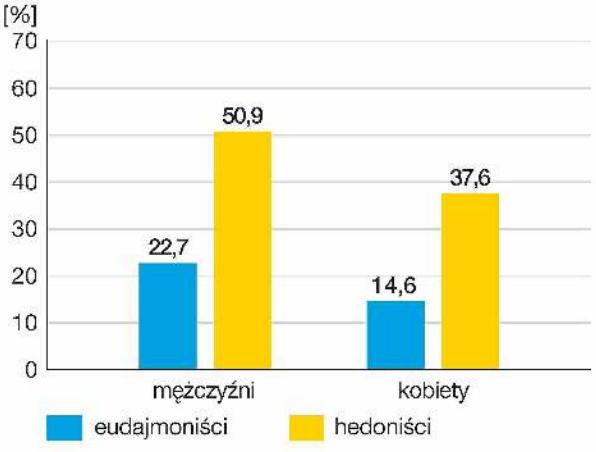
System wartości każdego z nas kształtuje się pod wpływem wartości obowiązujących w społeczeństwie i w grupach, w których uczestniczymy. Z upływem lat coraz bardziej świadomie wybieramy to, co jest dla nas ważne – konkretne decyzje dotyczące wartości zależą od naszych osobistych doświadczeń, warunków, w których żyjemy, naszej wiedzy o świecie.

Wartości kształtują nasz **światopogląd**, czyli zbiór poglądów na otaczającą nas rzeczywistość i sens ludzkiego życia. To w dużej mierze od wyznawanych wartości zależy nasz **styl życia**. Kierujemy się nimi również wówczas, gdy opracowujemy plany na przyszłość i dokonujemy codziennych wyborów.

Na podstawie tego, jakie wartości są ważne dla poszczególnych ludzi, możemy wyróżnić dwie podstawowe orientacje życiowe: hedonistyczną i eudajmonistyczną.

- **Hedoniści** uważają, że miarą dobrego życia jest korzystanie z przyjemności i unikanie przykrości. W związku z tym wyżej cenią takie wartości, jak wolność, dostatnie życie, przyjemne spędzanie czasu.
- **Eudajmoniści** są zdania, że należy dążyć do osiągnięcia celów nadających życiu sens, niezależnie od doznawanych wskutek tego cierpień i zawodów. W ich systemie wartości istotne znaczenie mają m.in. uczciwość, odpowiedzialność, aktywność obywatelska.

Odsetek osób, które wskazały pieniądze jako warunek szczęśliwego życia

Źródło: *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2015, s. 219.

Wartości w społeczeństwie

Konstytucja RP: art. 47, 53, 54

W każdym społeczeństwie istnieją wartości, które uznaje za istotne znaczna część jego członków. Ich wyjątkowe znaczenie może wynikać np. z historii, tradycji, sposobu sprawowania władzy w danym kraju czy religii. Na straży wartości najważniejszych dla danej zbiorowości stoją różne instytucje, takie jak organizacje religijne, rady etyki (np. w Polsce działa Rada Etyki Mediów), sądy koleżeńskie, komisje dyscyplinarne itp. Coraz częściej spotykamy się także z pojęciem **dobrych praktyk** (np. w biznesie) – odnosi się ono do zasad działaniazgodnych z pewnymi wartościami, np. z profesjonalizmem, uczciwością, bezstronnością, poszanowaniem środowiska naturalnego.

W polskim społeczeństwie rozpowszechnione są wartości wynikające z nauki Kościoła katolickiego. Współtworzą one także system wartości niektórych osób niewierzących, które przyswoiły sobie przekonania wypływające z religii w domu rodzinnym. Nie oznacza to jednak, że wszyscy Polacy muszą kierować się w życiu wartościami chrześcijańskimi. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* gwarantuje bowiem **pluralizm wartości**, a więc wolność ich wyboru i wyrażania w życiu publicznym.

Pluralizm wartości jest jednym z fundamentów ustroju demokratycznego. Jednak aby społeczeństwo mogło sprawnie funkcjonować, wartości wyznawane przez różne grupy społeczne muszą być do pewnego stopnia **uzgadniane**. Nie oznacza to, że dochodzi do wypracowania wspólnego systemu wartości – uzgadnianie polega na tym, że tak organizujemy życie społeczne, gospodarcze i polityczne, aby kultywowanie wartości przez jedną grupę nie powodowało naruszenia wartości wyznawanych przez inną zbiorowość. Żeby było to możliwe, poszczególne osoby i grupy powinny uwzględniać w swoim systemie wartości także konieczną **tolerancję** dla poglądów i zachowań innych. W praktyce opisane uzgadnianie nie zawsze jest łatwe, a sprzeczności światopoglądowe mogą prowadzić do konfliktów.

Czy wiesz, że...

Pozytywną funkcję pluralizmu wartości w życiu społeczeństwa podkreślał angielski filozof i propagator liberalizmu John Stuart Mill [czyt.: dżon stjułart mil] (1806–1873). Przekonywał on, że „wolny rynek opinii i wartości" – podobnie jak wolny rynek towarów – pozwala każdemu samodzielnie przekonać się, które wartości prowadzą do trwałej życiowej satysfakcji, a które obiecują tylko pozory szczęścia.

Najważniejsze wartości w polskim społeczeństwie

Źródło: *Sens życia – wczoraj i dziś*, www.cbos.pl [dostęp: 28.10.2018].

? Określ, która wartość najbardziej zyskała na znaczeniu, a która – najbardziej straciła.

Czym są normy społeczne?

Konstytucja RP: art. 31, 83

Norma społeczna to reguła, która wskazuje, jak trzeba postępować w określonych sytuacjach lub jakich zachowań należy się wystrzegać. Adresatami normy mogą być wszyscy członkowie społeczeństwa albo osoby reprezentujące konkretną grupę lub kategorię społeczną. Przykładowo, obowiązująca w Polsce zasada przepuszczania kobiet w drzwiach jest adresowana do dorosłych mężczyzn.

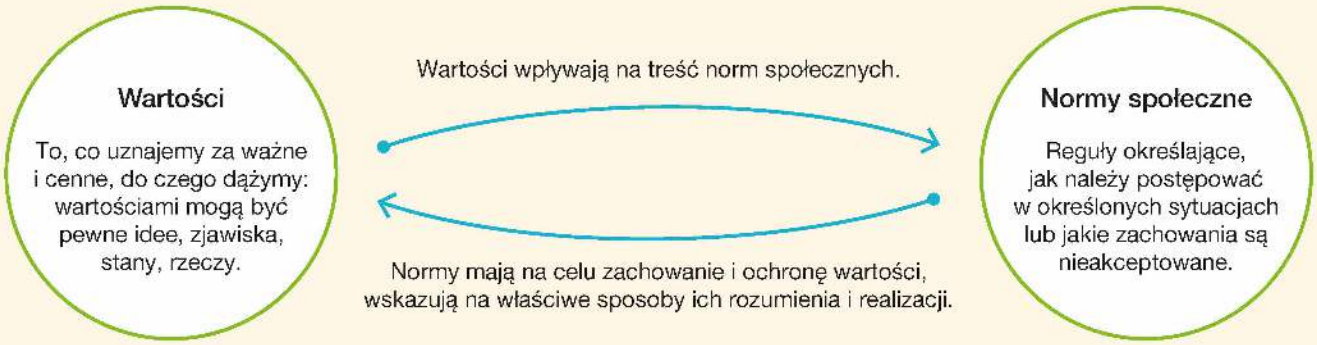
Do najważniejszych norm społecznych zaliczamy **normy prawne**, **moralne**, **religijne** i **obyczajowe** (zob. tabela obok). Normy te często pokrywają się ze sobą i wzajemnie wzmacniają siłę swojego oddziaływania (np. zakaz zabijania jest zarówno normą prawną, jak i normą moralną i religijną). Nie są jednak tożsame ze sobą – różnią się przede wszystkim źródłem pochodzenia. Przykładowo, normy prawne są zawarte w przepisach prawa uchwalanych przez władze publiczne, normy religijne zostały wywiedzione z nakazów i zakazów religijnych, natomiast normy obyczajowe są zakorzenione w tradycji i kulturze danego społeczeństwa. W związku z tym normy społeczne można także podzielić na **formalne** (spisane) i **nieformalne** (obowiązujące zwyczajowo).

Zdarza się, że normy wywiedzione z odmiennych źródeł i obowiązujące w różnych zbiorowościach są ze sobą sprzeczne. W takich sytuacjach przestrzeganie określonej normy przez jedną grupę prowadzi do złamania normy ważnej dla innych, co może wywołać konflikt.

Rodzaje norm społecznych

Normy prawne	Wskazują, jakie zachowania są wymagane lub zabronione przez władze publiczne oraz jakie konsekwencje (kary) grożą za złamanie danego nakazu lub zakazu.
Normy moralne	Określają, jakie postępowanie jest uznawane przez społeczeństwo za dobre, pożądane, słuszne, a jakie – za złe, naganne, niesłuszne. Ich nieprzestrzeganie rodzi w jednostce poczucie winy (wyrzuty sumienia).
Normy religijne	Obowiązują tylko członków danej wspólnoty wyznaniowej. Określają m.in. ich obowiązki religijne (np. przestrzeganie postu w określone dni), a także zawierają wskazania o charakterze etycznym (np. przykazanie „Nie kradnij!").
Normy obyczajowe	Regulują postępowanie w różnych sytuacjach z życia osobistego, np. sposób ubierania się, formy obchodzenia świąt. Określają, jakie zachowania w danej sytuacji są właściwe, a jakie – niewłaściwe, co wypada robić, a czego nie.

Wartości a normy społeczne

Przykład

życie ludzkie ⟷ zakaz zabijania, pomaganie ludziom, których życie jest zagrożone

majątek ⟷ zakaz kradzieży, poszanowanie cudzej własności, ciężka praca

Sankcje społeczne

Konstytucja RP: art. 42, 45

Normy różnią się od siebie także tym, jakiego rodzaju **sankcje** grożą za ich przekroczenie. Łamanie norm prawnych może pociągnąć za sobą sankcje w postaci mniej lub bardziej surowych **kar** wymierzanych przez sąd. Sankcją za złamanie normy religijnej może być np. ograniczenie udziału danej osoby w praktykach religijnych, a nawet jej wykluczenie ze wspólnoty wiernych – nałożenie tego typu kary ogłasza uprawniony do tego autorytet religijny (np. biskup, pastor, rabin).

Sankcje za łamanie norm obyczajowych i moralnych mają mniej sformalizowany charakter. Najczęściej nie są ogłaszane publiczne i polegają przede wszystkim na ograniczeniu przez członków danej grupy kontaktów z człowiekiem objętym sankcją. Wynika to z osłabienia zaufania do tej osoby i prowadzi do ograniczenia zasady wzajemności i obopólnej pomocy. Jednostka zostaje napiętnowana jako ta, po której nie należy spodziewać się przestrzegania określonej normy społecznej. Dość często staje się obiektem drwin, jest wyśmiewana, gorzej traktowana w różnych sytuacjach.

Choć współcześnie sankcje za przekroczenie norm moralnych czy obyczajowych najczęściej nie wiążą się z żadnymi konkretnymi karami (jak w wypadku sankcji prawnych), to ich konsekwencje dla danej osoby mogą być poważne. Ludzie objęci sankcjami mogą mieć problemy ze znalezieniem pracy lub partnera życiowego, z utrzymaniem przyjaźni. Często doświadczają upokorzeń.

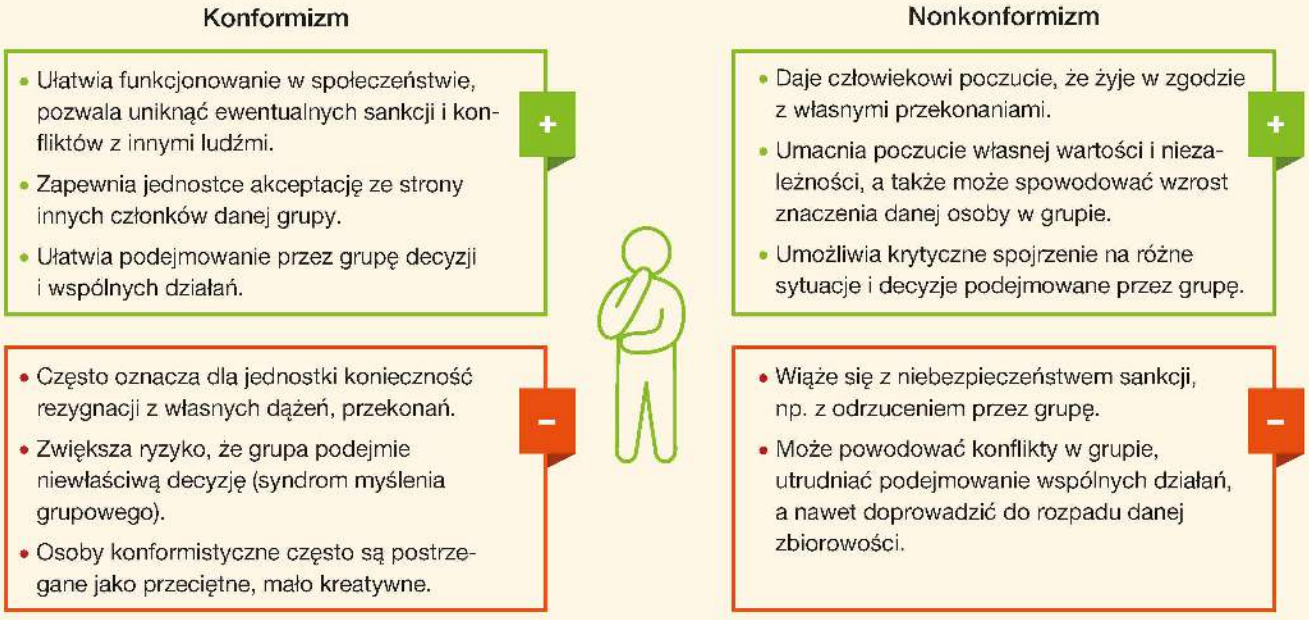
Postawy wobec norm społecznych

Wobec danej normy można przyjąć jedną z trzech postaw.

- **Aprobata** oznacza uznanie przez jednostkę normy społecznej za uzasadnioną, właściwą, zgodną z jej światopoglądem.
- **Konformizm** polega na tym, że dana osoba okazuje uległość wobec norm bez względu na to, czy jest przekonana o ich słuszności, czy też uważa je za niesprawiedliwe.
- **Nonkonformizm** zakłada, że jeśli norma społeczna jest sprzeczna ze światopoglądem danego człowieka, może on ją złamać.

Postawy konformistyczna i nonkonformistyczna pociągają za sobą określone konsekwencje (zob. grafika poniżej). Wobec większości uznanych w społeczeństwie norm ludzie zazwyczaj przyjmują postawę konformistyczną. Wynika to z działania mechanizmu zwanego kontrolą społeczną.

Konformizm i nonkonformizm: zalety i wady

Czy żyjemy w czasach kryzysu wartości?

W wielu współczesnych opracowaniach na temat systemu wartości obowiązującego w społeczeństwie autorzy poruszają problem kryzysu wartości, a nawet ich upadku. Zjawiska te są jednak bardzo różnie rozumiane – pojawiają się także głosy zaprzeczające, że one w ogóle występują.

O tym się mówi!

1 **Marcin Wandałowski: Często można się dziś spotkać ze stwierdzeniami, że świat zachodni dotknął kryzys wartości. [...] Jaka jest Pana ocena?**

Krzysztof Zanussi: [...] Kryzys, o którym Pan wspominał, jest moim zdaniem kryzysem społeczeństw, które przestały wierzyć zarówno w wartości, jak i w siebie same.

W jakie wartości przestaliśmy wierzyć?

Wartości są trwałe i niezmienne, a są nimi dobro i zło. Tymczasem współcześnie mówi się i naucza, że wszystko jest względne. Ten relatywizm zaczął dotyczyć każdej kwestii życia. W efekcie ludzie przestali wierzyć w dobro i zło. Tymczasem postępki człowieka mamy wręcz obowiązek oceniać pod kątem tego, czy są dobre czy złe. Gdy ktoś do nas strzela lub chce nas obrabować, to jest to czyn absolutnie zły i nie można go relatywizować. Stąd też terroryzm jest zły i nie ma co się roztkliwiać nad tym, że są przesłanki, dla których ludzie na skraju rozpaczy sięgają po środki przemocy i terroru.

Źródło: *Uwierzmy w wartości. Rozmowa z Krzysztofem Zanussim*, www.kongresobywatelski.pl [dostęp: 28.10.2018].

2 **W gwałtownie zmieniającej się rzeczywistości [...] może mieć miejsce ogólny upadek znaczenia wartości, co by jednak oznaczało kryzys kultury, zaburzenia relacji międzyludzkich, fikcyjność wszelkich umów społecznych, a w ostatecznym rachunku – degradację człowieczeństwa.**

Są to jednak zbyt poważne zagrożenia, by ludzkość w różnych formach [...] nie wprowadziła mniej lub bardziej skutecznych mechanizmów obronnych. Raczej ludzkości nie grozi więc degradacja wszelkich wartości. Możliwe natomiast, prawdopodobne i już obserwowane są przejawy destabilizacji ukształtowanej historycznie hierarchii wartości. Istnieje grupa wartości, które nie tylko nie tracą swego znaczenia, ale wręcz przeciwnie – ich ranga w ostatnich dziesięcioleciach nieustannie wzrasta. Do tej grupy należą takie wartości, jak wolność, podmiotowość, indywidualizm, przedsiębiorczość i z pewnością szereg innych. [...] Niepokojąco zmniejszyła się natomiast ranga takich ważnych wartości, jak wartości obywatelskie, wartości kulturalne i wartości rodzinne.

Źródło: M.J. Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, www.rep.up.krakow.pl [dostęp: 28.10.2018].

3 **Jak słusznie się niekiedy zauważa, kryzys wartości [...] dotyczy innego niż tradycyjny sposobu postrzegania wartości przez członków współczesnych społeczeństw [...].**

[...] Wartości uznawane tradycyjnie za wysokie spychane są na niskie pozycje w przyjętej hierarchii wartości, marginalizowane, niedoceniane i niewybierane do realizacji w procesie podejmowania decyzji o tym, co urzeczywistnić w życiu. W zamian za to preferowane są wartości, które niegdyś uznawane były za niskie, a nawet za antywartości. W sytuacji kryzysu aksjologicznego dochodzi więc m.in. do przewartościowania wartości (niekiedy diametralnej zmiany w sposobie ich oceniania przez członków współczesnych społeczeństw). [...] Efektem kryzysu aksjologicznego jest chaos w świecie wartości. Potęguje go fakt, iż człowiek, preferując i wybierając wartości niskie (lub antywartości), ma poczucie, że odrzuca wartości wysokie i czyni źle. [...] Jest to, jak się zdaje, przyczyną wielu zaburzeń osobowościowych współczesnych ludzi.

Źródło: A. Marek-Bieniasz, *Chaos w świecie wartości a wyzwania dla edukacji*, www.dlibra.bg.ajd.czest.pl [dostęp: 28.10.2018].

? Przedstaw związane z systemem wartości zjawiska i procesy, które można zaobserwować – według autorów tekstów – we współczesnych społeczeństwach.

Czym jest kontrola społeczna?

Kontrola społeczna to wszystkie środki używane przez społeczeństwo lub grupę społeczną po to, aby zachowania poszczególnych osób były zgodne z dominującymi normami i wartościami. Żadna reguła społeczna nie mogłaby obowiązywać przez dłuższy czas bez presji wywieranej na jednostki przez zbiorowość. Kontrola społeczna wykorzystuje przede wszystkim **sankcje negatywne**, jednak może także polegać na przyznawaniu **wyróżnień i nagród** za działania uznawane za wzorcowe i szczególnie pożądane.

Kontrola społeczna przybiera rożne formy. Z punktu widzenia interesów całego społeczeństwa najkorzystniejsza jest sytuacja, w której jak najwięcej osób **uwewnętrznia** normy społeczne, czyli traktuje je jako oczywiste i zgodne z własnymi poglądami. Przykładowo, gdyby wszyscy pasażerowie autobusów i tramwajów byli przekonani, że kasowanie biletu jest ich obowiązkiem, niepotrzebna byłaby kontrola biletów, a koszty funkcjonowania komunikacji miejskiej zostałyby obniżone. Kontrolę polegającą na uwewnętrznieniu norm społecznych przez jednostkę nazywamy **kontrolą wewnętrzną.**

Inny charakter ma **kontrola zewnętrzna**, sprawowana przez członków danej zbiorowości i przez specjalne instytucje. Jej najłatwiejszym do zaobserwowania przejawem jest **prewencja**, która polega na zapobieganiu naruszeniom norm. Do przykładów działań prewencyjnych można zaliczyć czynności służbowe policjantów mające na celu ochronę dużych zgromadzeń lub imprez masowych (np. zawodów sportowych) oraz instalowanie monitoringu w miejscach publicznych. Najczęściej jednak kontrola zewnętrzna polega na tym, że otoczenie społeczne wyraża aprobatę dla pożądanych zachowań jednostki albo krytykuje jej działania niepożądane.

Zmieniające się normy

Normy społeczne i środki kontroli społecznej przeobrażają się w czasie. Normy powstają, kształtują się i zanikają wskutek przemian obyczajowych, politycznych i prawnych zachodzących w danym społeczeństwie. Przykładowo, w wyższych kręgach społecznych jeszcze kilkadziesiąt lat temu za naganną uznawano sytuację, w której niezamężna kobieta i nieżonaty mężczyzna pozostawali w pomieszczeniu sam na sam. Dziś takie spotkania nie są już postrzegane negatywnie.

Normy społeczne i mechanizmy kontroli społecznej ukształtowały się również w przestrzeni internetu (zob. przykład). Okazały się zatem potrzebne także w epoce komunikacji cyfrowej, co dowodzi ich uniwersalności i ponadczasowości.

Przykład

Netykieta

W internecie obowiązuje tzw. netykieta. Jest to zbiór norm, który został wypracowany przez miliony użytkowników sieci. Najważniejsze reguły netykiety wskazują m.in., aby:

- unikać pisania wyłącznie wielkimi literami (w internecie taki zapis oznacza krzyk),
- nie poruszać na forach internetowych kwestii prywatnych,
- nie obrażać i nie atakować innych użytkowników oraz nie podszywać się pod nich,
- dbać o poprawną pisownię, np. unikać błędów ortograficznych.

Takich norm jest znacznie więcej – ich katalog można znaleźć na wielu stronach internetowych. Konsekwencje łamania zasad netykiety nie zostały nigdy ściśle określone. Sankcjami mogą być w tym wypadku m.in. negatywne reakcje innych internautów lub usunięcie wpisu przez moderatora forum.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Święto Ofiarowania (Kurban Bajram) to jedna z dwóch najważniejszych w roku muzułmańskich uroczystości religijnych. W województwie podlaskim, gdzie są największe w kraju skupiska polskich muzułmanów pochodzenia tatarskiego, uroczystości odbyły się m.in. w zabytkowych meczetach w Bohonikach i Kruszynianach oraz domu modlitw w Białymstoku. [...] Kulminacyjnym punktem Kurban Bajram jest składanie ofiar ze zwierząt. [...]

W ubiegłym tygodniu mufti Tomasz Miśkiewicz z Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP zapowiedział, że podczas obchodów święta odbędzie się ubój rytualny. Oświadczył wówczas, że „społeczność muzułmańska w Polsce ma prawo do uboju rytualnego zwierząt zgodnie z wiarą, tradycją i obyczajami mniejszości tatarskiej". Powołując się na opinie prawne, które posiada, powiedział, że w Polsce nie obowiązuje obecnie zakaz uboju rytualnego [...].

Zapowiedź uboju ściągnęła do Bohonik nie tylko licznych dziennikarzy, ale także działaczy broniących praw zwierząt – przedstawicieli OTOZ Animals. Chcieli oni uniemożliwić ubój, który uważają za niezgodny z obecnie obowiązującym w Polsce prawem (ubój rytualny odbywa się bez ogłuszania), a nawet zabrać zwierzęta. [...] Doszło do utarczek słownych z uczestnikami uroczystości, ale poważniejszych incydentów nie było. W rozmowie muftiego z przedstawicielami OTOZ Animals każda ze stron została przy swoim stanowisku.

Źródło: *Wyznawcy islamu kontra obrońcy zwierząt, czyli spór o ubój rytualny na Podlasiu*, www.wpolityce.pl [dostęp: 28.10.2018].

a) Odpowiedz, jakiego wydarzenia dotyczył opisany konflikt. Wymień strony tego sporu.

b) Wyjaśnij, jakimi normami i wartościami kierowała się każda ze stron konfliktu.

2 Podaj po jednym przykładzie normy moralnej, prawnej, religijnej i obyczajowej. Wskazane przez Ciebie normy nie mogą zawierać tych samych treści.

3 Wymień dwa znane Ci z historii przykłady zastosowania sankcji religijnych wobec osoby publicznej.

4 Przeanalizujcie w parach normę społeczną dotyczącą ustępowania miejsca osobom starszym w środkach komunikacji publicznej. W tym celu odpowiedzcie na podane pytania.

- Jakiego rodzaju jest to norma?
- Kto jest jej adresatem?
- Kto jest jej beneficjentem – kto odnosi korzyści z jej obowiązywania?
- Dlaczego ludzie przestrzegają tej normy?

5 Wyjaśnij, czym jest kontrola społeczna. Podaj jej przykładowe formy i wskaż sytuacje, w których są one stosowane.

★ **6** Podaj przykład zachowania konformistycznego znanego z literatury, filmu lub historii. W krótkiej notatce opisz wybraną sytuację – wyjaśnij, jakie były przyczyny konformistycznego postępowania, i wskaż jego skutki dla uczestników wydarzeń.

7 Zapoznaj się z tabelą i wykonaj polecenia. **Praca z tabelą**

Wyniki ankiety dotyczącej wartości ważnych dla młodych Europejczyków

Wartość	Odsetek młodych ludzi, dla których dana wartość jest ważna		
	Polska	Grecja	Wielka Brytania
bezpieczeństwo	70%	43%	43%
prawa człowieka	62%	72%	57%
pokój	59%	62%	50%
tolerancja	36%	36%	55%
dobrobyt i sukces ekonomiczny	31%	30%	21%
wolność osobista	30%	56%	43%
stabilność i wiarygodność	25%	16%	25%
demokracja	20%	49%	35%
solidarność	12%	37%	8%

Źródło: YouGov, 2018, www.wiadomosci.onet.pl [dostęp: 11.10.2018].

a) Podaj po dwie wartości najważniejsze dla młodych Polaków, Greków i Brytyjczyków oraz po dwie najmniej dla nich istotne. Wyjaśnij, z czego mogą – Twoim zdaniem – wynikać różnice dotyczące systemów wartości wyznawanych przez młodych ludzi z poszczególnych społeczeństw europejskich.

b) Podaj przykłady sytuacji, zjawisk lub zachowań, w których mogłyby się uwidocznić różnice wynikające z danych przedstawionych w tabeli.

8 Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat: „Które normy skuteczniej regulują codzienne zachowanie człowieka – prawne czy moralne i obyczajowe?". Uwzględnijcie sankcje społeczne grożące za łamanie poszczególnych norm. **Na forum klasy**

9 Przeprowadź sondę wśród najbliższych Ci osób (przyjaciół, członków rodziny) – poproś każdą z nich o wskazanie 5 najważniejszych dla niej wartości. Porównaj uzyskane odpowiedzi z wynikami badań zaprezentowanymi na wykresie ze s. 21 podręcznika. Wskaż podobieństwa i różnice.

10 Odpowiedz, do której z trzech części światopoglądu wymienionych w tekście należą wartości. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do własnego systemu wartości. **Praca z tekstem źródłowym**

> [Wilhelm] Dilthey [czyt.: diltaj] światopogląd podzielił na trzy części: doświadczenie świata, inaczej doświadczenie życia (odczucie), obraz świata (intelekt) oraz ideał życia (wola). [...] Ideał życia jest dla tego niemieckiego filozofa wymiarem światopoglądu, który wyrasta z doświadczenia życiowego oraz obrazu świata.
>
> Źródło: M. Bernasiewicz, *Popularne dyskursy światopoglądowe skierowane do młodzieży współczesnej (na przykładzie czasopism i tekstów muzycznych)*, Katowice 2008, s. 3–4, 12.

11 Przeczytaj preambułę *Konstytucji RP* i wykonaj polecenia. **Konstytucja RP**

a) Wymień wartości, które w preambule zostały scharakteryzowane jako uniwersalne. Wyjaśnij, co to oznacza.

b) Określ na podstawie treści preambuły, do jakich wartości odwołuje się *Konstytucja RP*.

4 Socjalizacja

socjalizacja pierwotna i wtórna | instytucje socjalizacji | socjalizacja odwrócona | resocjalizacja

Już w momencie narodzin człowiek staje się członkiem społeczeństwa. Aby jednak mógł w pełni uczestniczyć w różnych sferach życia społecznego, musi nie tylko opanować pewne umiejętności, np. językowe, lecz także przyswoić sobie określone reguły postępowania – krótko mówiąc, musi przejść socjalizację. Na czym ona polega? Kto i co w największym stopniu nas kształtuje?

Czym jest socjalizacja?

Socjalizacja to proces, w którym dana osoba zdobywa umiejętności konieczne do funkcjonowania wśród ludzi oraz poznaje reguły myślenia i działania obowiązujące w jej otoczeniu. Prowadzi to do **uspołecznienia**, czyli do przystosowania się jednostki do życia w społeczeństwie. W trakcie socjalizacji kształtują się także system wartości istotnych dla danego człowieka oraz jego osobowość i tożsamość.

Proces socjalizacji trwa przez całe życie i dzieli się na dwa etapy: socjalizację pierwotną i socjalizację wtórną.

Socjalizacja pierwotna

Konstytucja RP: art. 40, 48

Ma dla człowieka kluczowe znaczenie i dokonuje się w dzieciństwie. W tym czasie jednostka opanowuje podstawowe umiejętności, które umożliwiają jej dalszy rozwój, m.in. umiejętności chodzenia i mówienia. Dzięki przyswojeniu sobie **języka** dziecko może nie tylko porozumiewać się z innymi ludźmi, lecz także pojmować wydarzenia i zjawiska z otaczającego je świata. Jeżeli język, który poznaje dziecko, jest bogaty w słownictwo i rozwinięty gramatycznie, lepiej rozumie ono sytuacje społeczne, w których uczestniczy lub które obserwuje.

Obok języka podstawowym czynnikiem, który umożliwia socjalizację, jest **naśladownictwo**. Przykładowo, podczas zabawy w mamę i tatę lub w sklep dzieci odtwarzają zachowania dorosłych wynikające z określonych ról społecznych. W ten sposób normy postępowania i wartości są przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Jak przebiega rozwój umysłowy dziecka?

Szwajcarski psycholog Jean Piaget [czyt.: żą piaże] na podstawie obserwacji dzieci w różnym wieku wyróżnił 4 fazy rozwoju.

Faza sensomotoryczna (do 2 roku życia)	Faza przedoperacyjna (od 2 do 7 roku życia)	Faza operacji konkretnych (od 7 do 11 roku życia)	Faza operacji formalnych (od 12 roku życia)
Dziecko uczy się przez zmysły – dzięki dotykaniu, obserwowaniu i słuchaniu. Jego doświadczenia ograniczają się do bezpośrednich, fizycznych kontaktów z otoczeniem.	Dziecko zdobywa umiejętność posługiwania się językiem i symbolami. Trudności sprawia mu jednak zrozumienie, że inne osoby postrzegają rzeczywistość z innej niż ono perspektywy.	Dziecko uczy się logicznie myśleć i rozpoznaje związki łączące zjawiska i wydarzenia. Zaczyna rozumieć, że różni ludzie mogą rozpatrywać sprawy z odmiennych punktów widzenia.	Dziecko zaczyna myśleć abstrakcyjnie – potrafi sobie wyobrazić miejsca, w których nigdy nie było, i sytuacje, w których nie uczestniczyło. Uznaje odmienność perspektyw innych ludzi.

Socjalizacja wtórna

Następuje w wieku dorosłym. W jej trakcie człowiek przygotowuje się do realizowania szczegółowo określonych ról społecznych, które wynikają z dokonanych przez niego wyborów dotyczących wykształcenia, zawodu, trybu życia, miejsca zamieszkania.

Szczególnie ważna jest socjalizacja wtórna związana z wykonywaniem określonej profesji. Wymaga ona od jednostki przyjęcia wartości i norm postępowania obowiązujących w danym środowisku zawodowym. Przykładowo, adwokat broniący w sądzie człowieka oskarżonego o przestępstwo może uznawać go za winnego, jednak jego obowiązkiem jest działanie w interesie tej osoby, m.in. przez nieujawnianie informacji, które mogłyby wskazywać na jej winę.

Kto i co nas socjalizuje?

Socjalizacja jest wynikiem oddziaływania na człowieka innych osób, zbiorowości oraz różnych organizacji i instytucji społecznych.

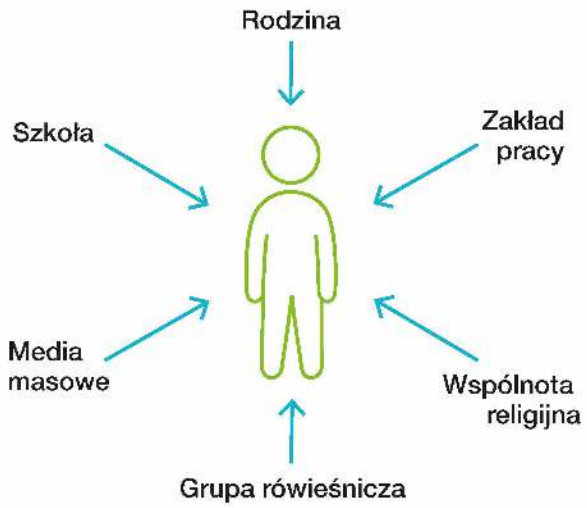
W przeszłości główną rolę w procesie socjalizacji odgrywała **rodzina**. Zwykle była to rodzina wielopokoleniowa, którą tworzyli dziadkowie, ich dorosłe dzieci z małżonkami oraz wnuki. Poza rodziną niewiele instytucji wpływało na przebieg socjalizacji – należały do nich **Kościoły i inne wspólnoty religijne**, a w miastach także cechy rzemieślnicze i bractwa, skupiające najczęściej osoby wykonujące ten sam zawód.

W epoce przemysłowej, czyli w XIX i XX w., stopniowo wprowadzano powszechny obowiązek edukacji dzieci i młodzieży, dlatego bardzo ważną funkcję socjalizującą zaczęła pełnić **szkoła**. Instytucją istotną w procesie socjalizacji wtórnej stał się wówczas także **zakład pracy**.

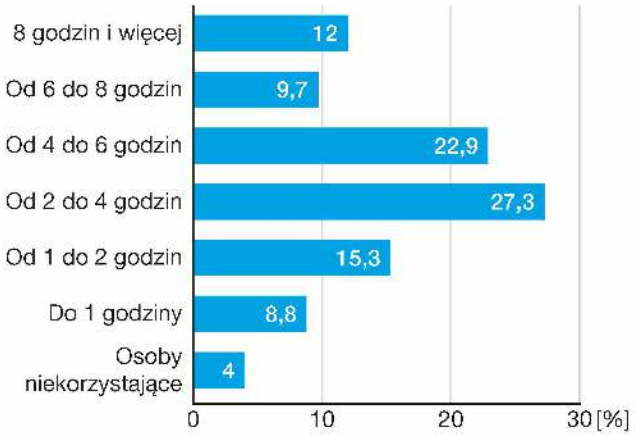
Współcześnie znaczącą rolę odgrywają **środki masowego przekazu**, czyli media: radio, telewizja i internet. Nie tylko dostarczają one ludziom informacji, lecz także kształtują ich opinie, postawy i zachowania. Dużą siłę oddziaływania ma zwłaszcza internet, którego użytkownicy tworzą trwałe wirtualne społeczności i mają łatwy dostęp do różnorodnych treści. Należy pamiętać, że w wielu sprawach różne media prezentują bardzo odmienne, często wykluczające się punkty widzenia. Dlatego odbiorca powinien krytycznie podchodzić do przekazywanych przez nie wiadomości.

Od kilkudziesięciu lat coraz większą rolę w socjalizacji młodzieży odgrywają **grupy rówieśnicze**. Obowiązujące w nich wartości i normy niekiedy bardzo różnią się od tych, które młody człowiek poznaje w rodzinie i szkole. Współcześnie więzi rówieśnicze są dodatkowo wzmacniane dzięki komunikacji internetowej. Socjologowie i psychologowie coraz częściej wskazują, że zamknięcie się młodych ludzi w kręgu rówieśniczym i świecie wirtualnym zakłóca przebieg socjalizacji pierwotnej i może prowadzić do problemów z funkcjonowaniem w społeczeństwie.

Najważniejsze instytucje socjalizacji

Ile godzin dziennie młodzież spędza w internecie?

Źródło: *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*, 2019, www.nask.pl [dostęp: 06.05.2019].

Socjalizacja odwrócona

W ostatnich dekadach coraz częściej możemy obserwować przejawy **socjalizacji odwróconej**. To proces przebiegający w odwrotnym kierunku niż socjalizacja pierwotna. W wypadku socjalizacji odwróconej to osoby młodsze oddziałują na przedstawicieli starszego pokolenia, np. ucząc ich potrzebnych umiejętności.

Dzieje się tak m.in. dlatego, że współcześnie znacząco zwiększyło się tempo zmian społecznych i kulturowych. Młode pokolenie odznacza się naturalną chłonnością i otwartością na nowości, dlatego przyswaja sobie nowe informacje, technologie, wartości i obyczaje dużo szybciej niż pokolenia starsze. Cechą naszych czasów jest także wszechobecność środków masowego przekazu, zwłaszcza internetu. Media kreują nowe wzorce kulturowe, a oferowane przez nie treści często docierają do młodych ludzi z pominięciem rodziców czy nauczycieli, a czasem wbrew ich woli.

Takie warunki sprzyjają upowszechnianiu się modelu socjalizacji odwróconej. Przykładowo, młody człowiek może nauczyć dziadków obsługi smartfona albo zachęcić swoich rodziców do czynnego uprawiania sportu. Zdarza się również, że dorośli po prostu naśladują młodsze pokolenie, np. w sposobie ubierania się lub spędzania czasu wolnego.

Starsze osoby są bardziej otwarte na wpływ młodzieży w tych dziedzinach, w których uznają wysokie kompetencje młodych ludzi i postrzegają ich jako znawców.

Resocjalizacja

Nierzadko socjalizacja pierwotna nie przebiega we właściwy sposób. W jej trakcie niektórzy ludzie mogą przyswoić sobie formy zachowania sprzeczne z normami obowiązującymi w społeczeństwie, a nawet zagrażające innym (np. w kręgach przestępczych młodzi ludzie są czasami przyuczani do kradzieży). W każdym społeczeństwie funkcjonują instytucje, których celem jest **resocjalizacja** takich osób, czyli zmiana ich niewłaściwego postępowania na ogólnie akceptowane. W procesie resocjalizacji dzięki odpowiednim działaniom wychowawczym i terapeutycznym dany człowiek przyjmuje normy i wartości, których nie zdołał sobie przyswoić wcześniej. Dzięki temu może zrezygnować z dotychczasowych zachowań, którymi łamał zasady panujące w społeczeństwie.

Resocjalizacji są poddawani ludzie, którzy popełnili przestępstwo i przebywają w więzieniach lub zakładach poprawczych. Działaniami resocjalizacyjnymi zajmują się również organizacje społeczne i religijne, które pomagają osobom uzależnionym lub bezdomnym, a także szkoły, zakłady pracy i różnego rodzaju ośrodki wychowawcze (zob. przykład).

Przykład

Młodzieżowy ośrodek wychowawczy

Młoda osoba, która ukończyła 13 lat i wymaga resocjalizacji, może zostać umieszczona w młodzieżowym ośrodku wychowawczym na mocy decyzji sądu rodzinnego. Jej pobyt w tej placówce może trwać do ukończenia przez nią 18 roku życia. Do najczęstszych przyczyn umieszczenia w ośrodku należą:

- stosowanie agresji i przemocy,
- udział w wymuszeniach i kradzieżach,
- ucieczki z domu, wagarowanie,
- przynależność do niebezpiecznych sekt,
- nadużywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, uzależnienie od nikotyny.

Przy młodzieżowych placówkach wychowawczych funkcjonują szkoły różnych szczebli. Pobyt w tego typu ośrodkach jest całodobowy i całoroczny.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

John Locke* o zasadach wychowania

Nierzadko można obserwować, jak dzieci w szlacheckich rodzinach zwracają się do służby domowej w sposób wyniosły, w słowach pogardliwych, z dumną miną, tak jakby należała do innej rasy i do niższego od nich gatunku. Czy zły przykład, czy przewaga majątkowa, czy też ich wrodzona próżność dyktują im tę wyniosłość, należy jej jednak zapobiec lub ją wyplenić, a zamiast niej zaszczepić postępowanie łagodne, uprzejme i grzeczne w stosunku do ludzi niższej warstwy. Przez to nie stracą one nic ze swej wyższości, a wzrośnie ich znaczenie i wzmocni się ich powaga, skoro miłość złączy się u podwładnych z zewnętrznym szacunkiem, a poszanowanie osoby będzie również odgrywało rolę w ich posłuszeństwie. [...] Jeśli pozwolimy im od kołyski źle i po grubiańsku traktować ludzi dlatego, że, jak sądzą, dzięki tytułowi swego ojca mają nad nimi pewną władzę, to w najlepszym razie będzie to oznaką złego wychowania, a jeśli nie zwrócimy na to uwagi, to będzie to stopniowo podsycało ich przyrodzoną dumę, aż ta przejdzie w nałogową pogardę wobec tych, którzy są od nich niżsi. A na czym się to prawdopodobnie skończy, jeśli nie na pognębieniu innych i na okrucieństwie?

*John Locke [czyt.: dżon lok] (1632–1704) – angielski filozof i teoretyk wychowania.

Źródło: J. Locke, *Myśli o wychowaniu*, Wrocław 1956, s. 121–122.

a) Rozstrzygnij, czy tekst Johna Locke'a dotyczy socjalizacji pierwotnej, czy – socjalizacji wtórnej. Uzasadnij swoją odpowiedź.

b) Sformułuj normę społeczną, której dotyczy drugie zdanie w tekście. W jaki sposób autor uzasadnia, że jej przestrzeganie jest konieczne?

c) Uzasadnij, że wychowanie zgodne ze wskazówkami filozofa przyczyniłoby się do uspołecznienia dziecka z wyższych warstw społecznych.

2 Podaj trzy przykłady zawodów, w których socjalizacja wtórna prowadzi do przyswojenia przez jednostkę norm rozbieżnych z normami ogólnie przyjętymi w społeczeństwie. Uzasadnij swój wybór.

3 Scharakteryzuj oba etapy socjalizacji. Podaj przykłady umiejętności i reguł postępowania, które człowiek przyswaja na każdym z nich.

4 Wyjaśnij, jaki wpływ na Twoje zachowanie, poglądy i styl życia wywierają rodzice, społeczność szkolna i media. Podaj po jednym przykładzie.

★ **5** Napisz dwustronicowe wypracowanie na temat tzw. czterech modeli wychowania. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji. W swoim tekście scharakteryzuj każdy z tych modeli oraz wskaż, który z nich uważasz za najlepszy. Uzasadnij swoją opinię.

6 Uzasadnij, że *Konstytucja RP* w pewnym zakresie reguluje przebieg procesu socjalizacji pierwotnej w rodzinie. Odwołaj się do zapisów z artykułów 40. i 48.

Konstytucja RP

5 Rodzina dawniej i dziś

małżeństwo | rodzina nuklearna | funkcje rodziny | typy rodzin | kryzys rodziny | eurosieroctwo

Rodzina to grupa społeczna, która funkcjonowała we wszystkich społeczeństwach i epokach historycznych, choć na przestrzeni wieków przybierała różne formy. Socjologowie wskazują, że zmiany w życiu rodzinnym stały się szczególnie wyraźne i nabrały większego tempa w ostatnich dziesięcioleciach. Na czym one polegają? Czy współcześnie rodzina w dalszym ciągu odgrywa – zarówno w życiu człowieka, jak i w społeczeństwie – tak ważną rolę jak w przeszłości?

Rodzina i małżeństwo

Konstytucja RP: art. 18, 48, 71

Rodzina jest grupą społeczną złożoną ze spokrewnionych ze sobą osób, w której dorośli biorą odpowiedzialność za wychowanie dzieci. Jej podstawą jest zwykle **małżeństwo**. Zgodnie z polskim prawem jest to sformalizowany związek kobiety i mężczyzny.

Rodzina jest także instytucją, która pełni wiele istotnych funkcji w społeczeństwie (zob. tabela na sąsiedniej stronie). Dlatego właśnie jej funkcjonowanie jest regulowane przez normy prawne (np. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*) i podlega kontroli społecznej, którą sprawują określone organy państwa. Ze względu na jej wielkie znaczenie w życiu społecznym rodzinie przyznawane są także określone przywileje (np. ulgi podatkowe).

Skład rodziny

Współcześnie słowem rodzina najczęściej nazywamy **rodzinę nuklearną**. Składa się ona przeważnie z małżeństwa i jego dzieci. Rodzinę nuklearną określa się czasami jako rodzinę małą, co ma ją odróżniać od tzw. **rodziny poszerzonej**, w której ramach oprócz małżonków i dzieci żyją także ich najbliżsi krewni, np. dziadkowie albo rodzeństwo męża lub żony (najczęściej nieżonaci bracia i niezamężne siostry). Oprócz małżeństw wychowujących własne dzieci w społeczeństwie funkcjonują także inne rodzaje rodzin:

- **rodziny bez małżeństwa**, w których mężczyzna i kobieta tworzą **konkubinat**, czyli związek nieformalny, nieusankcjonowany prawnie ani religijnie;
- **rodziny niepełne**, w których dziecko jest wychowywane przez jednego z rodziców – najczęściej powstają one w wyniku rozwodu lub po śmierci jednego z opiekunów;
- **rodziny rekonstruowane**, czyli **patchworkowe** [czyt.: paczłorkowe] – powstają w efekcie zawarcia małżeństwa (lub utworzenia konkubinatu) przez dwie osoby, które wychowują własne dzieci pochodzące z poprzednich związków;
- **rodziny z dziećmi adoptowanymi**, w których osoby dorosłe dokonują adopcji, czyli uznają cudze dziecko za własne (następuje to na mocy orzeczenia sądu i za zgodą biologicznych rodziców dziecka);
- **rodziny zastępcze**, w których osoby dorosłe wychowują osoby niepełnoletnie niebędące ich dziećmi biologicznymi ani adoptowanymi.

Czy wiesz, że...
Sama nazwa „rodzina nuklearna" nieprzypadkowo kojarzy się z pojęciem atomu. O ile bowiem atom to najmniejszy składnik materialnego świata, o tyle rodzina nuklearna jest w pewnym sensie atomem społeczeństwa, czyli jego najmniejszym elementem.

Funkcje rodziny

Rodzaj funkcji	Opis
Funkcja prokreacyjna	Jest realizowana przez wydanie na świat potomstwa i zapewnienie społeczeństwu ciągłości biologicznej.
Funkcja wychowawczo-socjalizacyjna	W ramach jej realizacji dzieciom są przekazywane język, wzory kultury, wartości, normy i obyczaje.
Funkcja opiekuńcza	Polega na sprawowaniu opieki nad dziećmi, a w razie potrzeby także nad osobami dorosłymi, które znalazły się w trudnej sytuacji (np. w czasie choroby).
Funkcja ekonomiczna	Obejmuje zadanie zapewnienia członkom rodziny utrzymania i dostępu do dóbr materialnych. Plany ekonomiczne większości ludzi są najczęściej związane z życiem rodzinnym, np. dotyczą kupna mieszkania albo budowy domu.
Funkcja stratyfikacyjna	W jej ramach wyznaczone zostają status społeczny członków rodziny oraz ich miejsce w hierarchii społecznej. To bowiem m.in. od pochodzenia z określonej rodziny zależy przynależność danej osoby do określonej klasy czy warstwy społecznej. W ramach funkcji stratyfikacyjnej rodzina utrwala także osiągnięcia swoich członków oraz ich przodków.
Funkcja integracyjno-kontrolna	Polega na organizowaniu życia członków rodziny oraz kontrolowaniu, czy przestrzegają oni norm obowiązujących w społeczeństwie.
Funkcja rekreacyjno-towarzyska	Jest realizowana m.in. dzięki zaspokajaniu potrzeb bliskości i kontaktu z innym człowiekiem, a także przez organizowanie czasu wolnego (gry, zabawy, wycieczki, kontakt z kulturą) oraz utrzymywanie relacji towarzyskich, np. z innymi rodzinami.

Kryteria podziału rodzin

Na przestrzeni wieków – w różnych epokach i kulturach – rodzina przybierała rozmaite formy. Na jej kształt wpływało wiele czynników, do których można zaliczyć m.in. rozpowszechnione w danym okresie formy gospodarowania, idee, religie. W rezultacie długotrwałych przemian ukształtowały się różne typy rodzin – wiele z nich funkcjonuje także obecnie.

Rodziny można podzielić ze względu na to, jakiego rodzaju związki tworzą w nich dorośli mężczyźni i dorosłe kobiety. Po uwzględnieniu tego kryterium wyróżniamy:

- **monogamię** – związek jednej kobiety z jednym mężczyzną;
- **poligamię** – związek przedstawiciela jednej płci z kilkoma przedstawicielami drugiej płci. Poligamia może przybrać postać poliandrii, w której kobieta ma wielu mężów, albo poligynii, w której mężczyzna ma wiele żon. W danym społeczeństwie legalnie funkcjonuje tylko jedna z tych form – nigdy nie występują one jednocześnie.

W europejskim kręgu kulturowym małżeństwo ma charakter monogamiczny. Poligynia jest dozwolona m.in. w większości państw muzułmańskich. Poliandria jest natomiast niezmiernie rzadka – występuje np. w okręgach wiejskich w Tybecie i ma związek z koniecznością ograniczania liczebności populacji ze względu na trudne warunki naturalne.

Inne ważne kryterium podziału rodzin dotyczy tego, po kim potomkowie dziedziczą tytuły, przywileje, majątek. Możemy wyróżnić:

- **rodziny matrylinearne**, w których dziedziczy się po matce,
- **rodziny patrylinearne**, w których dziedziczy się po ojcu.

Niezwykle istotne dla funkcjonowania rodziny jest to, kto posiada prawo do podejmowania decyzji dotyczących jej członków. Na tej podstawie wyróżnia się rodziny, w których:

- obowiązuje **patriarchat**, czyli władza męża, ojca rodziny, nad żoną i dziećmi,
- panuje **matriarchat**, czyli władza najstarszej kobiety.

Od tradycji do współczesności

W europejskiej tradycji dominował patriarchat. Współcześnie za **tradycyjny** uznaje się zatem taki model rodziny, w którym władzę sprawuje mężczyzna, natomiast kobieta dostosowuje się do jego planów życiowych i kariery. Swoją misję wiąże ona z wychowywaniem dzieci i prowadzeniem domu, a działalność zawodową podejmuje tylko wówczas, gdy daje się ona pogodzić z potrzebami męża i potomstwa. Współcześnie hierarchiczny model rodziny, opierający się na władzy ojca i starszych krewnych, ustępuje miejsca **modelowi demokratycznemu**. W jego ramach wszystkim przysługują zasadniczo równe prawa, a ważniejsze decyzje podejmowane są albo demokratycznie, albo z uwzględnieniem opinii każdego członka rodziny.

W wyniku rewolucji obyczajowej, która nastąpiła w latach 60. i 70. XX w., i upowszechnienia się postaw indywidualistycznych zmieniły się oczekiwania wobec rodziny. W mniejszym stopniu postrzega się ją jako grupę zapewniającą bezpieczeństwo i stabilność – częstsze jest oczekiwanie, że rodzina będzie realizować potrzeby ciepła, bliskości, opieki i miłości. Związek małżeński stał się przede wszystkim środkiem do zaspokojenia indywidualnych potrzeb jednostek, zaś prokreacja jest dziś konsekwencją satysfakcjonującej relacji między dwojgiem ludzi, opartej na miłości, spełnieniu erotycznym i silnej więzi psychicznej.

W ostatnich dziesięcioleciach znacznie zwiększyła się liczba rodzin, które nie realizują tradycyjnego modelu małżeństwa z dziećmi, m.in. konkubinatów i rodzin niepełnych. Rozpowszechniły się nowe formy relacji rodzinnych i małżeńskich, np.:

- **DINK** (skrótowiec utworzony od angielskiego wyrażenia *double income, no kids*, oznaczającego „podwójny dochód, żadnych dzieci") – małżeństwo lub związek nieformalny, w którym partnerzy postanawiają, że nie będą starali się o dziecko (przez pewien czas lub nigdy), skupią się natomiast na karierze zawodowej;
- **samotne rodzicielstwo z wyboru** (najczęściej macierzyństwo) – osoby wybierające tę formę odczuwają potrzebę posiadania dziecka, nie chcą się jednak angażować w trwały związek; samotne rodzicielstwo ułatwia im podejmowanie pracy wymagającej dużej mobilności;
- **kółko przyjacielskie** – wspólnota złożona z dwóch lub więcej rodzin niepełnych (zwykle z jednym dzieckiem), które mieszkają razem; w grupach takich dorośli są przyjaciółmi, np. ze studiów, a ich decyzja o wspólnym życiu wynika z chęci zapewnienia dzieciom towarzystwa rówieśników i rodzinnej atmosfery;
- **rodziny „tęczowe"** (homoseksualne) – ich podstawą jest związek dwóch mężczyzn lub

Jak zmieniała się rodzina w Europie?

Rodziny przedprzemysłowe	Rodziny przemysłowo-miejskie	Rodziny ponowoczesne
W społeczeństwach rolniczych rodziny zwykle były wielodzietne – liczne potomstwo bardzo wcześnie było angażowane do prostych prac rolniczych. Dzieci zaczynały wykonywać zadania dorosłych, jak tylko stawały się do tego gotowe fizycznie. Najbardziej rozpowszechnioną formą życia zbiorowego była rodzina poszerzona.	W okresie rewolucji przemysłowej, trwającym w Europie od początków XIX w. do drugiej połowy XX w., zaczął dominować typ rodziny nuklearnej z mniejszą liczbą dzieci. Wynikało to m.in. z niewielkiej powierzchni mieszkań dostępnych w miastach. Mniejsza rodzina była też bardziej mobilna – mogła często zmieniać miejsce zamieszkania w poszukiwaniu pracy.	W drugiej połowie XX w. w wielu dziedzinach życia zaszły głębokie zmiany, m.in. nastąpiła rewolucja obyczajowa, dokonała się emancypacja kobiet. Przeobrażenia te doprowadziły do upowszechnienia się nowych form życia rodzinnego, a także do zmiany podejścia do rodziny i małżeństwa, w tym do osłabienia ich trwałości.

dwóch kobiet, często wychowujących wspólnie dzieci. W wielu państwach, np. w Europie Zachodniej, rodziny homoseksualne są uznawane przez prawo na równi z rodzinami opierającymi się na związku kobiety i mężczyzny.

Niektóre zjawiska i tendencje występujące we współczesnych społeczeństwach są często uznawane za przejawy **kryzysu rodziny**. Należą do nich m.in.:

- wzrost liczby rozwodów,
- zwiększanie się liczby tzw. singli, czyli osób samotnych żyjących poza rodziną,
- odraczanie przez pary decyzji o zawarciu trwałego związku i posiadaniu dzieci.

Sytuacja rodziny w Polsce

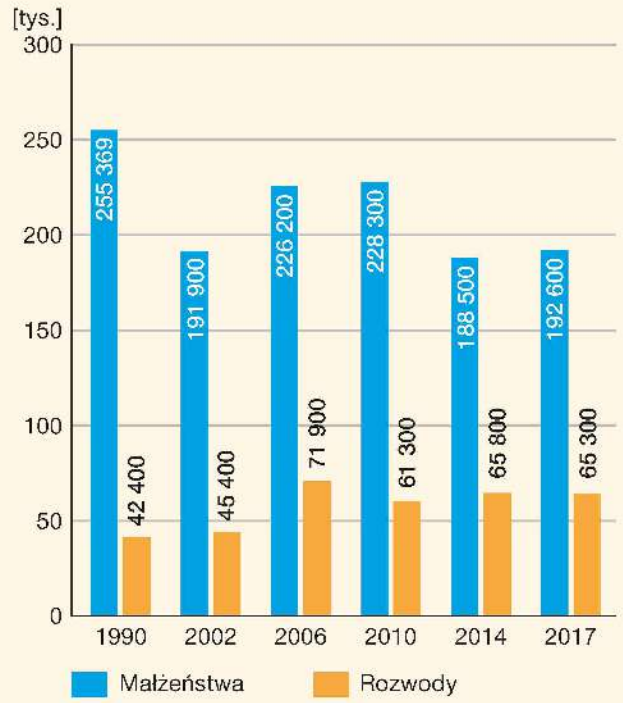
Badania opinii publicznej pokazują, że zdecydowana większość Polaków uważa rodzinę za jedną z najważniejszych wartości i warunek szczęścia. Jednocześnie w naszym kraju można zaobserwować przemiany w życiu rodzinnym charakterystyczne dla innych państw europejskich – także te uznawane za przejawy kryzysu rodziny, choć skala tych przeobrażeń jest w Polsce mniejsza (zob. wykresy poniżej).

Jedną z trudności, z którymi borykają się polskie rodziny, jest problem **eurosieroctwa**. Wynika on z emigracji w poszukiwaniu pracy i lepszych zarobków, która nasiliła się po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Na dłuższy wyjazd często decydują się rodzice – zwykle jedno z nich, czasami oboje, rzadziej samotne matki lub samotni ojcowie. Pod nieobecność tych osób dziećmi zajmują się rodzice, którzy pozostali w kraju, dziadkowie lub dalsi krewni.

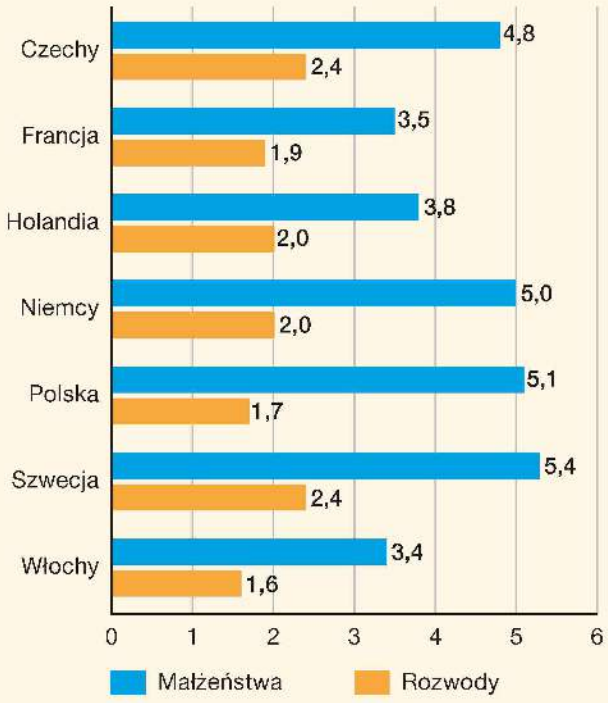
Eurosieroctwo stało się obecnie poważnym problemem społecznym. Badacze wskazują, że osoby niepełnoletnie, których rodzice pracują za granicą, częściej popadają w konflikt z prawem i zmagają się z uzależnieniami.

Małżeństwa i rozwody w Polsce na tle Europy

Liczba małżeństw i rozwodów w Polsce

Liczba małżeństw i rozwodów w wybranych państwach w 2016 r. [na 1000 mieszkańców]

? Sformułuj wniosek dotyczący zmiany liczby ślubów oraz rozwodów w Polsce w latach 2002–2010.

Źródła: stat.gov.pl; ec.europa.eu [dostęp: 6.05.2019].

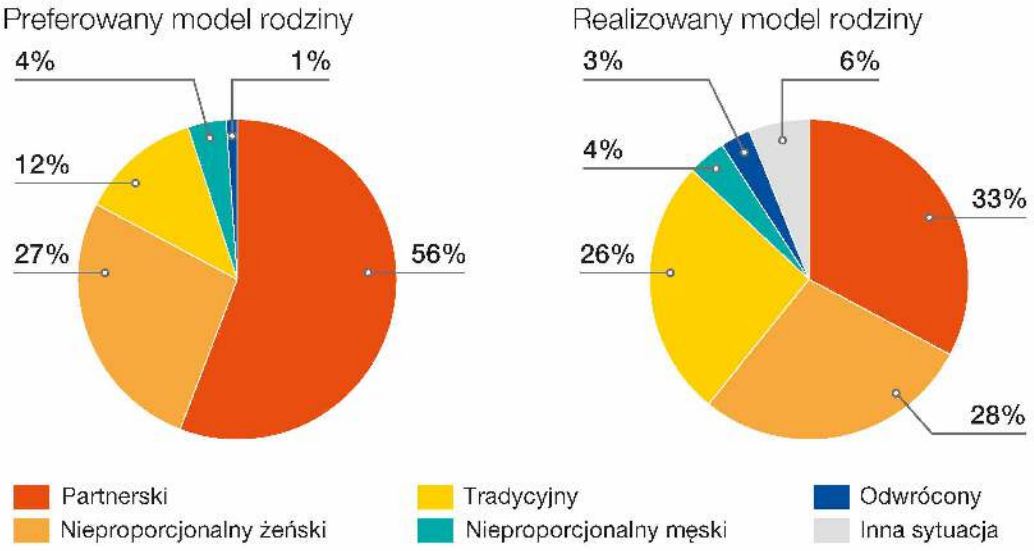
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresami i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Deklaracje Polaków dotyczące modelu rodziny

Partnerski – mąż (partner) i żona (partnerka) mniej więcej tyle samo czasu przeznaczają na pracę zawodową i oboje w równym stopniu zajmują się domem i dziećmi.

Nieproporcjonalny żeński – zarówno mąż (partner), jak i żona (partnerka) pracują zarobkowo, jednak mąż (partner) poświęca więcej czasu na pracę zawodową, a żona (partnerka) oprócz pracy zawodowej zajmuje się prowadzeniem domu, wychowywaniem dzieci itp.

Tradycyjny – jedynie mąż (partner) pracuje, zarabiając wystarczająco [...], żona (partnerka) zajmuje się prowadzeniem domu, wychowywaniem dzieci itp.

Nieproporcjonalny męski – zarówno mąż (partner), jak i żona (partnerka) pracują zarobkowo, jednak żona (partnerka) poświęca więcej czasu na pracę zawodową, a mąż (partner) oprócz pracy zawodowej zajmuje się prowadzeniem domu, wychowywaniem dzieci itp.

Odwrócony – jedynie żona (partnerka) pracuje, zarabiając wystarczająco [...], mąż (partner) zajmuje się prowadzeniem domu, wychowywaniem dzieci itp.

Źródło: *Rodzina PLUS. Sytuacja polskich rodzin i oceny polityki prorodzinnej*, 2017, www.cbos.pl [dostęp: 15.11.2018].

a) Wskaż zdania prawdziwe.

A W rodzinach respondentów najczęściej realizowany jest model partnerski.

B Model nieproporcjonalny żeński był częściej wskazywany jako preferowany niż jako realizowany.

C Z zaprezentowanych danych wynika, że najrzadziej jest realizowany model, w którym pracuje tylko żona (partnerka).

D Różnica między odsetkiem respondentów realizujących model tradycyjny a odsetkiem tych, którzy go preferują, wyniosła 14%.

b) Przedstaw, jakie są oczekiwania respondentów dotyczące modelu realizowanego we własnej rodzinie.

2 Wyjaśnij, na czym polega funkcjonowanie demokratycznego modelu rodziny. Porównaj go z modelem tradycyjnym.

3 Amerykański historyk i badacz społeczny Christopher Lasch [czyt.: kristofer lasz] stwierdził niegdyś, że rodzina to „odrobina nieba w bezdusznym świecie". Czy zgadzacie się z jego poglądem? Przeprowadźcie w grupach dyskusje na ten temat. Swoje wnioski i spostrzeżenia zanotujcie w punktach, a następnie zaprezentujcie je na forum klasy.

Na forum klasy

4 Odpowiedz, czym jest poligynia. Podaj przykłady społeczeństw, w których ona występuje.

5 Przeczytaj tekst. Następnie wyjaśnij, na czym – według autorki – może polegać kryzys rodziny. W jakich zjawiskach się on uwidacznia?

Praca z tekstem źródłowym

> O ile więc w klasach średnich obserwuje się „kryzys rodziny" w postaci tendencji do odraczania zawarcia stałego związku oraz posiadania dzieci, a także ograniczania ich liczby – tendencji wymuszonych wzrastającymi kosztami gospodarstwa domowego i wyznacznikami jakości dzieci – o tyle w klasach niższych obserwuje się „kryzys rodziny" w postaci zupełnie innego rodzaju zjawisk; do najczęściej podkreślanych należy samotne macierzyństwo, dzieci rodzone przez nastoletnie matki, niestabilne związki, porzucanie lub zaniedbywanie dzieci.
>
> Źródło: A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny. Reprodukcja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Warszawa 2005, s. 272.

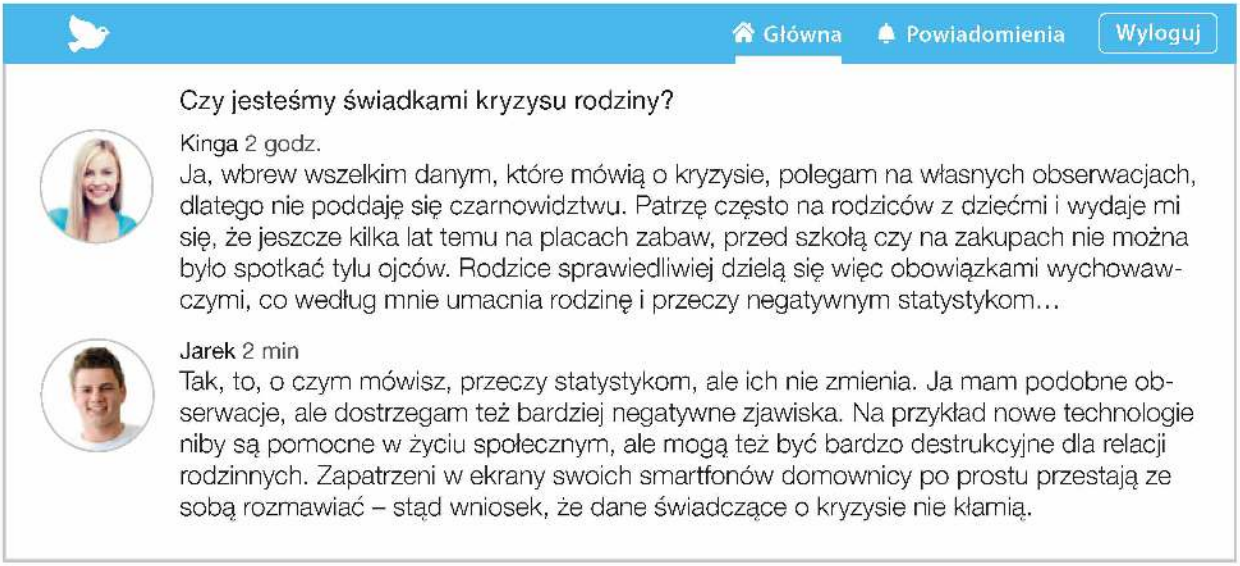
6 Podaj przykłady zjawisk społecznych, które – Twoim zdaniem – oddziałują negatywnie na realizowanie przez rodzinę jej funkcji. W uzasadnieniu swojej odpowiedzi opisz, jak wskazane zjawiska wpływają na wypełnianie konkretnych zadań.

7 Zapoznaj się z artykułami 18. i 71. *Konstytucji RP*. Następnie poszukaj informacji o tym, w jaki sposób państwo realizuje zobowiązania wobec rodzin zapisane w tych fragmentach. Oceń skuteczność tych działań. Swoje wnioski przedstaw w formie pisemnej.

Konstytucja RP

8 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

6 Człowiek wobec inności

tolerancja | akceptacja | nietolerancja | dyskryminacja | stygmatyzacja | stereotyp | „swoi" i „obcy" | alienacja

W naszym społeczeństwie możemy spotkać przedstawicieli różnych ras, religii i narodowości oraz osoby, których styl życia, światopogląd lub system wartości są odmienne od naszych. Zetknięcie się z kimś, kto wyraźnie się od nas różni, często wywołuje gwałtowne emocje i reakcje. Jakie są tego przyczyny? Jak należy postępować wobec inności drugiego człowieka, a jakich zachowań trzeba się wystrzegać?

Tolerancja – akceptacja – afirmacja

Konstytucja RP: art. 53, 54

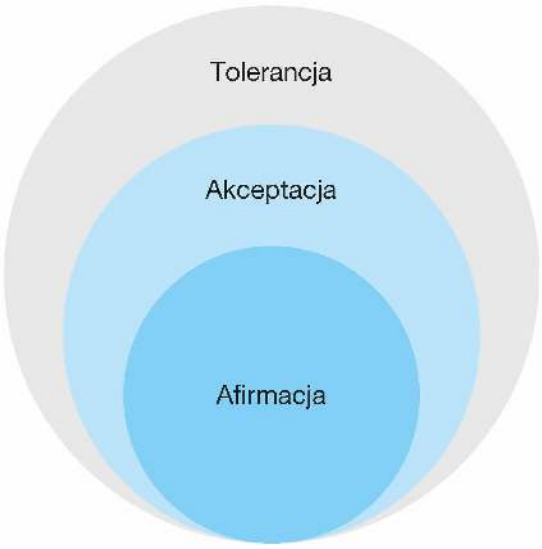
W wielu sytuacjach publicznych – również w szkole – ludzie przywołują pojęcie **tolerancji**. Wskazuje ono na postawę, która polega na uznaniu prawa innych ludzi do wyznawania odmiennych poglądów i do zgodnego z nimi postępowania. Tolerancja zwykle jest oceniana pozytywnie. Często przedstawia się ją jako jeden z celów wychowania i edukacji – zasadę postępowania dobrego obywatela.

Rzadziej spotykamy się z pojęciem **akceptacji**. Kojarzy się ono z relacjami rodzinnymi czy przyjacielskimi – jeżeli okazujemy drugiej osobie pełną akceptację, świadczy to o tym, że darzymy ją silnymi pozytywnymi uczuciami. Natomiast w życiu społecznym akceptacja oznacza uznanie określonych reguł, wartości, stylów życia czy poglądów za właściwe i warte szacunku. Różnicę między tolerancją a akceptacją można łatwiej zrozumieć dzięki analizie konkretnych sytuacji (zob. przykład). Przekonania, wartości i postawy, które uważamy za szczególnie nam bliskie i godne realizacji, spotykają się z naszą **afirmacją**.

Akceptacja jest często konsekwencją indywidualnej oceny dokonanej przez danego człowieka, wynikającej z wyznawanych przez niego wartości i poglądów. Natomiast tolerancja dla odmiennych od dominujących, niekiedy radykalnych przekonań, idei czy stylów życia jest przedmiotem częstych sporów w społeczeństwie.

Przykład

Wielu ludzi nie akceptuje fryzury nazywanej irokezem – nie uważają jej za właściwy czy oczekiwany element wyglądu osoby uczestniczącej w sytuacjach oficjalnych, np. w szkole. Jednak znacznie większy odsetek społeczeństwa – choć nadal nie wszyscy jego członkowie – jest skłonny taką fryzurę tolerować jako dopuszczalną. Prawo polskie – podobnie jak przepisy w większości krajów świata – nie zabrania noszenia irokeza. Co więcej, chroni osoby z taką fryzurą przed przejawami nietolerancji.

Tolerancja obejmuje szerszy krąg zjawisk niż akceptacja. Akceptujemy pewne określone poglądy, wartości, style życia. Są jednak i takie, których nie akceptujemy, ale jesteśmy w stanie je tolerować.

Na czym polega nietolerancja?

Postulat nawołujący do tolerancji nie oznacza, że tolerować należy wszystko. Jak wiesz, rodzice nie tolerują czasami postępowania swoich dzieci. W szkole również nie ma przyzwolenia na pewne zachowania i postawy. W każdym przedsiębiorstwie wymaga się od pracowników punktualności, rzetelności, uczciwości itp. – świadczy to, że postawy przeciwne nie są w społeczeństwie tolerowane.

Za nieuprawnione – a nawet niedopuszczalne – uważa się natomiast nietolerowanie konkretnych osób ze względu na ich stałe cechy: płeć, kolor skóry, orientację seksualną, narodowość czy religię. **Nietolerancja** tego typu polega na odmawianiu ludziom prawa do wyznawania i głoszenia odmiennych poglądów oraz do zgodnego z nimi postępowania. Może mieć ona różne przyczyny. Niektóre mają charakter indywidualny (psychologiczny), a inne – zbiorowy (zob. schemat poniżej).

W życiu społecznym zdarzają się sytuacje, w których trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, jakie postępowanie jest zgodne z zasadą tolerancji, a jakie jej zaprzecza. Taka ocena szczególnie dużo problemów stwarza w Europie Zachodniej, w której społeczeństwa są zróżnicowane religijnie i kulturowo.

Przykład

Ochrona praw czy nietolerancja?

W niektórych państwach europejskich zakazano noszenia przez muzułmanki tradycyjnych burek, czyli szat zakrywających całe ciało, oraz nikabów, które nie zasłaniają tylko okolic oczu. Zwolennicy zakazu argumentują, że ma on zapobiegać sytuacjom, w których kobiety są zmuszane do założenia określonego stroju przez mężów, co jest sprzeczne z europejską zasadą wolności osobistej. Czy jednak kontrowersyjne przepisy nie naruszają prawa kobiet do noszenia burek z własnej, nieprzymuszonej woli?

Nietolerancja: przyczyny i skutki

PRZYCZYNY →

- Niezaspokojenie ważnych potrzeb i wynikająca z tego frustracja.
- Pewne cechy osobowości, np. podejrzliwość.
- Konflikty między grupami.
- Kierowanie się w ocenach stereotypami (uproszczonymi obrazami różnych grup).
- Skłonność ludzi do wskazywania kozłów ofiarnych, czyli osób lub grup, które można by obwinić za własne błędy czy porażki.

NIETOLERANCJA

Odmawianie innym prawa do wyznawania i głoszenia odmiennych poglądów oraz do zgodnego z nimi postępowania.

→ **SKUTKI**

- Dyskryminacja, czyli niesprawiedliwe traktowanie pojedynczych osób lub całych grup w różnych sytuacjach, w tym ograniczanie przysługujących im praw.
- Poczucie krzywdy, zagrożenia, lęku, bezsilności u osób dotkniętych nietolerancją.
- Wrogość wobec sprawców, dążenie do odwetu, agresja, konflikty między jednostkami lub całymi grupami.

Czym jest stygmatyzacja?

Stygmatyzacja to zjawisko polegające na tym, że otoczenie społeczne potępia i odrzuca daną osobę ze względu na jakąś jej cechę, która jest postrzegana jako negatywna lub niezgodna z obowiązującymi normami. Cecha ta staje się swego rodzaju **etykietą** czy **piętnem** – jednostka jest postrzegana przez jej pryzmat przez bardzo długi czas i w wielu różnych sytuacjach. Stąd stygmatyzacja jest często nazywana etykietowaniem lub piętnowaniem.

Przyczynami stygmatyzacji mogą być:

- wygląd zewnętrzny, niepełnosprawność lub przewlekła, nieuleczalna choroba,
- przynależność do marginalizowanej lub odrzucanej przez ogół grupy społecznej (np. bycie bezdomnym lub karanym przestępcą),
- zachowania lub czyny napiętnowanej osoby, nawet jeśli doszło do nich w dalekiej przeszłości. Przykładowo, jeśli dany człowiek w pewnym okresie życia zażywał narkotyki, wiele lat później wciąż może być postrzegany jako narkoman.

Skutki stygmatyzacji

Stygmatyzacja – podobnie jak nietolerancja czy stereotypy – staje się dla dotkniętej nią osoby przyczyną wielu negatywnych doświadczeń i emocji. Etykiety przestępcy, alkoholika czy chorego psychicznie często wręcz uniemożliwiają normalne funkcjonowanie w społeczeństwie – osoby napiętnowane mają poważne trudności ze znalezieniem pracy i popadają w skrajne ubóstwo czy bezdomność. Co więcej, mogą się one zacząć utożsamiać z własnym negatywnym wizerunkiem i postępować w sposób sugerowany przez przypisaną im etykietę. Przykładowo, człowiek, który przez otoczenie jest traktowany jako osoba pozbawiona jakichkolwiek talentów, w pewnym momencie przyjmuje cudzy punkt widzenia i zaczyna postępować zgodnie z negatywnymi oczekiwaniami: nie wykazuje zaangażowania we wspólnych działaniach, porzuca swoje pasje itd. Taki proces jest nazywany **samospełniającym się proroctwem**.

Czym jest stereotyp?

Nietolerancja i stygmatyzacja często wynikają z braku rzetelnej wiedzy na temat innych grup czy stylów życia. Gdy ludzie nie posiadają wystarczających informacji o innych, wówczas w kontaktach z nimi mogą się kierować stereotypami.

Stereotyp to funkcjonujący w społeczeństwie uproszczony obraz danej grupy ludzi, np. przedstawicieli określonej płci, narodowości, religii, rasy albo konkretnego zawodu. Myślenie stereotypami polega na przypisywaniu identycznych cech (negatywnych lub pozytywnych) wszystkim osobom należącym do tej grupy, niezależnie od dzielących ich w rzeczywistości różnic. Przykładowo, Japończycy są postrzegani jako ludzie bardzo pracowici i nieokazujący emocji, bezrobotni – jako osoby mało zaradne i leniwe, a muzułmanie – jako ludzie skłonni do radykalizmu i stosowania przemocy.

Zdaniem naukowców przyczyną powstawania i funkcjonowania stereotypów jest **nadmiar informacji**, które do nas docierają. Umysł często nie jest w stanie przetworzyć wszystkich danych i dokonać ich głębokiej analizy, dlatego posługuje się utrwalonymi, uproszczonymi obrazami i schematami, w tym stereotypami. Przykładowo, jeżeli wśród licznej grupy nowo

poznanych osób znajduje się Włoch, w naszym myśleniu od razu pojawia się obraz przedstawicieli tej nacji funkcjonujący w społeczeństwie. Dzieje się to automatycznie i zwykle nie możemy temu zapobiec. Jeśli jednak mamy świadomość istnienia stereotypów, możemy je odrzucać w myśleniu o konkretnych ludziach czy grupach. Jest to ważne tym bardziej, że posługiwanie się takimi uproszczonymi obrazami może być przyczyną negatywnych postaw i zachowań wobec innych.

„Swoi" i „obcy"

Powstawanie stereotypów jest m.in. efektem naszej skłonności do dzielenia ludzi na dwie grupy: „swoich" i „obcych". Tendencja ta wzięła swoje źródło jeszcze w czasach prehistorycznych, w których omawiany podział decydował o codziennym postępowaniu i przetrwaniu jednostki. Wiedziała ona, że „swój" (osoba należąca do tego samego plemienia) może zaoferować pomoc lub jej potrzebować, a „obcy" (przedstawiciel innego plemienia) stanowi zagrożenie. Dlatego starała się dokonać odpowiedniego rozróżnienia przed pojawieniem się bezpośredniego ryzyka związanego z obecnością „obcego".

Jako „swoich" zazwyczaj postrzegamy osoby, które dzielą z nami jakąś cechę (np. poglądy, zawód, zainteresowania) lub znajdują się w podobnej sytuacji życiowej (np. rówieśnicy tworzący klasę szkolną), a także ludzi najbliższych, z którymi wiążą nas określone relacje, np. rodzinne, przyjacielskie. Należymy do grupy „swoich", identyfikujemy się z nią i w swoim myśleniu nazywamy ją „my". Natomiast „obcy" to ci, którzy w jakiś sposób się od nas odróżniają – nie znamy ich dostatecznie dobrze i często mówimy o nich „oni".

Dzielenie ludzi na „swoich" i „obcych" ma duży wpływ na nasze postrzeganie rzeczywistości i ocenę zdarzeń rozgrywających się w naszym otoczeniu. Grupę „swoich" oceniamy raczej pozytywnie. Nawet jeśli jakaś osoba z tego grona zrobi coś złego, nie obciążamy winą za jej czyn wszystkich „swoich". Natomiast w postępowaniu „obcych" łatwiej dostrzegamy to, co negatywne, a zło wyrządzone przez któregoś z nich przypisujemy wszystkim członkom grupy. Takie schematy myślenia są naturalne, mogą jednak stać się nie tylko źródłem negatywnych stereotypów, lecz także przyczyną dyskryminacji i konfliktów międzygrupowych.

W dawnych kulturach plemiennych utworzono wiele symboli, dzięki którym można było z dużej odległości dostrzec, że dana osoba należy do konkretnej grupy. Współcześnie pozostałościami po tamtych rozwiązaniach są m.in. barwy i znaki, którymi posługują się kibice rozmaitych drużyn sportowych. Jednolitość barw pozwala na szybką identyfikację „swoich" i odróżnienie się od „obcych".

Czym jest alienacja?

Jedną z niekorzystnych konsekwencji negatywnych postaw wobec innych jest **alienacja**, czyli poczucie izolacji w społeczeństwie, towarzyszące m.in. osobom napiętnowanym lub postrzeganym przez pryzmat stereotypów. Jej bezpośrednią przyczyną jest osłabienie relacji, które łączą daną jednostkę lub grupę z otoczeniem, np. więzi rodzinnych, sąsiedzkich, grupowych, lokalnych. Alienacji często towarzyszą uczucia bezsilności i braku samorealizacji oraz zaniżone poczucie własnej wartości.

Doświadczenie alienacji staje się nierzadko udziałem ludzi, którzy wyemigrowali do innego kraju. Zdarza się, że imigranci tworzą zamknięte wspólnoty, w których funkcjonują bez styczności ze społeczeństwem. Możliwe jest również zjawisko odwrotne: w kraju, do którego w krótkim czasie napłynęło wielu imigrantów, wyalienować się mogą rodowici mieszkańcy.

Jak przeciwdziałać negatywnym postawom?

Konstytucja RP: art. 32

Jednym ze sposobów przeciwdziałania nietolerancji, stereotypom czy dyskryminacji jest upowszechnianie w społeczeństwie wiedzy o odmiennych kulturach, religiach, systemach wartości, światopoglądach czy stylach życia. Zadanie to jest realizowane m.in. w formie **edukacji międzykulturowej**, która może polegać np. na przekazywaniu dzieciom wiadomości o różnorodności społecznej i kulturowej. Tego typu działania osłabiają wpływ negatywnych stereotypów. Badania pokazują, że napięcia między grupami można zredukować także dzięki zaangażowaniu ich przedstawicieli we wspólną realizację przedsięwzięć wymagających porozumienia i ścisłej współpracy.

Ryzyko wystąpienia negatywnych postaw wobec inności zmniejsza się, jeśli członkowie danego społeczeństwa poszerzają wiedzę o dziejach i dziedzictwie kulturowym własnego narodu oraz o historii jego kontaktów z innymi grupami etnicznymi. Gruntowne poznanie przeszłości ojczyzny i rodzimego regionu pozwala uzyskać informacje o tym, że na przestrzeni wieków różne kultury wchodziły ze sobą w bliskie relacje: mieszały się i wzajemnie się wzbogacały.

Inną formą walki z negatywnymi postawami, które dotykają osoby i grupy różniące się od większości, jest tzw. **prawo antydyskryminacyjne**. Zakaz dyskryminacji jest zapisany w konstytucjach wielu państw, m.in. w ustawie zasadniczej obowiązującej w naszym kraju.

Często wykorzystywaną metodą przeciwdziałania negatywnym zachowaniom wobec „innych" i „obcych" są **kampanie społeczne**, których celem jest zwrócenie uwagi społeczeństwa na problemy dyskryminacji i wyalienowania oraz zmiana postaw ludzi wobec odmienności występujących w ich otoczeniu.

Przykład

Kampania „Niepełnosprawni – normalna sprawa"

Kampania dotyczyła problemów osób niepełnosprawnych, m.in. ich stereotypowego postrzegania przez resztę społeczeństwa. W materiałach graficznych wykorzystano zdjęcia klasycznych greckich posągów, które powszechnie uznaje się za arcydzieła, mimo że są uszkodzone. W ten sposób twórcy kampanii chcieli zwrócić uwagę na niekonsekwentne postawy ludzi, którzy w „okaleczonych" rzeźbach dostrzegają piękno, natomiast w kontaktach z osobami niepełnosprawnymi wykazują lęk i stereotypowe myślenie.

„marzenia istnieją i są obecne w moim życiu"

Spory o tolerancję

Uczestnicy dyskusji na temat tolerancji na ogół zgadzają się co do tego, że oznacza ona uznanie prawa innych do własnych poglądów i życia zgodnego z tymi przekonaniami. Spory dotyczą natomiast m.in. tego, czy postawa tolerancji wymaga czegoś więcej, np. pozytywnego nastawienia do odmienności.

O tym się mówi!

1 **Tolerancja nie jest biernością [...]. Tolerancja nie jest też wywyższaniem się nad innych. Nie jest akceptacją (tolerując, nie muszę akceptować cudzych zachowań).**

Możemy również mówić o tolerancji negatywnej i pozytywnej. W pierwszym wypadku wyrazem tolerancji jest proste powstrzymanie się od działań ograniczających uprawnienia innego człowieka. W drugim – w tolerancji pozytywnej – chodzić już będzie nie tyle o niedziałanie, ile o wspomożenie osoby, z której racjami czy obyczajami się nie zgadzamy, ale której prawa do równego traktowania, do wolności i odmienności – uznajemy. Przykładem może tu być ktoś, kto aktywnie wspomaga prawa mniejszości (seksualnych, rasowych), nie należąc do nich. Koncepcja tolerancji pozytywnej oparta jest na przekonaniu, że należy nie tylko tolerować prawa do inności czy indywidualności, ale też dążyć do tego, by prawa te były rzeczywiste, a więc – respektowane przez wszystkich.

Źródło: M. Środa, *Mit polskiej tolerancji*, www.rp.pl [dostęp: 21.12.2018].

2 **W pierwotnym sensie jestem tolerancyjny, jeśli nie prześladuję, nie żądam prześladowań i nie zachowuję się agresywnie w stosunku do czegoś, czego wyraźnie nie lubię, nie aprobuję, co mnie razi albo budzi [we mnie] niechęć czy odrazę. [...]**

Zauważmy jednakowoż, że często żąda się tolerancji w sensie obojętności [...], a nieraz nawet aprobaty dla wszystkiego, co zdarza się nam w ludziach i poglądach widzieć. To zaś całkiem co innego znaczy. Żądanie tolerancji w tym znaczeniu jest częścią naszej kultury hedonistycznej, w której nic naprawdę nie ma dla nas znaczenia; jest to filozofia życia bez żadnych przekonań. [...] Gdy się więc upieram przy swoich przekonaniach, choćby bez żadnej agresywności, to już tym samym przeciwko tolerancji grzeszę.

Jest to jednak szkodliwy nonsens; pogarda dla prawdy niszczy naszą cywilizację nie mniej aniżeli fanatyzm prawdy. Zobojętniała większość oczyszcza pole dla fanatyków, których zawsze dość się znajdzie. [...]

Źródło: L. Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2009, s. 38–39.

3 **Łatwo dostrzec, że pozytywna tolerancja zmierza do pogodzenia dwóch postaw, które pogodzić jest niezwykle trudno.**

Po pierwsze, przyjmuje ona, iż mogę mieć swój własny punkt widzenia, na przykład być chrześcijaninem czy muzułmaninem, a po drugie zakłada, iż muszę zaakceptować świat różnorodności, gdzie wszystkie przekonania i światopoglądy są równe [...]. Logicznie takie połączenie prowadzi do stałych i nierozwiązywalnych konfliktów. Własny punkt widzenia zakłada bowiem szczególną hierarchię, w świetle której pewne idee i postawy uznać muszę za wartościowe [...], inne jestem skłonny tolerować, jeszcze inne uważam za błędne, niebezpieczne [...] i staram się zneutralizować ich wpływ. Zwolennicy życzliwej otwartości zdają się sugerować, że takie hierarchie są bezzasadne [...]. Nieobecność efektywnych hierarchii oznacza zaś, iż nie wolno nam czynić dwóch rzeczy. Po pierwsze, praktycznie nie wolno nam wypowiadać sądów negatywnych o innych punktach widzenia, bo takie sądy mogłyby być uznane za dyskryminujące. [...] Po drugie, nie wolno mi dokonywać mocnej autoidentyfikacji [...].

Źródło: R. Legutko, *Etyka absolutna i społeczeństwo otwarte*, Kraków 1998, s. 174–176.

? Wyjaśnij, jaki jest stosunek autorów przytoczonych tekstów do idei tolerancji pozytywnej. Na czym polegają różnice między ich stanowiskami?

Ćwiczenia

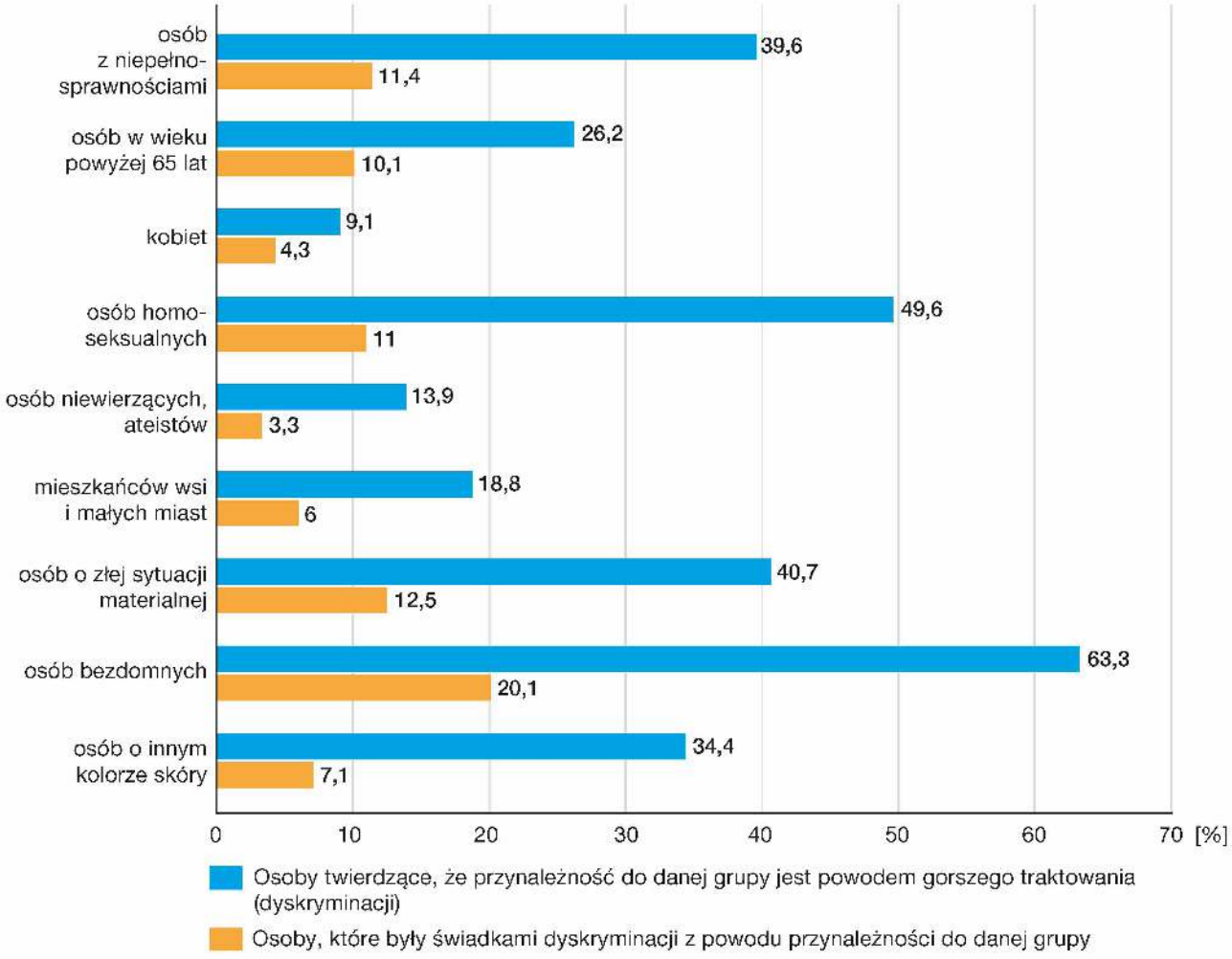
WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Społeczne postrzeganie dyskryminacji w Polsce: poglądy i doświadczenia

Dyskryminacja wobec:

Źródło: *Jakość życia w Polsce w 2015 r.*, Warszawa 2015, www.stat.gov.pl [dostęp: 10.01.2019].

a) Wymień trzy kategorie osób, które respondenci najczęściej wskazywali jako dyskryminowane w Polsce, oraz trzy kategorie, których dyskryminacji respondenci najczęściej byli świadkami. Porównaj te wyniki.

b) Podaj możliwe przyczyny dyskryminacji osób z trzech dowolnych kategorii uwzględnionych na wykresie. W odpowiedzi użyj przynajmniej dwóch spośród następujących pojęć: „stygmatyzacja", „stereotyp", „nietolerancja", „obcy".

c) Rozważ, czy dane przedstawione na wykresie ukazują rzeczywistą skalę zjawiska dyskryminacji w Polsce. Podyskutuj o tym z koleżankami i kolegami z klasy.

2 Wyjaśnij, czym jest nietolerancja. Podaj jej przyczyny i możliwe skutki. Odwołaj się do przykładów z życia codziennego lub do sytuacji znanych Ci z mediów.

3 Przeczytaj tekst. Następnie odpowiedz, czy – Twoim zdaniem – stereotyp dotyczący imigrantów z Bliskiego Wschodu przyczynił się do eskalacji konfliktu, który wybuchł podczas festynu w Chemnitz [czyt.: chemnic]. Uzasadnij swoją opinię.

Praca z tekstem źródłowym

Po tym, jak [26 sierpnia 2018 r.] 35-letni Niemiec zginął zadźgany przez Syryjczyka i Irakijczyka, w niemieckim Chemnitz doszło do starć z policją. Media donoszą o co najmniej 20 rannych. Wszystko zaczęło się od niedzielnego festynu, w trakcie którego doszło do starć między osobami różnych narodowości. W trakcie jednej z bójek śmiertelnie ranny został 35-letni Niemiec. W związku ze sprawą aresztowani zostali 23-letni Syryjczyk i 22-letni Irakijczyk. W tym samym czasie środowiska sprzeciwiające się przyjmowaniu migrantów, m.in. [partia] AfD czy [organizacja] Kaotic Chemnitz, zorganizowały demonstracje, w trakcie których nie brakowało antyimigranckich haseł. Doszło do zamieszek i starć z policją. Niemieckie media donosiły wręcz o „polowaniu na uchodźców", w które miała się zamienić manifestacja. W poniedziałek wieczorem w Chemnitz po raz kolejny doszło do zamieszek. W demonstracji zorganizowanej przez ruch Pro Chemnitz udział wzięło około 7 tysięcy osób. Demonstranci, którzy zgromadzili się pod pomnikiem Karola Marksa, wymachiwali niemieckimi i bawarskimi flagami, nawoływali do opuszczenia kraju przez migrantów.

Źródło: *Race, starcia z policją i „polowanie na migrantów". Gwałtowne protesty na ulicach Chemnitz*, www.wprost.pl [dostęp: 04.01.2019].

★ **4** Wyjaśnij, jak rozumiesz słowa amerykańskiego intelektualisty Waltera Lippmana [czyt.: łoltera lipmana]: „Gdzie wszyscy myślą tak samo, nikt nie myśli zbyt wiele".

5 Zapoznaj się z tekstem i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W powstawaniu poczucia alienacji niebagatelną rolę odgrywa również wadliwy proces socjalizacji. [...] Jeżeli [...] w swoim środowisku socjalizacyjnym dziecko narażone jest na przeżywanie ciężkich konfliktów narzuconych mu przez świat dorosłych, jego naturalna radość życia może zostać przytłumiona i wówczas może ono przyjąć postawę negującą wartości życia – postawę wyalienowania. [...]

Wielu młodych ludzi, którzy nie czują się kochanymi i rozumianymi przez swoich rodziców, cel swojego życia widzi w pełnym miłości zespoleniu z ukochaną osobą. Gdy jednak obiekt miłości czuje się niegodny zainwestowanych w niego uczuć, życie nagle zaczyna tracić sens. Badania H. Schulza [czyt.: szulca] na rozbitych parach [...] dowodzą ponadto, że mimo iż obydwie strony twierdziły, że rezultatem zerwania jest poczucie osamotnienia i depresja, to jednak strona, która doprowadziła do zerwania, czuła się mniej osamotniona.

Źródło: J. Rusin, *Poczucie alienacji a brak poczucia kontroli wewnętrznej*, www.publikacje.edu.pl [dostęp: 04.01.2019].

a) Wyjaśnij, jakie mogą być przyczyny alienacji.

b) Wymień towarzyszące alienacji postawy i zjawiska, które zostały wskazane w tekście.

6 Zapoznaj się z artykułem 13. *Konstytucji RP*. Następnie wyjaśnij, w jaki sposób zawarte w nim fragmentach przepisy ograniczają obowiązywanie zasady tolerancji dla poglądów i zachowań.

Konstytucja RP

7 Komunikacja interpersonalna

komunikowanie się | komunikacja niewerbalna | autoprezentacja | asertywność | konflikt społeczny | negocjacje | mediacje | arbitraż | proces decyzyjny | metody poszukiwania rozwiązań

Każdy z nas codziennie styka się z wieloma osobami: rozmawiamy ze sobą, załatwiamy różne sprawy, spędzamy razem czas, podejmujemy wspólne działania. Dobrze wiemy, że nie zawsze przebiega to bezproblemowo i że w relacjach międzyludzkich zdarzają się sytuacje trudne: nieporozumienia, próby wywierania nacisku czy wreszcie konflikty. Z czego wynikają te problemy? Jak postępować w takich kłopotliwych sytuacjach? Jakich zachowań unikać?

Jak przebiega komunikowanie się?

Komunikacja to proces przekazywania informacji, np. dotyczących poglądów, emocji, zamiarów itp. Uczestniczą w nim dwie strony: **nadawca**, który wysyła **komunikat** (informację), i **odbiorca**, który go odbiera. Uczestnicy sytuacji komunikacyjnej – np. rozmowy – co chwila wymieniają się rolami nadawcy i odbiorcy, dlatego możemy stwierdzić, że komunikacja jest zawsze relacją wzajemną. Inaczej jest np. z relacją sympatii – czasami dana osoba lubi kogoś bez wzajemności.

Podstawową formą komunikacji międzyludzkiej jest rozmowa. Najbardziej naturalna jest rozmowa dwóch osób w cztery oczy. Na co dzień porozumiewamy się jednak także w sposób pośredni, np. za pomocą listów, telefonów, komunikatorów internetowych.

W trakcie komunikowania się informacje są przekazywane na dwa sposoby:

- werbalnie – za pomocą słów: ustnie lub pisemnie,
- niewerbalnie – za pomocą gestów, wyrazu twarzy (mimiki), spojrzeń, postawy ciała (sposobu, w jaki siedzimy, stoimy), wyglądu zewnętrznego (ubioru, fryzury itp.).

Stąd wyróżnia się dwa rodzaje komunikacji: **werbalną** i **niewerbalną**, zwaną także **mową ciała**.

Komunikacja niewerbalna

Mogłoby się wydawać, że w procesie wymiany informacji komunikacja niewerbalna ma znaczenie drugorzędne. Jednak w rzeczywistości odgrywa ona równie istotną rolę jak przekaz werbalny, m.in. dlatego, że przez mowę ciała wyrażamy nasze cechy osobowości, nastawienie, postawy, emocje (zob. tabelę na sąsiedniej stronie). Dzięki niej przekaz słowny staje się wyrazisty i czytelny. Często elementy mowy ciała są samodzielnymi komunikatami, jak wtedy, gdy w trakcie rozmowy niektóre słowa zastępujemy grymasem twarzy lub gestem.

Znaczenie komunikacji niewerbalnej wynika także z tego, że dla większości ludzi podstawą do kształtowania ocen na temat innych osób są wrażenia wzrokowe – nasze odczucia podczas pierwszego spotkania w największym stopniu zależą od wyglądu nowo poznanego człowieka. Ważną rolę odgrywa wówczas także brzmienie jego głosu, natomiast treść wypowiedzi może zejść na drugi plan i zostać słabiej zapamiętana.

Czy wiesz, że...
Z badań przeprowadzonych przez amerykańskiego naukowca Raya Birdwhistella [czyt.: reja berdłistela] wynika, że w czasie bezpośredniej rozmowy wypowiadane słowa są źródłem tylko 35% informacji – pozostałe 65% pochodzi z ekspresji niewerbalnej.

Trudności w komunikowaniu się

Proces komunikacji przebiega właściwie, gdy odbiorca odczytuje komunikat zgodnie z intencjami nadawcy. Istnieje jednak wiele czynników, które mogą to utrudnić. Należą do nich m.in.:

- obiektywne przeszkody zewnętrzne (np. hałas w otoczeniu, warunki pogodowe),
- silne emocje (np. gniew, euforia, rozpacz),
- stan fizyczny nadawcy lub odbiorcy (np. zmęczenie, choroba),
- różnice językowe (m.in. używanie sformułowań nieznanych drugiej stronie, np. slangu młodzieżowego, gwary regionalnej),
- niezgodność przekazu werbalnego z mową ciała.

Negatywne oddziaływanie części z tych czynników możemy na różne sposoby ograniczać. Umożliwia to m.in. umiejętność **aktywnego słuchania**. Polega ona na tym, że w czasie rozmowy odbiorca koncentruje swoją uwagę na nadawcy oraz na wypowiadanych przez niego kwestiach, m.in. utrzymuje z nim kontakt wzrokowy, nie bawi się telefonem. Jeśli czegoś nie rozumie, może np. poprosić rozmówcę o wyjaśnienie albo doprecyzowanie niejasnych słów lub sformułowań. Nie powinien natomiast mu przerywać ani wygłaszać pochopnych opinii.

Czy wiesz, że...

Niekiedy wyróżnia się jeszcze jedną, odrębną formę komunikacji niewerbalnej: **mowę ubioru**. Wynika to stąd, że od najdawniejszych epok historycznych za pomocą ubioru wyrażano określone treści – strój może być np. manifestacją światopoglądu danej osoby, oznaką zamożności, przynależności do grupy lub wyznawania konkretnej religii. Przykładowo, moda na krótkie, proste, jednokolorowe sukienki w latach 20. XX w. była wyrazem emancypacji i wzrastającej niezależności kobiet. Współcześnie przez strój swoją odrębność manifestują np. osoby pochodzenia afrykańskiego – w tym właśnie celu powstał odrębny styl w modzie, oparty na ludowych motywach afrykańskich, charakteryzujący się bogactwem kolorów i motywów geometrycznych.

Mowa ciała a emocje

W jaki sposób wyrażamy...	Postawa ciała	Twarz i mimika	Gesty
...pewność siebie, dominację?	energiczny chód, odchylanie się do tyłu, siadanie okrakiem na krześle	przenikliwe spojrzenie, wpatrywanie się w rozmówcę	dłonie umieszczone na biodrach lub ręce założone z tyłu głowy
...niepewność, niezdecydowanie?	przechodzenie z miejsca na miejsce, zwieszenie głowy	zagryzanie warg, zdziwiony wyraz twarzy	złożone dłonie, drapanie się w głowę
...podejrzliwość, nieufność?	odsuwanie się od rozmówcy	odwracanie wzroku, patrzenie z ukosa, wymuszony uśmiech	krzyżowanie ramion na piersi, zasłanianie ust
...znudzenie, brak zainteresowania?	pochylenie ciała, siedzenie z nogą założoną na nogę	brak kontaktu wzrokowego z rozmówcą, spoglądanie przez okno lub na telefon	zabawa różnymi przedmiotami, głowa schowana w dłoniach
...gniew, niezgodę?	odwracanie się od rozmówcy	zaciśnięte usta, zmarszczone brwi	wskazywanie palcem na rozmówcę, zaciśnięte pięści

Czym jest autoprezentacja?

Na podstawie doświadczeń z kontaktów z konkretną osobą – w reakcji na jej wypowiedzi, zachowanie, wygląd – przypisujemy jej pewne cechy, upodobania i poglądy. W ten sposób powstaje **wizerunek** danego człowieka, czyli jego obraz w oczach innych ludzi.

Zdarza się, że otoczenie postrzega nas inaczej, niż tego chcemy. Nasz wizerunek możemy jednak do pewnego stopnia świadomie kształtować i kontrolować przez **autoprezentację**. Składają się na nią strategie postępowania, które można stosować w bardzo różnych sytuacjach. Przykładowo, gdy ubiegamy się o członkostwo w jakiejś organizacji lub o pracę, staramy się przekonać do siebie osoby, które decydują w naszej sprawie, m.in. przedstawiamy im swoje zalety. Jednak autoprezentacja może służyć także do obrony własnego wizerunku, np. w razie popełnienia poważnego błędu. Istnieją różne sposoby (taktyki) autoprezentacji, wykorzystywane w rozmaitych okolicznościach (zob. grafika na sąsiedniej stronie).

Na czym polega asertywność?

Zdarza się, że pewne osoby kierują do nas propozycje lub żądania, które są dla nas nieodpowiednie albo niebezpieczne, wzbudzają naszą niechęć lub nieufność. Dlatego też w życiu społecznym bardzo użyteczna jest umiejętność zachowywania się w sposób asertywny. **Asertywność** to zdolność do wyrażania własnych opinii, emocji i postaw w sposób otwarty i z poszanowaniem dla uczuć i godności innych.

Przykład

Metoda trzech kroków

To jedna z najprostszych metod pozwalających na samodzielne ćwiczenie asertywności.

Krok 1. Wyobraź sobie, że inna osoba – np. Twoja koleżanka – składa Ci propozycję dotyczącą spędzenia czasu wolnego. Zastanów się, czy realizacja jej pomysłu będzie dla Ciebie dobra, bezpieczna. Co z tego wyniknie? Jak będziesz się czuć, gdy zrobisz to, czego dotyczy propozycja?

Krok 2. Jeśli pomysł Ci nie odpowiada, powiedz sobie w duchu: „Nie, nie będę tego robić".

Krok 3. Powiedz głośno: „Nie", uzasadnij swoją odmowę i, ewentualnie, zaproponuj coś innego.

Jest przeciwieństwem uległości, roszczeniowości czy agresji.

Asertywność bardzo przydaje się w sytuacjach, w których konieczne jest przyjęcie lub wyrażenie krytyki, sformułowanie prośby czy udzielenie odmowy (zob. tabelę poniżej). Osoby stosujące się do reguł asertywnego zachowania odnoszą wiele korzyści: potrafią zadbać o to, co dla nich ważne, a jednocześnie utrzymywać dobre relacje z innymi. Mają także większą wiarę w siebie i zwykle cieszą się szacunkiem ze strony otoczenia.

Ludzie bardzo różnią się pod względem poziomu asertywności. Umiejętność tę można rozwijać: samodzielnie (zob. przykład) lub na specjalnych szkoleniach (tzw. treningi asertywności).

Zwroty asertywne

Krytyka	Jeśli jesteś krytykowany, wyraźnie poinformuj otoczenie, czy zgadzasz się z negatywną oceną (np.: „Masz rację, przykro mi"), czy nie (np.: „Mam na ten temat inne zdanie"). Jeśli natomiast kogoś krytykujesz, używaj stwierdzeń, które wyrażają Twoje emocje lub opinie (np.: „Czuję się zawiedziony", „Jestem niezadowolona z takiego postępowania", „Jest to dla mnie nie do przyjęcia...").
Odmowa	Asertywna odmowa powinna zawierać wyraźnie, jednoznaczne i stanowcze „Nie" oraz uzasadnienie własnego stanowiska, np.: „Nie zrobię tego, gdyż...".
Prośba	Gdy formułujesz prośbę, musisz pamiętać, że jej adresat ma prawo Ci odmówić i że nie należy wymuszać na nim spełnienia Twojego życzenia, np. szantażem. Najlepszym rozwiązaniem jest zakończenie prośby konkretnym pytaniem, np.: „Czy pomożesz mi...?", „Czy zgodziłbyś się...?".

Taktyki autoprezentacji

W zależności od okoliczności w życiu codziennym stosujemy bardzo różne taktyki autoprezentacji. Często robimy to nieświadomie, nie zdając sobie sprawy z wad i zalet poszczególnych strategii.

AUTOPROMOCJA

- Polega na podkreślaniu własnych zalet i osiągnięć oraz przemilczaniu wad i niepowodzeń. Jest powszechnie stosowana przy pierwszym kontakcie z danymi osobami (np. w czasie rozmów rekrutacyjnych).
- Autopromocja jest skuteczna pod warunkiem, że zachowamy w niej pewien umiar. W przeciwnym razie możemy zostać odebrani jako osoby zarozumiałe czy nadmiernie pewne siebie.

ŚWIECENIE PRZYKŁADEM

- Polega na prezentowaniu siebie jako osoby moralnej, kierującej się w życiu pewnymi zasadami, co jest cechą powszechnie cenioną w społeczeństwie.
- Przy stosowaniu tej taktyki musimy pamiętać, że za deklaracjami muszą iść czyny. W przeciwnym razie możemy zyskać opinię hipokrytów.

POZYSKIWANIE SYMPATII

- Polega na prezentowaniu własnych cech budzących sympatię, prawieniu innym komplementów, wyświadczaniu przysług i prezentowaniu postaw konformistycznych.
- Taktyka ta jest dość skuteczna, gdy jest skierowana do osób o podobnym statusie społecznym. Efektywność tych działań spada, gdy kierujemy je do osób, którym w jakiś sposób podlegamy.

USPRAWIEDLIWIANIE

- Polega na zaakceptowaniu własnej odpowiedzialności za czyn przy jednoczesnym przedstawianiu go jako mało lub tylko pozornie szkodliwego albo powszechnie praktykowanego w społeczeństwie (np. powiedzenie: „Wszyscy kradną").
- Jest jedną z najmniej skutecznych taktyk – odbiorcy zwykle reagują na usprawiedliwienia negatywnie.

PRZEPROSINY

- Polegają na zaakceptowaniu własnej odpowiedzialności za czyn, wyrażeniu żalu i zrekompensowaniu szkód ofierze.
- Szczere przeprosiny są bardzo skuteczną metodą naprawy wizerunku. Ludzie mają świadomość, że często bardzo trudno jest powiedzieć „Przepraszam" i z reguły to doceniają.

WYMÓWKI

- Polegają na przedstawianiu siebie jako osoby, która nie ponosi odpowiedzialności za zaistniałą sytuację lub nic nie wie o jej przyczynach.
- Wymówki niekiedy łagodzą krytyczne nastawienie otoczenia. Częściej jednak są odbierane negatywnie.

Konflikty społeczne

Konflikty społeczne, czyli stany napięcia lub walki utrzymujące się między jednostkami czy zbiorowościami, są naturalnymi i nieuniknionymi elementami relacji międzyludzkich. Wynika to z faktu, że interesy różnych osób lub grup często są ze sobą sprzeczne: rywalizują one o te same dobra – np. o stanowiska pracy, pieniądze, władzę – albo dążą do realizacji zupełnie odmiennych pragnień i planów. Niekiedy do wybuchu konfliktu wystarcza przekonanie danej osoby, że realizacja własnych interesów jest możliwa tylko kosztem drugiej strony albo że druga strona jest do niej wrogo nastawiona. Konflikt może być także po prostu rezultatem występowania różnic między ludźmi i grupami (np. charakterologicznych, kulturowych).

Łatwo można dostrzec **negatywne rezultaty** konfliktów, np.: poczucie zagrożenia i napięcie towarzyszące skonfliktowanym osobom, zerwanie relacji, przemoc, rozpad grupy. Jednak badacze społeczni wskazują, że równocześnie można zaobserwować **efekty konstruktywne** (budujące) sporów. Konflikty wskazują bowiem na obszary życia społecznego, które wymagają poprawy lub interwencji, a także pozwalają rozpoznać, jakie potrzeby jednostek lub grup muszą zostać zaspokojone albo jakie wartości i interesy powinny być uwzględniane przez państwo lub daną zbiorowość. Bardzo często dopiero w sytuacji konfliktowej ludzie dowiadują się, że w ich relacjach z innymi występowały pewne niedostrzegane dotąd problemy. Konflikty w organizacjach – np. w przedsiębiorstwach – często umożliwiają wykrycie obszarów działalności źle lub nieefektywnie zarządzanych.

Przebieg konfliktu

Spory między ludźmi wykazują tendencję do narastania z upływem czasu. Zjawisko to nosi nazwę **eskalacji konfliktu**. Przykładowo, wiele konfliktów zaczyna się od drobnych napięć, np. od nieistotnej sprzeczki. Jeśli na początkowym etapie nie zostanie podjęta próba porozumienia się i załagodzenia sporu, jest bardzo prawdopodobne, że kolejne zachowania obu stron wobec siebie będą coraz bardziej nieprzyjazne – mogą pojawić się np. żądania, groźby, a nawet przemoc fizyczna.

Poziom negatywnych emocji, przebieg konfliktu i czas jego trwania zależą m.in. od tego, jakie strategie radzenia sobie z trudną sytuacją przyjęły strony. Można wyróżnić pięć takich metod: unikanie, dostosowanie, rywalizację, kompromis i współpracę (zob. tabelę poniżej). Skonfliktowane osoby zazwyczaj uciekają się do różnych zachowań – w zależności od sytuacji czy etapu rozwoju sporu.

Postawy wobec konfliktu

Unikanie	• Celowe niezauważanie konfliktu lub odkładanie jego rozwiązania na później z nadzieją, że sporny problem z czasem samoistnie zniknie. • Pozwala powstrzymywać narastanie konfliktu, np. unikać otwartej konfrontacji.
Dostosowanie	• Przyjęcie stanowiska drugiej strony i rezygnacja z własnych dążeń. Dostosowanie wynika z przekonania, że najważniejsze jest utrzymanie dobrych relacji z inną osobą. • Pozwala tymczasowo zażegnać konflikt. Sporna kwestia pozostaje jednak nierozstrzygnięta i zazwyczaj powraca po pewnym czasie.
Rywalizacja	• Uznanie konfliktu za walkę lub grę, w której wyłonieni zostaną zwycięzcy i przegrani. Celem działań jest zmuszenie przeciwnika do rezygnacji z własnych dążeń. • Zazwyczaj prowadzi do eskalacji konfliktu. Zwycięstwo odniesione nad przeciwnikiem często okazuje się chwilowe: strona pokonana zwykle szuka możliwości rewanżu.
Kompromis	• Rezygnacja z części własnych dążeń przez wszystkich uczestników konfliktu. • Dobry kompromis, satysfakcjonujący obie strony, może zakończyć spór. Jeśli jednak ugoda jest wynikiem zbyt dużych ustępstw, konflikt może się w przyszłości odrodzić.
Współpraca	• Uznanie konfliktu za problem do wspólnego rozwiązania. Strony prowadzą ze sobą dialog w celu znalezienia sposobu na realizację swoich postulatów. • Współpraca jest strategią trudną do zastosowania ze względu na negatywne emocje towarzyszące konfliktowi.

Jak rozwiązać konflikt?

Możliwość zażegnania sporu zależy od tego, czy strony są skłonne do dialogu. Istnieją trzy główne sposoby rozwiązywania konfliktów: negocjacje, mediacje i arbitraż.

- **Negocjacje** to rozmowy prowadzone przez uczestników konfliktu. W ich trakcie strony dążą do wypracowania porozumienia. Mogą stosować taktykę rywalizacji, istnieje jednak wówczas obawa, że do ugody nie dojdzie lub okaże się ona nietrwała. Jeśli skonfliktowane osoby zdecydują się na współpracę, stworzy to szansę na wypracowanie rozwiązania satysfakcjonującego każdą z nich. W tym celu konieczne jest przeprowadzenie właściwego **procesu decyzyjnego** – jest to stała sekwencja działań, na którą składają się: zdefiniowanie problemu, poszukiwanie możliwych rozwiązań, wybór jednego z nich i wprowadzenie go w życie (zob. schemat u dołu strony). W znalezieniu najlepszego sposobu na rozstrzygnięcie spornej kwestii pomagają różne metody pobudzające kreatywność (zob. tekst obok).
- **Mediacje** to proces poszukiwania rozwiązania konfliktu, w którym osoba bezstronna – **mediator** – pośredniczy w rozmowach między zwaśnionymi stronami. Pomaga on uczestnikom sporu w komunikowaniu się, analizowaniu problemu i wypracowywaniu satysfakcjonującego rozstrzygnięcia. Może przedstawiać propozycje rozwiązań, nie podejmuje jednak decyzji o przyjęciu którejś z nich.
- **Arbitraż** polega na rozstrzygnięciu sporu przez stronę trzecią – **arbitra**. Uczestnicy konfliktu wyznaczają osobę lub osoby, które będą pełniły tę funkcję, po czym zobowiązują się, że podporządkują się wydanej przez arbitrów decyzji.

Metody generowania pomysłów

Burza mózgów

Polega na zgłaszaniu przez uczestników spotkania dużej liczby propozycji w krótkim czasie. Uczestnicy powinni przedstawić wszystkie rozwiązania, które przyjdą im do głowy, nawet te, które mogą się wydawać dziwne. Nad przebiegiem spotkania czuwa moderator, a wszystkie pomysły są zapisywane. W trakcie zgłaszania propozycji zabronione jest ich komentowanie czy ocenianie.

Metoda 635

Cyfry w nazwie nawiązują do podstawowych zasad tej metody. Uczestnicy pracują w 6-osobowych grupach. Każdy nich zapisuje na arkuszu papieru 3 pomysły w ciągu maksymalnie 5 minut. Wypełniony przez pierwszą osobę arkusz trafia kolejno do wszystkich pozostałych członków danego zespołu, którzy także zapisują na nim 3 pomysły w trakcie 5 minut, przy czym mogą to być modyfikacje już zanotowanych rozwiązań. W rezultacie na każdym arkuszu powinno się znaleźć 18 propozycji.

Przebieg procesu rozwiązywania konfliktu

1. Zdefiniowanie problemu	2. Poszukiwanie rozwiązań	3. Wybór rozwiązania	4. Wprowadzenie rozwiązania w życie
Polega na określeniu, jakie są rzeczywiste interesy i potrzeby uczestników konfliktu. Wymaga od nich namysłu wolnego od emocji i oddzielonego od ich aktualnego stanowiska w sporze.	Należy zebrać jak największą liczbę pomysłów na rozstrzygnięcie problemu. Na tym etapie nie należy oceniać żadnej propozycji, gdyż krytyka może zniechęcać do prezentowania nowych koncepcji.	Dopiero na tym etapie należy ocenić każdy z przedstawionych pomysłów, wskazując jego wady i zalety. Następnie trzeba wybrać to rozwiązanie, które jest korzystne dla wszystkich stron sporu.	Należy określić, kiedy wspólna decyzja zostanie wprowadzona w życie i w jaki sposób będzie oceniana jej realizacja, a także przewidzieć możliwość wprowadzenia innego rozwiązania.

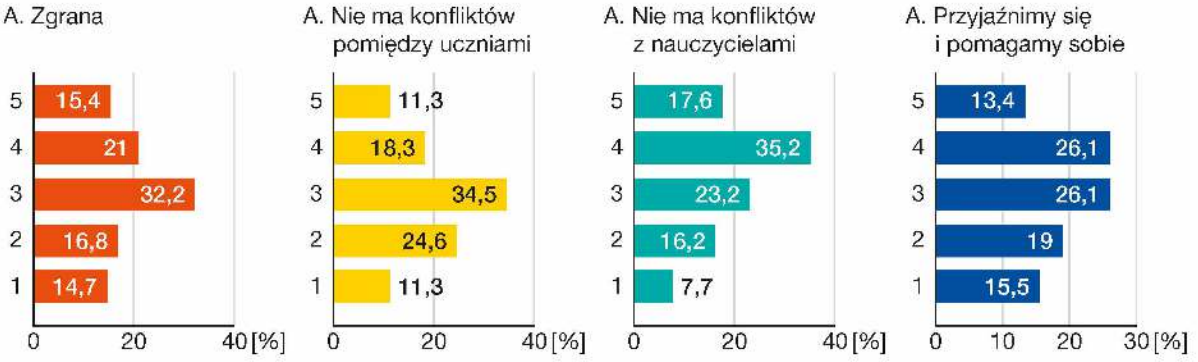
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresami i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Jaka jest Twoja klasa?*

* Uczniowie oceniali dany aspekt funkcjonowania swojej klasy w skali od 1 do 5, w której ocena 5 oznaczała pełną zgodność z odpowiedzią A, natomiast 1 – z odpowiedzią B. Pozostałe oceny (2–4) wskazują na stanowiska pośrednie między odpowiedziami A i B.

Źródło: *Badanie opinii o szkole*, Millward Brown 2016.

a) Rozstrzygnij, jakie konflikty występowały częściej w klasach, do których należały badane osoby: pomiędzy uczniami czy między nauczycielami a uczniami. Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do danych.

b) Napisz wypracowanie na temat funkcjonowania Twojej klasy. Odwołaj się do zagadnień uwzględnionych na wykresach. Porównaj obraz klasy, który wyłania się z sondażu, z Twoim postrzeganiem własnej klasy. Sformułuj wnioski wynikające z tego porównania.

2 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Osoby, które dopuszczają się nadużyć względem seniorów, najpierw wzbudzają zaufanie. Poświęcają im uwagę i czas. Odwiedzają i słuchają. Często wykorzystują to, że seniorzy potrzebują kogoś bliskiego, doskwiera im samotność. Z jednej strony dobrze ufać komuś w życiu, móc liczyć na pomoc i opiekę chociażby sąsiadki. Z drugiej strony warto stawiać granicę, np. gdy sąsiadka chce pożyczyć pieniądze lub podpisać umowę renty dożywotniej, a my czujemy, że jakieś rozwiązanie nie chroni naszych interesów. Tymczasem w odmowie najtrudniejsza jest utrata. „Jeśli się nie zgodzę – nie będzie już przychodził" (utrata osoby). „Jeśli powiem «nie» – pomyśli, że jestem sknerą".

Źródło: *Senior podejmuje decyzję w oparciu o zaufanie. Wywiad z psychologiem Hanną Sokolnicką*, www.zycieseniora.com [dostęp: 20.01.2019].

a) Wyjaśnij, dlaczego osobom starszym w niektórych sytuacjach trudno jest zachowywać się w sposób asertywny.

b) Wskaż czynniki, które utrudniają osobom w Twoim wieku postępowanie w sposób asertywny. Czy są wśród nich przyczyny braku asertywności opisane w tekście?

3 Dobierzcie się w pary. Każdy z Was ma za zadanie wypisać 5 cech charakterystycznych dla drugiej osoby. Po zakończeniu pracy wymieńcie się kartkami i uzasadnijcie, dlaczego na Waszych listach znalazły się takie, a nie inne określenia. Następnie indywidualnie odpowiedzcie na podane pytania. **Na forum klasy**

A Czy cechy, które przypisała Ci druga osoba z pary, odpowiadają temu, jak postrzegasz siebie, czyli Twojemu wizerunkowi własnemu?

B Czy uważasz spostrzeżenia koleżanki lub kolegi na Twój temat za trafne? Uzasadnij swoją odpowiedź.

C Czego udało Ci się o sobie dowiedzieć dzięki temu ćwiczeniu?

Przedstawcie swoje wnioski na forum klasy. Następnie wspólnie podyskutujcie o tym, od czego zależy sposób, w jaki postrzegają Was inni ludzie.

4 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia. **Praca z tekstem źródłowym**

Proces podejmowania decyzji towarzyszy codziennie każdej osobie, każdej instytucji. Nawet jeśli nie zawsze ktoś zdaje sobie z tego sprawę, na bieżąco dokonuje wyborów pomiędzy różnymi wariantami. Zgodnie z modelem decyzyjnym ostateczne rozwiązanie powinno być skutkiem szerszej analizy. W pierwszym etapie powinny zostać uzgodnione wszystkie posiadane warianty wyboru oraz konsekwencje podjęcia każdego z działań, zarówno dla poszczególnych osób, jak i dla całej organizacji. Następnie określone powinny być preferencje wskazujące na akceptowane oraz nieakceptowane skutki, pozwalające na odrzucenie wariantów nieodpowiadających całkowitym potrzebom. Ostatecznym kryterium decyzyjnym, na podstawie którego podjęta powinna być końcowa decyzja, jest rezultat najbardziej i najskuteczniej zaspokajający założone potrzeby oraz cele [...].

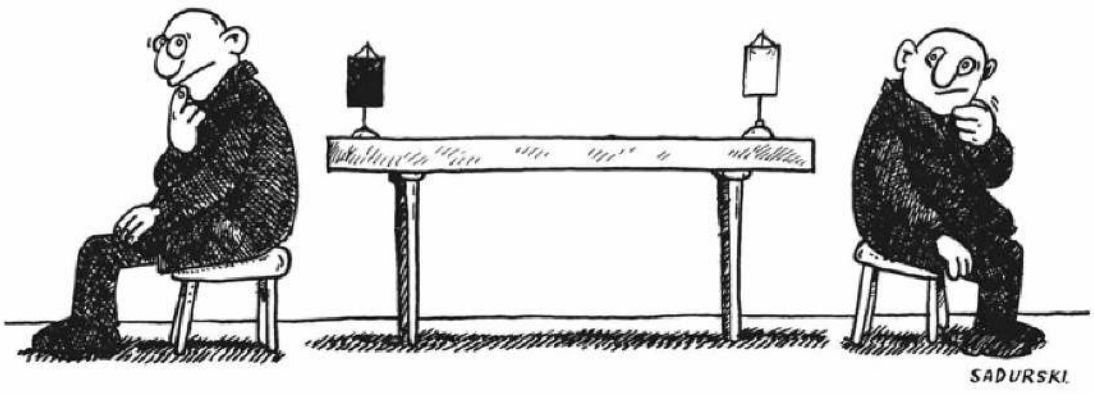
Źródło: A. Luterek, *Proces podejmowania decyzji w gospodarstwie domowym a decydowanie w przedsiębiorstwie – podobieństwa i różnice*, www.apcz.umk.pl [dostęp: 20.01.2019].

a) Odpowiedz, czym powinno się charakteryzować rozwiązanie wybrane na końcu procesu decyzyjnego.

b) Wyjaśnij, na czym powinna polegać analiza poprzedzająca podjęcie decyzji.

5 Wyjaśnij, na czym polegają różnice między: negocjacjami a mediacją, mediacją a arbitrażem, arbitrażem a negocjacjami.

6 Uzasadnij, że zamieszczony rysunek przedstawia sytuację podczas negocjacji. Na jakie trudności związane z tym sposobem rozwiązywania konfliktów zwrócił uwagę autor ilustracji? Wyjaśnij, jak można by zaradzić tym problemom. **Praca z ilustracją**

Podsumowanie

1 Człowiek istotą społeczną

- **Rola społeczna** – ogół postaw i zachowań związanych z zajmowaniem określonego statusu społecznego, np. rola rodzica, dziecka, ucznia, żołnierza, pracownika.
- **Potrzeba** – odczuwalny brak czegoś, co jest niezbędne człowiekowi do życia. Wyróżnia się potrzeby niższego rzędu (naturalne, bezpieczeństwa, przynależności) i potrzeby wyższego rzędu (uznania i szacunku, samorealizacji, duchowe).
- **Grupa społeczna** – zbiorowość złożona z co najmniej trzech osób, które współdziałają ze sobą, aby zrealizować wspólne cele. Grupami społecznymi są np. rodzina, naród, grono przyjaciół, partia polityczna.

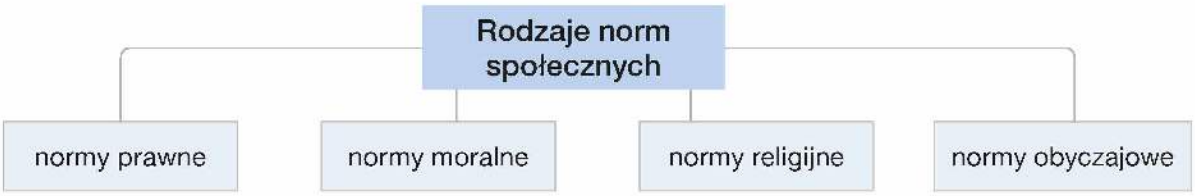
2 Osobowość człowieka

- **Osobowość** – zbiór cech psychicznych danego człowieka, które kształtują jego sposób myślenia, odczuwania i zachowania. Do elementów składających się na osobowość należą m.in. charakter, temperament, inteligencja, postawy, emocje i potrzeby.
- **Główne koncepcje osobowości**

Model wielkiej piątki	Kształt osobowości danej jednostki zależy od tego, w jakim natężeniu występują u niej następujące cechy: ekstrawersja, ugodowość, sumienność, neurotyczność, otwartość na doświadczenia.
Teorie psychodynamicze	Osobowość kształtują różne zachodzące w psychice procesy, z których jednostka nie zdaje sobie sprawy i które pozostają najczęściej nieuświadomione.
Teorie społeczno-poznawcze	Osobowość człowieka kształtuje się dzięki uczeniu się, czyli przez zdobywanie wiedzy o otaczającym świecie i obowiązujących w nim regułach.
Teorie humanistyczne	Głównym czynnikiem kształtującym osobowość jest dążenie człowieka do samorealizacji, czyli do rozwoju swoich zdolności i talentów.

3 Wartości i normy społeczne

- **Wartości** – idee, zjawiska, emocje, stany i rzeczy, które człowiek uznaje za ważne i które są celem jego dążeń.
- **Normy społeczne** – reguły określające, jak należy postępować w konkretnych sytuacjach lub jakie zachowania są niewłaściwe. Wobec normy człowiek może przyjąć postawę:
  - akceptacji – uznać ją za właściwą i uzasadnioną,
  - konformizmu – podporządkować się jej niezależnie od swoich poglądów i potrzeb,
  - nonkonformizmu – odrzucić ją, jeśli okaże się sprzeczna z jego przekonaniami.

- **Kontrola społeczna** – ogół środków stosowanych przez zbiorowość po to, aby postępowanie jednostki było zgodne z obowiązującymi normami i wartościami. Do środków tych należą m.in. sankcje oraz działania wyspecjalizowanych instytucji (policji, sądów).

4 Socjalizacja

- **Socjalizacja** – proces, w którym jednostka zdobywa umiejętności konieczne do życia w społeczeństwie oraz poznaje zasady postępowania obowiązujące w jej otoczeniu. Człowiek socjalizuje się dzięki oddziaływaniu różnych zbiorowości i instytucji, m.in. rodziny, szkoły, mediów.
- Socjalizacja przebiega w dwóch etapach:
  - socjalizacja pierwotna następuje w okresie dzieciństwa,
  - socjalizacja wtórna trwa przez całe dorosłe życie.
- **Socjalizacja odwrócona** – proces, w którym przedstawiciele młodszego pokolenia oddziałują na osoby starsze, np. uczą ich nowych umiejętności lub zaznajamiają z nowymi wzorcami kulturowymi.

5 Rodzina dawniej i dziś

- **Rodzina** – grupa społeczna złożona ze spokrewnionych ze sobą osób, w której dorośli biorą odpowiedzialność za wychowanie dzieci.
- **Funkcje rodziny**

– funkcja prokreacyjna
– funkcja wychowawczo-socjalizacyjna
– funkcja opiekuńcza
– funkcja ekonomiczna
– funkcja stratyfikacyjna
– funkcja integracyjno-kontrolna
– funkcja rekreacyjno-towarzyska

6 Człowiek wobec inności

- **Tolerancja a akceptacja** – tolerancja to poszanowanie dla odmiennych poglądów, wierzeń i zwyczajów, natomiast akceptacja oznacza ich uznanie za słuszne i zgodne z osobistymi oczekiwaniami.
- **Stereotyp** – jednostronny i uproszczony obraz danej zbiorowości, grupy społecznej lub kategorii osób. Stereotypy mogą być pozytywne lub negatywne.
- **Alienacja** – utrata więzi z ludźmi. W sytuacji, w której dochodzi do zerwania relacji z innymi, może się znaleźć zarówno pojedyncza osoba, jak i cała grupa czy społeczność. Stan alienacji rodzi poczucie osamotnienia, wypchnięcia na margines społeczeństwa, braku sensu życia, przez co może prowadzić do problemów psychicznych i uzależnień.

7 Komunikacja interpersonalna

- **Komunikowanie się** – proces przekazywania informacji. Uczestniczą w nim dwie strony: nadawca i odbiorca. Komunikowanie odbywa się na dwa sposoby:
  - werbalnie – za pomocą słów,
  - niewerbalnie – za pomocą mowy ciała (mimiki, gestów itp.).
- **Asertywność** – umiejętność wyrażania własnych emocji i opinii w sposób otwarty i pozbawiony lęku, a równocześnie nienaruszający uczuć i praw innych osób.
- **Autoprezentacja** – kształtowanie własnego wizerunku w kontaktach z innymi ludźmi.

Sposób na zadania

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Kodeks kulturalnego podróżowania (fragment)

Pociąg to miejsce, gdzie spotykamy osoby z różnymi doświadczeniami i w różnym nastroju. Stosując się do uniwersalnych zasad uprzejmości, które każdy z nas dobrze zna, sprawimy, że podróż będzie przyjemna i komfortowa dla wszystkich. Oto kilka z nich:

1. Wszyscy mamy pasjonujące historie do opowiedzenia, ale nie wszystkie okoliczności temu sprzyjają. Pewnie zgodzimy się, że rozmowa telefoniczna na temat wizyty u lekarza czy wyzwań w pracy powinna odbyć się już poza pociągiem. Ostatecznie można się oddalić w miejsce, gdzie nikt nas nie będzie słyszał.

2. Naszym naturalnym odruchem jest sprzątanie po sobie papierków, torebek, wszystkiego, co powinno znaleźć się w koszu – to wiemy od małego, ale może pójdziemy o krok dalej i podniesiemy ten złośliwie wpatrujący się w nas kubeczek po kawie? Pokażemy innym, że można. Bo można, prawda?

3. Buty uwielbiają towarzystwo naszych stóp, dlatego zachowamy się taktownie, jeśli nie pozbawimy ich tej przyjemności. Zdjęte buty śmieją się z naszych skarpetek bądź pończoch, a kiedy dodatkowo widzą nogi na siedzeniu, to burczą coś o higienie i estetyce.

Źródło: www.intercity.pl [dostęp: 24.10.2018].

1.1. Określ, jakiego typu norm społecznych dotyczy tekst.

1.2. Uzasadnij, że przedstawiony tekst jest formą kontroli społecznej.

Wskazówki

Polecenie 1.1.

Przypomnij sobie, jakie są typy norm społecznych i czym się one między sobą różnią. Następnie zastanów się, jaki charakter ma zacytowany tekst. Czy przedstawia on precyzyjne nakazy lub zakazy, za których nieprzestrzeganie grozi jakaś ściśle określona kara, np. w postaci grzywny, czy też może zawiera niezobowiązujące zalecenia? Czy przedstawione normy postępowania zostały wywiedzione z zasad etyki, z poglądów związanych z wierzeniami czy z niepisanych reguł obowiązujących w danej kulturze?

Polecenie 1.2.

Zastanów się, czemu służy przytoczona wypowiedź. W jakim celu jej autor zastosował lekki, żartobliwy styl? Rozważ, jak lektura tego tekstu może wpłynąć na postępowanie pasażerów. Z jaką reakcją towarzyszy podróży mogą się spotkać osoby, które zignorują przedstawione zasady?

Odpowiedź

Polecenie 1.1.

Normy obyczajowe.

Polecenie 1.2.

Przedstawiony tekst służy upowszechnianiu pozytywnych zasad zachowania się w pociągach. Przez obśmianie złych nawyków [wyśmianie jest formą sankcji społecznej] nadawca nakłania pasażerów do przyjęcia określonych wzorców postępowania. W konsekwencji część z nich będzie zwracać uwagę osobom, które nie przestrzegają norm zawartych w kodeksie.

Zadania powtórzeniowe

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

Tabela. Wyniki badań opinii publicznej w Polsce w latach 2001–2018

Z czym czuje się Pan/Pani najbardziej związany/ związana?	Wskazania respondentów w poszczególnych latach					
	X 2001	XI 2003	VI 2004	X 2009	X 2015	VI 2018
	w procentach					
Ze społecznością lokalną, z miejscowością, w której mieszkam	57	53	55	61	51	55
Z regionem, krainą	15	19	14	12	14	12
Z całym krajem, z Polską	22	22	18	18	25	25
Z Europą	2	3	3	3	4	4
Z czymś innym	2	3	8	3	4	3
Trudno powiedzieć	2	1	4	2	2	1

Źródło: *O historii lokalnie*, 2018, www.cbos.pl [dostęp: 6.05.2019].

Oceń na podstawie tabeli, które zdania są prawdziwe, a które – fałszywe.

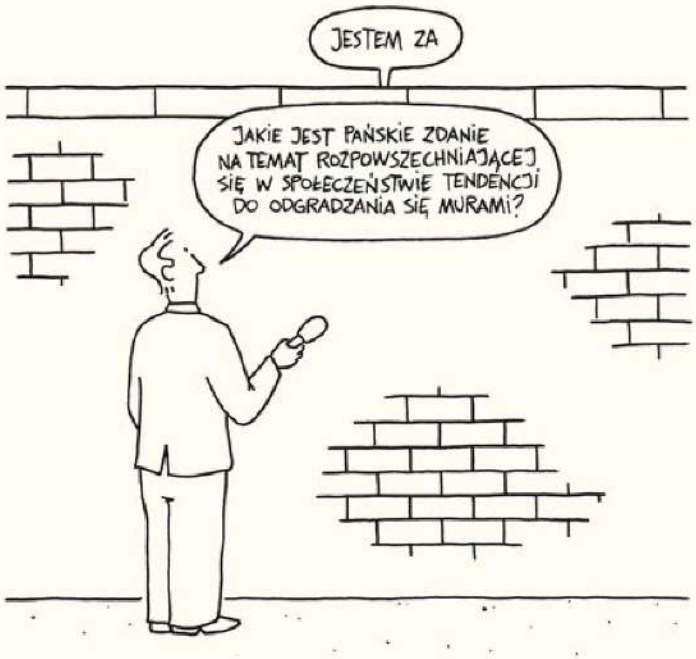
A. W okresie, w którym prowadzono badania, najwięcej respondentów deklarowało silne przywiązanie do społeczności lokalnej.

B. Z danych wynika, że systematycznie wzrastał odsetek badanych przyznających się do silnego przywiązania do regionu.

C. W każdym roku, w którym przeprowadzono badanie, odsetek osób deklarujących najsilniejsze przywiązanie do kraju był większy o co najmniej 15 punktów procentowych od odsetka respondentów wskazujących na bliską więź z Europą.

Zadanie 3.

Rysunek satyryczny

Podaj nazwę zjawiska społecznego, które jest tematem rysunku.

Zadanie 4.

Skargi do Rady Reklamy

[...] [Jedną z osób] oburzyła kampania giełdowej spółki skierowana do firm z branży budowlanej. „Na stronie promocji wykorzystano zdjęcie trzech skąpo ubranych modelek trzymających produkty spółki oraz umieszczono hasło: «Wykonawco, którą wybierzesz na test?» [...]. Nie życzę sobie, aby tego typu reklamy kształtowały w przyszłości spojrzenie moich dzieci, młodego pokolenia i mężczyzn na pojęcie kobiecości" – czytamy w piśmie do Rady.
Klienci skarżyli się też m.in. na reklamy płynu do mycia naczyń [...] („można odnieść wyraźne wrażenie, że osobą, na której barkach powinno spoczywać sprzątanie, jest zdaniem reklamodawcy kobieta"), [...] reklamy piwa przedstawiające „idealny świat [...], w którym mężczyznom nikt nie przeszkadza w piciu piwa i oglądaniu meczów", i na portal [randkowy] [...]: „mężczyźni traktowani są jak rzeczy, jak produkt, który można włożyć do koszyka (logo portalu). Wprost osoby nazywane są produktami [...]".

Źródło: M. Lemańska, *Dlaczego zalewają nas prymitywne reklamy...*, 2018, www.rp.pl [dostęp: 01.04.2019].

4.1. Zaznacz właściwe dokończenie zdania. Uzasadnij swój wybór.

W tekście źródłowym zostały przedstawione negatywne strony zjawiska społecznego nazywanego

A. alienacją.

B. asertywnością.

C. stereotypizacją.

D. nonkonformizmem.

4.2. Wymień dwa skutki społeczne, do których może doprowadzić rozpowszechnianie reklam podobnych do tych przywołanych w tekście.

Zadanie 5.

O osobowości przestępców

[...] wszystko ma swoje wewnętrzne uwarunkowania, toteż jednostki antyspołeczne nie są traktowane w tych teoriach jako zwyrodnialcy czy degeneraci. Uważa się je raczej za jednostki chore, które potrzebują leczenia psychologicznego i psychiatrycznego. Ich historie, złe doświadczenia, urazy psychiczne, niekochające obiekty, przemoc – wszystko to zapisane jest w ich umysłach. Czują się prześladowani, więc aby tego uniknąć, uciekają się do przestępstwa, by chronić swoje ego. Oczywiście nie należy jednostek antyspołecznych tłumaczyć złym życiem, ciężkimi autobiografiami. Warto jednak dotrzeć do najmroczniejszych aspektów ludzkiego istnienia, aby, jeśli to możliwe, likwidować przyczyny, a nie tylko same rezultaty, jak to czynią inne teorie.

Źródło: L. Kołodziejczak, *Zachowania antyspołeczne...*, „Ogrody Nauk i Sztuk" 2017, nr 2, s. 217.

Rozstrzygnij, czy osobowość przestępcy została w powyższym tekście opisana zgodnie z założeniami teorii społeczno-poznawczych. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Kulturowa różnorodność społeczeństwa

1. Rodzaje społeczeństw
2. Kultura
3. Zróżnicowanie kulturowe
4. Kultura masowa
5. Religia jako zjawisko społeczne
6. Subkultury młodzieżowe
7. Spory światopoglądowe

1 Rodzaje społeczeństw

społeczeństwo zbieracko-łowieckie | społeczeństwo nomadyczne | społeczeństwo rolnicze | społeczeństwo przemysłowe | społeczeństwo postprzemysłowe | społeczeństwa tradycyjne i nowoczesne

Rzeczywistość, w której żyjemy, jest wynikiem zmian, jakie w ciągu stuleci nastąpiły w różnych dziedzinach życia. Przeobrażenia te nabrały szczególnego przyspieszenia w ciągu ostatnich dwustu lat. Nie wszędzie jednak przebiegały one w ten sam sposób. Na czym polegały te zmiany? Jakie typy społeczeństw ukształtowały się w ich wyniku? Jakie zjawiska wywierają decydujący wpływ na kształt współczesnych społeczeństw zachodnich? Na te pytania postaramy się odpowiedzieć w tym temacie.

Typy społeczeństw

Kiedy w dowolnej encyklopedii wyszukamy hasło „społeczeństwo", w definicji napotkamy takie terminy, jak „społeczeństwo tradycyjne", „społeczeństwo nowoczesne", „społeczeństwo feudalne", „społeczeństwo przemysłowe", „społeczeństwo masowe". Każde z tych pojęć oznacza określony typ zbiorowości ludzkich, który jest wyróżniany ze względu na pewne ważne cechy.

Jedna z najczęściej stosowanych klasyfikacji uwzględnia różnorodne sposoby, dzięki którym ludzie zdobywają środki do życia. Zgodnie z tym podziałem można wyróżnić społeczeństwa:

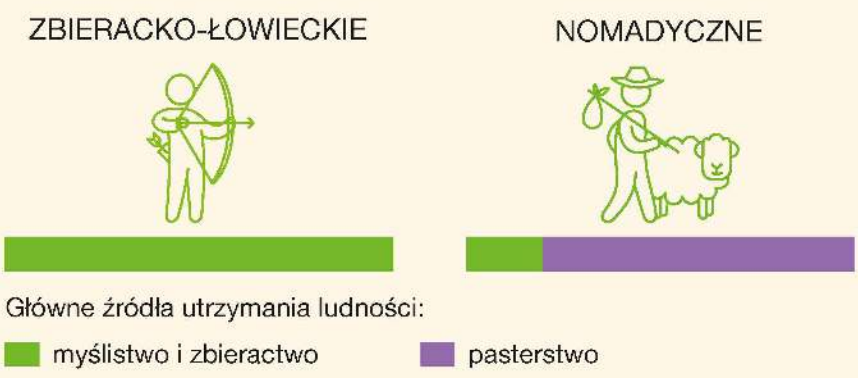
- **zbieracko-łowieckie** (pierwotne),
- **nomadyczne** (pasterskie),
- **rolnicze**,
- **przemysłowe** (industrialne),
- **postprzemysłowe** (postindustrialne).

Poszczególne typy społeczeństw pojawiły się w różnych okresach dziejów ludzkości. Wszystkie funkcjonują obok siebie także we współczesnym świecie (zob. schemat poniżej).

Inna popularna klasyfikacja jest stosowana przez socjologów, którzy dzielą społeczeństwa na **nowoczesne**, ukształtowane w wyniku głębokich przemian zapoczątkowanych w XIX w., i **tradycyjne**, istniejące wcześniej lub takie, w których zmiany z XIX w. nie nastąpiły.

Jak zmieniały się społeczeństwa?

Najstarszy typ społeczeństwa – społeczeństwo zbieracko-łowieckie – ukształtował się najprawdopodobniej około 35 tys. lat temu. Kolejne modele życia społecznego pojawiały się po opanowaniu przez człowieka nowych umiejętności i wskutek jego kolejnych odkryć, takich jak wynalezienie rolnictwa (ok. 10 tys. lat p.n.e.) czy przemysłu (XVIII/XIX w.).

Społeczeństwa zbieracko-łowieckie (pierwotne)

W społeczeństwach tych gospodarka opiera się na **zbieraniu** owoców dziko rosnących roślin i **polowaniu** na dziką zwierzynę. Ludzie, którzy prowadzą zbieracko-łowiecki tryb życia, nie zamieszkują na stałe danego terytorium i często przemieszczają się w poszukiwaniu pożywienia. Ich wędrówki wynikają z następstwa pór roku i ze zmian zachodzących w przyrodzie, m.in. są spowodowane przemieszczaniem się stad dzikich zwierząt.

Wspólnoty zbieraczy i łowców mają zazwyczaj **niewielką liczebność**, są bowiem w stanie zdobyć i zmagazynować ograniczone zapasy żywności. Ich organizacja społeczna wynika ze związków rodzinnych łączących poszczególnych członków – relacje te opierają się na wspólnym pochodzeniu i pokrewieństwie. Obowiązujący w takich zbiorowościach podział pracy uwzględnia przede wszystkim zróżnicowanie wiekowe i płciowe – większość zadań i ról jest przypisana albo tylko kobietom, albo tylko mężczyznom.

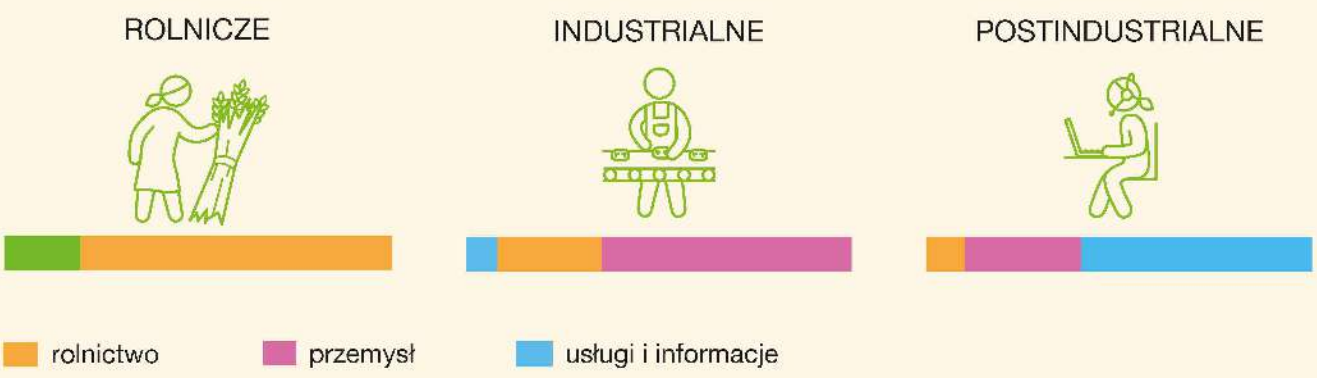
Przypuszcza się, że zbieracko-łowiecki tryb życia jest najstarszym modelem funkcjonowania społeczeństwa. Grupy zbieraczy i łowców można jeszcze spotkać w czasach współczesnych, przede wszystkim w niektórych częściach Afryki i Australii.

Przykład

Buszmeni

Zbieracko-łowiecki tryb życia prowadzi część Buszmenów, którzy zamieszkują niezbyt urodzajne tereny w południowej części Afryki. Są oni uznawani za jeden z najstarszych ludów świata. Żyją w niewielkich społecznościach (złożonych z kilku rodzin), które nieustannie się przemieszczają. Łowiectwem zajmują się mężczyźni, natomiast zbieractwem – kobiety. Niektóre używane przez ten lud narzędzia niemal nie zmieniły się przez tysiące lat. Buszmeni tworzą również sztukę w formie malowanych lub rytych na skałach obrazów, które najczęściej przedstawiają wizerunki zwierząt oraz sceny o tematyce myśliwskiej, zbierackiej.

Społeczeństwa nomadyczne (pasterskie)

Zbiorowości tego typu składają się z nomadów, czyli ludzi prowadzących **wędrowny tryb życia**. Przemieszczają się oni z miejsca na miejsce w poszukiwaniu pastwisk, na których mogliby wypasać należące do nich stada zwierząt. Podobnie jak u łowców i zbieraczy, ich wędrówki są związane z następstwem pór roku i z cyklem życia przyrody.

Społeczeństwa te są liczniejsze niż społeczeństwa pierwotne. Podczas wędrówki często dzielą się na mniejsze grupy, aby skuteczniej poszukiwać terenów do czasowego osiedlenia się. Podobnie jak u ludów zbieracko-łowieckich, organizacja opiera się w nich na związkach rodzinnych i pokrewieństwie. W zbiorowościach pasterskich obowiązuje także tradycyjny podział na zajęcia kobiece i męskie. Współcześnie tego typu wspólnoty występują przede wszystkim na obszarze Afryki i w Azji Środkowej.

Przykład

Nomadzi w Mongolii

Wędrowny tryb życia prowadzi duża część mieszkańców Mongolii – państwa w Azji. Podstawą ich utrzymania jest hodowla koni, bydła, owiec i kóz. Konieczność częstych – zazwyczaj kilku w roku – zmian miejsca pobytu wynika z trudnych warunków naturalnych: większą część kraju pokrywa ubogi w roślinność step. Mongołowie tworzą auły – społeczności obejmujące pewną liczbę spokrewnionych ze sobą rodzin, które wspólnie wypasają stada. Mieszkają w przenośnych namiotach – jurtach.

Czy wiesz, że...

Ciekawym przykładem społeczeństwa nomadycznego była niegdyś wspólnota Romów. Jej członkowie przez długi czas starali się zachować swój wędrowny tryb życia, choć byli związani ekonomicznie z mieszkańcami państw, w których przebywali, m.in. świadczyli na ich rzecz określone usługi i prowadzili z nimi wymianę handlową. Po II wojnie światowej władze wielu państw zmusiły Romów do osiadłego trybu życia.

Społeczeństwa rolnicze

Dla członków społeczeństwa rolniczego głównym źródłem utrzymania są **uprawa roślin** i **hodowla zwierząt**. W związku z tym większość jego członków mieszka na wsi.

Narodziny rolnictwa, datowane na ok. 10 tys. lat p.n.e., były jednym z przełomowych wydarzeń w dziejach ludzkości. Dzięki opanowaniu umiejętności uprawy ziemi ludzie mogli zaprzestać wędrówek w poszukiwaniu jedzenia i przejść do **osiadłego trybu życia**.

Stałe zamieszkiwanie na wybranym obszarze pozwalało na magazynowanie większych zapasów pożywienia (ziarna i zbóż). Dzięki temu ludzie zajmujący się uprawą i hodowlą mogli przebywać w jednym miejscu dłużej, a nawet byli do tego zmuszeni, ponieważ uprawa wymagała wieloletniej pielęgnacji ziemi na danym terenie. Zaczęli więc zakładać wieloletnie siedziby, co sprzyjało powstawaniu stabilniejszych wspólnot. Narodziny rolnictwa doprowadziły zatem do powstania pierwszych stałych osad, a także umożliwiły rozwój cywilizacji i techniki oraz wykształcenie się bardziej skomplikowanych form życia społecznego: **relacji feudalnych**, związanych z ziemią, tradycją i podziałem ludności na stany, oraz **państw**.

Charakter rolniczy miały m.in. społeczeństwa europejskie w epokach poprzedzających upowszechnienie się przemysłu. Współcześnie zbiorowości, w których głównym zajęciem ludności jest uprawa roli, występują głównie w Afryce, Ameryce Łacińskiej i Azji.

Przykład

Społeczeństwo Bhutanu

Charakter rolniczy ma społeczeństwo Bhutanu – państwa położonego w Azji, w Himalajach. Z rolnictwa utrzymuje się około 80% jego mieszkańców. Większość tamtejszych gospodarstw chłopskich jest niewielka – ich powierzchnia nie przekracza na ogół 2 hektarów. Rolnicy uprawiają głównie ryż i kukurydzę na własne potrzeby. Charakterystyczne dla rolnictwa w Bhutanie jest wykorzystywanie tradycyjnych metod gospodarowania – praca na roli jest tam zmechanizowana w bardzo małym stopniu.

Społeczeństwa przemysłowe (industrialne)

W społeczeństwach rolniczych produkty codziennego użytku powstawały w warsztatach rzemieślniczych lub manufakturach – małych zakładach produkcyjnych wykorzystujących pracę ręczną. Zmienił to proces **industrializacji**, zwany **rewolucją przemysłową**. Rozpoczął się on w Europie w XVIII w. i przebiegał w kilku etapach. Najwcześniej rozwinęły się przemysł włókienniczy, hutnictwo, górnictwo i transport kolejowy. Ten etap industrializacji nazwano **pierwszą rewolucją przemysłową**. Pod koniec XIX w. rozpoczęła się **druga rewolucja przemysłowa**, wskutek której nastąpił rozwój przemysłu chemicznego i maszynowego oraz motoryzacji i energetyki.

Wokół fabryk zaczęły wówczas powstawać wielkie osiedla i miasta przemysłowe, w których mieszkali **robotnicy**. Nastąpiła masowa migracja ze wsi do miast – ludzie poszukiwali w wielkich ośrodkach miejskich lepszych warunków życia. W rozrastających się miastach ustaliły się nowe relacje społeczne oparte na umowie, wymianie handlowej i sprzedaży pracy – odmienne od relacji feudalnych, związanych z ziemią, tradycją i podziałem na stany. Pojawiły się nowe grupy zawodowe, m.in. robotnicy, inżynierowie, osoby świadczące różnorodne usługi.

Następstwa rewolucji przemysłowej

SKUTKI POZYTYWNE

+

- Wzrosła podaż dóbr i usług oraz spadła ich cena.
- Podniósł się poziom życia mieszkańców.
- Stopniowo polepszyły się warunki sanitarne i mieszkaniowe.
- Nastąpił rozwój medycyny i służby zdrowia, co przyczyniło się do zwiększenia średniej długości życia.
- Zaczęły działać związki zawodowe dbające o interesy robotników, a w życiu politycznym w wielu krajach nastąpiła demokratyzacja.

SKUTKI NEGATYWNE

−

- W początkowej fazie rewolucji przemysłowej szerokie kręgi społeczeństwa nie korzystały z jej pozytywnych osiągnięć.
- Intensywne uprzemysłowienie wielu krajów spowodowało dewastację środowiska: wycinkę lasów, zanieczyszczenie powietrza (smog), wód, gleb.
- Duża mobilność ludności zniszczyła wiele społeczności lokalnych.
- Rywalizacja w przemyśle spowodowała wzrost napięć politycznych między państwami.

Społeczeństwa postprzemysłowe (postindustrialne)

Ukształtowały się w wyniku gwałtownego rozwoju naukowego i technologicznego oraz przemian społecznych, które nastąpiły w XX w. W drugiej połowie tego stulecia w najbardziej rozwiniętych państwach rozpoczęła się **trzecia rewolucja przemysłowa**, która polegała na automatyzacji i komputeryzacji produkcji oraz rozwoju telekomunikacji. Komputery i roboty zaczęły wykonywać wiele czynności, które dotychczas wymagały udziału człowieka. W wyniku tego zatrudnienie w przemyśle znacznie się zmniejszyło. Większość ludzi przeszła do **sektora usług**, obejmującego m.in. handel, transport, bankowość, komunikację, turystykę i edukację. Stał się on dominującym działem gospodarki. Wraz z jego rozrostem zwiększyło się zapotrzebowanie na pracowników wykwalifikowanych w konkretnych dziedzinach – stali się oni ważną grupą zawodową. W związku z tym nastąpił rozwój szkół wyższych kształcących przyszłych specjalistów.

Dalsze istotne zmiany w funkcjonowaniu społeczeństw postprzemysłowych nastąpiły na przełomie XX i XXI w. w związku z upowszechnieniem się internetu i technologii informatycznych. Ich zastosowanie w gospodarce zapoczątkowało **czwartą rewolucję przemysłową**. W jej ramach zaczęły się kształtować m.in. **przemysł 4.0**, w którym w procesie produkcji systemy informatyczne i maszyny działają w sposób autonomiczny, czyli niemal bez udziału człowieka, oraz tzw. **internet rzeczy**, czyli sieć urządzeń (smartfonów, sprzętu RTV i AGD, itp.) podłączonych do internetu i komunikujących się ze sobą. Wraz z upowszechnieniem się technologii informatycznych obok trzech tradycyjnych sektorów gospodarki – rolnictwa, przemysłu i usług – zaczęto wyróżniać także sektor IT, obejmujący produkcję sprzętu komputerowego i oprogramowania.

W stosunku do społeczeństw postindustrialnych używa się także innych określeń, np. „informacyjne", „masowe" – mają one wskazywać na pewne cechy, które je wyróżniają.

Cechy współczesnych społeczeństw

Społeczeństwo otwarte. Jego członkowie cieszą się szerokim zakresem wolności. Samodzielnie decydują o własnym życiu i ponoszą konsekwencje swoich wyborów. W społeczeństwie tym dominują postawy tolerancji i poszanowania dla różnorodności. Sprawujący władzę odpowiadają za swoje decyzje przed obywatelami.

Społeczeństwo informacyjne. Najważniejsza dziedzina gospodarki obejmuje tworzenie, przetwarzanie i wymianę informacji. Na rynku pracy najbardziej poszukiwane są kompetencje związane obsługą systemów komputerowych, np. z programowaniem. Ludzie powszechnie używają nowoczesnych środków komunikacji.

Społeczeństwo konsumpcyjne. Ważnym aspektem aktywności jego członków jest konsumpcja. Korzystanie przez ludzi z określonych produktów i usług ma na celu nie tylko jak najpełniejsze zaspokojenie ich potrzeb, lecz także poinformowanie innych o ich pozycji społecznej (np. wskazuje na majętność danej osoby). Konsumpcja ma też ważne znaczenie dla państwa, m.in. przyczynia się do jego rozwoju gospodarczego. Jej negatywnym aspektem jest to, że prowadzi do wyczerpywania się zasobów i zanieczyszczenia środowiska.

Społeczeństwo masowe. Jego członkowie pod wieloma względami upodabniają się do siebie: podobnie myślą i się zachowują, mają podobne gusta. Najbardziej rozpowszechnione wzorce są ludziom narzucane przez media, których przekaz często jest pozbawiony głębszych treści. Dominującymi postawami w społeczeństwie masowym stają się konformizm, konsumpcjonizm, materializm.

Społeczeństwa tradycyjne

To zbiorowości, które korzystają z najstarszych sposobów gospodarowania – ich członkowie zajmują się rolnictwem, zbieractwem, łowiectwem. Zdecydowana większość z nich **mieszka na wsi**, gdzie tworzy społeczności oparte na silnych więziach (zob. przykład).

Podział pracy w społeczeństwie tradycyjnym nie jest skomplikowany i uwzględnia zróżnicowanie płciowe. Kobiety zajmują się sprawami rodzinnymi, domowymi: przygotowaniem posiłków, opieką nad potomstwem, utrzymaniem porządku oraz tradycyjnym rzemiosłem żeńskim (np. tkactwem). Mężczyźni polują lub uprawiają ziemię, zdobywają środki finansowe niezbędne do utrzymania rodziny, wykonują zajęcia tradycyjnie postrzegane jako prace męskie (np. kowalstwo, stolarstwo).

Przedstawiciele społeczeństwa tradycyjnego pielęgnują tradycje i zwyczaje przekazywane z pokolenia na pokolenie. Ważnym elementem życia zbiorowego jest dla nich **religia**, która określa dominujące wzory myślenia i postępowania. W społecznościach tradycyjnych często obowiązuje **hierarchia patriarchalna** – główne role odgrywają mężczyźni o największym życiowym doświadczeniu.

Przykład

Tradycyjna społeczność wiejska

- W społeczeństwach rolniczych mieszkańcy poszczególnych wsi tworzą tzw. tradycyjne społeczności wiejskie.
- Zbiorowości te są zamknięte. Ich członkowie mają silne poczucie wspólnoty i odrębności od reszty świata. Niezwykle ważny w ich myśleniu jest podział na „swoich" i „obcych".
- Istotną rolę odgrywają relacje rodzinne i sąsiedzkie. Sąsiedzi udzielają sobie pomocy – często spotykają się, aby wspólnie wykonywać pewne prace.
- Dużą wagę przywiązuje się do przestrzegania utrwalonych przez pokolenia zasad postępowania. W związku z tym we wspólnotach wiejskich funkcjonuje silna nieformalna kontrola społeczna.

Społeczeństwa nowoczesne

Są często stawiane w opozycji do społeczeństw tradycyjnych. Większość ich członków **mieszka w miastach**. Są bardzo zróżnicowane wewnętrznie: składają się z wielu podgrup odmiennych pod względem ekonomicznym i światopoglądowym. Ponadto w zbiorowościach tego typu obowiązuje skomplikowany podział pracy.

Ogromną rolę w życiu nowoczesnych społeczeństw odgrywają technologie informatyczne i komunikacyjne: internet i zaawansowane urządzenia elektroniczne dają ludziom wiele nowych możliwości porozumiewania się i zarabiania. Nowoczesna gospodarka opiera się na zautomatyzowanym przemyśle i międzynarodowym handlu. Jej istotną gałęzią jest sektor IT.

W społeczeństwie nowoczesnym podważone zostają ustalone reguły, wzorce postępowania i hierarchie, które obowiązywały na wcześniejszym etapie jego rozwoju. Szybkie zmiany społeczne i technologiczne powodują, że zmniejsza się znaczenie doświadczenia i wiedzy osób starszych, ważne stają się natomiast umiejętności zdobywane przez ludzi młodych. Istotną funkcję w procesie kształtowania się tożsamości, wiedzy i poglądów współczesnego człowieka pełnią **środki masowego przekazu** i dzieła kultury popularnej (masowej).

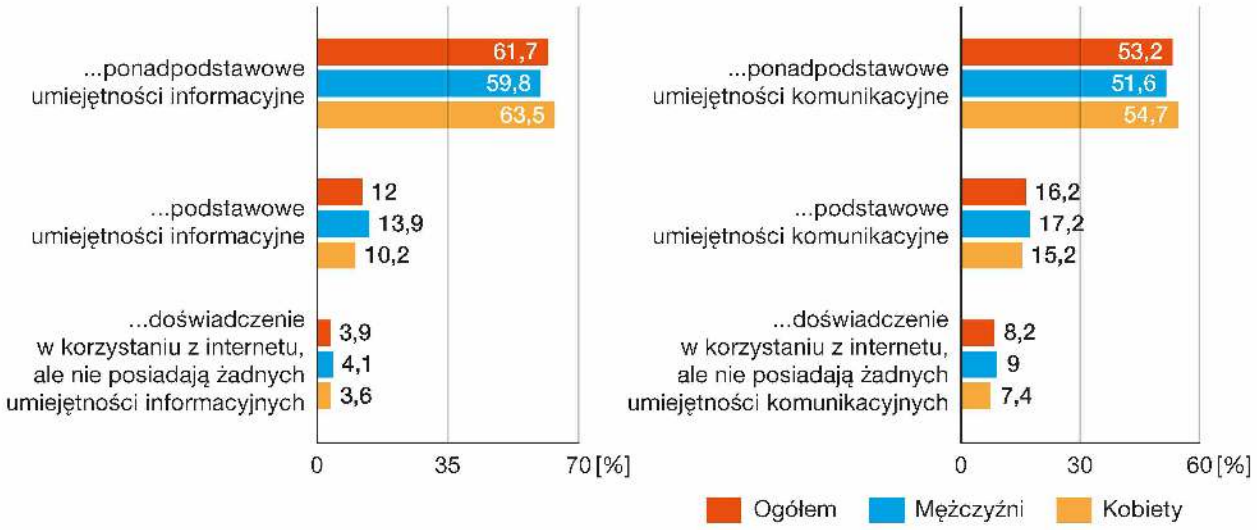
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresami i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Poziom umiejętności cyfrowych w społeczeństwie polskim w 2018 r.

* m.in. działania na plikach i folderach, korzystanie z usług e-administracji, wyszukiwanie różnego rodzaju informacji

** m.in. korzystanie z poczty internetowej, serwisów społecznościowych, umieszczanie w sieci własnych treści

Źródło: Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2014–2018, s. 160–161, stat.gov.pl [dostęp: 06.05.2019].

a) Wskaż zdanie prawdziwe.

A Wśród mężczyzn odnotowano wyższy odsetek osób o ponadpodstawowych umiejętnościach komunikacyjnych niż wśród kobiet.

B Z badania wynika, że jakiekolwiek doświadczenie w korzystaniu z internetu posiada ponad 90% badanych.

C W badanej grupie poziom kompetencji informacyjnych okazał się wyższy niż poziom umiejętności komunikacyjnych.

b) Odpowiedz, czy – Twoim zdaniem – polskie społeczeństwo ma charakter społeczeństwa informacyjnego. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do danych przedstawionych na wykresach oraz do własnej wiedzy.

2 Scharakteryzuj relacje międzyludzkie w społeczeństwie nowoczesnym. Porównaj je ze stosunkami panującymi w społeczeństwie tradycyjnym.

★ **3** Społeczeństwo konsumpcyjne ma bardzo wielu krytyków. Wskazują oni m.in. na to, że w tego typu zbiorowościach konsumpcja staje sie jedną z najwyższych wartości, a postawy i zachowania konsumpcyjne przenikają do wszystkich sfer ludzkiego życia. Czy zgadzasz się z takimi opiniami? Uzasadnij swoje zdanie, odwołując się do przykładów z różnych dziedzin, np. tych dotyczących wypoczynku, kultury, zdrowia, relacji rodzinnych i przyjacielskich.

4 Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat tego, który typ społeczeństwa – zbieracko-łowiecki czy rolniczy – w większym stopniu zaspokaja ludzką potrzebę bezpieczeństwa.

Na forum klasy

5 Scharakteryzuj poszczególne etapy rewolucji przemysłowej. Podaj przykłady pokazujące, jak zmiany zachodzące w każdym z tych okresów wpłynęły na funkcjonowanie społeczeństw.

6 Podaj przykłady pozytywnego i negatywnego wpływu, jaki wywierają na życie człowieka zjawiska charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego. Oceń, czy funkcjonowanie w tego typu zbiorowości można uznać za korzystne dla jednostki. Uzasadnij swoje stanowisko.

7 Podaj dwie cechy społeczeństwa postindustrialnego, które zostały przedstawione na zamieszczonej ilustracji. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Praca z ilustracją

8 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Jak myślicie, czy współczesne społeczeństwo osiągnęło najwyższy poziom rozwoju, czy mamy raczej do czynienia z upadkiem wspólnoty?

Kuba 2 godz.
Wydaje mi się, że bliższa prawdy jest ta druga diagnoza. Słyszymy dziś wiele frazesów o społeczeństwie otwartym i informacyjnym, a tak naprawdę rzeczywistość jest zupełnie inna. W relacjach społecznych otwartości jest niewiele, raczej rządzi nimi mowa nienawiści. Z kolei zalewające nas informacje to często fake newsy lub manipulacje innego rodzaju. Kiedyś społeczeństwa miały przed sobą okres rozwoju, a przed nami widzę tylko ścianę.

Monika 2 min
Powiało grozą w Twoim komentarzu, choć oczywiście zjawiska, które wskazałeś, występują w rzeczywistości. Trzeba jednak pamiętać, że ludzie, którzy żyli na wcześniejszych etapach rozwoju społecznego, wnieśli swój wkład w to, jak wyglądają relacje międzyludzkie we współczesnym społeczeństwie, a my możemy wpłynąć na to, jak będzie za kilkadziesiąt lat. Wierzę, że wbrew temu, co napisałeś, będzie OK, bo próbę czasu przetrwają tylko pozytywne elementy dzisiejszego życia – nowe sposoby komunikowania się, wolność realizowania marzeń przez jednostkę.

2 Kultura

rodzaje kultury | krąg kulturowy | socjalizacja a kultura | dyfuzja kulturowa | kontestacja kultury | globalizacja a kultura

Często słyszymy o ludziach kultury, o świecie kultury, o kulturze osobistej, kulturze wysokiej czy kulturze politycznej. Wiemy, że powinniśmy być kulturalni w codziennych kontaktach z innymi ludźmi. Czym jest kultura, która przejawia się w tak wielu formach i sytuacjach? Jakie ma znaczenie w życiu każdego z nas, a jakie – dla społeczeństwa?

Czym jest kultura?

W rozumieniu potocznym termin „kultura" odnosi się do rzeczy, zjawisk i zachowań uznawanych powszechnie za kulturalne, a zatem postrzeganych przez większość ludzi jako dobre, godne, subtelne, cywilizowane. Samo słowo pochodzi z łaciny, od czasownika *colere*, czyli „uprawiać" – nasuwające się tutaj skojarzenie z rolnictwem sprawia, że często przedstawia się kulturę jako uprawianie mądrości i wiedzy, pielęgnowanie tradycji, obyczajów i wierzeń itd. To, co kulturalne, czyli uprawiane i przekształcane przez człowieka, jest przeciwstawiane temu, co dzikie i naturalne, co istnieje i rozwija się bez udziału ludzi.

Człowiek jest istotą żyjącą na granicy tego, co naturalne i kulturalne. Jego ciało i instynkty głęboko osadzają go w naturze. Jednocześnie jednak niektóre cechy jego organizmu decydują o tym, że może tworzyć kulturę – należą do nich m.in. odpowiednie ukształtowanie mózgu, postawa wyprostowana i sprawne ręce. Dzięki rozwiniętemu umysłowi człowiek zdołał opanować umiejętności, które wyróżniają go ze świata zwierząt: potrafi mówić i pisać. To właśnie skomplikowany **język** jest najważniejszym elementem kultury – dzięki mowie i jej symbolom ludzie mogą się komunikować, tworzyć dzieła sztuki, przekształcać otaczającą ich rzeczywistość.

Istnieje wiele definicji kultury. Wśród nich można wyróżnić:

- **definicje wartościujące** – pojmują kulturę w sposób wąski, bliski potocznemu rozumieniu, ograniczając ją do bardziej wysublimowanych wytworów ludzkich;
- **definicje opisowe** – przedstawiają kulturę w szerokim ujęciu: jako zbiór elementów kształtujących sposób życia zbiorowości.

Przykładowe definicje kultury

Pierwsza definicja kultury	Pierwsza nowożytna definicja kultury	Jedna ze współczesnych definicji kultury
• **Autor:** Marek Tulliusz Cycero • **Typ:** definicja wartościująca (wąska) • **Czas powstania:** starożytność	• **Autor:** Edward Burnett Tylor [czyt.: barnet tejlor] • **Typ:** definicja opisowa (szeroka) • **Czas powstania:** XIX w.	• **Autorzy:** Anthony Giddens [czyt.: antony gidens], Philip W. Sutton [czyt.: filip dablju saton] • **Typ:** definicja opisowa (szeroka) • **Czas powstania:** XXI w.
Kultura jest „uprawianiem ducha", doskonaleniem ludzkiego umysłu i tworzeniem zasad życia społecznego. Można do niej zaliczyć tylko wartościowe i pożyteczne osiągnięcia zbiorowości, np. język, pismo, sztukę czy prawo.	Kultura to złożona całość obejmująca wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, obyczaje, a także wszystkie inne zdolności i nawyki przyswojone przez człowieka jako istotę społeczną.	Kultura to sposób życia ukształtowany przez wiedzę, zwyczaje, normy, prawa i przekonania charakterystyczne dla danego społeczeństwa lub konkretnej grupy społecznej.

Rodzaje kultury

Badacze wyróżniają wiele rodzajów kultury, przede wszystkim kulturę narodową, kulturę ludową, kulturę wysoką i kulturę masową. Wyodrębnia się także pewne obszary kultury związane z różnymi dziedzinami życia społecznego, np. kulturę polityczną, kulturę rolną.

Gdy mówimy o kulturze, najczęściej mamy na myśli kulturę określonego społeczeństwa lub narodu. Możemy więc mówić o kulturach polskiej, francuskiej, czeskiej itp. Są one bardzo bogate – obejmują wszystkie elementy wyróżnione w przytoczonych wcześniej definicjach.

Pewne oryginalne elementy kultury są obecne także w życiu mniejszych zbiorowości, w szczególności rodzin oraz społeczności lokalnych i regionalnych. Przykładowo, każda rodzina zachowuje jakieś charakterystyczne dla siebie zwyczaje, tradycje, sposoby zwracania się do najbliższych czy opowieści i anegdoty związane z poszczególnymi krewnymi. Pod względem kulturowym wyróżniają się również niektóre grupy zawodowe, np. prawnicy, robotnicy, rolnicy, górnicy, a także ludzie należący do określonych kategorii wiekowych – często mówimy np. o kulturze młodzieżowej.

Innym aspektem kulturowego zróżnicowania jest istnienie tzw. **kręgów kulturowych (cywilizacyjnych)**. Krąg obejmuje wiele kultur funkcjonujących blisko siebie na określonym terytorium. Pod pewnymi ważnymi względami kultury te są do siebie podobne, np. łączą je wspólne język, religia lub historia. Wyróżnia się m.in. krąg europejski, krąg zachodni, krąg śródziemnomorski, krąg islamski, krąg afrykański czy krąg latynoamerykański.

Przykład

Europejski krąg kulturowy
Kultura należących do tego kręgu państw i społeczeństw została w dużej mierze ukształtowana pod wpływem wspólnego dziedzictwa, na które składają się dorobek starożytnej Grecji (przede wszystkim filozofia, sztuka, ustrój demokratyczny) i starożytnego Rzymu (m.in. architektura i prawo) oraz religia chrześcijańska.

Wybrane rodzaje kultury

Kultura narodowa – ogół elementów kultury uznawanych przez członków danego narodu za własne i spajające ich wspólnotę, m.in.: język, historia, symbole, dzieła sztuki itp.

Kultura wysoka (elitarna) – dzieła sztuki i literatury, przedstawienia teatralne itp., które zostały uznane za wybitne i których odbiór wymaga właściwego przygotowania.

Kultura masowa (popularna) – jest skierowana do szerokiego grona odbiorców i rozpowszechniana dzięki środkom masowego przekazu (m.in. muzyka, prasa, filmy).

Kultura ludowa – jest charakterystyczna dla tradycyjnych społeczności wiejskich. Cechują ją: duża rola religii, przywiązanie do tradycji, bogactwo rytuałów.

My i kultura

Konstytucja RP: art. 73

Kultura jest dziełem człowieka, równocześnie jednak człowiek podporządkowuje się jej normom. Wywiera ona wpływ na naszą osobowość, choćby dlatego, że kształtuje nasz system wartości, określa nasz obraz świata. Wskazuje także, jak powinniśmy postępować w różnych sytuacjach.

Aby więc dobrze funkcjonować w społeczeństwie, w którym żyjemy, każdy z nas musi opanować wiele umiejętności oraz przyswoić informacje i reguły zachowania wymagane w naszej kulturze. Wszystkie te elementy są przekazywane jednostce w ramach **socjalizacji**. Proces ten może przebiegać w rozmaity sposób. Na różne formy przyswajania norm kulturowych zwróciła uwagę amerykańska badaczka Margaret Mead [czyt.: mid], która wyróżniła trzy typy kultur: postfiguratywną, konfiguratywną i prefiguratywną (zob. tabelę poniżej).

Oprócz socjalizacji do utrwalania i upowszechniania wzorców kultury przyczyniają się także skłonność człowieka do **naśladownictwa** oraz istnienie różnych form **przymusu społecznego** (zob. przykład).

Jednostka może się jednak **buntować** przeciwko zastanym regułom, obyczajom i tradycjom. Czasami w wyniku takiego buntu dochodzi do odkryć naukowych, powstają oryginalne dzieła sztuki lub zmienia się styl życia ludzi, a zatem zachodzą zmiany w kulturze.

Przykład

Gorset a kultura

W przeszłości – szczególnie w XIX w. – w Europie modne damy nosiły gorsety. Kobieta była bardzo ciasno obwiązywana w talii szerokim, usztywnionym pasem – wysmuklało to jej sylwetkę, tak aby była zgodna z obowiązującym w społeczeństwie wzorcem elegancji i piękna. Noszenie gorsetu było bolesne i powodowało poważne problemy zdrowotne. Damy uważały jednak, że muszą zakładać pas każdego ranka, gdyż w innym wypadku będą postrzegane jako nieatrakcyjne przez innych ludzi. Odczuwały zatem przymus ze strony społeczeństwa.

Reklama tzw. elektrycznego gorsetu, 1891 r. Od tradycyjnego gorsetu różnił się on tym, że jego metalowe elementy były namagnesowane, co miało pozytywnie wpływać na zdrowie.

Typy kultur według Margaret Mead

Kultura postfiguratywna	Kultura konfiguratywna	Kultura prefiguratywna
• Wzorce kulturowe przekazują kolejnym pokoleniom głównie ludzie starsi, którzy w związku z tym cieszą się dużym poważaniem. Między pokoleniami nie występują duże różnice dotyczące stylu życia. • Kultura postfiguratywna jest charakterystyczna dla społeczeństw tradycyjnych.	• Członkowie społeczeństwa przyjmują wzorce kulturowe przede wszystkim od swoich rówieśników. Występują znaczne różnice międzypokoleniowe. • Taki rodzaj kultury pojawił się wraz z rewolucją przemysłową, która wymusiła wypracowanie nowych wzorców zachowań.	• Ważnym źródłem wzorców kulturowych staje się pokolenie najmłodsze, które przekazuje wiedzę pokoleniom starszym (socjalizacja odwrócona). • Ten typ kultury jest charakterystyczny dla społeczeństw postprzemysłowych, w których zmiany kulturowe zachodzą bardzo szybko.

Zmieniająca się kultura

Kultura jest strukturą odznaczającą się swoistą dynamiką: ma swój początek, rozwija się w czasie, podlega różnym przeobrażeniom. Może również zaniknąć, np. wraz ze śmiercią swoich ostatnich przedstawicieli lub w wyniku upadku państw i instytucji, które dbały o jej utrwalanie.

Zmiany kulturowe mogą następować pod wpływem czynników zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Do ich najważniejszych przyczyn należą następujące zjawiska:

- **dyfuzja kulturowa** – przenikanie elementów jednej kultury do drugiej, przy czym często przedstawiciele danej kultury dostosowują przejęte formy do własnych potrzeb (zob. przykład);
- **kontestacja społeczna** – kwestionowanie przez dużą część społeczeństwa ważnych elementów obowiązującego porządku: wartości, norm, wierzeń; przykładowo, w przeszłości do kontestacji kultury rzymskiej skłoniła ludzi wiara chrześcijańska, a do krytyki XVI-wiecznego Kościoła katolickiego – reformacja; współcześnie do zmian przyczyniają się m.in. ruchy społeczne, np. ruch feministyczny, ekologiczny;
- **procesy polityczne**, np. reformy realizowane przez rząd lub wojny i rewolucje;
- **przemiany gospodarcze**, np. ukształtowanie się kapitalizmu, powstanie globalnych koncernów;
- **odkrycia naukowe oraz technologiczne** np. powstanie internetu.

Przykład

Skąd się wzięła maczeta?

Do efektów dyfuzji kulturowej należy np. pojawienie się maczety w wyposażeniu plemion amerykańskich w XVI w. Indianie wzorowali pierwsze maczety na egzemplarzach broni białej używanej przez hiszpańskich odkrywców i konkwistadorów. Charakterystyczne długie noże o szerokich ostrzach używane są do dzisiaj przez mieszkańców obu Ameryk, m.in. do cięcia trzciny cukrowej lub wyrąbywania ścieżek w gęstych tropikalnych lasach.

Globalizacja a kultura

W wyniku procesu globalizacji niektóre normy oraz wzorce kulturowe ukształtowane na ograniczonym obszarze, np. w Europie Zachodniej i w USA, upowszechniają się w wielu innych regionach świata. Przykładowo, amerykańska kultura masowa – obejmująca m.in. kino hollywoodzkie, muzykę rockową i popową oraz komiks – zyskała w XX w. popularność w niemal wszystkich państwach na świecie. Na niespotykaną skalę rozpowszechnił się także typ kuchni wypromowany przez sieci amerykańskich barów szybkiej obsługi – każdy kraj i region kultywuje specyficzne zwyczaje kulinarne, jednak to właśnie fast food stał się globalnym modelem żywienia.

W ramach globalizacji pewne lokalne tradycje i zwyczaje są zastępowane przez elementy kultury ogólnoświatowej. W związku z tym pojawiają się obawy, że w niedalekiej przyszłości kultury narodowe mogą zupełnie zaniknąć. Badacze wskazują jednak, że na świecie zachodzą także procesy przeciwne do procesu globalizacji. Narody, grupy etniczne i społeczności lokalne przykładają coraz większą wagę do podtrzymywania i rozwijania własnej odrębności kulturowej, a nawet zaczynają odtwarzać pewne elementy własnej kultury znane już tylko z historii.

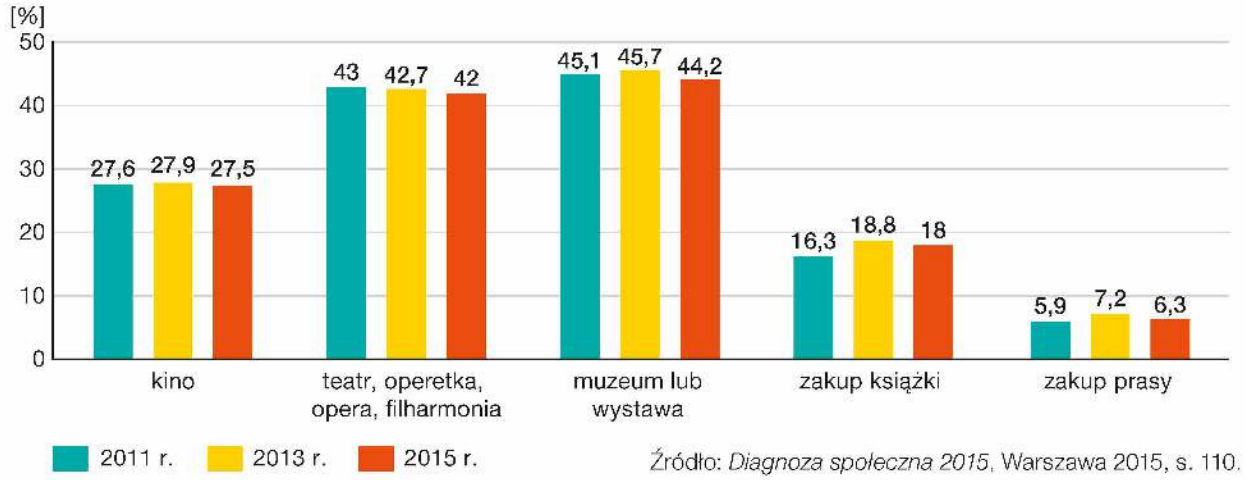

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z danymi zaprezentowanymi na wykresie i wykonaj polecenia. **Praca z wykresem**

Z jakich form uczestnictwa w kulturze nie odczuwa Pan/Pani potrzeby korzystania?

Źródło: *Diagnoza społeczna 2015*, Warszawa 2015, s. 110.

a) Odpowiedz, która z form uczestnictwa w kulturze była najbardziej preferowana przez respondentów, a która – najmniej. Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do danych z wykresu.

b) Wyjaśnij, jakie mogą być przyczyny procentowych różnic między grupami respondentów preferujących poszczególne formy uczestnictwa w kulturze.

2 Zapoznaj się z artykułami 6. i 73. *Konstytucji RP*. Następnie wyjaśnij, w jaki sposób organy władzy mogą realizować zadania państwa opisane w tych fragmentach ustawy zasadniczej. **Konstytucja RP**

3 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy współczesna kultura wciąż się rozwija, czy też zbliża się do swojego końca?

Majka 2 godz.
A czemu miałaby się kończyć? Póki co wciąż się rozwija, choćby dzięki temu, że bezustannie zwiększa swój zasięg i że ma do niej dostęp coraz więcej ludzi. Dzięki nowym narzędziom komunikacji i przekazu informacji kultura może przybierać nieznane dotąd i zaskakujące formy. Korzystają z tego choćby artyści, którzy w cyfrowym świecie odnaleźli nowe środki wyrazu.

Szymek 2 min
Ja na tę sprawę patrzę bardziej pesymistycznie. Moim zdaniem kultura znalazła się – mimo pojawienia się nowych kanałów przekazu – w okresie beznadziejnego zastoju. Artyści tak naprawdę nie tworzą już nic nowego czy w jakiś sposób oryginalnego, tylko bezustannie przetwarzają historie, motywy i formy wymyślone dawno temu. Dodatkowo nowoczesne media wymogły na nich, by dostosowali się do gustów masowego odbiorcy – YouTube czy Facebook tak naprawdę oznaczają koniec kultury opartej na wolności artysty.

4 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Żadna władza polityczna nie utrzyma się, korzystając jedynie z nagiego przymusu. W takim układzie szybko straciłaby wiarygodność ideologiczną i okazałaby się niebezpiecznie podatna na zagrożenie w chwili kryzysu. By zapewnić sobie poparcie rządzonych, musi wiedzieć o nich więcej niż to, co widać na wykresach czy w tabelach statystycznych. [...] Skuteczne rządzenie wymaga zatem rozumienia skrywanych pragnień i awersji mężczyzn i kobiet nie tylko tam, gdzie wpływają one na decyzje wyborcze czy aspiracje społeczne. [...] Żadna forma poznania nie jest bardziej zdatna do mapowania ukrytych zakątków ludzkich serc niż kultura artystyczna. Tak więc [...] powieść realistyczna staje się o wiele bardziej pouczającym i złożonym źródłem wiedzy o społeczeństwie niż socjologia [...]. Kultura wysoka nie zmienia się przez to w jakiś spisek klasy rządzącej; choć czasem spełnia taką funkcję poznawczą, może przecież również zaburzać zdolność poznania. Dzieła sztuki, które wydają się najzupełniej niewinne i pozbawione władzy, właśnie z tej przyczyny mogą jednak – dzięki niestrudzonej obserwacji porywów ludzkich serc – służyć władzy.

Źródło: T. Eagleton [czyt.: igulton], *Po co nam kultura?*, przeł. A. Górny, Warszawa 2012, s. 73–74.

a) Wyjaśnij, jaką wiedzę można uzyskać dzięki analizie dzieł kultury artystycznej.

b) Wytłumacz, jakie znaczenie – według autora tekstu – ma kultura dla sprawujących władzę. W jaki sposób rządzący mogą ją wykorzystywać dla swoich celów?

★ **5** Amerykański badacz Horace [czyt.: hores] Miner w jednym ze swoich esejów opisał – jednocześnie poważnym, naukowym językiem i w żartobliwym tonie – kulturę jednego ze współczesnych społeczeństw. Przeczytaj fragmenty tego tekstu i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Chociaż wiele czasu zajmują ludowi Nacirema zajęcia gospodarcze, to jednakże duża część wytwarzanych produktów i znaczna część dnia poświęcona jest praktykom rytualnym. Ośrodkiem tych praktyk jest ciało ludzkie, którego wygląd i zdrowie okazują się być głównymi elementami etosu tego ludu. [...]
Nacirema charakteryzują się prawie patologicznym strachem [przed ustami] i jednocześnie fascynacją ustami. Są oni przekonani, że ich stan ma nadprzyrodzony wpływ na wszelkie stosunki społeczne. Wierzą, że gdyby nie dokonywali specjalnych rytuałów związanych z ustami, wypadłyby im zęby, [...] opuściliby ich przyjaciele, a osoby kochające porzuciłyby ich. [...]
Większość populacji wykazuje zdecydowane tendencje masochistyczne. Właśnie do nich nawiązywał prof. Linton, gdy omawiał ważny element codziennego rytuału cielesnego, dokonywanego jedynie przez mężczyzn. Ryt ten polega na skrobaniu i kaleczeniu powierzchni twarzy za pomocą ostrego narzędzia [...].

Źródło: H. Miner, *Rytuały cielesne wśród Nacirema*, tłum. J. Minksztym, [w:] *Amerykańska antropologia postmodernistyczna*, pod red. M. Buchowskiego, Warszawa 1999, s. 31–36.

a) Wymień elementy kultury, których dotyczą informacje zawarte w tekście.

b) Ustal, które społeczeństwo jest tematem eseju. W tym celu odczytaj wspak nazwę przedstawionego ludu. Jak zmienia się wymowa tekstu po uwzględnieniu gry językowej autora?

c) Wyjaśnij, w jakim celu powstał – Twoim zdaniem – przytoczony tekst.

3 Zróżnicowanie kulturowe

wielokulturowość | indywidualizm | kolektywizm | zderzenie kultur | szok kulturowy | wymiana międzykulturowa | etnocentryzm

Rozmaite procesy społeczne i polityczne przebiegające w ciągu wieków spowodowały, że społeczeństwa odróżniają się od siebie pod względem kulturowym. Odmienności możemy zaobserwować także wewnątrz społeczeństw. Na czym polegają te różnice? Jakie wynikają z nich konsekwencje?

Wielokulturowość społeczeństw

Większość współczesnych społeczeństw cechuje wewnętrzna różnorodność: oryginalnymi elementami kultury wyróżniają się m.in. społeczności lokalne, grupy zawodowe oraz grupy etniczne i wiekowe (tzw. pokolenia).

Te odmienności stają się szczególnie wyraźne wtedy, gdy dotyczą języka, religii, systemu wartości czy wyglądu. Zróżnicowane w tych aspektach społeczeństwa są nazywane **wielokulturowymi**. Na naszym kontynencie, szczególnie w Europie Zachodniej, wielokulturowość wynika przede wszystkim z napływu imigrantów z państw należących do innych kręgów kulturowych.

Zróżnicowanie kulturowe współczesnych społeczeństw zachodnich jest szczególnie widoczne w dużych miastach, w których osiedla się większość przybyszów z innych kontynentów.

Czym różnią się kultury?

Najłatwiej dostrzegalne są odmienności zewnętrzne, związane z językiem, ze sposobem ubierania się, stylem dominującym w architekturze, sposobem gospodarowania czy z kulinariami. Różnice dotyczą jednak także **wartości**. Zdaniem badaczy są one istotniejsze, gdyż poglądy na temat tego, co jest ważne, piękne i godne zachowania, tworzą niejako jądro kultury i zmieniają się znacznie wolniej niż jej elementy zewnętrzne. Wartości decydują więc o trwałym charakterze danej kultury.

Na podstawie różnic w systemie wartości wyróżnia się wiele rodzajów kultur. Jeden z najważniejszych podziałów uwzględnia odmienne rozumienie roli jednostki w zbiorowości i zakłada, że istnieją **kultury indywidualistyczne** oraz **kultury kolektywistyczne**. Różny poziom indywidualizmu ma duży wpływ na sposób organizacji i funkcjonowanie społeczeństw oraz na relacje międzyludzkie (zob. infografikę na następnej stronie).

W samym centrum kultury znajdują się wartości, które decydują o jej kształcie, ale są najmniej widoczne. Kolejne warstwy są coraz łatwiej dostrzegalne, jednocześnie jednak są bardziej podatne na zmiany.

Indywidualizm i kolektywizm

Społeczeństwa indywidualistyczne

Dobro jednostki jest ważniejsze od dobra grupy. Więzi między jednostkami są słabsze. Taki charakter ma większość społeczeństw europejskich oraz społeczeństwa USA, Kanady i Australii.

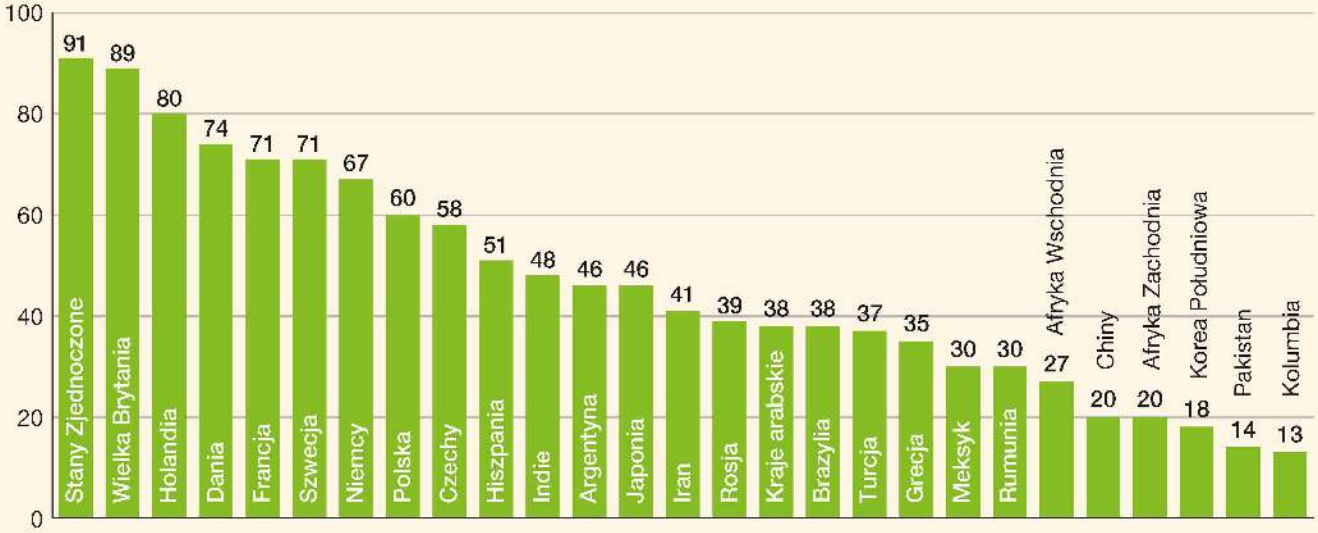
Społeczeństwa kolektywistyczne

Dobro grupy jest ważniejsze niż dobro jednostki. Grupy są silne i spójne wewnętrznie. Taki charakter ma większość społeczeństw na świecie, m.in. w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej.

Różnice między społeczeństwami indywidualistycznymi a kolektywistycznymi

Społeczeństwa indywidualistyczne	Społeczeństwa kolektywistyczne
• Jednostka podkreśla swoją niezależność od innych. Bardzo ważnym celem jej życia jest samorealizacja.	• Ludzie postrzegają siebie przede wszystkim jako członków różnych grup. W ich myśleniu dominuje podział na „swoich" i „obcych".
• Wysoko cenione jest szczere i otwarte wyrażanie własnych opinii i odczuć.	• Powszechne jest dążenie do unikania konfliktów i zachowania społecznej harmonii.
• Złamanie norm społecznych obciąża przede wszystkim osobę, która dopuściła się zakazanego czynu. Wywołuje to u niej indywidualne poczucie winy i utratę poczucia własnej godności.	• Złamanie norm społecznych obciąża nie tylko daną osobę, lecz także pozostałych członków jej grupy. Wywołuje w nich wstyd, który jest uczuciem społecznym i wynika z ujawnienia potępianego czynu.
• Rodziny mają z reguły charakter nuklearny. Wybór męża lub żony jest przede wszystkim indywidualną decyzją.	• Przeważają rodziny wielopokoleniowe. Małżeństwo ma charakter umowy między rodzinami.
• Powszechnie uznaje się, że wszyscy obywatele powinni mieć równe prawa i obowiązki. Ludzie przywiązują szczególnie dużą wagę do prawa do prywatności.	• Panuje przyzwolenie na to, aby różnym grupom przyznawano odmienne prawa i obowiązki. Zbiorowość może wkraczać w życie prywatne jednostki.

Poziom indywidualizmu* w wybranych państwach i regionach

* Wskaźnik może przyjmować wartość wynoszącą od 0 (skrajny kolektywizm) do 100 (skrajny indywidualizm).

Źródło: G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, przekł. M. Durska, Warszawa 2007, s. 91.

Relacje między kulturami

W 1492 r. europejscy żeglarze pod wodzą Krzysztofa Kolumba natknęli się u wybrzeży Ameryki Środkowej na ludzi wywodzących się z kultury, która rozwijała się w całkowitym oderwaniu od Europy. Zwyczaje i wzorce postępowania obowiązujące wśród Indian i hiszpańskich odkrywców tak bardzo różniły się od siebie, że możemy mówić o **zderzeniu kultur**. Jest to stan konfrontacji, który niekiedy przeradza się w konflikt zbrojny czy rewolucję (zob. przykład).

Z reguły kultury pokojowo współistnieją obok siebie, choć czasem dochodzi do tarć i sporów. Gdy dwie społeczności nawiążą ze sobą bezpośredni kontakt, zwykle dochodzi do **wymiany międzykulturowej**, która polega na wzajemnym zapożyczaniu pewnych elementów kultury, np. zwrotów językowych, zwyczajów itp. Jeśli relacje między grupami są intensywne i trwałe, może się rozpocząć **integracja**, czyli budowanie wspólnej tożsamości.

Przedstawiciele sąsiadujących ze sobą kultur mogą także doprowadzić do stanu **separacji**, w którym obie strony izolują się od siebie. Skłonność do izolacji wykazują zwłaszcza kultury o charakterze kolektywistycznym, w których ludzie z reguły utrzymują ograniczone kontakty z osobami spoza własnej społeczności.

Jak reagujemy na inną kulturę?

Współcześnie kontakty między przedstawicielami różnych kultur są znacznie częstsze niż w przeszłości. Osoby, które zdecydowały się na emigrację do innego kraju, często doznają **szoku kulturowego**, czyli stresu spowodowanego znalezieniem się w odmiennym otoczeniu kulturowym. Tego typu reakcja psychiczna wynika z:

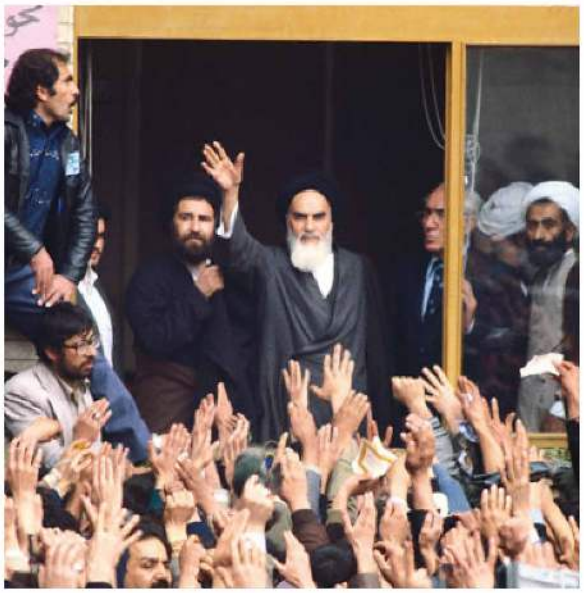
- utraty poczucia pewności i bezpieczeństwa, jakie zapewnia rodzime środowisko;
- trudności z dostosowaniem się do nowego otoczenia;
- izolacji – na początku pobytu w obcym kraju imigrantom brakuje przyjaciół i czują się odrzuceni przez nowe środowisko.

Wobec cudzoziemców ludzie bardzo często przyjmują postawę **etnocentryczną**. Polega ona na postrzeganiu i ocenianiu innych kultur przez pryzmat własnej kultury. Taka postawa powoduje, że ocena człowieka z obcego kraju jest zawsze krytyczna. Etnocentryzm pojawia się zwłaszcza wtedy, gdy kontakty z przedstawicielami odmiennych kultur są rzadkie lub gdy są oni znani tylko z przekazów medialnych. Duży wpływ na postrzeganie osób z innych kręgów kulturowych mają także dotyczące ich stereotypy.

Przykład

Islamska rewolucja w Iranie

Zderzenie kultur było jedną z głównych przyczyn rewolucji w Iranie w latach 1978–1979. W latach 60. XX w. panujący w tym kraju szach Mohammad Reza Pahlawi zaczął wprowadzać zachodnie wzorce kulturowe, m.in. promowano europejski styl życia, przyznano prawa wyborcze kobietom. Reformy te napotykały opór ze strony konserwatywnego społeczeństwa i muzułmańskich duchownych, którzy uznawali je za niezgodne z zasadami islamu. W 1978 r. rozpoczęły się masowe protesty, które były często krwawo tłumione przez policję. Szachowi nie udało się opanować sytuacji – na początku 1979 r. musiał udać się na emigrację. Na czele państwa stanął przywódca rewolucji – ajatollah Ruhollah Chomejni, który ogłosił powstanie republiki islamskiej.

Ajatollah Ruhollah Chomejni powracający z emigracji

Praca z lekturą

W pogoni za wyobrażeniami

Profesor Marcin Florian Gawrycki w książce *W pogoni za wyobrażeniami* poruszył problem sposobu postrzegania przez nas innych kultur. Czy jest ono obiektywne, zgodne z rzeczywistością, czy też może ulegamy stereotypom i błędnym wyobrażeniom? Z czego wynikają nasze postawy? Oddajmy głos autorowi.

Fragment 1.
Europejska skłonność do uniwersalizacji własnych wartości i postaw sprawiła, że tworzono własne wyobrażenia nie-Zachodu. Wyjeżdżając ze swojego kontynentu, Europejczycy udawali się na poszukiwanie rzeczywistości, której reprezentację [wyobrażenie] zbudowali sobie wcześniej dzięki książkom, obrazom czy muzeom. Mieli zobaczyć oryginał kopii, którą już znali, i tak zawsze określali swój cel podróży. [...] ta wyobrażona rzeczywistość paradoksalnie trwała dalej. Realnego świata nie było, były jedynie kolejne modele i reprezentacje rzeczywistości. Wszystko wydawało się zorganizowane tak, jakby widz miał przed oczyma model rzeczywistości lub obraz [...]. [...] Tworzenie reprezentacji jest naturalnym procesem nadawania europejskich znaczeń miejscom odwiedzanym przez zachodnich turystów.

Fragment 2.
[...] nasze „oko" jest okiem zdeterminowanym społecznie i kulturowo. Patrzymy na atrakcje, także egzotyczne, obce, przez pryzmat naszej cywilizacji, rasy, narodu, klasy społecznej [...].

Tak więc polski podróżnik, czy tego chce, czy nie, jedzie do Ameryki Łacińskiej z pewnym bagażem doświadczeń i własną „biblioteką", reprezentując określoną postawę, zanim pierwszy raz postawi tam nogę. Bez względu na to, czy przygotuje się merytorycznie do tej podróży (czytając, rozmawiając, oglądając), czy też nie zrobi nic, kontynent nie będzie dla niego *tabula rasa* [w języku łacińskim: „niezapisaną kartą"]. Jedzie z jego określonym wyobrażeniem czy [...] silnie ugruntowaną reprezentacją, która zakłóca jego percepcję. [...] To, co nie pasuje do przyjętego schematu myślowego, jest po prostu odrzucane. [...]

Wyobraźmy sobie, że podróżnik jadący do Ameryki będzie przepojony przeświadczeniem, że Latynosi są leniwymi przedstawicielami kultury *mañana*, że jest tam niebezpiecznie, kobiety są egzotycznie piękne, ale generalnie jest ubogo... Czy znajdzie potwierdzenie takiego obrazu Ameryki Łacińskiej w czasie swojej podróży? Tak, znajdzie, gdyż chce go odnaleźć. Podobnie jak znalazłby go w Polsce, Niemczech czy Francji – gdyby tylko chciał tam poszukać. Podróżnik, który szuka potwierdzenia wcześniej wyrobionej opinii – jest skazany na sukces. Nie zaakceptuje „nieautentycznych" cygar, Indian czy obrzędów. Wszystko musi być takie jak z przewodnika lub z innych dostępnych źródeł. Zachodzi więc proces esencjalizacji, czyli przypisania pewnych cech Latynosom, które podróż tylko potwierdza, a autor literatury podróżniczej powiela go w swojej publikacji.

Źródło: M.F. Gawrycki, *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010, s. 32–33, 175.

1. Na podstawie informacji z tekstu wyjaśnij, jakie czynniki wpływają na nasze postrzeganie innych kultur i społeczeństw.
2. Wytłumacz, czym są reprezentacje rzeczywistości. Czy mogą one fałszować obraz kraju, który zwiedzamy w czasie zagranicznej podróży? Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do przytoczonych fragmentów.
3. Przedstaw stereotyp Latynosa funkcjonujący w polskim społeczeństwie.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Multikulturalizm – szansa czy zagrożenie? Na to pytanie próbowali odpowiedzieć prelegenci zaproszeni przez Obserwatorium Społeczne w ramach projektu „Patriotyzm dialogu". [...]
– Polacy byli, są i będą narodem bardzo gościnnym, który może służyć za przykład. Zawsze byliśmy wielokulturowi i nigdy nie staliśmy przeciwko drugiemu. Mądra wielokulturowość buduje wspólnotę. Co to znaczy „mądra"? Mądrość republikańska, pełna szacunku dla drugiego – tłumaczył red. Mistewicz.
Zaznaczył, że budowanie wspólnoty może odbywać się jedynie [...] w sytuacji, kiedy grupy etniczne, kulturowe przybywające do danego miejsca respektują panujące tam normy i zasady.
– Nie chodzi o podejście: „Przychodźcie i róbcie, co chcecie", ale: „Przyjedźcie i róbcie razem z nami to, co będzie budowało nas i was" – stwierdził prezes Instytutu Nowych Mediów.
Ks. Rafał Cyfka niedawno wrócił z linii frontu na Ukrainie. W mediach mówi się o rozejmie szkolnym, ale jego i jego współpracowników przywitały strzały, które towarzyszyły im cały czas. Poruszali się w kamizelkach kuloodpornych.
– Musimy więc patrzeć na mieszkańców Ukrainy jak na ludzi z kraju wojny. Zamknięcie za żelazną kurtyną zrodziło w nas wiele kompleksów, stereotypów. Zaś po roku 1989 jako Polacy chłonęliśmy inne kultury, ciągle podróżujemy i przenosimy je do Polski. Mądra wielokulturowość daje nam szansę, by łamać stereotypy – stwierdził kapłan pracujący w Stowarzyszeniu Papieskim „Pomoc Kościołowi w Potrzebie". Dodał, że także w kontekście religijnym potrzebujemy mądrej wielokulturowości. Tym, co nas łączy, jest bowiem człowieczeństwo. Wielokulturowość sprawia, że zaczynamy postrzegać innych jak bliźnich.
– Musimy poznawać siebie nawzajem. Przede wszystkim ci, którzy docierają do nas, powinni przyjąć nasze zasady funkcjonowania. A gdy gdzieś jedziemy – musimy się zaznajomić z obyczajami i panującymi tam normami. Wtedy to ma sens – podsumował ks. Cyfka.

Źródło: M. Rajfur, *Multikulturalizm – szansa czy zagrożenie?*, www.wroclaw.gosc.pl [dostęp: 15.01.2019].

a) Odpowiedz, na czym – zdaniem prelegentów – polega mądra wielokulturowość. Przedstaw własnymi słowami argumenty przytoczone w tekście.

b) Wyjaśnij, dlaczego problem wojny na Ukrainie został przywołany podczas dyskusji o wielokulturowości w Polsce.

c) Wytłumacz, jak izolacja od krajów Zachodu, trwająca w okresie PRL, i późniejsze zmiany ustrojowe wpłynęły na postawy Polaków wobec innych kultur.

2 Oceń znaczenie wartości w funkcjonowaniu kultury. Czy są one – Twoim zdaniem – niezbędne, aby kultura się rozwijała? Uzasadnij swoją odpowiedź.

3 Wyjaśnij, jak rozumiesz określenia „kultura winy" i „kultura wstydu". Odwołaj się do cech charakterystycznych dla społeczeństw indywidualistycznych i kolektywistycznych.

4 Omów różnice między społeczeństwami indywidualistycznym i kolektywistycznym. Wyjaśnij, jakie jest podejście do kwestii prywatności w obu tych zbiorowościach.

5 Odpowiedz, na czym polega zjawisko szoku kulturowego i jakie reakcje psychiczne człowieka są z nim związane. Z czego one wynikają?

6 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W najbliższym czasie w środowisku zawodowym spotkają się trzy spośród najczęściej badanych dziś grup wiekowych: pokolenie (generacja) X, kohorta wiekowa urodzona przed 1980 r., lecz później niż pokolenie wyżu demograficznego, pokolenie (generacja) Y, czyli millenialsi, za których uważa się osoby urodzone pomiędzy 1984 a 1996 r., oraz pokolenie (generacja) Z – osoby urodzone po 1997 r. [...].
W badaniu [przeprowadzonym w 2014 r.] 18 tys. pracowników i studentów z 19 krajów należących do tych trzech pokoleń ustaliliśmy istotne różnice aspiracji i wartości. [...] Ustaliliśmy, że [...] stanie się liderem było ważne dla 61% respondentów z pokolenia Y, 61% z pokolenia Z oraz 57% z pokolenia X. Niemniej występowały różnice w obrębie poszczególnych krajów [...]. Wśród respondentów z pokolenia Y 76% Meksykanów uznawało rolę przywódczą jako ważną, podczas gdy podobnego zdania było zaledwie 47% Norwegów. Osiągnięcie stanowiska kierowniczego było ważne dla 77% amerykańskich pracowników z pokolenia Y.
Na pytanie, czy chcieliby pracować dla międzynarodowej korporacji, czy założyć własną firmę, respondenci z pokolenia Z woleli firmę międzynarodową, podczas gdy pracownicy z pokoleń Y i X preferowali założenie własnej działalności.

Źródło: H. Bresman, V.D. Rao, *Badanie przeprowadzone w 19 krajach pokazuje podobieństwa i różnice pomiędzy pokoleniami X, Y i Z*, „Harvard Business Review Polska", 2017, www.hbrp.pl [dostęp: 18.12.2018].

a) Porównaj aspiracje zawodowe przedstawicieli pokoleń wymienionych w tekście. Wskaż podobieństwa i różnice.

b) Podaj przykłady wartości, z których wynikają – Twoim zdaniem – różnice w aspiracjach zawodowych występujące między pokoleniami. Uzasadnij swoją odpowiedź.

c) Poszukaj w dostępnych źródłach informacji o różnicach między pokoleniami X, Y i Z w innych dziedzinach życia. Rozważ słuszność tez prezentowanych w znalezionych przez Ciebie tekstach. Swoje ustalenia przedstaw w formie wypracowania.

7 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Jak myślicie, czy społeczeństwa europejskie nie są nadmiernie indywidualistyczne?

Lena 2 godz.
Twoje pytanie sugeruje, że z indywidualizmem są związane negatywne zjawiska. I ja się zgadzam z taką interpretacją. Czy wiecie np., że w Wielkiej Brytanii powołano ministerstwo, które ma pomagać osobom cierpiącym z powodu samotności? Problem ten dotyczy kilkunastu procent mieszkańców tego kraju! Dla mnie to jasny sygnał, że indywidualistyczne nastawienie – postrzeganie samego siebie jako „pępek świata" – zaprowadziło współczesnych ludzi w ślepą uliczkę.

Wojtek 2 min
Dla mnie nawet nadmierny indywidualizm jest dużo korzystniejszy dla jednostki niż kolektywizm. Oznacza mniej ograniczeń – dzięki temu, że nasza indywidualność jest szanowana i doceniana, możemy swobodnie decydować o naszym życiu i ponosić konsekwencje swoich decyzji. To właśnie taka sytuacja wydaje mi się naturalna.

4 Kultura masowa

cechy kultury masowej | komercyjność | homogenizacja | krytyka kultury masowej

Z krytyką kultury masowej możemy się spotkać w książkach i wypowiedziach wielu znanych intelektualistów. Wydaje się jednak, że ich opinie w niewielkim stopniu wpływają na upodobania ludzi, skoro jest ona dominującym rodzajem kultury we współczesnym świecie. Skąd zatem bierze się tak duża popularność dzieł kultury masowej? Czy rzeczywiście oferuje ona – jak twierdzą niektórzy – tylko tanią, prostą rozrywkę dla mas, czy też mogą w niej znaleźć coś dla siebie także bardziej wymagający odbiorcy?

Czym jest kultura masowa?

Kultura masowa narodziła się w XIX w. w związku z powstaniem społeczeństwa przemysłowego. Przełomowe znaczenie dla jej rozwoju miało upowszechnienie się w XX w. **środków masowego przekazu**, m.in. radia i telewizji. Jest ona najczęściej opisywana jako kultura:

- przeznaczona dla szerokiego i zróżnicowanego grona odbiorców, zamieszkujących różne regiony świata,
- rozpowszechniana głównie za pośrednictwem telewizji, prasy, internetu, radia czy kina,
- nastawiona przede wszystkim na zaspokajanie potrzeb dotyczących rozrywki i wypoczynku.

Wytwory kultury masowej są obecne niemal we wszystkich dziedzinach sztuki oraz reprezentują różnorodne gatunki i style. Są one często przedstawiane w opozycji do dzieł kultury wysokiej – jako uproszczone, niewyrażające głębszych treści, niewymagające od odbiorców myślenia, schematyczne. Znaczna część produktów zaliczanych do kultury masowej ma właśnie taki charakter, ale należą do niej także dzieła, którym nie można odmówić oryginalności czy tego, że przekazują głębszą refleksję (np. filmy Quentina [czyt.: kłentina] Tarantino i Christophera [czyt.: kristofera] Nolana). Dlatego współcześnie negatywnie nacechowany termin „kultura masowa" jest często zastępowany przez pojęcia „kultura popularna" albo „popkultura".

Co cechuje kulturę masową?

Kultura masowa ma charakter **demokratyczny**: zaliczane do niej utwory są powszechnie dostępne i najczęściej łatwe w odbiorze, każdy zatem może się z nimi zapoznać, bez względu na swoją wiedzę czy zamożność.

Prostota i popularność kultury masowej wynikają z jej **komercyjnego przeznaczenia**: jej dzieła są najczęściej produktami na sprzedaż, spełniają zatem oczekiwania szerokiego grona odbiorców i są powielane w tysiącach lub milionach egzemplarzy. Finansowaniem

Przykład

Produkty kultury masowej

- produkcja telewizyjna i kinowa, m.in. filmy, seriale, programy rozrywkowe typu *reality show* [czyt.: realiti szoł], *talent show*, kabarety, teleturnieje
- portale internetowe, serwisy społecznościowe, gry komputerowe
- gazety, czasopisma, audycje radiowe
- muzyka popularna
- widowiska muzyczne i sportowe (musicale, koncerty, mecze)
- literatura popularna, np. kryminały, romanse, komiks
- moda i najbardziej rozpowszechnione wzorce dotyczące stylu życia
- elementy sztuk plastycznych: grafiki, plakaty, reprodukcje obrazów itp.

i rozpowszechnianiem tego typu twórczości zajmują się zazwyczaj przedsiębiorstwa nastawione na zysk. Stąd kultura masowa bywa niekiedy nazywana **przemysłem kulturalnym**.

Jedną z najłatwiej dostrzegalnych cech kultury masowej jest jej **widowiskowość**. Treści są prezentowane w taki sposób, aby były dla widza atrakcyjne, przyciągały jego uwagę i budziły emocje. Dotyczy to nie tylko imprez masowych (koncertów, meczów), dzieł sztuki, seriali i filmów, lecz także telewizyjnych serwisów informacyjnych, które np. pokazują szczegółowe relacje z miejsc tragedii.

Charakterystycznym zjawiskiem jest **znaczny stopień ujednolicenia** wytworów kultury masowej. Ich produkcja zakłada z jednej strony dostosowywanie treści do poziomu jak najszerszego grona odbiorców, z drugiej zaś – powielanie tych samych form i tematów, np. wiele seriali w podobny sposób opowiada o pracy policji, a w różnych stacjach telewizyjnych emitowane są programy typu *reality show*. Takie ujednolicenie ma charakter globalny – wynika to z faktu, że współcześnie dzieła kultury masowej są rozpowszechniane przez międzynarodowe koncerny medialne, które oferują te same lub podobne produkty na całym świecie. Warto wspomnieć, że w ramach kultury masowej zachodzą także procesy odwrotne, tj. twórcy nawiązują w swoich dziełach do tradycji regionalnych, narodowych. Jest to związane z innym zjawiskiem właściwym dla kultury popularnej – z jej homogenizacją.

Homogenizacja polega na ujednolicaniu form kultury o początkowo zróżnicowanym charakterze, np. przez łączenie elementów kultury wysokiej i kultury masowej, mieszanie ze sobą treści poważnych z treściami lekkimi czy nawiązywanie do stylów i form pochodzących z różnych epok i kręgów kulturowych. Zdarza się, że homogenizacja prowadzi do zbanalizowania różnych elementów kultury wysokiej, jak wówczas, gdy obrazy *Mona Lisa* Leonarda da Vinci [czyt.: winczi] i *Słoneczniki* Vincenta van Gogha [czyt.: wincenta fan chocha] zostają umieszczone na różnych opakowaniach i przedmiotach codziennego użytku.

Czy wiesz, że...
Zjawisko globalnego ujednolicenia kultury określa się także jako **makdonaldyzację**. Nazwa ta nawiązuje do sieci restauracji McDonald's, która – podobnie jak wielkie koncerny medialne i rozrywkowe – działa w wielu różnych krajach na świecie i wszędzie oferuje takie samo menu oraz sposób obsługi.

Przykład

***Gra o tron* – produkt kultury masowej**
Homogenizację można zaobserwować w popularnym w wielu państwach serialu *Gra o tron*, nakręconym na podstawie cyklu powieści fantasy autorstwa George'a R.R. [czyt.: dżordża ar ar] Martina. Przedstawiona w tej serii historia łączy w sobie wątki i motywy charakterystyczne dla różnych epok historycznych i kultur, w tym także z kultury wysokiej. Twórcy dbają o artystyczną jakość swojej produkcji, jednocześnie jednak starają się, aby fabuła kolejnych odcinków zaciekawiła jak największą liczbę widzów na całym świecie. Popularność *Gry o tron* jest wykorzystywana w innych obszarach kultury – powstała już gra planszowa pod tym samym tytułem, a w sprzedaży są także gadżety nawiązujące do różnych motywów znanych z powieści i serialu (np. koszulki, plakaty, kubki).

Co propaguje kultura masowa?

Kultura masowa z jednej strony stara się odpowiadać na oczekiwania i potrzeby odbiorców, z drugiej jednak wpływa na nasze pragnienia i styl życia.

Do wartości najbardziej promowanych w sztuce popularnej należą wolność, sukces, sława, atrakcyjny wygląd – odbiorca może odnieść wrażenie, że są one łatwo dostępne i stanowią normę we współczesnym świecie. Często są także eksponowane elementy przemocy i zbrodni – występują w dużo większym natężeniu niż w rzeczywistości.

W dziełach sztuki popularnej jest jednak także miejsce na wartości pozytywne. Nasze naturalne pragnienie sprawiedliwości realizują filmowi detektywi, szeryfowie oraz **superbohaterowie**, którzy są obdarzeni niezwykłymi mocami i ucieleśniają marzenia wielu osób o nieprzeciętności. Wiele produkcji filmowych i telewizyjnych ukazuje życie zwykłych ludzi, np. pracowników szpitala czy grupy znajomych – przeżywają oni problemy podobne do naszych, dlatego możemy się z nimi utożsamiać.

Nieodłącznym elementem kultury masowej są gwiazdy, czyli bardzo popularni aktorzy, muzycy, sportowcy, youtuberzy. Czasami jednak status **celebryty** zdobywają osoby, które nie mają szczególnych osiągnięć. Ich popularność wynika z częstej obecności w mediach.

Krytyka kultury masowej

Od chwili swoich narodzin kultura masowa była krytykowana. W przeszłości często podnoszono, że nie jest zakorzeniona w żadnej konkretnej tradycji i stanowi zagrożenie dla kultury wyższej, tożsamości narodowej, a nawet całej cywilizacji zachodniej. Krytycy jej wytworów wskazywali, że są one płytkie, wulgarne i przyczyniają się do upowszechnienia się postaw charakterystycznych dla ludzi biernych, niezdolnych do samodzielnego myślenia i pozbawionych wyższych wartości.

Współcześnie badacze w dalszym ciągu dostrzegają różne negatywne zjawiska związane z kulturą masową. Jednocześnie wskazują, że odgrywa ona pewną pozytywną rolę w społeczeństwie (zob. grafikę poniżej). Ta zmiana nastawienia do wytworów kultury popularnej wynika częściowo z tego, że stają się one coraz bogatsze i bardziej zróżnicowane, a także coraz częściej prezentują poważniejsze, bardziej skomplikowane treści. Te pozytywne przeobrażenia są związane m.in. z pojawieniem się internetu. W ostatnich latach gwiazdami kultury masowej stali się blogerzy i vlogerzy – ich praca sprawia, że odbiorcy mogą dziś wybierać ze znacznie szerszej oferty niż ta przygotowywana przez koncerny medialne.

Kultura masowa: za i przeciw

ASPEKTY POZYTYWNE

- Integruje ludzi zarówno w ramach jednego społeczeństwa, jak i w skali całego świata.
- Uświadamia istnienie problemów wspólnych dla całej ludzkości.
- Przyczynia się do rozpowszechnienia dzieł kultury wyższej (np. telewizyjne transmisje z koncertów muzyki poważnej, spektakli teatralnych).
- Upowszechnia wiedzę z różnych dziedzin, np. dużą popularnością cieszą się telewizyjne programy przyrodnicze, historyczne, naukowe.

ASPEKTY NEGATYWNE

- Jest często wykorzystywana do manipulowania ludźmi – np. stacja telewizyjna może pokazywać wydarzenia w sposób zgodny z interesami jakiejś grupy.
- Wytwarza w odbiorcach sztuczne potrzeby i przyczynia się do wzrostu konsumpcjonizmu.
- Przekazuje zniekształcony obraz rzeczywistości, co może rodzić negatywne emocje w społeczeństwie, np. frustrację, gniew.
- Skłania do ulegania skłonnościom hedonistycznym.

Rewolucja w kulturze masowej

Współczesna kultura masowa znacznie różni się od tej sprzed kilkudziesięciu lat. Największe zmiany spowodowało upowszechnienie się internetu, który zrewolucjonizował sferę twórczości artystycznej.

O tym się mówi!

1 **Krzysztof Lisowski: Czy w ogóle funkcjonuje obecnie w mediach tzw. „kultura wysoka"? Niektórzy twierdzą, że zaczyna zacierać się granica pomiędzy kulturą wysoką a show-biznesem?**

Tomasz Raczek: Pojęcie „kultura wysoka" to oczywisty anachronizm. Podział na kulturę wysoką i masową był typowy dla wieku XX. W XXI wieku nie ma już sensu, bo przestrzeń elektroniczna skutecznie zabija wszelkie odruchy elitaryzmu. Literatura jest dziś przekazywana na tablety w plikach mobi, na równi z muzyką – w plikach MP3, obrazami – w plikach jpg. Zarówno książki, jak i muzyka czy obrazy tworzone są za pomocą tych samych elektronicznych programów, kopiowane, odtwarzane i rozpowszechniane dzięki tym samym systemom operacyjnym i wirtualnym chmurom. Utwory pisane dla milionów (dotychczasowa kultura masowa) i utwory pisane dla koneserów (dotychczasowa kultura wysoka) powstają przy użyciu tych samych narzędzi i jednakowo są wszystkim dostępne. Nic już nie jest ani wysokie, ani niskie. Wszystko jest masowe.

Źródło: K. Lisowski, *Tomasz Raczek: Pojęcie „kultura wysoka" to anachronizm*, www.wirtualnemedia.pl [dostęp: 30.11.2018].

2 **W dobie sieci nie mamy już do czynienia z masami, których jedynym zadaniem jest bycie odbiorcą treści i form kulturalnych nadawanych przez kogoś innego.**

Coraz większa liczba ludzi to prosumenci, a zatem konsumenci kultury i jednocześnie jej producenci. Ci, którzy chodzą na koncerty, sami tworzą muzykę albo twórczo rekonstruują/resamplują muzykę „zastaną". Ci, którzy chodzą na wystawy, sami malują obrazy [...]. Model przekazu kulturowego „nieliczni-dla-mas" zastąpiony został przez model „wielu-dla-wielu". [...]

Dzisiaj dzięki internetowi [...] zamiast wielu milionów egzemplarzy jednego tytułu usilnie promowanego przez producentów dysponujących największą medialną siłą przebicia (tak było dotychczas [...]) sprzedaje się rocznie wiele milionów rozmaitych produkcji kulturalnych (płyt, książek, filmów, dowolnych dzieł sztuki) w liczbie kilku sztuk albo kilkunastu czy kilkudziesięciu tysięcy. W ten sposób w skali masowej tworzą się liczne kulturowe nisze [...]. Ludzie są kulturalnie aktywni w ramach tych właśnie nisz.

Źródło: T. Szlendak, *Wielozmysłowa kultura iwentu*, www.e-sgh.pl s. 85–86 [dostęp: 03.12.2018].

3 **Ważną zmianą, jaka dokonuje się w kulturze popularnej pod wpływem nowych mediów, jest odejście od monopolu „przemysłów kulturowych" na tworzenie treści zaliczanych do sfery kultury popularnej.**

Nowe media [...] zachęcają odbiorców nie tylko do aktywnego odbioru, ale również do aktywności twórczej. Treści produkowane przez „przemysły kulturowe" stają się materiałem omawianym, przerabianym i współtworzonym przez odbiorców [...]. H. Jenkins [czyt.: dżenkins] określa to zjawisko mianem kultury partycypacji. [...]

Ważnym przejawem kultury partycypacji jest amatorska twórczość inspirowana określonymi treściami kultury popularnej, którą można określić jako twórczość fanowską. Przez to pojęcie można rozumieć tworzone przez fanów (indywidualnie lub wraz z innymi) opowiadania [...], rysunki, filmy, piosenki, gazetki [...], strony intenetowe czy kompendia wiedzy na temat danego obszaru kultury. Takiej twórczości amatorskiej sprzyjają nowe media umożliwiające stosunkowo proste wytwarzanie i łączenie różnego rodzaju danych.

Źródło: M. Juza, *Perspektywy rozwoju kultury popularnej w obliczu nowych mediów*, depot.ceon.pl [dostęp: 05.12.2018].

? Wyjaśnij, na czym polegają zmiany, które zachodzą w kulturze masowej w związku z upowszechnieniem się internetu.

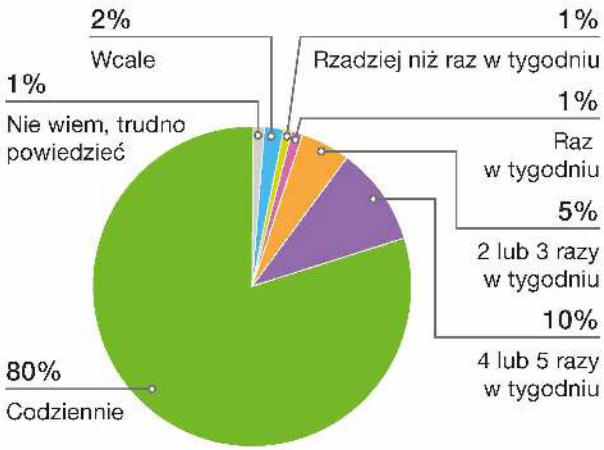
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

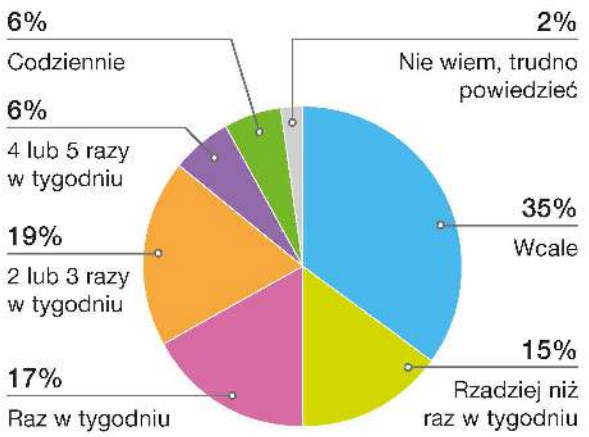
1 Zapoznaj się z wykresami i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Jak często ogląda Pan/Pani telewizję?

Jak często czyta Pan/Pani prasę?

Źródło: *Różnorodność treści informacyjnych w Polsce z perspektywy użytkownika*, CBM INDICATOR, 2015, www.krrit.gov.pl [dostęp: 04.01.2019].

a) Porównaj dane z obu wykresów dotyczące częstotliwości korzystania z mediów. Wyjaśnij, jakie mogą być przyczyny dostrzeżonych przez Ciebie różnic.

b) Oceń, które z mediów – telewizja czy prasa – silniej oddziałuje na społeczeństwo. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy kultura masowa to jeszcze kultura czy już przemysł kulturalny?

Aga 2 godz.
Oczywiście, że przemysł: kolejne dzieła powstają bardzo szybko, niemal taśmowo, a wszystko po to, by producenci mogli osiągnąć jak największe zyski. Kultura kojarzy mi się z czymś, nad czym można się zatrzymać, co skłania do refleksji – w przypadku wytworów kultury masowej nie ma na to czasu, bo są przeznaczone do szybkiej konsumpcji, po której można od razu przejść do następnych produktów.

Igor 2 min
Może masz rację – rzeczywiście trudno nadążyć za zmieniającymi się trendami w tzw. popkulturze, rzeczywiście jej produkcje są często miernej jakości, ale… masowość to naturalne zjawisko w rozwoju cywilizacji i raczej bym go nie deprecjonował. Myślę, że rzetelnie ocenić kulturę masową i jej wpływ na nasze życie będzie można dopiero za kilkadziesiąt lat – tak to zwykle bywa z kulturą...

3 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Mówienie, że telewizja to rozrywka, jest oczywiście zwykłym banałem. [...] Ja jednak nie twierdzę, że telewizja jest rozrywką, ale że uczyniła ona z rozrywki naturalny format, w którym przedstawia wszelkie doznania. Nasze odbiorniki telewizyjne utrzymują nas w nieprzerwanym kontakcie ze światem, ale czynią to z przylepionym na stałe do twarzy uśmiechem. Problem polega nie na tym, że telewizja przedstawia nam rozrywkową tematykę, ale na tym, że wszelka tematyka przedstawiana jest jako rozrywka. [...] Niezależnie od tego, co i z jakiego punktu widzenia jest przedstawiane, to – zgodnie z przyjętym z góry założeniem – ma służyć naszemu rozbawieniu i przyjemności. Dlatego właśnie nawet w widowiskach informacyjnych [...], które codziennie dostarczają nam migawek tragedii i okrucieństw, prezenterzy nakłaniają nas natarczywie, abyśmy „jutro znów byli z nimi". [...] Można by pomyśleć, że kilka minut morderstw i zadawania ran powinno wystarczyć jako powód do miesiąca bezsennych nocy. Przyjmujemy zaproszenie prezenterów, ponieważ wiemy, że „wiadomości" nie mają być brane poważnie, że są jak gdyby zabawą. Świadczy o tym wszystko, co się wiąże z informacyjnym widowiskiem – dobry wygląd i miły sposób bycia członków zespołu, ich sympatyczne wzajemne przekomarzanie się, podniecający podkład muzyczny, który otwiera i zamyka widowiska, żywy materiał filmowy, atrakcyjne reklamy – wszystko to i wiele innych rzeczy sugeruje nam, że obejrzany właśnie przez nas materiał nie jest bynajmniej powodem do łez. Ujmując rzecz bez ogródek, widowisko informacyjne jest formatem, który sprzyja rozrywce, a nie edukacji, zadumie czy *katharsis*. I nie wolno nam osądzać zbyt surowo tych, którzy w ten sposób to ujmują. Oni nie montują wiadomości do przeczytania [...] lub wysłuchania. Oni nadają im kształt telewizyjny po to, aby były oglądane.

Źródło: N. Postman, *Zabawić się na śmierć. Dyskurs publiczny w epoce show-businessu*, tłum. L. Niedzielski, Warszawa 2002, s. 130–131.

a) Wyjaśnij, dlaczego autor określa programy informacyjne nadawane w telewizji jako widowiska. Odwołaj się do fragmentów przytoczonego tekstu.

b) Wyjaśnij, jaki – Twoim zdaniem – wpływ na życie społeczne mogą mieć przekazy medialne. Podaj kilka konkretnych przykładów oddziaływania newsów prezentowanych w mass mediach, np. na przebieg konfliktów społecznych lub sporów politycznych.

4 Omów cechy kultury masowej, odwołując się do jej konkretnych produktów, np. filmów, programów rozrywkowych, gier komputerowych itp.

5 Odpowiedz, kim są celebryci. Wyjaśnij, dlaczego – Twoim zdaniem – wielu ludzi śledzi wydarzenia z ich życia.

6 Określ, do których cech kultury masowej nawiązuje zamieszczony rysunek satyryczny. Uzasadnij swoją odpowiedź.

5 Religia jako zjawisko społeczne

religia | religijność | sekularyzacja | prywatyzacja religii | wspólnoty religijne w Polsce | obrzędowość doroczna | obrzędy przejścia

Religia towarzyszy człowiekowi od dawna – najstarsze ślady praktyk religijnych pochodzą sprzed 40 tys. lat. Różne formy życia religijnego występują we wszystkich współczesnych społeczeństwach. Jaką rolę odgrywa religia? Na czym polegają procesy, które zachodzą obecnie w życiu religijnym?

Religia – religijność – wiara

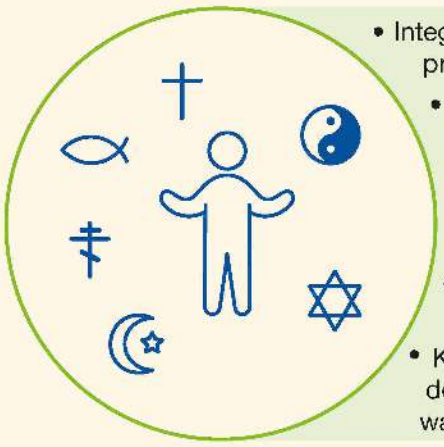
Religią nazywamy zespół wierzeń dotyczących m.in. istnienia bóstw lub jednostkowego Boga oraz ich roli w świecie, w historii ludzkości i w życiu każdego człowieka. Z wierzeniami związany jest **kult religijny**. Są to zachowania, obrzędy i rytuały, przez które wierni oddają cześć siłom nadprzyrodzonym, a także związanym z nimi przedmiotom lub postaciom (np. prorokom, świętym). Ludzie podzielający te same przekonania religijne łączą się we wspólnoty.

Religijnością określamy społeczny aspekt religii, czyli to, jakie formy przybiera ona w życiu codziennym. Religijność obejmuje m.in.:

- formy kultu religijnego, np. modlitwy, śpiewanie pieśni, posty, nabożeństwa;
- stosunek osób wierzących do religii – jej zasad i wewnętrznej organizacji (np. w Kościele katolickim) – m.in. podzielanie dogmatów religijnych, postrzeganie roli religii w swoim życiu, przestrzeganie na co dzień norm, które obowiązują wiernych;
- zaangażowanie religijne, m.in. częstotliwość uczestnictwa w obrzędach religijnych lub indywidualnej modlitwy.

Wiara jest z kolei indywidualną cechą człowieka, jego wewnętrznym przekonaniem. Najczęściej dotyczy założeń i dogmatów religii, którą dana osoba uznaje za prawdziwą. Jednak wierzący nie musi rozumieć świętości w kategoriach właściwych dla konkretnego wyznania – może mieć własne wyobrażenie Boga, porządku świata i sensu istnienia, wynikające z jego potrzeb duchowych i refleksji nad otaczającą go rzeczywistością.

Rola religii w społeczeństwie

- Integruje społeczeństwo wokół wspólnych przekonań, wartości, norm i instytucji.
- Jest częścią kultury i silnie wpływa na jej pozostałe elementy, np. na sztukę.
- Może być źródłem przemian społecznych – np. w XX w. w USA wiele Kościołów angażowało się w walkę przeciwko dyskryminacji rasowej.
- Organizacje religijne zajmują się m.in. prowadzeniem szkół i wspieraniem najsłabszych.
- Kościoły i związki wyznaniowe wpływają na debatę publiczną: zabierają głos w sprawach ważnych dla obywateli.

Organizacje religijne

Społeczny charakter religii wynika także z tego, że wierzący ludzie organizują się wspólnie w większych wspólnotach. Mogą one przybierać formę m.in.:

- dużego sformalizowanego **Kościoła** lub **związku wyznaniowego**;
- mniej sformalizowanego i często zdecentralizowanego **ruchu religijnego**;
- ekskluzywnej grupy gorliwych wyznawców, czyli **sekty**.

Religie na świecie

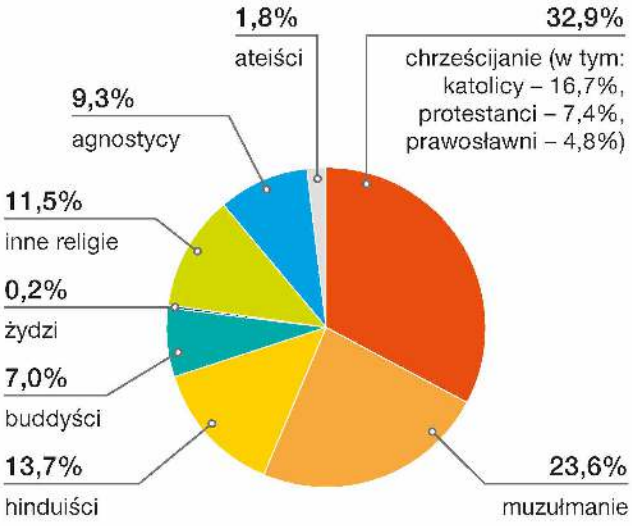
Większość ludzi deklaruje, że wyznaje jakąś religię. Zdecydowaną mniejszość stanowią **ateiści** – osoby, które negują istnienie jakiejkolwiek siły nadprzyrodzonej – oraz **agnostycy**, podkreślający, że nie można dowieść istnienia lub nieistnienia bóstwa.

Na świecie istnieje kilka tysięcy religii. Najbardziej rozpowszechnione są dwie religie monoteistyczne: chrześcijaństwo i islam. Powstały one na Bliskim Wschodzie, podobnie jak najstarsza religia, której podstawą jest wiara w jednego Boga – judaizm. Dużą liczbę wyznawców mają także dwie religie Dalekiego Wschodu: hinduizm i buddyzm.

W ramach poszczególnych religii często występują różne odłamy, wyznania czy sekty. Przykładowo, chrześcijaństwo jest podzielone na trzy główne wyznania: katolicyzm, prawosławie i protestantyzm. W ramach każdego z nich również występują podziały, np. wśród protestantów można wyróżnić luteran, baptystów, zielonoświątkowców, metodystów itd., a w islamie funkcjonują dwa główne odłamy: sunnizm i szyizm.

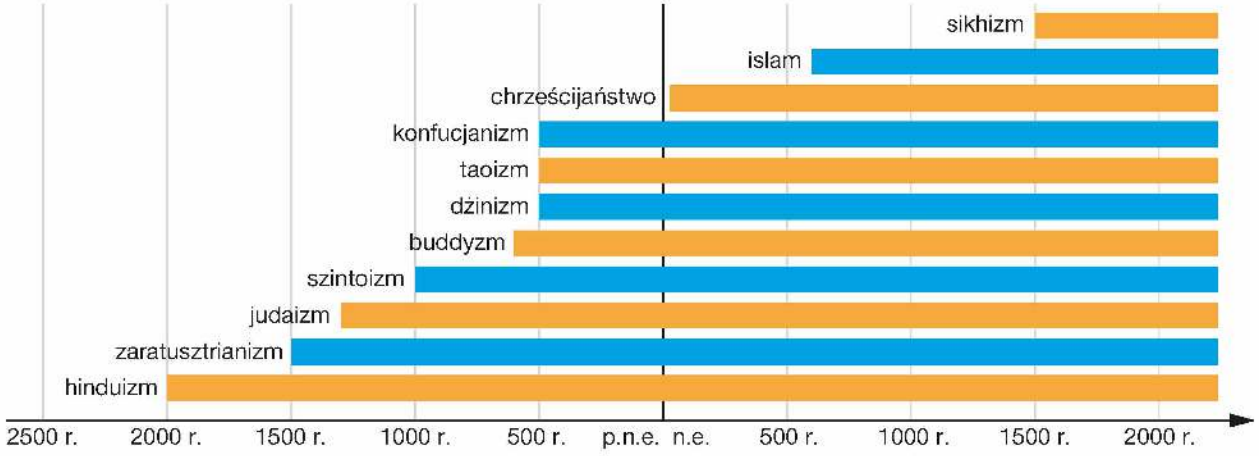
Czy wiesz, że...
Chrześcijaństwo, islam i judaizm są nazywane religiami abrahamowymi, gdyż za część swojej tradycji uznają opowieść o dziejach Abrahama – ojca narodu żydowskiego, któremu, zgodnie z przekazami biblijnymi, objawił się Bóg.

Ludność świata według wyznawanej religii

Źródło: „Rocznik Statystyki Międzynarodowej" 2017, www.stat.gov.pl [dostęp: 13.05.2019].

Wybrane religie i czas ich powstania

Kryzys religijności w Europie?

Zjawiskiem, które można zaobserwować w większości państw europejskich, jest **sekularyzacja (laicyzacja)**. Polega ona na stopniowym zmniejszaniu się znaczenia religii w społeczeństwie. Do najważniejszych przejawów tego procesu należą:

- spadek liczby osób należących do wspólnot religijnych i uczestniczących w obrzędach,
- zmniejszenie się prestiżu i wpływów Kościołów i innych organizacji religijnych,
- odchodzenie ludzi od reguł postępowania głoszonych przez wspólnoty religijne.

Niektórzy badacze zwracają uwagę, że sekularyzacja następuje przede wszystkim w społeczeństwach, w których ważną rolę tradycyjnie odgrywały duże wspólnoty wyznaniowe, np. Kościół katolicki. Równolegle do tego procesu postępuje indywidualizacja wiary, która współcześnie opiera się raczej na własnych doświadczeniach i przekonaniach jednostki, a nie na dogmatach. Zjawisko to jest nazywane **prywatyzacją religii**.

Stosunki wyznaniowe w Polsce

Konstytucja RP: art. 25, 53

W Polsce w sprawach wyznaniowych obowiązuje zasada **wolności religijnej** (wolności sumienia i wyznania). *Konstytucja RP* gwarantuje ją zarówno instytucjom religijnym, jak i wszystkim obywatelom. Zgodnie z jej zapisami:

- wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe mają równe prawa;
- państwo i wspólnoty wyznaniowe powinny wzajemnie szanować swoją niezależność;
- władze publiczne są obowiązane zachowywać bezstronność w sprawach religijnych;
- każdy obywatel ma swobodę wyboru wyznawanej religii oraz prawo do uzewnętrzniania swojej wiary, np. przez uczestnictwo w publicznych obrzędach;
- zakazane jest zmuszanie do uczestniczenia w praktykach religijnych;
- rodzice mają prawo do zapewnienia swoim dzieciom nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami.

Czy wiesz, że...

Pewną popularnością w Europie cieszą się grupy religijne, które powstały w stosunkowo nieodległej przeszłości – tzw. nowe ruchy religijne. Niektóre z nich wywodzą się z tradycyjnych religii (np. hinduistyczny ruch Hare Kryszna), inne łączą ze sobą elementy kilku wyznań (np. bahaizm). Są wśród nich także takie, które spajają w nową całość idee religijne i teorie naukowe (np. ruch New Age [czyt.: nju ejdż]).

W *Konstytucji RP* zapisano także, że relacje między państwem a związkiem wyznaniowym mogą być regulowane przez ustawę uchwaloną na podstawie umowy zawartej przez rząd z przedstawicielami danej wspólnoty religijnej. W 2018 r. w Polsce osobne ustawy dotyczyły 14 wspólnot – do tej grupy należały przede wszystkim Kościoły chrześcijańskie. Natomiast stosunki między państwem a Kościołem Katolickim określa **konkordat**, czyli umowa międzynarodowa zawarta przez państwo polskie ze Stolicą Apostolską. Ponadto w Polsce jest zarejestrowanych ponad 160 innych wspólnot wyznaniowych.

Największe wspólnoty wyznaniowe w Polsce

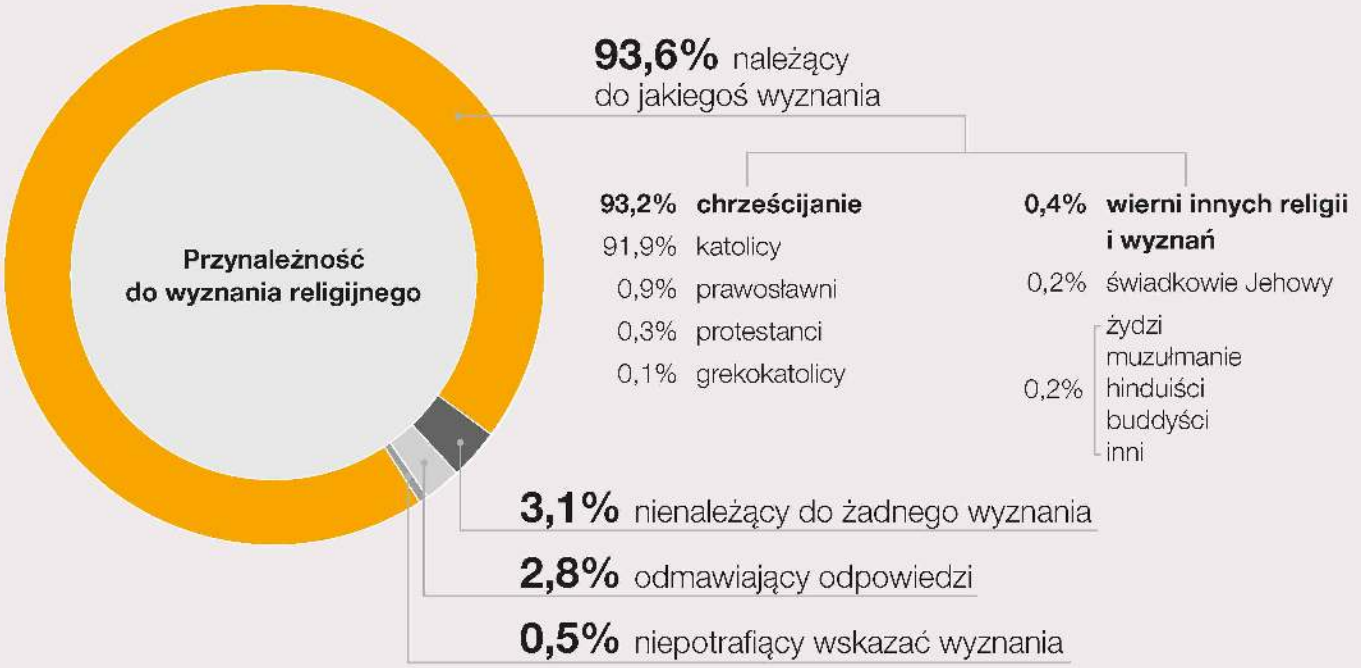
Nazwa wspólnoty wyznaniowej	Liczba wiernych
Kościół Rzymskokatolicki	32 910 865*
Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	504 400
Świadkowie Jehowy w Polsce	118 774**
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP	61 270
Kościół Greckokatolicki	55 000
Kościół Zielonoświątkowy w RP	23 984
Kościół Starokatolicki Mariawitów w RP	22 849

* ochrzczeni
** głosiciele

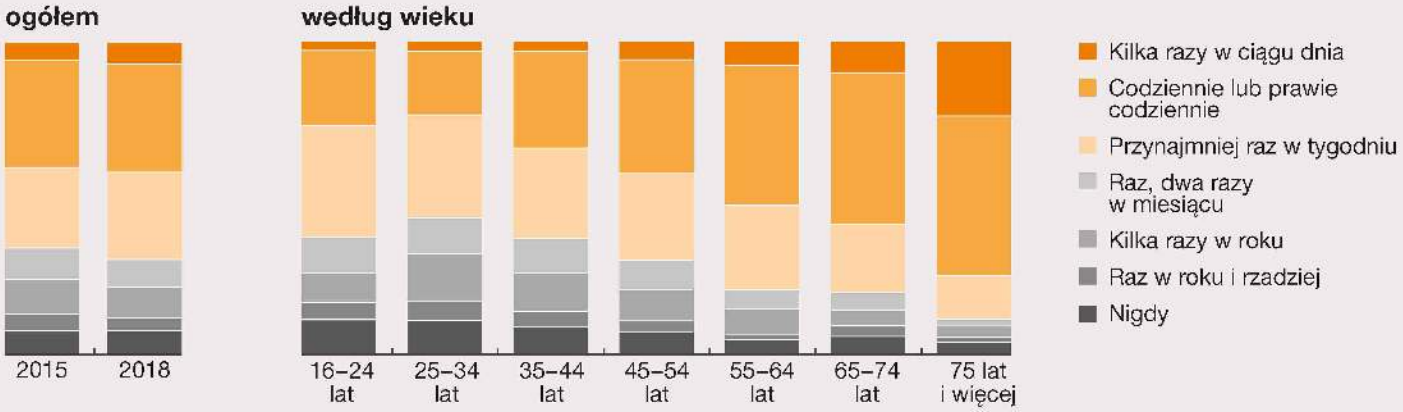
Źródło: „Mały Rocznik Statystyczny Polski" 2018, s. 114.

Religijność w Polsce

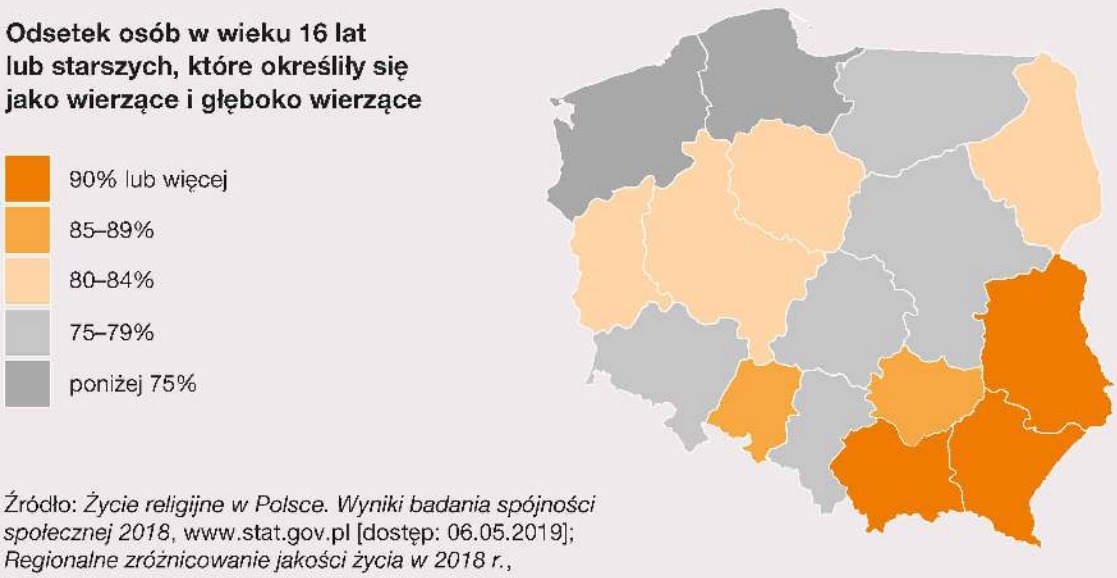
Zdecydowana większość Polaków określa się jako osoby wierzące. Przyjrzyjmy się więc różnym aspektom religijności polskiego społeczeństwa.

Jak często Pan/Pani się modli?

Odsetek osób w wieku 16 lat lub starszych, które określiły się jako wierzące i głęboko wierzące

Źródło: *Życie religijne w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, www.stat.gov.pl [dostęp: 06.05.2019]; *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 r.*, www.stat.gov.pl [dostęp: 06.05.2019].

Religia a obrzędowość doroczna

Wpływ religii na kulturę danego społeczeństwa przejawia się m.in. w **obrzędowości dorocznej**. Należą do niej tradycje, obrzędy, rytuały i zwyczaje związane z konkretnym dniem lub określoną porą roku, zwykle z obchodzeniem różnych świąt, przede wszystkim kościelnych i państwowych.

W Polsce obrzędowość doroczna została ukształtowana w znacznej mierze przez tradycję chrześcijańską. Większość świąt w naszym kraju upamiętnia ważne wydarzenia z życia Jezusa, Matki Boskiej i świętych.

Wiele polskich tradycji i zwyczajów pochodzi jeszcze z czasów przedchrześcijańskich. W kulturze Słowian na każdą porę roku były przewidziane określone obrzędy dotyczące kultu zmarłych, pracy na roli lub wegetacji roślin, a także mające na celu zapewnienie wspólnocie szczęścia i dostatku dzięki pomocy bóstwa. Szczególnie bogata była obrzędowość związana ze zmianą pór roku. Niektórym z tych zwyczajów nadano sens chrześcijański, dzięki czemu mogły zostać włączone do oficjalnych ceremonii kościelnych – wiele innych powiązano z kolei z ważnymi świętami religijnymi.

Boże Ciało jest jednym z najbardziej uroczystych świąt obchodzonych co roku w Polsce. Tego dnia odbywają się tradycyjne procesje. W ich trakcie dzieci sypią kwiaty przed niesioną monstrancją, a przy ołtarzach na wolnym powietrzu odprawiane są krótkie nabożeństwa. Dla polskich katolików procesje te są okazją do publicznego zamanifestowania wiary. Boże Ciało jest dniem wolnym od pracy.

Przykład

Zwyczaje nie całkiem chrześcijańskie

Jeszcze w pierwszej połowie XX w. w wielu regionach Polski w Wielką Środę lub Wielki Czwartek praktykowano zwyczaj palenia słomianej kukły Judasza. Obrzęd ten miał rodowód przedchrześcijański. W wierzeniach pogańskich kukła uosabiała zimę i śmierć. Jej spalenie było równoznaczne z powitaniem wiosny, która jest czasem odradzania się przyrody. Kościół katolicki zmienił tę symbolikę tak, by kukła odnosiła się do Judasza. Dawny zwyczaj przetrwał aż do naszych czasów w formie rytuału palenia i topienia **marzanny**. Z czasów przedchrześcijańskich wywodzi się także **śmigus-dyngus** – zabawa ludowa związana ze świętem Wielkanocy.

Orszaki Trzech Króli – uliczne jasełka organizowane 6 stycznia w wielu polskich miastach – są ciekawym i stosunkowo nowym zwyczajem związanym z katolickimi obrzędami bożonarodzeniowymi. Święto Objawienia Pańskiego, zwane potocznie świętem Trzech Króli, jest w Polsce dniem wolnym od pracy, podobnie jak w wielu innych państwach europejskich.

Czym są obrzędy przejścia?

Oprócz obrzędów dorocznych w każdej kulturze są także realizowane **obrzędy przejścia**. W ich trakcie jednostka otrzymuje nowy status społeczny, co oznacza, że zmienia się sposób, w jaki inni ludzie odbierają i traktują daną osobę. Uczestnik rytuału może np. zostać oficjalnie przyjęty do jakiejś grupy lub uznany za pełnoprawnego i dorosłego członka społeczności. Obrzęd przejścia – postrzegany przez wspólnotę jako moment „ponownych narodzin" człowieka – odgrywał bardzo istotną rolę w budowaniu relacji między członkami małych zbiorowości pierwotnych. Im trudniejsze próby musiała przejść jednostka podczas ceremonii, tym mocniejsze okazywały się więzy łączące ją z grupą.

Obrzęd przejścia może mieć charakter religijny lub świecki. Rytuałem tego typu realizowanym w chrześcijaństwie jest **sakrament chrztu świętego**. Podczas tej ceremonii nowo narodzone dziecko zostaje przyjęte do wspólnoty wiernych. Inny niezwykle ważny rytuał przejścia – **zawarcie małżeństwa** – może mieć w naszej kulturze znaczenie religijne (ślub kościelny) lub wyłącznie świeckie (ślub cywilny).

W społeczeństwach nowoczesnych bardzo dużo rytuałów przejścia jest związanych z procesem edukacji. Należą do nich m.in. ceremonie pasowania na ucznia, wręczenia świadectw lub indeksów, a także egzaminy, w tym matura.

Przykład

Inicjacja u Indian Mawe

W indiańskim plemieniu Mawe [czyt.: małe], zamieszkującym Amazonię (Brazylia), chłopcy w wieku około 12 lat przechodzą bardzo bolesny obrzęd wprowadzający w dorosłość. Na około 10 minut zakłada się im na obie dłonie rękawice z żądlącymi mrówkami, których jad wywołuje niezwykle dotkliwy ból, utrzymujący się przez 24 godziny.

Ilustracja ukazująca inicjację w plemieniu Mawe, zamieszczona w czasopiśmie „Journal des Voyages" [„Dziennik podróży"] z 1880 r.

Czy wiesz, że...

Niektóre rytuały przejścia zostały utrwalone w kulturze masowej, np. jako popularne motywy wykorzystywane w literaturze i filmie. Do takich obrzędów należy np. średniowieczna ceremonia pasowania na rycerza. W trakcie tej uroczystości młody mężczyzna – najczęściej pełniący dotąd służbę giermka – otrzymywał własny pas i miecz, co oznaczało, że został symbolicznie włączony do stanu rycerskiego. Właśnie do tego rytuału nawiązuje współczesna ceremonia pasowania na ucznia, podczas której nauczyciel kładzie na ramieniu młodego człowieka ołówek, co przypomina gest uderzenia mieczem.

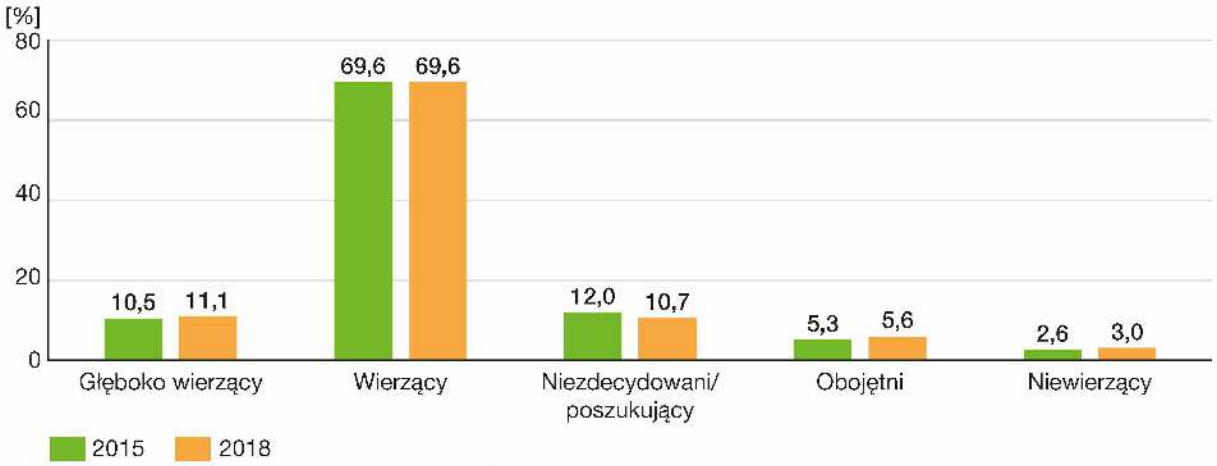

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z danymi przedstawionymi na wykresie i wykonaj polecenia. **Praca z wykresem**

Jaki jest Pana/Pani stosunek do wiary?

Źródło: Życie religijne w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018, www.stat.gov.pl [dostęp: 06.05.2019].

a) Odpowiedz, jak zmienił się w badanym okresie odsetek respondentów określających się jako niewierzący. Określ skalę tej zmiany w punktach procentowych.

b) Zinterpretuj dane dotyczące odsetka osób uważających się za wierzące i głęboko wierzące. Czy zmienił się on znacząco w badanym okresie? Jakie wynikają z tego wnioski?

2 Wyjaśnij, jaką rolę odgrywa religia w życiu człowieka, a jaką – w życiu całego społeczeństwa. Uwzględnij przykłady działań podejmowanych przez organizacje religijne.

3 Scharakteryzuj religijność w Polsce, odwołując się do danych statystycznych zaprezentowanych na s. 89 podręcznika.

4 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy ludzie Zachodu potrzebują jeszcze religii?

Gosia 2 godz.
Nie potrzebują. Religia to dla mnie tylko wypracowany przez wieki sposób na wytłumaczenie nam, jak mamy żyć – co nam wolno, a czego nie. Ja tego nie kupuję, potrafię sama decydować o własnym życiu i żadne religijne wskazówki nie są mi potrzebne.

Krzysiek 2 min
Ja mam zupełnie inne zdanie, choć muszę przyznać, że myślałem kiedyś bardzo podobnie. Zorientowałem się jednak, że całkowite odrzucenie religii to też pewna forma religijności, stwarzająca tylko pozory niezależności. Bo przecież cel postawy ateistycznej jest taki sam jak w przypadku wiary – chodzi o wytłumaczenie sobie świata i znalezienie w życiu równowagi, spokoju i szczęścia. Która droga jest lepsza? Dla Ciebie oczywiście Twoja, ja w końcu odnalazłem właściwy kierunek w religii, którą dziś wyznaję.

5 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Europa Środkowo-Wschodnia wierzy w Boga, lecz rzadko praktykuje. [...] Interesująca na tym tle jest różnica między [religijnymi] praktykami zbiorowymi a osobistymi. Jak się okazuje, [według raportu opublikowanego w 2017 r.] w zdecydowanej większości badanych krajów więcej mieszkańców modli się codziennie, niż chodzi regularnie do kościoła. Najsilniej różnicę tę odczuwa się w krajach prawosławnych, zwłaszcza w republikach byłego ZSRR (np. o ile 45 proc. Ormian modli się codziennie, o tyle do cerkwi co tydzień chodzi jedynie 9 proc.). Podobna sytuacja występuje jednak także w katolickiej Chorwacji (40 proc. modlących się codziennie, 27 proc. chodzących regularnie do kościoła). Odwrotna sytuacja występuje jedynie w Bośni, Czechach i w Polsce (gdzie co tydzień do kościoła chodzi 45 proc. badanych, a codziennie modli się jedynie 27 proc.).

Mimo intensywnych praktyk Polacy są – obok Chorwatów – najbardziej krytycznie nastawieni do instytucji dominującego w ich kraju Kościoła. Najbardziej przeszkadza nam zbytnie zaangażowanie Kościoła w politykę (na które wskazało aż 71 proc. badanych Polaków), ale także zbyt silne skupienie się na regułach (58 proc.), na władzy i pieniądzach (68 proc.). Stosunkowo najbardziej pozytywną ocenę otrzymała instytucja Kościoła w Gruzji i w Grecji. O ile np. 70 proc. Gruzinów wskazuje na ważną rolę Kościoła w pomocy ubogim, o tyle w Polsce dostrzegło ten fakt już tylko 52 proc.

Wśród krajów katolickich religijność Polaków jest najmocniej powiązana z tożsamością narodową – 64 proc. Polaków uważa, że bycie katolikiem jest ważną cechą dla tej tożsamości (dla porównania, uważa tak tylko 43 proc. Węgrów). Model powiązania religijności z tożsamością narodową jest bardziej typowy w krajach prawosławnych – np. w Armenii na te powiązania wskazuje 82 proc., a w Grecji – 76 proc. badanych.

Źródło: J. Piekutowski, *Paradoksy środkowoeuropejskiej religijności*, 2017, www.wiez.com.pl [dostęp: 18.12.2018].

a) Wyjaśnij, jaka jest różnica w podejściu do indywidualnych praktyk religijnych między Polakami a większością narodów Europy Środkowo-Wschodniej.

b) Odpowiedz, z czego – w świetle przytoczonych danych – wynika krytyczne nastawienie Polaków do Kościoła katolickiego.

6 Odpowiedź, czym są obrzędy przejścia. Wyjaśnij, jakie jest ich znaczenie w życiu osób biorących w nich udział.

7 Zapoznaj się z artykułem 53. *Konstytucji RP*. Następnie wyjaśnij, na czym polega wolność religii gwarantowana w ustawie zasadniczej.

Konstytucja RP

8 Podzielcie się na 7 zespołów. Zadaniem każdej grupy jest przygotowanie prezentacji na temat jednego z Kościołów lub związków wyznaniowych wymienionych w tabeli na s. 88 podręcznika.

Projekt edukacyjny

W swojej pracy uwzględnijcie:

- główne założenia wybranych religii lub wyznania oraz historię danej wspólnoty wiernych;
- informacje o tym, jak dany Kościół lub związek wyznaniowy jest zorganizowany w Polsce (m.in. o liczbie wyznawców, o podziale na jednostki terytorialne, o najważniejszych stanowiskach we wspólnotowej hierarchii oraz o imionach i nazwiskach osób, które je zajmują);
- działalność religijną i społeczną prowadzoną przez wybraną wspólnotę w gminie, mieście lub powiecie, w których mieszkacie.

6 Subkultury młodzieżowe

subkultury | rodzaje subkultur | bikiniarze | hipisi | punki | metalowcy | skinheadzi | hiphopowcy | goci | emo

Termin „subkultura" po raz pierwszy pojawił się w publikacjach amerykańskich socjologów już w latach 30. XX wieku. Badacze zauważyli wówczas, że młodzież przestała naśladować wzory kulturowe obowiązujące w świecie dorosłych i zaczęła kształtować swoje własne wartości i reguły zachowań, niezgodne z normami utrwalonymi w kulturze oficjalnej. Dlaczego powstają subkultury? Czym się charakteryzują i jakie są ich rodzaje?

Czym jest subkultura?

Subkultura to względnie spójna zbiorowość, która funkcjonuje na obrzeżach kultury oficjalnej, niejako w opozycji do jej głównego nurtu. Jej członkowie żyją na co dzień zgodnie z zasadami odmiennymi od reguł i norm obowiązujących w społeczeństwie – często odrzucają powszechnie akceptowane wzorce i prawa. Starają się oni na różne sposoby **odróżnić się od otoczenia społecznego**.

Do elementów decydujących o odrębności danej subkultury zaliczamy:

- nietypowy wygląd zewnętrzny jej członków (np. wyróżniający ubiór, fantazyjne fryzury, charakterystyczne akcesoria),
- określone rytuały (np. powitania, specyficzne formy spędzania wolnego czasu),
- charakterystyczny język (np. nowe słowa, nieużywane przez innych członków społeczeństwa, powiedzenia i sformułowania zrozumiałe tylko dla przedstawicieli subkultury),
- specyficzną działalność artystyczną (najczęściej muzykę),
- ideologię, często krytyczną wobec społeczeństwa i kultury oficjalnej.

We współczesnych subkulturach uczestniczą najczęściej ludzie młodzi, którzy chcą

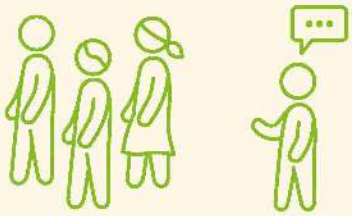
Rodzaje subkultur

Subkultury buntu społeczno-obyczajowego	Przywiązują dużą wagę do oryginalnego stylu życia, niezgodnego z normami obowiązującymi w społeczeństwie. Dążą do wprowadzenia trwałych zmian społecznych i obyczajowych (np. hipisi, punki).
Subkultury izolacji i ryzyka	Odwołują się do kultu siły i podporządkowania (np. skini, szalikowcy). Niektóre z nich są powiązane ze światem przestępczym (np. gitowcy).
Subkultury kreatywne	Proponują swoim członkom możliwość twórczego samorozwoju, m.in. przez działalność artystyczną wykraczającą poza główny nurt sztuki oficjalnej, udział w festiwalach muzycznych, aktywność fizyczną (np. grafficiarze, skejci).
Subkultury religijno-terapeutyczne	Są nastawione na rozwój osobowości i wyższej świadomości. Nierzadko akcentują treści antychrześcijańskie (np. krisznowcy, sataniści).
Subkultury ekologiczno-pacyfistyczne	Skupiają się na działaniach na rzecz środowiska naturalnego, wyrażają swój sprzeciw wobec wszelkich form przemocy, zwłaszcza wobec wojen (np. anarchiści, obdżektorzy).

odróżnić się od starszych pokoleń i urządzić swój świat w opozycji do zastanego porządku społecznego.

Przez długi czas termin „subkultura" definiowano jako „podkulturę" i odnoszono do środowisk młodzieżowych, w których występowały zjawiska patologiczne, w rażący sposób naruszające obowiązujące normy. Od czasów rewolty studenckiej w latach 60. XX w. pojęcie to nabrało neutralnego charakteru i zaczęło być stosowane do opisu wszystkich grup młodzieżowych, które w jakiś sposób sprzeciwiają się wzorcom i regułom rozpowszechnionym w społeczeństwie.

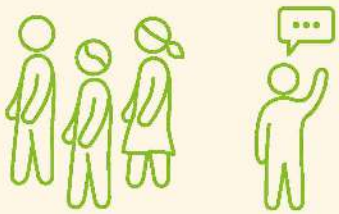
Dlaczego młodzi ludzie przystępują do subkultur?

Kryzys wartości w społeczeństwie. Młodzi ludzie często izolują się od społeczeństwa, które zmaga się z kryzysem wartości. Otwarcie buntują się, gdy dostrzegają rozbieżność między publicznie głoszonymi wartościami a codziennym postępowaniem albo kiedy państwo odgórnie narzuca pewne normy i wzorce zachowania.

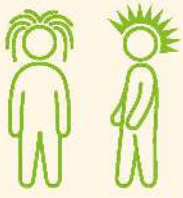
Problemy z komunikacją. Dorastające osoby często borykają się z trudnościami w kontaktach z dorosłymi. Niedostateczne zainteresowanie opiekunów ich problemami prowadzi do tego, że nie otrzymują odpowiedniej pomocy i muszą szukać rozwiązania na własną rękę, np. w grupie rówieśników należących do subkultury.

Utrudniony rozwój. Czasem społeczeństwo nie zapewnia młodym ludziom odpowiednich warunków do samorozwoju. Niektórzy mają ograniczony dostęp do edukacji lub kultury, np. z powodu trudności finansowych rodziny. Wiele osób próbuje realizować swoje pasje w alternatywny sposób.

Problemy w rodzinie. Udział w subkulturze jest często reakcją na negatywne zjawiska w życiu rodzinnym, np. na konflikty z rodzicami lub opiekunami, odrzucenie przez najbliższych, trudne warunki materialne lub przemoc ze strony dorosłych. Uczestnictwo w grupie rówieśniczej pozwala niektórym osobom zaspokoić potrzeby, których nie mogą zrealizować w rodzinie.

Medialny obraz subkultur. Media przedstawiają niektóre subkultury jako ciekawe formy buntu przeciwko społecznym ograniczeniom. Dla wielu buntowniczy styl bycia wydaje się atrakcyjną alternatywą dla życia zgodnego z obowiązującymi zasadami.

Barwny świat subkultur

Najłatwiej dostrzegalną cechą subkultury jest nietypowy wygląd zewnętrzny jej przedstawicieli. Charakterystyczny ubiór i oryginalny sposób bycia mają nie tylko odróżniać ich od reszty społeczeństwa, lecz także wyrażać wyznawane przez nich poglądy.

Bikiniarze

Subkultura ta funkcjonowała w Polsce w latach 50. XX w.

1950

Bikiniarze sprzeciwiali się rzeczywistości w komunistycznej Polsce: izolacji kraju od świata zachodniego, ujednolicaniu społeczeństwa przez władze, ograniczaniu swobód, wszechobecnej propagandzie.

Głosili **indywidualizm i wolność.** Fascynowali się kulturą masową – muzyką, zwłaszcza amerykańskim jazzem [czyt.: dżezem], modą, tańcem i filmem – oraz naśladowali zachodni styl życia, np. spotykali się gronie znajomych na imprezach zwanych prywatkami.

Subkultura bikiniarzy zaniknęła pod koniec lat 50. – po tym, jak system polityczny stał się mniej represyjny.

Hipisi

Subkultura powstała w USA w połowie lat 60. XX w. – do Polski dotarła pod koniec tej dekady.

1960

Hipisi sprzeciwiali się amerykańskiemu systemowi społeczno-politycznemu i zachodniemu stylowi życia, opartemu na dążeniu do bogactwa, sukcesu oraz maksymalnej konsumpcji.

Ruch ten propagował **wolność**, rozumianą jako brak ograniczeń, oraz **miłość** – zarówno miłość bliźniego, jak i nieskrępowaną miłość fizyczną. Hipisi głosili również **pacyfizm**, czyli sprzeciw wobec wojen. W muzyce ich idee wyrażał **rock**.

Hipisi fascynowali się kulturą i religiami Dalekiego Wschodu. Eksperymentowali także z narkotykami – wierzyli że dzięki nim poznają prawdę o sobie i o świecie.

Punki

Subkultura punków [czyt.: panków] narodziła się w Wielkiej Brytanii. W Polsce najbardziej popularna była w latach 80. XX w.

1970

Punki odrzucają najbardziej rozpowszechnione style życia, obowiązujące zasady, wpływ autorytetów oraz władzę instytucji publicznych, np. policji, wojska.

Radykalny sprzeciw wobec rzeczywistości wyrażają przez charakterystyczny wygląd, prowokacyjne zachowanie i specyficzną muzykę – utwory reprezentujące tzw. **punk rock** [czyt.: pank rok] są szybkie, głośne i agresywne.

Punki propagują idee **anarchizmu** (sprzeciwu wobec wszelkich form władzy, szczególnie państwowej) i **pacyfizmu**. Głoszą konieczność życia chwilą teraźniejszą.

Metalowcy

Subkultura powstała w latach 70. XX w. w Wielkiej Brytanii i USA. W następnej dekadzie upowszechniła się na świecie, także w Polsce.

1975

Przedstawiciele tej subkultury to fani **heavy metalu** [czyt.: hewi metalu] – głośnej, ciężko brzmiącej i dynamicznej odmiany rocka.

Metalowcy nie odrzucają w całości rzeczywistości społeczno-politycznej, są jednak do niej nastawieni krytycznie.

Subkultura ta nie ma spójnej ideologii. W muzyce heavymetalowej funkcjonuje **wiele nurtów** – niektóre z nich są ze sobą sprzeczne pod względem ideowym, np. nurty satanistyczny i chrześcijański. W tekstach piosenek metalowcy często umieszczają motywy śmierci, zła, ognia, ciemności, cierpienia.

Skinheadzi (skini)

Subkultura powstała w Wielkiej Brytanii w środowiskach robotniczych. W Polsce jest obecna od lat 80. XX w.

1980

Większość skinheadów głosi poglądy skrajnie **nacjonalistyczne**, **antysemickie** i **rasistowskie**. Charakterystyczną cechą ich wyglądu jest głowa ogolona do gołej skóry – właśnie do tego elementu nawiązuje angielska nazwa całej grupy.

Propagują **kult siły**, dbają o sprawność fizyczną. We wzajemnych relacjach podkreślają znaczenie lojalności i szacunku.

Głoszą konieczność zachowania **porządku społecznego** i eliminowania patologii społecznych.

Hiphopowcy

Subkultura powstała w USA w środowisku czarnoskórej młodzieży. W Polsce zyskała popularność w latach 90. XX w.

1990

Hiphopowcy krytykują otaczającą ich rzeczywistość – m.in. instytucje, polityków, nierówności społeczne – jednak nie odrzucają jej całkowicie: chcą się w niej odnaleźć, żyć na własnych zasadach, z zachowaniem niezależności. Propagują swobodny styl życia.

Subkulturę hiphopową wyróżnia charakterystyczna twórczość artystyczna, obejmująca muzykę – **rap**, taniec – **breakdance** [czyt.: brejkdens], formy plastyczne – **graffiti**.

W różnych miejscach na świecie hip-hop uzyskuje lokalną specyfikę. W Polsce największą popularność zdobył wśród młodzieży z miejskich blokowisk.

Goci

Subkultura wyodrębniła się z ruchu punków w Wielkiej Brytanii.

1995

Gotów cechuje pewien **dystans do świata**, indywidualizm, fascynacja mrocznymi sferami rzeczywistości. Często są postrzegani jako osoby ponure i tajemnicze.

Goci przejawiają specyficzne zainteresowania, obejmujące m.in. kulturę średniowiecza, magię, okultyzm, wampiryzm, horror filmowy oraz XIX-wieczną powieść gotycką. Fascynacje te znajdują swoje odzwierciedlenie w ich wizerunku, wyróżniają się oni bowiem czarnymi strojami – stylizowanymi na modę średniowieczną lub XIX-wieczną – oraz charakterystycznym, czarno-białym makijażem.

Emo

Subkultura ta narodziła się w USA. Popularność zyskała w XXI w.

2000

Styl emo powstał w opozycji do agresywnego i materialistycznego stylu życia amerykańskich raperów. Jego zwolennicy odrzucają przemoc, konsumpcjonizm, zażywanie narkotyków. Często są abstynentami i wegetarianami.

Przedstawiciele subkultury emo to najczęściej osoby **zdystansowane wobec świata**, wykazujące się silnym indywidualizmem, skupione na przeżywaniu własnych emocji. Większość z nich to nastolatkowie.

Koniec świata subkultur?

Wśród badaczy subkultur pojawiają się głosy, że ruchy te nie odgrywają już większej roli w społeczeństwie, a ich miejsce zajęły tzw. postsubkultury. Czy kryzys subkultur jest przejawem trwałej tendencji, czy tylko zjawiskiem przejściowym? Czy w niedalekiej przyszłości nastąpi odrodzenie tradycyjnych grup subkulturowych?

O tym się mówi!

1 Obecnie punk lub skin na ulicy wydaje się być reliktem przeszłości, podobnie jak reliktem zdają się być każdy bunt lub opór. [...].

Wydaje się, że można wyróżnić dwie przyczyny takiego zjawiska [upadku subkultur]. Pierwsza z nich wiąże się ze zjawiskiem typowego dla społeczeństwa współczesnego rozpraszania różnicy kulturowej. [...] Trudno byłoby założyć, że w takim świecie właśnie subkultury zdołałyby się ostać – jako enklawa „twardych" alternatywnych wartości; [...] subkultury zastąpione zostały przez style.

Druga przyczyna gwałtownego zanikania roli subkultur w „dostarczaniu alternatyw" wiąże się z przechwytywaniem typowego dla nich, alternatywnego systemu znaczeń i wartości przez przemysł kulturowy i przemysł konsumpcji. [...] Style subkulturowe przekształcone zostają w „swoje rozwodnione wersje, które są masowo marketingowane dla szerokiej publiczności", [...] a symboliczne „wyzwanie", które pragną rzucić systemowi członkowie subkultur, zostaje przekształcone w „nowy towar do sprzedania".

Źródło: Z. Melosik, *Post-subkultury i tożsamość młodzieży współczesnej: tyrania tymczasowości?*, „Studia Edukacyjne" 2016, nr 39, s. 92–94.

2 Najważniejszą cechą [postsubkultury] jest fragmentaryczność. Fragmentaryczność we wszystkim – w czasie, przynależności, identyfikacji, wybieranych z jej obszaru elementach.

Tak, przynależę – ale na chwilę. Przynależę, ale w sumie to nie tylko tu, bo jeszcze tam i gdzie indziej. Tak, to uznaję, ale tamtego już nie – tak można by opisać postawę członka postsubkultury, jego niechęć do etykiet, ścisłych kategorii [...] i ciągłe szukanie nowych źródeł identyfikacji i przynależności, które wkrótce po odnalezieniu zostają przysłonięte przez inne [...]. Dodatkowo [styl danej postsubkultury] może również służyć jako środek pomocniczy w świadomym tworzeniu własnej tożsamości i kreowaniu wizerunku w oparciu o posiadane przedmioty, przy czym przyjmowane strategie zmieniają się w zależności od tymczasowej przynależności czy wręcz jednorazowej maskarady. [...] Nie sposób mówić o poczuciu przywiązania do konkretnej postsubkultury, możliwe jest co najwyżej przywiązanie do poszczególnych jej części [...].

Źródło: K. Adamowicz, *Od subkultury do postsubkultury. Zmiany w obszarze dzisiejszej kultury alternatywnej*, „Estetyka i Krytyka" 2013, nr 2, s. 21–22.

3 Jan Stanisławski, Wirtualna Polska: Jedne subkultury utrzymują się przez dziesięciolecia, inne z czasem zanikają. Od czego to zależy?

Mirosław Pęczak: Nie do końca zanikają. Na przykład w Wielkiej Brytanii odrodziła się niedawno subkultura Teddy Boys, której złoty okres datowany jest na lata 50. XX w. Powinniśmy przyzwyczaić się do myśli, że wzory, które zostały kiedyś wymyślone, dalej mają zwolenników i w każdej chwili mogą powrócić. Żyjemy w czasach, gdzie kwestionowana jest myśl o rozwoju jako o postępie. Nie jest tak, że to, co nowe, jest lepsze od starego. Raczej odwrotnie.

Czy zatem możemy spodziewać się np. wielkiego powrotu hipisów?

Oczywiście. [...] Może nie w takim stopniu, jak w latach 70., ale zawsze. Jakiś czas temu, pracując nad artykułem o posthipisach, natknąłem się na dobrze zorganizowaną grupę długowłosych na Pomorzu. Należy jednak pamiętać, że obecnie funkcjonują oni w zupełnie innych warunkach. [...]

Źródło: *Mirosław Pęczak dla wp.pl: hipsterzy to jedna wielka ściema*, www.wiadomosci.wp.pl [dostęp: 10.12.2018].

? Wyjaśnij, czym postsubkultury różnią się od tradycyjnych subkultur.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj zamieszczony tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Nie potrzebuję was, chcę być sam.
Zostawcie mnie – odczepcie się!
Mam to, co mam, chcę, czego chcę.
Zostawcie mnie – odczepcie się!

Nie myślę tak jak wy, jestem inny niż wy.
Nic mnie nie obchodzą wasze myśli i sny.
Szara rzeczywistość, wasza rzeczywistość
Nie obchodzi mnie, odczepcie się!

Nic mnie nie obchodzi, co o mnie myślicie –
Odczepcie się! Chcę mieć własne życie!
Zostawcie mnie samego, bez waszych głupich rad.
Nie zrobię wam nic złego, po prostu chcę być sam!

Źródło: K. Grabowski, *Szara rzeczywistość*, piosenka z repertuaru zespołu Dezerter.

a) Określ, jaką postawę wobec społeczeństwa przyjmuje bohater piosenki. Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do konkretnych wersów.

b) Wyjaśnij, w jaki sposób słowo „dezerter" – będące nazwą zespołu wykonującego piosenkę *Szara rzeczywistość* – nawiązuje do treści przytoczonego fragmentu. Na czym polega dezercja osoby wypowiadającej się w tym utworze?

c) Podaj nazwę subkultury, której wizja rzeczywistości została przedstawiona w tekście. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Wyjaśnij, dlaczego młodzi ludzie przystępują do subkultur. Oceń, w jakim stopniu jest to podyktowane poszukiwaniem rozwiązania problemów życiowych, z którymi borykają się osoby w wieku szkolnym, a w jakim – innymi czynnikami. Uzasadnij swoje stanowisko.

★ **3** Napisz wypracowanie na temat wybranej subkultury buntu społeczno-obyczajowego. Wyjaśnij, z czego wynika krytyczne nastawienie jej przedstawicieli do rzeczywistości. Oceń zgłaszane przez nich postulaty zmian. Uzasadnij swoje stanowisko.

4 Podaj nazwę subkultury, do której odnosi się przytoczony tekst.

Praca z tekstem źródłowym

Jest to subkultura *par excellence* [czyt.: par ekseląs], co znaczy, że jej zbiorowość identyfikuje się z pewnym stałym systemem wartości (konstytuuje on ideał życia, który najkrócej określić można jako solidarność ze „swoimi", a więc lojalność, dalej „wyrwanie się" z blokowiska jako nie tyle synonimu samej przestrzeni miejskiej, ile symbolu patologicznej organizacji życia) oraz podziela wspólny obraz świata (skorumpowanego w sferze publicznej i brutalizowanego w sferze prywatnej).

Źródło: M. Bernasiewicz, *Młodzież i popkultura. Dyskursy światopoglądowe, recepcja i opór*, Katowice 2009, s. 41.

7 Spory światopoglądowe

watchdog | think tanki | aborcja | *in vitro* | eutanazja | inżynieria genetyczna

W społeczeństwach demokratycznych występują duże różnice światopoglądowe, czyli takie, które dotyczą poglądów na najważniejsze dla człowieka sprawy, związane m.in. z godnością życia, ze śmiercią, z rolą wiary, ze znaczeniem rodziny. Demokracja stwarza możliwość swobodnego wyrażania własnych poglądów – wolność ta powoduje, że między różnymi grupami dochodzi do sporów światopoglądowych. Kto bierze udział w takich konfliktach? Jaką rolę odgrywają w nich media? Wokół jakich spraw toczą się dziś najgorętsze spory?

Kto uczestniczy w sporach światopoglądowych?

Konstytucja RP: art. 54, 57, 58, 63

Najprawdopodobniej każdemu z nas zdarzyło się uczestniczyć w jakiejś dyskusji na tematy światopoglądowe, np. w gronie znajomych czy w internecie. W państwach demokratycznych obywatele mają możliwość wyrażania własnego zdania także przez udział w demonstracjach, pisanie petycji, zgłaszanie propozycji rozwiązań prawnych itp.

Oprócz obywateli w dyskusjach i sporach światopoglądowych uczestniczą także różne instytucje.

- **Organy władzy państwowej**. Mogą występować w pozycji arbitra, który odgórnym zarządzeniem rozstrzyga trwający spór, lub zapobiegać przyszłym konfliktom społecznym na różne sposoby, m.in. dzięki wprowadzaniu odpowiednich przepisów prawa lub przez finansowanie działalności państwowych instytucji kulturalnych i edukacyjnych, kształtujących poglądy obywateli.
- **Partie polityczne**. W państwach demokratycznych różnice są istotnym tematem debaty publicznej. Dyskusje światopoglądowe, które angażują wielu mieszkańców kraju, znajdują swoje odzwierciedlenie w życiu politycznym – politycy opowiadają się po jednej ze stron, aby zdobyć poparcie dla siebie lub dla swoich stronnictw. Dzięki działalności partii różne grupy mają możliwość wyrażania poglądów na forum ogólnokrajowym.
- **Organizacje pozarządowe i instytucje religijne**. Instytucje społeczne nie są częścią struktur państwa ani nie starają się o zdobycie władzy. Często występują one jako strona danego sporu, czasami pośredniczą w próbach jego rozwiązania. Mogą także utrzymywać bliskie relacje z instytucjami państwa i wpływać na ich stanowisko. Możliwa jest również odwrotna sytuacja, w której prezentują poglądy sprzeczne z oficjalną polityką rządzących.

Czy wiesz, że...
W Polsce grupa licząca co najmniej 100 tys. obywateli ma prawo złożyć w Sejmie RP własny projekt ustawy (tzw. obywatelska inicjatywa ustawodawcza). Może on dotyczyć każdej sprawy regulowanej ustawowo, z wyjątkiem finansów państwa i zmian w *Konstytucji RP*.

Media a spory światopoglądowe

Znaczący wpływ na przebieg tych konfliktów mają **mass media**. To właśnie upubliczniane w prasie, internecie lub telewizji informacje, wydarzenia czy zjawiska stają się często bezpośrednimi przyczynami kontrowersji i dyskusji światopoglądowych.

Media prezentują racje skonfliktowanych stron i umożliwiają wymianę poglądów między różnymi grupami społecznymi. Ich stosunek do relacjonowanych sporów powinien być – przynajmniej w założeniu – neutralny: środki masowego przekazu mają obowiązek ukazywać obiektywny obraz rzeczywistości. Jednak komercjalizacja mass mediów, czyli proces dostosowywania ich przekazu do oczekiwań widzów, powoduje, że zaczynają one prezentować wyłącznie punkt widzenia swoich odbiorców albo formułować radykalne oceny faktów i zjawisk, aby wzbudzić jak największe zainteresowanie danym tematem.

Pogoń telewizji, prasy i portali internetowych za sensacyjnymi, kontrowersyjnymi informacjami może prowadzić do pojawienia się nowych konfliktów, które nie zaistniałyby bez ingerencji mediów. Jest to szczególnie widoczne w świecie polityki: dziennikarze prowokują czasem spory między politykami, aby ci musieli ujawnić swoje poglądy i postawy wobec wybranych zjawisk społecznych. Konflikt na scenie politycznej jest korzystny zarówno dla poszczególnych partii, dla których jest okazją do zdobycia poparcia wyborców, jak i dla mediów, którym relacje z zaciętych dyskusji zapewniają zainteresowanie wielu odbiorców.

Rola instytucji eksperckich

To, czy dyskusja nad kwestiami światopoglądowymi będzie prowadzona w sposób rzetelny i obiektywny, zależy również od pracy ekspertów posiadających specjalistyczną wiedzę oraz **instytucji eksperckich**. Ich udział ma pozytywny wpływ na przebieg debaty publicznej i jakość przytaczanych w jej trakcie argumentów. Do najważniejszych instytucji eksperckich należą:

- ośrodki badające opinię społeczną, np. CBOS, TNS Polska;
- tzw. **think thanki** [czyt.: tink tanki], czyli organizacje popularyzujące określone poglądy polityczne i społeczne oraz doradzające politykom w podejmowaniu decyzji i opracowywaniu programów wyborczych, np. Centrum im. Adama Smitha, Ośrodek Myśli Politycznej, Klub Jagielloński;
- ośrodki akademickie, czyli uniwersytety i politechniki;
- organizacje strażnicze – tzw. *watchdogs* – które monitorują działania instytucji państwowych i alarmują opinię publiczną, jeśli rządzący lub urzędnicy podejmują działania niezgodne z interesem obywateli.

Gdy partie polityczne i poszczególne grupy społeczne korzystają z rzetelnych danych naukowych i wyników badań, wzrasta merytoryczny poziom dyskusji poświęconych najważniejszym problemom. Obiektywna wiedza podana w przystępny sposób zmniejsza nasycenie sporu emocjami i pozwala na znalezienie rozsądnego rozwiązania.

Przykład

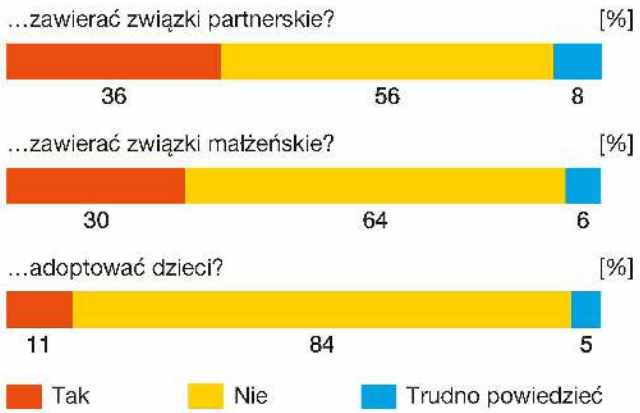
Wybrane organizacje typu *watchdog* w Polsce

- Komitet Helsiński – kontroluje, czy przestrzegane są prawa człowieka.
- Stowarzyszenie Wolnego Słowa – działa na rzecz przestrzegania zasady wolności słowa w życiu publicznym.
- Polski Klub Ekologiczny – monitoruje działania państwa związane z ochroną środowiska.
- Fundacja Court Watch [czyt.: kurt wacz] Polska – monitoruje działalność sądów: jej przedstawiciele m.in. obserwują i oceniają przebieg rozpraw sądowych.
- Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego – prowadzi działania związane z ochroną praw osób z niepełnosprawnościami.
- Fundacja Panoptykon – zajmuje się problemem ochrony praw człowieka w społeczeństwie objętym różnymi formami nadzoru i kontroli państwowej.

O co się spieramy? Aborcja i związki homoseksualne

Kwestia sporna	Istota sporu	Obowiązujące rozwiązania
Aborcja – przerwanie ciąży w wyniku celowego działania lekarskiego.	• Zwolennicy legalizacji aborcji akcentują prawo kobiet do decydowania o własnym ciele. Uznają, że płód nie jest od początku człowiekiem, lecz się nim dopiero staje na pewnym etapie rozwoju. • Przeciwnicy aborcji powołują się na prawo do życia dziecka poczętego. Wskazują, że już od pierwszych chwil istnienia zarodek jest niepowtarzalną istotą ludzką (m.in. posiada własny, wyjątkowy kod genetyczny). • Różnice światopoglądowe występujące między obiema grupami ujawniają się już na poziomie języka: osoby postulujące legalizację aborcji nazywają ją „zabiegiem usunięcia ciąży", natomiast ci, którzy się temu sprzeciwiają, konsekwentnie używają określenia „zabijanie dzieci nienarodzonych".	**Na świecie.** Władze państwowe przyjmują w tej kwestii dwa rozwiązania: – legalizację aborcji na życzenie (m.in. w większości państw europejskich), – dopuszczenie aborcji w określonych przypadkach. **W Polsce.** Prawo dopuszcza aborcję w trzech sytuacjach: – gdy ciąża zagraża zdrowiu lub życiu kobiety, – kiedy istnieje prawdopodobieństwo, że płód jest ciężko i nieodwracalnie uszkodzony lub cierpi na chorobę zagrażającą jego życiu, – gdy ciąża jest wynikiem przestępstwa, np. gwałtu.
Związki osób tej samej płci – małżeństwa homoseksualne albo związki partnerskie, czyli usankcjonowane prawnie niemałżeńskie związki osób dowolnej płci.	• Zwolennicy tych rozwiązań uważają, że każdy człowiek, niezależnie od orientacji seksualnej, powinien mieć prawo do miłości, zawarcia małżeństwa czy posiadania dzieci (np. dzięki adopcji). Wskazują, że odmawianie tych praw osobom homoseksualnym naraża je na niebezpieczeństwo wykluczenia ze społeczeństwa i stygmatyzacji. • Przeciwnicy wskazują, że tradycyjne małżeństwo ma charakter naturalny i powszechny – związek kobiety i mężczyzny występuje we wszystkich kulturach i tylko w jego ramach może przyjść na świat potomstwo – a także stwarza najlepsze warunki do wychowania dzieci.	**Na świecie.** W większości państw związki osób tej samej płci nie są uznawane przez prawo. Możliwość zawarcia takiego związku istnieje m.in. w większości państw Europy Zachodniej. **W Polsce.** Prawo nie przewiduje możliwości zawarcia formalnego związku przez osoby tej samej płci.

Czy Pana/Pani zdaniem dwie osoby tej samej płci powinny mieć prawo...

Źródło: Stosunek do osób o orientacji homoseksualnej i związków partnerskich, 2017, www.cbos.pl [dostęp: 14.12.2018].

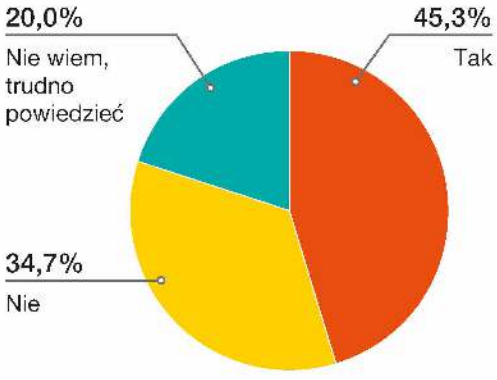
Czy wiesz, że...

Ze sporem o aborcję jest związany także problem **klauzuli sumienia**, czyli prawa lekarza do odmowy przeprowadzenia legalnej aborcji ze względów światopoglądowych. W większości państw – także w tych, w których aborcja jest legalna – lekarzom przysługuje taka możliwość. Jednym z państw, w których prawo to nie obowiązuje, jest Szwecja, gdzie klauzula sumienia jest uznawana za ograniczenie prawa do aborcji. Część przeciwników aborcji uważa, że klauzulą sumienia powinni zostać objęci także farmaceuci, gdyż w wielu państwach w aptekach są dostępne środki wczesnoporonne.

O co się spieramy? Kara śmierci i *in vitro*

Kwestia sporna	Istota sporu	Obowiązujące rozwiązania
Kara śmierci	• Przeciwnicy kary śmierci wskazują, że najwyższymi wartościami są życie i godność człowieka, a kara śmierci jest ich zaprzeczeniem. Ponadto egzekucja uniemożliwia skazanemu poprawę. Jest nieodwracalna, przez co nie ma szansy na naprawienie ewentualnej pomyłki sądowej. • Zwolennicy kary śmierci wskazują, że w przypadku najcięższych przestępstw jest ona jedyną sankcją, którą można uznać za sprawiedliwą. Ich zdaniem nie jest sprzeczna z prawem do życia, gdyż ma działanie odstraszające i tym samym wzmacnia ochronę życia niewinnych osób.	**Na świecie.** Kara śmierci w większości państw jest zakazana. W Europie jest ona wykonywana tylko na Białorusi. Do grupy państw, które ją stosują, należą także USA, Japonia, Chiny i większość krajów muzułmańskich. **W Polsce.** Kara śmierci jest zakazana.
Zapłodnienie *in vitro* – zabieg polegający na połączeniu komórek rozrodczych w warunkach laboratoryjnych. Jest to metoda umożliwiająca rozwiązanie problemu bezpłodności.	• Zabieg budzi kontrowersje m.in. dlatego, że w jego trakcie powstaje większa liczba zarodków. • Zdaniem przeciwników metody *in vitro* każdy zarodek jest od chwili zapłodnienia nowym organizmem ludzkim. W związku z tym niedopuszczalne jest instrumentalne traktowanie zarodków, np. ich zamrażanie lub niszczenie niewykorzystanych komórek. Z zapłodnieniem *in vitro* wiąże się także niebezpieczeństwo, że ludzkie zarodki staną się obiektem selekcji i manipulacji genetycznych (np. przez dobór dawców komórek rozrodczych). • Zwolennicy metody przekonują, że dla wielu par zapłodnienie *in vitro* jest jedyną szansą na posiadanie własnych biologicznych dzieci, natomiast niewykorzystane zarodki są przechowywane w odpowiednich warunkach.	**Na świecie.** W większości państw zapłodnienie *in vitro* jest dozwolone, ale wykorzystanie tej metody ograniczają mniej lub bardziej restrykcyjne reguły, np. przepis dotyczący dopuszczalnej liczby tworzonych zarodków, zakaz ich genetycznej modyfikacji, niszczenia czy sprzedaży, a także zarezerwowanie prawa do korzystania z zabiegu tylko dla małżeństw. **W Polsce.** Stosowanie metody *in vitro* jest dozwolone. Zgodnie z obowiązującą ustawą: – liczba tworzonych zarodków nie może przekraczać sześciu (odstępuje się od tej reguły w wyjątkowych przypadkach), – zakazane jest niszczenie zarodków zdolnych do rozwoju, – z metody mogą także korzystać osoby żyjące w konkubinacie.

Czy jest Pan/Pani za przywróceniem w Polsce kary śmierci?

Źródło: *SW Research dla rp.pl*, 2017, www.rp.pl [dostęp: 14.12.2018].

Czy wiesz, że...

Przeciwnicy zabiegu *in vitro* promują naturalne metody diagnozowania i leczenia niepłodności. Jedną z nich jest **naprotechnologia**. Wymaga ona od kobiety dokładnej obserwacji funkcjonowania swojego organizmu, polega zaś na tradycyjnym leczeniu – m.in. z zastosowaniem leków i zabiegów chirurgicznych – po określeniu przez lekarza przyczyn niepłodności. Naprotechnologia nie jest jednak w stanie pomóc parom, w których przypadku niepłodność jest niemożliwa do wyleczenia (np. z powodu uszkodzenia narządów rozrodczych).

O co się spieramy? Eutanazja i inżynieria genetyczna

Kwestia sporna	Istota sporu	Obowiązujące rozwiązania
Eutanazja – pozbawienie życia osoby nieuleczalnie chorej i cierpiącej, na jej prośbę lub za zgodą jej najbliższej rodziny.	• Konflikt wynika z różnic dotyczących wyznawanych przez obie strony wartości. Sporny jest też fakt, że eutanazja wymaga udziału osób trzecich. • Zwolennicy legalizacji wskazują, że każdy człowiek ma prawo do decydowania o własnym życiu i o własnej śmierci oraz do godnego umierania, bez konieczności zmagania się z długotrwałym cierpieniem. • Przeciwnicy eutanazji argumentują, że oznacza ona zanegowanie absolutnej wartości ludzkiego życia, a jej legalizacja stwarza ogromne pole do nadużyć. Eutanazja jest tańsza niż opieka nad chorym, więc istnieje niebezpieczeństwo, że pacjenci będą nakłaniani do poddania się temu zabiegowi.	**Na świecie.** Eutanazja jest dopuszczalna tylko w kilku państwach, m.in. w Holandii, Belgii, Luksemburgu, Japonii i kilku stanach USA. **W Polsce.** Eutanazja jest zakazana. Zarówno za pozbawienie życia człowieka na jego żądanie i z pobudek altruistycznych, jak i za pomoc w samobójstwie grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.
Inżynieria genetyczna – ingerowanie w materiał genetyczny organizmów. Wiąże się z nią m.in.: – tworzenie GMO, czyli organizmów zmodyfikowanych genetycznie, np. nowych odmian roślin lub gatunków zwierząt; – klonowanie, czyli tworzenie identycznych organizmów na podstawie materiału genetycznego od innego, już istniejącego organizmu.	• Zwolennicy wskazują, że inżynieria genetyczna otwiera nowe możliwości w wielu dziedzinach. W medycynie umożliwia hodowanie tkanek i niektórych narządów do przeszczepów. Z kolei w rolnictwie osiągnięcia genetyki pozwoliły na uzyskanie wielu nowych odmian roślin jadalnych – bardziej wydajnych i odpornych na choroby oraz trudne warunki klimatyczne. • Przeciwnicy wskazują, że trudno przewidzieć, jaki w dłuższej perspektywie będzie wpływ GMO na środowisko naturalne i człowieka. Istnieją poważne obawy, że inżynieria genetyczna może zostać wykorzystana do produkcji nowych rodzajów broni biologicznej (np. zabójczych wirusów i bakterii). Jednak najwięcej wątpliwości budzi możliwość ingerowania w geny człowieka (zob. przykład).	**Na świecie.** W większości państw wysoko rozwiniętych obowiązuje zakaz klonowania ludzi, dopuszcza się natomiast klonowanie tkanek. Genetycznie zmodyfikowane rośliny są uprawiane w wielu krajach, m.in. w USA, Brazylii, Chinach, Australii. W większości państw UE ich uprawa jest jednak zakazana. Kraje wspólnoty znacznie ograniczają także handel żywnością wyprodukowaną z wykorzystaniem GMO. **W Polsce.** Klonowanie ludzi jest zakazane. Jeśli chodzi o sprawy związane z GMO, obowiązują takie same rozwiązania jak w większości krajów UE.

Przykład

Eugenika stara i nowa

Eugenika to działania mające na celu udoskonalenie ludzkiego gatunku. W pierwszej połowie XX w. eugeniczną politykę prowadziły niektóre państwa, np. w USA i Szwecji sterylizowano osoby niepełnosprawne umysłowo i chore psychicznie. W III Rzeszy eugeniczne idee realizowano przez mordowanie ludzi uznawanych za gorszych. Po II wojnie światowej eugenika została powszechnie potępiona. Amerykański filozof Michael Sandel [czyt.: majkel sendel] wskazuje jednak, że inżynieria genetyczna może przyczynić się do powrotu praktyk eugenicznych. Przykładowo, wiele wskazuje na to, że w niedalekiej przyszłości pojawi się możliwość projektowania dzieci przez rodziców. Przez odpowiednią manipulację genami będzie można wpływać na płeć, wygląd, temperament, zdolności umysłowe człowieka. Spowoduje to – zdaniem Sandela – że zakwestionowane zostaną takie wartości, jak wolność, życie ludzkie, godność osoby, rodzina.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z danymi zaprezentowanymi w tabeli i wykonaj polecenia. **Praca z tabelą**

Jak Pan/Pani sądzi, czy przerywanie ciąży powinno być dopuszczalne przez prawo, gdy...	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Trudno powiedzieć
	w procentach				
...zagrożone jest życie matki?	59	27	3	4	7
...zagrożone jest zdrowie matki?	47	30	10	4	9
...ciąża jest wynikiem gwałtu, kazirodztwa?	57	22	9	5	7
...wiadomo, że dziecko urodzi się upośledzone?	34	26	16	9	15
...kobieta jest w ciężkiej sytuacji materialnej?	7	13	36	36	8
...kobieta jest w trudnej sytuacji osobistej?	5	12	37	37	9
...kobieta po prostu nie chce mieć dziecka?	5	9	23	55	8

Źródło: *Jakiego prawa aborcyjnego oczekują Polacy?*, 2016, www.cbos.pl [dostęp: 12.10.2018].

a) Wskaż, który z powodów przerwania ciąży wzbudził największy sprzeciw ankietowanych, a który – wywołał wśród nich największe kontrowersje. Uzasadnij odpowiedź.

b) Rozstrzygnij, czy opinie większości respondentów w sprawie dopuszczalności aborcji są zgodne z regulacjami prawnymi, które obowiązują w Polsce. Odpowiedź uzasadnij.

2 Przeprowadźcie dyskusję na temat: „Czy organy państwa powinny mieć możliwość wprowadzania takich rozwiązań prawnych w sprawach światopoglądowych, które są sprzeczne z opinią większości obywateli?". **Na forum klasy**

3 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy rozwiązanie sporów dotyczących dopuszczalności aborcji czy eutanazji jest w ogóle możliwe?

Rafał 2 godz.
Pytanie powinno raczej brzmieć: czy rozwiązanie tego konfliktu jest potrzebne i konieczne? Tego typu kwestie każdy powinien rozstrzygać we własnym sumieniu i nie należy ich regulować prawnie. Poza tym – wszyscy różnimy się poglądami i wyznawanymi wartościami, dlatego spór to nieodłączny element naszego życia. Bardziej trzeba dbać o cywilizowaną formę prowadzenia debaty publicznej niż o zgodę w kwestiach fundamentalnych.

Ania 2 min
Zgadzam się, że dbałość o cywilizowany sposób spierania się jest ważny, ale tematy dotyczące życia i śmierci człowieka powinny być poza wszelką dyskusją. Życie ludzkie powinno być prawnie chronione w każdej sytuacji – nie ma tutaj pola do negocjacji. To oczywiście tylko moje zdanie – nie chcę się spierać.

Podsumowanie

1 Rodzaje społeczeństw

- **Społeczeństwo zbieracko-łowieckie (pierwotne)** – zazwyczaj niewielka wspólnota zbieraczy i łowców, którzy nie zamieszkują na stałe danego obszaru i często przemieszczają się w poszukiwaniu żywności. Organizacja takiej społeczności opiera się na związkach rodzinnych i na pierwotnym podziale pracy na zajęcia kobiece i męskie.
- **Społeczeństwo nomadyczne (pasterskie)** – wspólnota składająca się z niewielkiej liczby ludzi wędrujących w poszukiwaniu pastwisk dla hodowanych zwierząt. Jej organizacja opiera się na powiązaniach rodzinnych i pokrewieństwie. Występuje w niej tradycyjny podział pracy ze względu na płeć.
- **Społeczeństwo rolnicze** – jego członkowie prowadzą osiadły tryb życia, który jest związany z uprawą roślin i hodowlą zwierząt na określonym terytorium. Zdecydowana większość z nich mieszka na wsi. Mieszkańców danej osady łączą bardzo silne więzi – tworzą oni tzw. tradycyjną społeczność wiejską.
- **Społeczeństwo przemysłowe (industrialne)** – ukształtowało się w wyniku rewolucji przemysłowej, zapoczątkowanej w XVIII w. w Europie. Do zjawisk charakterystycznych dla tego typu społeczeństw należały m.in.: produkcja oparta na pracy maszyn, masowa migracja ludności ze wsi do miast, powstawanie dużych ośrodków miejskich oraz pojawienie się nowych grup zawodowych.
- **Społeczeństwo postprzemysłowe (postindustrialne)** – w tego typu wspólnocie produkcja, której przedmiotem są dobra o charakterze niematerialnym (informacje, usługi), opiera się przede wszystkim na nowych technologiach: automatyzacji, komputeryzacji, robotyzacji. Charakterystyczną cechą struktury społecznej jest przewaga liczebna pracowników zatrudnionych w sektorze usług nad pracownikami zatrudnionymi w przemyśle i rolnictwie.

2 Kultura

Kultura jest definiowana na różne sposoby. Można wyróżnić:

- **definicje wartościujące** – przedstawiają kulturę w sposób wąski, bliski potocznemu rozumieniu, ograniczający ją do wytworów ludzkich o największym znaczeniu historycznym i artystycznym;
- **definicje opisowe** – prezentują kulturę w szerszym rozumieniu: jako zbiór elementów kształtujących życie danego społeczeństwa.

3 Zróżnicowanie kulturowe społeczeństw

- **Wielokulturowość** – zróżnicowanie społeczeństwa pod względem kulturowym, religijnym, językowym i obyczajowym.
- **Kolektywizm** – pogląd, zgodnie z którym jednostka jest przede wszystkim częścią większej wspólnoty, a jej dobro nie może być stawiane ponad interesami społeczeństwa.
- **Etnocentryzm** – postawa polegająca na postrzeganiu innych przez pryzmat zasad i wzorców własnej kultury, co zawsze wpływa w mniej lub bardziej negatywny sposób na ocenę ludzi z obcych krajów i kręgów kulturowych.

4 Kultura masowa

- **Kultura masowa** – kultura o charakterze rozrywkowym, której wytwory są kierowane do licznego i zróżnicowanego grona odbiorców oraz rozpowszechniane za pośrednictwem środków masowego przekazu (np. internetu, telewizji czy prasy).
- **Cechy kultury masowej**
  - demokratyczność
  - komercyjność
  - widowiskowość
  - homogenizacja
  - ujednolicenie treści
- **Homogenizacja** – proces polegający na ujednolicaniu form kultury o początkowo zróżnicowanym charakterze, np. przez łączenie elementów kultury wysokiej i kultury masowej.

5 Religia jako zjawisko społeczne

- **Religia** – zespół wierzeń dotyczących m.in. istnienia wielu bóstw lub jednostkowego Boga, ich roli w świecie oraz celu ludzkiego życia; ważnymi elementami religii są ponadto związane z wiarą symbole, obrzędy i rytuały.
- **Prywatyzacja religii** – zjawisko polegające na indywidualizacji wiary, która zaczyna odnosić się do osobistych doświadczeń i przekonań jednostki, a nie do dogmatów religijnych.
- **Sekularyzacja** – zespół zjawisk, działań i tendencji prowadzących do stopniowego zmniejszenia znaczenia religii w życiu społecznym.
- W 2018 r. prawie 81% Polaków deklarowało, że są osobami wierzącymi, a 3% – że są ateistami.
- **Obrzęd przejścia** – rytuał, podczas którego jednostka otrzymuje nowy status społeczny, co skutkuje zmianą postrzegania i traktowania tej osoby przez innych ludzi.
- We współczesnym świecie obrzęd przejścia może mieć charakter świecki lub religijny. Przykłady:
  - sakrament chrztu świętego w chrześcijaństwie,
  - zawarcie małżeństwa (ślub kościelny lub cywilny),
  - ceremonia wręczenia indeksów.

6 Subkultury młodzieżowe

- **Subkultura** – względnie spójna grupa społeczna funkcjonująca na obrzeżach kultury dominującej lub poza jej głównym, oficjalnym nurtem (w podziemiu). Przedstawiciele subkultur wyrażają swoją odrębność przez negowanie powszechnie akceptowanych wzorów. Do subkultur są zaliczani m.in. hipisi, punki, hiphopowcy.

7 Spory światopoglądowe

- **Eutanazja** – pozbawienie życia osoby nieuleczalnie chorej i cierpiącej – na jej prośbę lub za zgodą jej najbliższych.
- **Zapłodnienie *in vitro*** – zabieg polegający na połączeniu komórek rozrodczych w warunkach laboratoryjnych. Metoda ta umożliwia skuteczną walkę z niepłodnością.
- **Inżynieria genetyczna** – polega na ingerencji w materiał genetyczny, która skutkuje zmianą cech dziedzicznych danego organizmu. Jej celem jest wzmocnienie cech pożądanych przy jednoczesnej likwidacji cech niekorzystnych. Dzięki procedurom inżynierii genetycznej powstają organizmy zmodyfikowane genetycznie, czyli GMO (ang. *Genetically Modified Organisms*).

Sposób na zadania

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Tekst. Tożsamość młodzieży współczesnej

[…] w przeszłości subkultury, niezależnie od swojej ideologii i stylu życia, symbolizowały opór czy wręcz rebelię w stosunku do dominującego w społeczeństwie systemu wartości, a punkowie czy skinheadzi stanowią w tym zakresie klasyczne już przykłady. W typowych interpretacjach subkultur zakładano przy tym, że mają one wewnętrzną spójność, a ich członków cechuje jasno wyodrębniona tożsamość. Dzięki temu można było odróżnić, kto do subkultury przynależy, a kto jest poza nią. […]

Paul [czyt.: pol] Hodkinson uważa, że współczesne pokolenie młodzieży cechuje utrata poczucia przynależności, a także stabilności w zakresie afiliacji geograficznej czy rodzinnej [więzi ze społecznością lokalną lub z najbliższymi krewnymi]. Nie czuje ono też związków z tradycją ani identyfikacji z jakąkolwiek ideologią. Typowa dla przeszłości jednoznaczna tożsamość zastąpiona została przez tożsamości efemeryczne [chwilowe] i wielowymiarowe. […] W świecie, w którym panują „komercyjnie marketingowane style", znaczenie traci nie tylko umiejscowienie klasowe jednostki czy grupy. Pozbawione podstaw jest również poszukiwanie jakiejkolwiek „autentyczności" czy kreowanie chociażby „stylistycznej" rebelii. W zamian za to powstają – jak to ujmuje P. Hodkinson – „indywidualne portfolia [kolekcje] smaków, zainteresowań i układów społecznych – w poprzek […] społeczności".

Źródło: Z. Melosik, *Post-subkultury i tożsamość młodzieży współczesnej: tyrania tymczasowości?*, „Studia Edukacyjne" 2016, nr 39, s. 74–76.

Rozstrzygnij, czy w świetle przedstawionych poglądów przynależność do subkultur jest współcześnie równie atrakcyjna dla młodzieży jak w latach 60. i 70. ubiegłego wieku. Odpowiedź uzasadnij, budując dwa argumenty.

Wskazówki

Przeczytaj uważnie tekst. Zwróć uwagę, że polecenie wymaga porównania stosunku do subkultur młodzieży współczesnej i tej z lat 60. i 70. XX w., gdy grupy te cieszyły się bardzo dużą popularnością. W tekście znajdziemy dwa bloki informacji: charakterystykę poglądów Paula Hodkinsona na temat światopoglądów i wartości dominujących współcześnie wśród młodych ludzi (drugi akapit tekstu) oraz omówienie cech subkultur (pierwszy akapit). Aby wykonać polecenie, musisz odpowiedzieć sobie na pytanie, czy formuła subkultur odpowiada oczekiwaniom współczesnej młodzieży.

Odpowiedź

Rozstrzygnięcie: Nie

Przykładowe argumenty:

– Według Paula Hodkinsona współczesnych młodych ludzi cechuje utrata poczucia przynależności, tymczasem przynależność do subkultur w latach 60. i 70. wiązała się z jasno wyodrębnioną i mocno akcentowaną tożsamością.

– Współczesną młodzież wyróżnia silny indywidualizm („indywidualne portfolia smaków, zainteresowań i układów społecznych"), tymczasem przynależność do subkultur z lat 60. i 70. wiązała się z silnym akcentowaniem [np. poprzez wygląd] przynależności grupowej.

– Subkultury sprzeciwiają się dominującemu w społeczeństwie systemowi wartości. Tymczasem według Paula Hodkinsona młodzi ludzie nie są obecnie zdolni do buntu („Pozbawione podstaw jest [...] kreowanie chociażby «stylistycznej» rebelii").

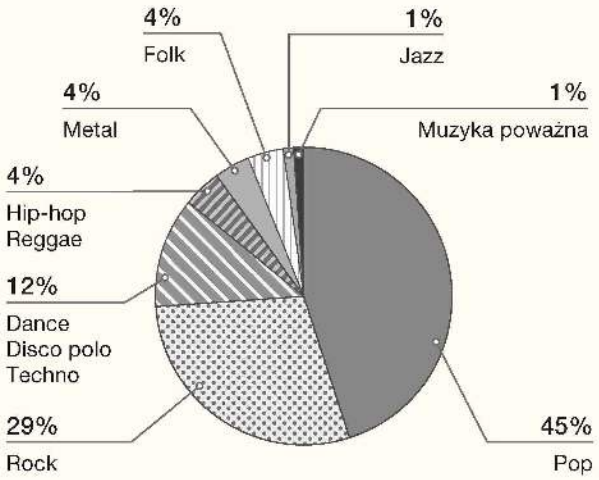
Zadania powtórzeniowe

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

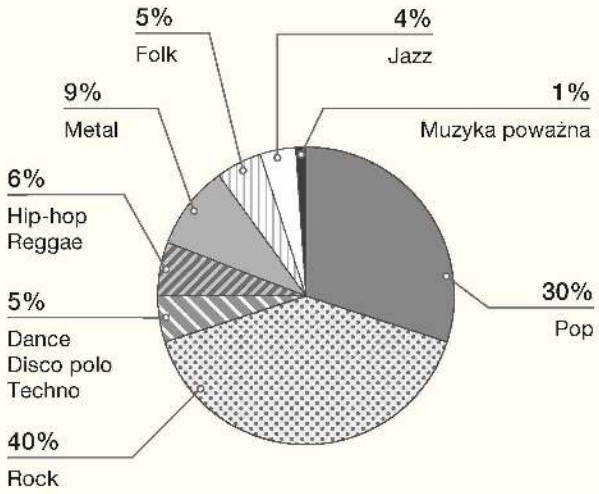
Zadanie 2.

Wykres. Preferencje muzyczne Polaków ze względu na poziom wykształcenia

Wykształcenie zasadnicze zawodowe

Wykształcenie wyższe

Źródło: *Kulturalna hierarchia. Nowe dystynkcje i powinności w kulturze a stratyfikacja społeczna*, Gdańsk 2016, www.nck.p [dostęp: 18.12.2018].

Tekst. Muzyczna wszystkożerność

Amerykańscy badacze stwierdzili, że członkowie klas wyższych jeszcze w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku odrzucili snobizm jako mechanizm definiujący, ale i zabezpieczający ich pozycję społeczną. Jednym z pierwszych, którzy zaobserwowali to zjawisko, był Harold Wilensky [czyt.: wilenski] [w 1964 r.]. Wskazywał on, że elity nie odrzucają kultury masowej, lecz aktywnie w niej uczestniczą. Afirmację i bezwzględne gloryfikowanie kultury wysokiej zastąpiła nowa strategia określona mianem wszystkożerności [...]. Zdaniem Richarda [czyt.: riczarda] Petersona i Rogera [czyt.: rodżera] Kerna [– według ich artykułu z 1996 r. –] snobistyczna konsumpcja „jednogatunkowa" została wyparta przez [...] wszystkożerność. Wszystkożerność oznacza sytuację, w której jednostki o wysokim kapitale kulturowym nie zawężają swojego gustu do legitymizowanych form kultury wyższej, ale są otwarte na formy kulturowe zwyczajowo przynależne klasom niższym.

Źródło: M. Szpunar, *Muzyczna wszystkożerność*, 2017, s. 28, www.magdalenaszpunar.com [dostęp: 18.12.2018].

Rozstrzygnij, czy przedstawione na wykresach wyniki badań opinii publicznej uprawniają do postawienia tezy, że w polskim społeczeństwie zaszły procesy analogiczne do tych omówionych w tekście. Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do danych z wykresów.

Zadanie 3.

Tekst. Postawy wobec innych kultur

Amerykański turysta mógł zatem stwierdzić, że Londyńczycy jeżdżą po „złej stronie drogi", a Anglik mógł odebrać niektóre zwyczaje europejskie jako „dziwne" lub „nieokrzesane". [...] [Tendencja ta zdominowała] myślenie wielu Europejczyków po odkryciu Ameryki, wysp Pacyfiku i Dalekiego Wschodu. Nawet antropologom zdarzało się charakteryzować ludy nie znające pisma jako pozbawione religii [...] czy posiadające „umysłowość przedlogiczną". [...] Członkowie kultur nie-zachodnich – szczególnie tych, które nie znały pisma – często byli opisywani jako niemoralni, nielogiczni, dziwni, a nawet zboczeni („pogańskie bestie").

Źródło: *Britannica. Edycja polska*, t. 22, Poznań 2001, s. 147.

Uzasadnij, że przedstawione w tekście postawy wynikają z etnocentryzmu.

Zadanie 4.

Fragment piosenki

W kraju mi nad łbem wszyscy krakali,
Jak zatracone gawrony:
„Jesteś chłop szwarny[1], przy tem dość zdarny[2],
Jedźże w świat szukać fortuny".
I tak mi cięgiem to przekładali[3],
Sypali siuflą talary,
Tak Amerykę mi wychwalali,
Aż mnie skusili, psiewiary.
Myślę se, trudno, trzeba spróbować,
Sprzedałem kunie i byki,
Siwkartem[4] kupił, by przyładować
Do tej kochanej Hameryki[5].

[1] Szwarny – przystojny.
[2] Zdarny – zręczny, sprawny.
[3] Przekładać – tu: tłumaczyć.
[4] Siwkarta – bilet okrętowy.
[5] Hameryka – Ameryka.

Źródło: A. Walaszek, *Z peryferii w świat. W poszukiwaniu chleba, zarobku i kariery. Emigracja zarobkowa w XIX wieku*, [w:] *Za chlebem i wolnością. 200 lat nieprzerwanej migracji z ziem polskich*, „Polityka" 2018, nr 4, dodatek „Pomocnik Historyczny", s. 27.

Rozstrzygnij, czy zjawiska społeczne, do których nawiązuje tekst piosenki, świadczą o przeobrażeniach zachodzących w społeczeństwie tradycyjnym. Uzasadnij swoją odpowiedź.

3 Funkcjonowanie społeczeństwa

1. Struktura społeczna
2. Przemiany społeczne w Polsce
3. Nierówności społeczne
4. Wykluczenie społeczne i jego wymiary
5. Imigranci w Europie

1 Struktura społeczna

stratyfikacja | klasy społeczne | warstwy społeczne | ruchliwość społeczna | awans | degradacja

W przekazach medialnych pojawia się czasami określenie „drabina społeczna", najczęściej w stwierdzeniach o tym, że ktoś zajmuje na niej określone miejsce lub też wspina się po jej szczeblach. Porównania do drabiny często służą do zilustrowania rozważań o strukturze społecznej. Czym ona jest i jakie jej cechy mogą budzić takie skojarzenia? Na czym polega wchodzenie po szczeblach drabiny społecznej i od jakich czynników ono zależy?

Czym jest struktura społeczna?

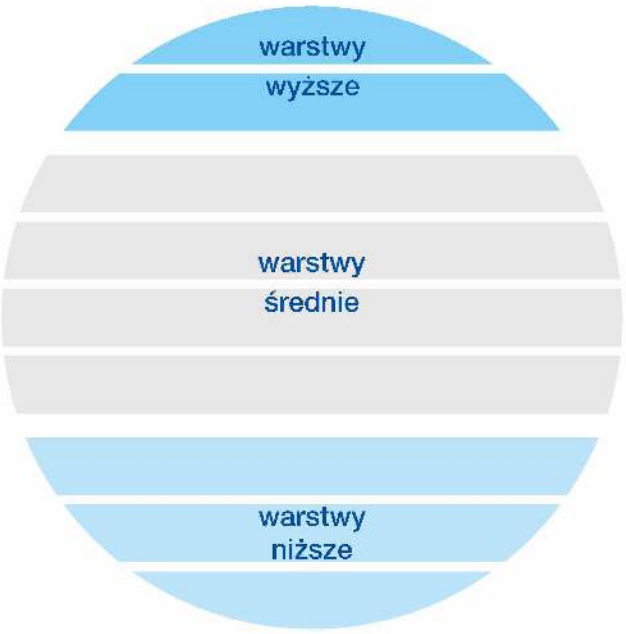
Społeczeństwo nie tylko jest zbiorem jednostek, grup i organizacji, lecz także tworzy pewną spójną całość. Wynika to m.in. z tego, że jego poszczególne elementy są ze sobą powiązane różnego typu relacjami (np. współpracy, zależności, rywalizacji). Są one także w pewien sposób uporządkowane – regularny układ części składowych społeczeństwa jest nazywany **strukturą społeczną**.

Jedną z najważniejszych cech struktury społecznej jest **hierarchiczność**. Oznacza to, że jej poszczególne elementy są usytuowane względem siebie w taki sposób, że niektóre z nich znajdują się na wyższym poziomie niż pozostałe. Miejsce, jakie poszczególne jednostki lub grupy zajmują w tej hierarchii, a więc ich pozycja społeczna, zależy od tego, ile posiadają one dóbr szczególnie cenionych w społeczeństwie. Do dóbr tych należą przede wszystkim władza, bogactwo i prestiż (szacunek ze strony innych).

W każdym społeczeństwie pewnym mniej lub bardziej licznym grupom przysługuje podobny dostęp do dóbr, zajmują więc one miejsce na tym samym poziomie struktury społecznej. Dzięki temu strukturę tę można porównać do układu warstw albo do wspomnianej wcześniej drabiny, na której kolejnych szczeblach znajdują się różne zbiorowości. Badacze społeczni nazywają tę właściwość społeczeństwa **stratyfikacją** (uwarstwieniem). Do jej opisu najczęściej używają pojęć: „klasa społeczna" i „warstwa społeczna".

Czym są klasy społeczne?

Klasa społeczna to duża zbiorowość obejmująca część społeczeństwa, która składa się z ludzi o podobnym położeniu społecznym, standardzie życia oraz poczuciu odrębności od pozostałych klas. Najważniejsze teorie podziału społeczeństwa na klasy opracowali w przeszłości **Karol Marks** i **Max Weber**. Według żyjącego w XIX w. Marksa rozróżnienie klas i ich pozycja w strukturze społecznej

Strukturę społeczną można przedstawić jako układ warstw, do których należą osoby zajmujące zbliżone pozycje w społeczeństwie.

wynikają z zakresu dostępu do kluczowych składników procesu produkcji dóbr (ziemi uprawnej, nieruchomości, urządzeń przemysłowych, surowców). Na podstawie tego kryterium filozof wyodrębniał dwie główne klasy:

- burżuazję, czyli posiadaczy urządzeń przemysłowych (a ogólniej tzw. kapitału przemysłowego, skąd wzięła się ich inna nazwa: „kapitaliści"),
- robotników, którzy nie posiadają dostępu do własnych środków produkcji, wobec czego są zmuszeni do pracy w przedsiębiorstwach wytwórczych będących własnością burżuazji.

Oprócz tych dwóch głównych klas Marks wyróżniał także klasy pośrednie, m.in. chłopów, posiadających niewielkie możliwości produkcyjne.

Natomiast Max Weber twierdził, że o przynależności klasowej decydują nie tylko posiadane środki produkcji (kapitał), lecz także umiejętności i kwalifikacje zawodowe oraz pozycja społeczna (związana nie z posiadanym kapitałem, lecz np. ze sławą zdobytą w walce, z dorobkiem naukowym, karierą artystyczną lub sportową, z urodą, stylem). W świetle tej teorii podziały klasowe w społeczeństwie okazują się być bardziej złożone, niż przedstawiał to Marks.

Współcześnie badacze najczęściej wyróżniają trzy klasy społeczne: wyższą, średnią i niższą (zob. tabelę poniżej).

Warstwy społeczne

Większość współczesnych badaczy uważa, że obecnie nie można już wyodrębniać typowych klas społecznych. Ich zdaniem zbiorowości, które czasami są w ten sposób określane, nie posiadają podstawowych cech klas, mianowicie wspólnej tożsamości i poczucia odrębności. Wynika to m.in. z przejścia od epoki przemysłowej do epoki postprzemysłowej, w której materialne środki produkcji stają się mniej ważne od wiedzy technologicznej i rozwoju naukowego. Dlatego badacze proponują, by poszczególne poziomy struktury społecznej nazywać bardziej ogólnie warstwami społecznymi.

Bardzo często za takie warstwy są uważane grupy społeczno-zawodowe, to bowiem właśnie od wykonywanego zawodu i zajmowanego stanowiska zależy przede wszystkim zamożność i prestiż społeczny jednostek. Takimi grupami są m.in. pracownicy umysłowi średniego szczebla, pracownicy biurowi.

Czy wiesz, że...

Zdaniem niektórych badaczy pojęcie warstw nie jest już adekwatne do opisu współczesnego społeczeństwa. Uważa tak np. Michael Maffesoli [czyt.: majkel mafesoli], według którego obecnie możemy mówić o istnieniu tzw. neoplemion. Są to grupy złożone z ludzi wyznających podobne wartości, zachowujących ten sam styl życia, o podobnych upodobaniach estetycznych. Zbiorowości takie tworzą m.in. rekonstruktorzy wydarzeń historycznych oraz miłośnicy serii filmowych (np. sagi *Gwiezdne wojny*).

Charakterystyka klas społecznych

Klasa wyższa	• Tworzą ją osoby najbardziej zamożne i wpływowe. Z reguły zalicza się do niej kilka procent społeczeństwa. • Należą do niej m.in. właściciele dużych przedsiębiorstw oraz przedstawiciele elit politycznych, artystycznych i akademickich.
Klasa średnia	• Obejmuje osoby średniozamożne, wykonujące zawody wymagające pewnych kwalifikacji. W krajach wysokorozwiniętych do tej klasy zaliczyć można większość społeczeństwa. • Należą do niej przedstawiciele bardzo wielu zawodów, m.in. prawnicy, lekarze, nauczyciele, specjaliści z różnych dziedzin, średni przedsiębiorcy.
Klasa niższa	• Obejmuje osoby wykonujące niskopłatne zawody lub utrzymujące się z prac dorywczych. • Z reguły zalicza się do niej różne grupy pracowników niewykwalifikowanych, wykonujących proste prace.

Ruchliwość społeczna

Zmiany miejsc zajmowanych w strukturze społecznej są nazywane **ruchliwością społeczną**. Wyróżnia się jej dwa rodzaje. O **ruchliwości pionowej** mówimy, gdy jednostka zmienia swoją pozycję społeczną na wyższą lub niższą. Ruchliwość tego typu może przybrać postać awansu – jeśli dana osoba zajmuje wyższe miejsce w hierarchii – lub degradacji, oznaczającej przejście na niższy szczebel drabiny społecznej. Natomiast z **ruchliwością poziomą** mamy do czynienia wówczas, gdy jednostka nie opuszcza dotychczasowego miejsca w hierarchii społecznej, ale zmienia swoje otoczenie społeczne i nawiązuje relacje z nowymi ludźmi.

Ruchliwość społeczna a migracja

Ruchliwość geograficzna, dotycząca przemieszczania się ludności w przestrzeni, jest w naukach społecznych nazywana **migracją**. Może ona mieć charakter międzynarodowy – polegać na przenosinach z kraju do kraju – lub wewnętrzny, gdy ruch odbywa się w granicach jednego państwa (np. z jednego miasta do drugiego).

Oba rodzaje ruchliwości – geograficzna i społeczna – są często mylone, m.in. dlatego, że przemieszczaniu się w strukturze społecznej coraz częściej towarzyszy migracja.

Przykład

Ruchliwość pionowa
Oficer służący w stopniu majora zostaje awansowany do stopnia podpułkownika i mianowany dowódcą jednostki. Mimo że na co dzień spotyka się najczęściej z tymi samymi osobami co dotychczas, to w strukturze Wojska Polskiego jego rozkazy dotyczą szerszego grona żołnierzy. Oficer odczuwa, że wzrósł jego prestiż – również w relacjach z lokalnymi władzami samorządowymi.

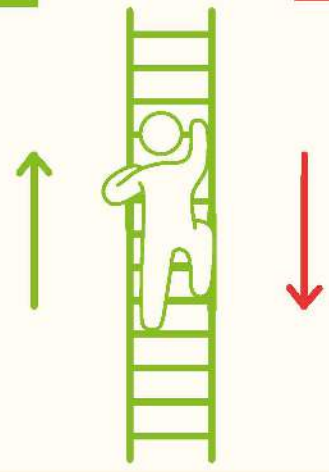
Ruchliwość pozioma
Menedżer mieszkający we Wrocławiu zostaje wyznaczony do kierowania nowym projektem. W praktyce nie musi nawet zmienić gabinetu, ale staje na czele odrębnej komórki utworzonej w firmie do realizacji nowych zadań. Dlatego zaczyna współpracować z nowymi osobami – z podwładnymi z dawnego zespołu ma teraz sporadyczny kontakt. Po pracy także spotyka się raczej tylko z nowymi kolegami. Jego wynagrodzenie nie wzrosło, a w hierarchii zawodowej zajmuje taką samą pozycję jak wcześniej.

Migracja
Kobieta pracująca jako główna księgowa w Gdańsku przyjmuje propozycję objęcia takiego samego stanowiska w innym oddziale swojej firmy w Krakowie. Po przeprowadzce wciąż współpracuje głównie z osobami z Trójmiasta – tym razem zdalnie. W nowym miejscu zamieszkania cieszy się podobnym prestiżem społecznym, odpowiadającym jej pozycji zawodowej.

Co może być przyczyną awansu lub degradacji?

AWANS SPOŁECZNY

- wzrost zamożności, np. w związku z rozpoczęciem działalności gospodarczej
- małżeństwo z osobą wywodzącą się z wyższej warstwy społecznej
- awans zawodowy albo uzyskanie tytułu naukowego
- wzrost prestiżu grupy społeczno-zawodowej, do której należy dana jednostka

DEGRADACJA SPOŁECZNA

- utrata pracy lub wysokiego stanowiska, bankructwo
- rozpad małżeństwa (rodziny)
- pogorszenie się stanu zdrowia, np. ciężka choroba, inwalidztwo
- konflikt z prawem (udział w przestępstwie, skazanie przez sąd)

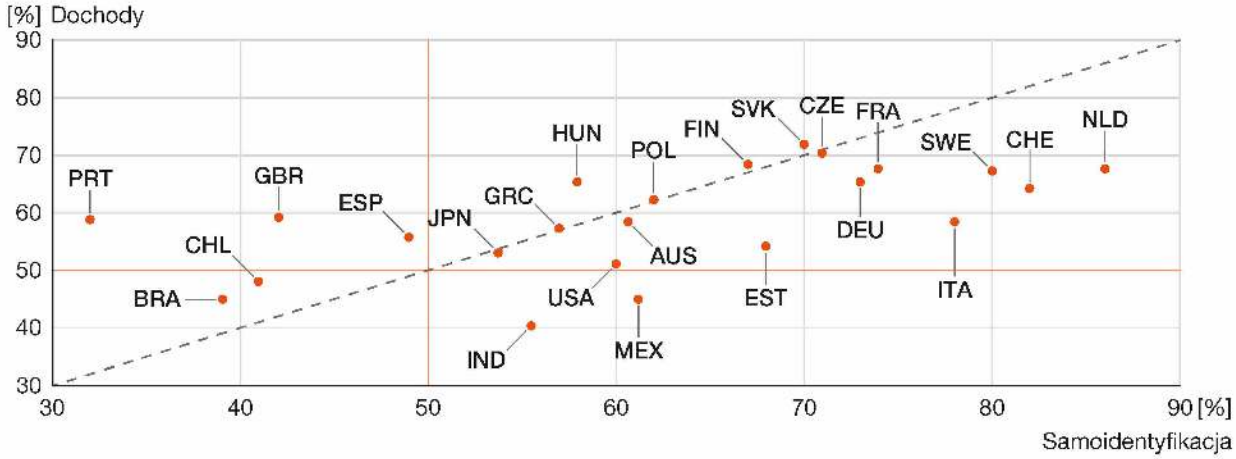
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem i wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Odsetek osób o średnich dochodach i identyfikujących się z klasą średnią

Znaczenie skrótów: AUS – Australia, BRA – Brazylia, CHE – Szwajcaria, CHL – Chile, CZE – Czechy, DEU – Niemcy, ESP – Hiszpania, EST – Estonia, FIN – Finlandia, FRA – Francja, GBR – Wielka Brytania, GRC – Grecja, HUN – Węgry, IND – Indie, ITA – Włochy, JPN – Japonia, MEX – Meksyk, NLD – Holandia, POL – Polska, PRT – Portugalia, SVK – Słowacja, SWE – Szwecja, USA – Stany Zjednoczone

Źródło: *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*, OECD 2019, read.oecd-ilibrary.org [dostęp: 9.05.2019].

a) Rozstrzygnij, czy w większości państw uwzględnionych na wykresie więcej osób deklaruje swoją przynależność do klasy średniej niż osiąga średnie dochody, czy też odsetek średniozamożnych mieszkańców jest wyższy niż odsetek ludzi identyfikujących się z klasą średnią. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do danych.

b) Odpowiedz, na czym – w świetle zaprezentowanych danych – polega różnica między społeczeństwem polskim a społeczeństwem czeskim.

2 Wyjaśnij, na czym polegają pionowa i pozioma ruchliwość społeczna. Opisz, w jakich okolicznościach można zaobserwować te zjawiska. Przedstaw znane Ci przykłady.

3 Wyjaśnij, jak rozumiesz popularne wyrażenie: „od pucybuta do milionera". Posłuż się pojęciami: „struktura społeczna", „ruchliwość społeczna" oraz „klasa społeczna" lub „warstwa społeczna".

★ **4** Przeanalizuj rysunek i wykonaj polecenia.

Praca z ilustracją

a) Określ, do jakiego problemu związanego ze strukturą społeczną odnosi się sytuacja przedstawiona na rysunku.

b) Podaj znane Ci przykłady zbiorowości, które w życiu społecznym odgrywają – Twoim zdaniem – takie same role jak postacie ukazane na ilustracji.

c) Oceń, czy stosunki społeczne, do których nawiązuje rysunek, są normą, czy – wyjątkiem w polskim społeczeństwie. Uzasadnij swoją opinię.

2 Przemiany społeczne w Polsce

transformacja ustrojowa | adaptacja społeczna | *homo sovieticus* | dyferencjacja inteligencji | uwarstwienie polskiego społeczeństwa

Większość socjologów uznaje, że najważniejszym czynnikiem, który ukształtował strukturę współczesnego społeczeństwa polskiego, były przemiany gospodarcze i społeczno-polityczne po upadku komunizmu w 1989 r. Na czym one polegały? W jaki sposób ludzie próbowali się dostosować do nowej rzeczywistości? Jakie przeobrażenia ekonomiczne wpłynęły na życie społeczne w Polsce?

Struktura społeczna przed 1989 r.

W okresie istnienia Polski Ludowej (1945–1989) w naszym kraju ostatecznie ukształtowały się klasy społeczne typowe dla tzw. społeczeństwa przemysłowego. Już kilka lat po zakończeniu II wojny światowej władze komunistyczne rozpoczęły proces szybkiego rozwoju przemysłu. W związku z tym nastąpił również duży napływ ludności ze wsi do miast. W jego efekcie najliczniejszą klasą społeczną stali się **robotnicy**. Poza nimi istotne znaczenie uzyskali **chłopi** – część z nich otrzymała ziemię w wyniku wprowadzonej po wojnie reformy rolnej. W oficjalnej propagandzie klasy robotnicza i chłopska były przedstawiane jako najważniejsze części społeczeństwa.

W okresie PRL rozbudowano także sieć szkół średnich i wyższych. W rezultacie dość liczna stała się **inteligencja** – warstwa społeczna obejmująca osoby z wyższym wykształceniem, wykonujące zawody wymagające specjalistycznych kwalifikacji. W odróżnieniu od państw kapitalistycznych w PRL nie istniała natomiast burżuazja. Zamiast niej rolę kierowniczą w państwie i gospodarce odgrywała elita Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – członkowie tzw. **nomenklatury partyjnej**.

Skutki społeczne transformacji

Przemiany, które rozpoczęły się w **1989 r.**, były bardzo głębokie i dotyczyły niemal wszystkich dziedzin życia społecznego. Nastąpiła demokratyzacja kraju. Rozpoczęto także proces budowy gospodarki rynkowej opartej na swobodzie prowadzenia działalności gospodarczej, wolnej konkurencji i własności prywatnej.

Skutki reform gospodarczych początkowo były bardzo bolesne dla społeczeństwa. Już w 1990 r. gwałtownie obniżył się poziom życia Polaków. Ceny towarów wzrosły kilkakrotnie. W bardzo trudnej sytuacji znaleźli się zwłaszcza robotnicy i chłopi. Zakłady przemysłowe i państwowe gospodarstwa rolne, w których dotąd pracowali, okazywały się nierentowne i upadały. W rezultacie w Polsce pojawił się problem masowego bezrobocia – w 1993 r. w skali całego kraju przekroczyło ono 16%, a w wielu miejscach było jeszcze wyższe. W pierwszym okresie przemian gospodarczych znaczna część społeczeństwa doświadczyła zatem **degradacji społecznej** – niekiedy problem ten dotykał całych regionów kraju.

Wiosną 1989 r. w trakcie obrad Okrągłego Stołu przedstawiciele władz komunistycznych i demokratycznej opozycji wypracowali porozumienie, które zapoczątkowało proces przemian ustrojowych.

Adaptacja społeczna

Rzeczywistość społeczno-ekonomiczna, która ukształtowała się w wyniku przemian, tak bardzo różniła się od tej z okresu PRL, że wszystkie klasy społeczne stanęły przed koniecznością **adaptacji**, czyli stopniowego dostosowania się do funkcjonowania w zmienionym środowisku. Adaptacja polega zwykle na przyjęciu nowych sposobów działania, wzorców zachowań, wartości, a często doprowadza także do całościowej zmiany organizacji życia danej zbiorowości.

W latach 90. XX w. członkowie poszczególnych klas i grup polskiego społeczeństwa adaptowali się do nowych warunków w różny sposób. Wielu przedstawicieli nomenklatury partyjnej wykorzystało szansę, jaką dał im proces prywatyzacji gospodarki i wprowadzenie swobody działalności gospodarczej. Zostali oni właścicielami lub udziałowcami dużych firm i weszli do klasy wyższej. Awans społeczny stał się udziałem także dużej części inteligencji, przed którą nowe możliwości otworzył m.in. napływ inwestycji z zagranicy. Zachodni przedsiębiorcy tworzyli w Polsce oddziały swoich firm, w związku z czym pojawiło się duże zapotrzebowanie na dobrze wykwalifikowanych pracowników, którym można by powierzyć stanowiska specjalistów i kierowników.

Przedstawiciele niższych warstw społecznych również próbowali wykorzystać okazje, jakie stwarzała nowa rzeczywistość, i często robili to z powodzeniem. Jednak znaczna część ludności – zwłaszcza robotnicy i chłopi – utraciła pracę i nie miała szans na zdobycie nowego zatrudnienia w dotychczasowym zawodzie. Wielu ludzi stanęło przed koniecznością znalezienia jakichkolwiek źródeł dochodów. Stąd w latach 90. nastąpił dynamiczny rozwój drobnego handlu, m.in. na bazarach. Dość powszechnym zjawiskiem stała się także **emigracja zarobkowa** do krajów Europy Zachodniej (najczęściej wyjeżdżano tylko na pewien czas). W ostatniej dekadzie XX w. pojawiło się również wiele nietypowych sposobów zarabiania na życie. Wiele osób zajmowało się m.in. zbieraniem złomu, owoców leśnych, ziół.

W latach 90. XX w. częstym zjawiskiem były masowe protesty grup, które najboleśniej odczuły skutki przemian.

Homo sovieticus

Nie wszystkim członkom społeczeństwa udało się odnaleźć w nowej rzeczywistości. Niezdolne do adaptacji do nowych warunków okazały się m.in. osoby reprezentujące typ **człowieka sowieckiego** (łac. *homo sovieticus* [czyt.: homo sowietikus]). Określenie to odnosi się do specyficznej mentalności ludzi, którzy przez dziesięciolecia żyli w systemie socjalistycznym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i w Związku Radzieckim.

Człowieka sowieckiego cechuje bierność. Żyje on z dnia na dzień, unika aktywności publicznej i obywatelskiej, zadowala się skromnymi, ale przewidywalnymi warunkami życia. Nie znosi zmian i negatywnie reaguje na konieczność dostosowania się do nowych okoliczności. Wobec władz publicznych zachowuje postawę roszczeniową: oczekuje, by zapewniono mu stabilną pracę i skromne, ale dostateczne dochody – w zamian za to nie zgłasza żądań politycznych. W nowej rzeczywistości osoby z mentalnością człowieka sowieckiego często dotykała marginalizacja, czyli wykluczenie ze społeczeństwa.

Czy wiesz, że...

Twórcą pojęcia *homo sovieticus* był rosyjski opozycjonista Aleksandr Zinowjew, który pod takim tytułem wydał w 1982 r. książkę na temat „skażonych komunizmem" rosyjskich emigrantów we Francji. W Polsce koncepcję dotyczącą mentalności człowieka sowieckiego rozwinął ks. Józef Tischner [czyt.: tiszner].

Jak zmieniła się rola inteligencji?

Uznaje się najczęściej, że inteligencja powstała w odpowiedzi na wzrastające od XVIII w. zapotrzebowanie na urzędników państwowych oraz nauczycieli, czyli w związku z rozbudową administracji państwowej i wprowadzeniem powszechnej edukacji. Drugim czynnikiem, który spowodował wykształcenie się tej warstwy, był wzrost w XIX w. popytu na pracę specjalistów w przemyśle – inżynierów, projektantów itd. (tzw. inteligencja techniczna) – oraz na usługi przedstawicieli tzw. wolnych zawodów, np. prawników, lekarzy.

W opisach inteligencji najczęściej wskazywane są następujące cechy:

- To zbiorowość ludzi trudniących się zawodowo pracą umysłową lub twórczą.
- Jej przedstawiciele zajmują wysoką pozycję w strukturze społecznej oraz pełnią specyficzne funkcje w społeczeństwie i państwie (najczęściej związane z większą odpowiedzialnością).
- Inteligenci wyróżniają się z na tle reszty społeczeństwa wysokimi walorami intelektualnymi i moralnymi. Odznaczają się tymi pozytywnymi cechami niezależnie od swojej sytuacji ekonomicznej (inteligent pozostaje inteligentem, nawet gdy utraci pracę).
- W warstwie tej rozpowszechniony jest tzw. **etos inteligencki**, oznaczający poczucie obowiązku wobec całego społeczeństwa oraz odpowiedzialność za jego rozwój.

Inteligencja jest uznawana za warstwę, która odegrała szczególnie pozytywną rolę w historii polskiego społeczeństwa. Uważa się, że to w dużej mierze dzięki niej zachowana została polska tożsamość narodowa i kulturowa w okresie zaborów (1795–1918), a także w epoce realnego socjalizmu (1944–1989).

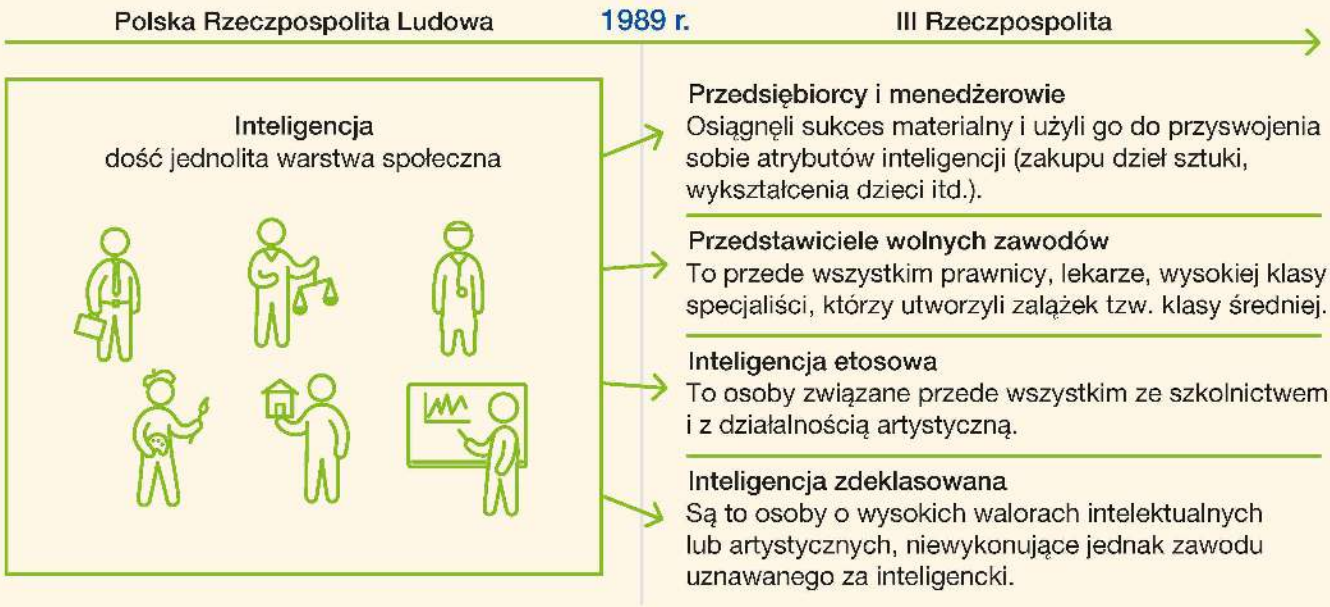
Przemiany ustrojowe po 1989 r. wywarły duży wpływ na kształt polskiej inteligencji. W ich wyniku nastąpiła jej **dyferencjacja**, co oznacza, że zróżnicowała się ona wewnętrznie. Obecnie inteligencja jest szeroką kategorią społeczną, złożoną z kilku odrębnych warstw.

Przykład

Etos inteligencji w literaturze

W polskiej literaturze pięknej można znaleźć wiele przykładów inteligentów, którzy poświęcili się służbie społeczeństwu. Najbardziej znane postacie tego typu pochodzą z powieści Stefana Żeromskiego – należą do nich m.in. lekarz Tomasz Judym czy nauczycielka Joanna Podborska.

Inteligencja w okresie PRL i obecnie

Uwarstwienie polskiego społeczeństwa

Opisanie struktury współczesnego społeczeństwa jest zadaniem bardzo trudnym, gdyż o pozycji jednostki lub grupy decydują w niej bardzo zróżnicowane czynniki. Oprócz czynników tradycyjnych, takich jak władza czy bogactwo, pozycję społeczną mogą wyznaczać także np. siła, trwałość i jakość **relacji społecznych jednostki**. Im te relacje są lepsze, bliższe i mocniejsze, tym wyższe jest miejsce danej osoby w hierarchii społecznej (można mówić o posiadaniu przez nią dużego kapitału społecznego). Uznaje się także, że ważnym czynnikiem określającym pozycję społeczną jednostki jest **charakter jej udziału w kulturze**. Chodzi tutaj nie o jej uczestnictwo w dużych imprezach masowych (np. w koncertach, festynach), lecz o takie aktywności, jak czytanie książek, słuchanie muzyki poważnej czy współtworzenie kultury (np. przez działalność w domach kultury lub amatorską twórczość artystyczną).

Najczęściej jednak przyjmuje się, że o pozycji społecznej danej osoby przesądza **wykonywany przez nią zawód** i związany z nim prestiż. Wysokość zarobków jest tu kwestią drugorzędną, choć również istotną. Przykładowo, profesor uniwersytetu cieszy się większym prestiżem niż programista w międzynarodowej firmie, mimo że zarabia od niego dużo mniej. Współcześnie badacze uwarstwienia społecznego zwykle wyróżniają kilka kategorii społeczno-zawodowych (zob. schemat obok).

Czy wiesz, że...

Francuski socjolog Pierre Bourdieu [czyt.: pier burdje] badał, w jaki sposób funkcjonowanie ludzi w kulturze wpływa na uwarstwienie społeczeństwa. Stworzył on pojęcie kapitału kulturowego, które wskazuje na idee, wiedzę i kompetencje kulturowe gromadzone przez całe życie jednostki, a nawet przez całe pokolenia (w rodzinach). Zdaniem Bourdieu kapitał kulturowy jest jednym z głównych wyznaczników miejsca zajmowanego przez daną osobę w strukturze społecznej (podobnie jak kapitał ekonomiczny). Może być on także barierą uniemożliwiającą awans.

Kategorie społeczno-zawodowe

Wyżsi kierownicy, urzędnicy i specjaliści

Osoby o najwyższych kwalifikacjach wykonujące swoją pracę bez ścisłego nadzoru.

Specjaliści średniego szczebla

Osoby wykonujące zadania wymagające specjalistycznych kwalifikacji.

Pracownicy biurowi

Pracownicy umysłowi, którzy wykonują zadania niewymagające szczególnych kwalifikacji.

Pracownicy handlu i usług

Osoby wykonujące zawody fizyczno-umysłowe, np. listonosze, kasjerzy, magazynierzy.

Średni i mali właściciele

M.in. rzemieślnicy, sklepikarze, właściciele warsztatów, osoby samozatrudnione.

Robotnicy wykwalifikowani

Pracownicy fizyczni, którzy posiadają ściśle określone, wąskie kwalifikacje.

Robotnicy niewykwalifikowani

Pracownicy fizyczni bez kwalifikacji, zwykle wykonujący prace pomocnicze.

Chłopi i robotnicy rolni

Właściciele różnej wielkości gospodarstw rolnych oraz zatrudniani w nich pracownicy.

Spór o przemiany po 1989 r.

Reformy gospodarcze wprowadzone po 1989 r. były bardzo bolesne dla obywateli i w dużej mierze ukształtowały obraz współczesnej Polski, ze wszystkimi jej problemami i sukcesami, wadami i zaletami. Nic więc dziwnego, że do dziś trwa dyskusja na temat tego, czy można było inaczej przeprowadzić proces transformacji.

O tym się mówi!

1 Rafał Woś: Pan mówi „likwidacja potencjału ekonomicznego". [...]

Prof. Witold Kieżun: Powiedziałbym nawet ostrzej. Nas wtedy po prostu okradziono.

Aż tak?

Mój Boże, mogę panu podać konkretne przykłady. Weźmy choćby prywatyzację. 92 proc. polskich przedsiębiorstw przeznaczonych na sprzedaż było wówczas ocenianych i wycenianych przez podmioty zagraniczne. Efekt był taki, że niektóre z nich sprywatyzowano za cenę niższą, niż wyniosły koszty ich oceny.

Mówi pan o przedsiębiorstwach stojących zazwyczaj na granicy bankructwa.

Ich trudna sytuacja była w dużej mierze pochodną fatalnego przeprowadzenia polskiej transformacji. Cała nonsensowna polityka antyinflacyjna dokonywana poprzez natychmiastowe otwieranie granic. [...] Plus takie narzędzia, jak [...] 10-krotny skok oprocentowania kredytów. Przecież to był dla ogromnej części polskiego przemysłu wyrok śmierci. [...] Sprzedawano na ślepo. Efekt był taki, że duża część potencjału gospodarczego została po prostu zmarnowana. Nasze najlepsze przedsiębiorstwa, które miały szanse konkurowania na zagranicznych rynkach, zostały kupione przez kapitał zagraniczny tylko po to, żeby je zaraz pozamykać albo prowadzić marginalną produkcję jakichś elementów.

Jakieś przykłady?

Choćby wrocławski Zakład Komputerowy Elwro, który zakupił niemiecki Siemens [czyt.: zimens], zwolnił bez mała całą załogę, a w jedynym pozostałym budynku wprowadził marginalną produkcję wiązek przewodów do komputerów produkowanych w Niemczech.

Źródło: R. Woś, *Polska Afryką Europy. Transformacja była klasyczną neokolonizacją*, wywiad z prof. W. Kieżunem, forsal.pl [dostęp: 9.01.2019].

2 Rafał Woś: Ale właśnie to wielu wyrzuca waszej ekipie. Że w tak fundamentalnej sprawie jak przyjęcie kierunku rewolucyjnej zmiany ładu gospodarczego działaliście na ślepo. [...] Nieraz zbyt szybko i zbyt pochopnie.

Waldemar Kuczyński: Prywatyzacja nie toczyła się pochopnie. Ustawa o prywatyzacji została przyjęta dopiero we wrześniu 1990 r. Polska jest przykładem prywatyzacji stopniowej. [...] I dlatego w Polsce nie powstała kasta oligarchów.

Nie powstała, bo wszedł kapitał zagraniczny.

I dobrze! Cały świat bije się o kapitał zagraniczny. [...]

Problem tylko w tym, że zagraniczny kapitał [...] kupował sobie całe fabryki za pieniądze [...] po prostu śmieszne. A potem wygaszał produkcję.

To są bajki, mity, celowe fałsze. Oczywiście mogło się zdarzyć, że Siemens kupił fabrykę, po czym doszedł do wniosku, że produkcja w Polsce mu nie wychodzi. Tego nie wykluczam. Ale nie wierzę, by zarząd Siemensa kupował polskie przedsiębiorstwo, by zlikwidować konkurenta. Siemens mógł i bez tego przejąć rynki rzekomych polskich potentatów przemysłowych. PRL-owskie zakłady produkowały towary, które miały małe szanse konkurowania z zagranicznymi. [...]

Przecież to wy wrzuciliście te przedsiębiorstwa na głęboką wodę. A potem tylko rozłożyliście ręce, mówiąc: „Widocznie nie umiały pływać".

Na tym rzecz polega, że nikt ich nie wrzucił. Przestał istnieć wraz z upadkiem państwa socjalistycznego aparat do centralnego dyrygowania przedsiębiorstwami. [...] Nasza rola była taka, by jak najszybciej zlikwidować te części struktury, które zamieniły się w gruz ekonomiczny.

Źródło: R. Woś, *Transformacja jest największym sukcesem ekonomicznym Polski od początku XX wieku*, wywiad z W. Kuczyńskim, forsal.pl [dostęp: 9.01.2019].

? Porównaj oceny prof. Witolda Kieżuna i Waldemara Kuczyńskiego dotyczące procesu prywatyzacji gospodarki po 1989 r. Z czego wynikają – Twoim zdaniem – różnice między oboma stanowiskami?

Praca z lekturą

Koniec radzieckiego życia

Na początku lat 90 XX w. wobec tych samych problemów, z którymi zmagali się Polacy, stanęli także obywatele innych byłych państw komunistycznych. Brytyjska badaczka Caroline Humphrey [czyt.: karolin hamprej] miała okazję obserwować, jak w nowej rzeczywistości radzili sobie obywatele byłego Związku Radzieckiego. Swoje refleksje przedstawiła w książce pod tytułem *Koniec radzieckiego życia*, której fragmenty zamieszczono poniżej.

Fragment 1.

Eksplozja drobnego handlu ma związek z rozpadem byłych przedsiębiorstw państwowych, które zwolniły większość pracowników. Jego dynamika jest bardzo niestabilna [...]. Latem 1996 r. przez kilka miesięcy nie wypłacano pensji robotnikom fabrycznym, a pracownicy przedsiębiorstw rolnych w wielu regionach kraju nie otrzymywali żadnych pieniędzy od lat. W międzyczasie wzrastał zakres produkcji na własne potrzeby. Zwykli ludzie – pracujący zarówno w przemyśle, jak i w rolnictwie, mieszkający tak na wsi, jak w mieście – zdobywają potrzebne do życia produkty, uprawiając ogródki działkowe, wymieniając się towarami z krewnymi i zbierając produkty runa leśnego. Natomiast drobny handel i bogate firmy prywatne – które zajmują się sprzedażą zarówno ubrań, artykułów gospodarstwa domowego [...], jak i paliw, samochodów i dóbr luksusowych – używają wyłącznie pieniędzy. W tej sytuacji ludziom żyjącym głównie w gospodarce opartej na barterze i produkcji na własne potrzeby potrzebne są też pieniądze. Ta potrzeba jest jednym z głównych powodów pojawiania się coraz to nowych handlarzy, czyli osób, które potrzebują gotówki, aby kupić to, czego sami wyprodukować nie mogą.

Fragment 2.

W transakcjach handlowych przeważa atmosfera strachu przed oszustwem, kradzieżą i grabieżą z użyciem siły; rzeczywiście są to zjawiska dość powszechne. Ten strach widoczny jest w wielu miejscach: od pozornie banalnych gróźb, jak chociażby znak czaszki i piszczeli, który narysował przydrożny handlarz w miejscu, na którym zwykle stoi, aż po spory dotyczące użytkowania byłej własności państwowej [...]. Nikt nie bierze pod uwagę wezwania policji, a najczęściej spotykane jest odwoływanie się do siły wyższej – do „ochrony". Ciekawe, że Rosjanie używają tego samego słowa na określenie zarówno patronów działających jako część legalnych struktur władzy, jak i na określenie reketierów [przestępców wymuszających haracz] – kryša [czyt.: krysza] (dosłownie: „dach"). Dyrektor małego przedsiębiorstwa potrzebuje kryšy w ministerstwie lub co najmniej wśród bossów na poziomie regionalnym. Uliczni sprzedawcy mają kryšę niższej rangi – często nie jest ona żadną prawdziwą pomocą. Wszyscy bez wyjątku handlarze płacą [...] opłaty dla reketierów, którzy podzielili między siebie ulice („za bronienie innym dostępu do twojego miejsca"). [...] Reketierów często postrzega się jako dających więcej niż ochronę – widzi się w nich organizatorów codziennego życia ulicy i małych biznesów, które są pozostawione same sobie przez państwowych urzędników.

Źródło: C. Humphrey, *Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie*, przeł. A. Halemba, Kęty 2010, s. 110, 121, 175.

1. Wymień sposoby adaptacji społecznej, które zostały przedstawione we fragmencie 1.
2. Wyjaśnij, dlaczego niezwykle ważną rolę w życiu codziennym mieszkańców byłego ZSRR odgrywał handel.
3. Wytłumacz, na czym polegało zjawisko kryšy. Jakie mogły być – Twoim zdaniem – jego przyczyny? Odpowiedź uzasadnij.

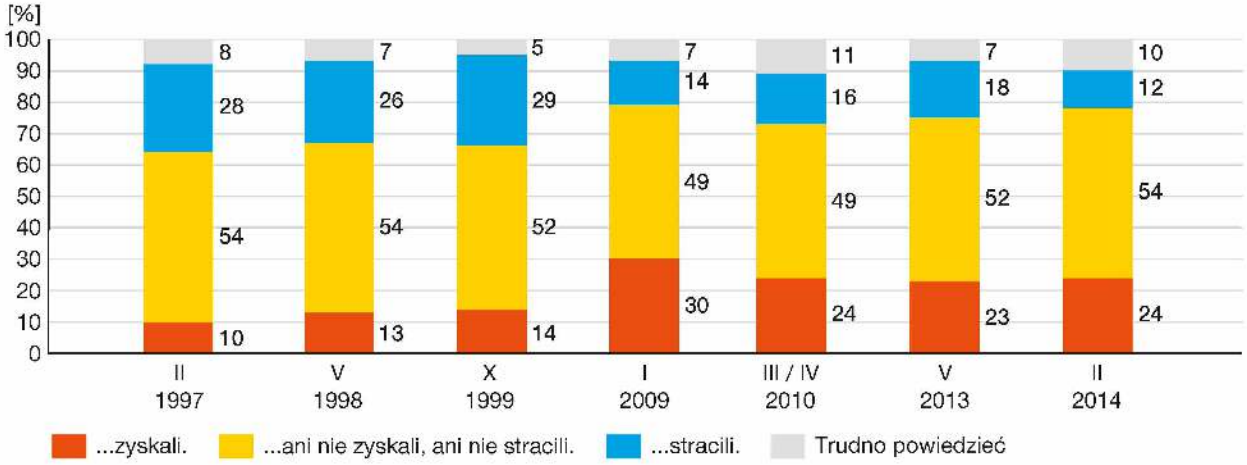
Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem i omów, jak zmieniały się odpowiedzi ankietowanych w kolejnych latach badania. Oceń, o czym mogą świadczyć te zmiany. Uzasadnij swoją opinię, odwołując się do najnowszej historii Polski.

Praca z wykresem

Ocena przemian ustrojowych wśród Polaków. Odsetek respondentów, którzy uważają, że na zmianach...

Źródło: *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, 2014, www.cbos.pl [dostęp: 14.12.2018].

2 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

To zniewolony przez system komunistyczny klient komunizmu. Żywił się towarami, jakie komunizm mu oferował. Trzy wartości były dla niego szczególnie ważne: praca, udział we władzy, poczucie własnej godności. Zawdzięczając je komunizmowi, *homo sovieticus* uzależniał się od komunizmu, co jednak nie znaczy, żeby w pewnym momencie nie przyczynił się do jego obalenia. Gdy komunizm przestał zaspokajać jego nadzieje i potrzeby, *homo sovieticus* wziął udział w buncie.

Przyczynił się w większym lub mniejszym stopniu do tego, że miejsce komunistów zajęli inni ludzie – zwolennicy kapitalizmu. Ale oto powstał paradoks: *homo sovieticus* wymaga teraz od owych kapitalistów, by zaspokoili te potrzeby, których nie zdołali zaspokoić komuniści. Jest on jak niewolnik, który po wyzwoleniu z jednej niewoli czym prędzej szuka sobie drugiej. […]

Każda praca uzależnia pracownika od pracodawcy. Kto bierze chleb, jest zależny od tego, kto chleb daje. Ale w komunistycznym systemie pracy zależność była głębsza. Chleb był tylko znakiem, symbolem. Praca w komunizmie była nie tylko źródłem utrzymania, ale również podstawą przekonania, że światem rządzi jakaś rozumna siła, która troszczy się o los pracującego człowieka.

Źródło: J. Tischner, *Etyka solidarności. Homo sovieticus*, Kraków 2005, s. 141–142.

a) Odpowiedz, dlaczego *homo sovieticus* zbuntował się przeciwko władzy komunistycznej.

b) Wyjaśnij, jakie były przyczyny tego, że *homo sovieticus* nie potrafił odnaleźć się w demokratycznym państwie kapitalistycznym po upadku komunizmu. Odwołaj się do tekstu i własnej wiedzy.

3 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Inteligencja istnieje przede wszystkim przez swe idee, przez wartości, które budzą jej zbiorowe uznanie i które ją niejako skupiają. […] Znajdą się wśród nich treści moralności uniwersalnej, humanistycznej, wielki oświeceniowy mit wolności, przekonania odnoszące się do takiej czy innej utopii społecznej, takiej czy innej tradycji patriotycznej, terytorialnej, socjalnej czy ideowej, przejawy kultu nauki, oświaty i postępu, wzniośle abstrakcyjne zasady filozoficzne i najprostsze reguły stosunków międzyludzkich, codziennym językiem napominające, żeby nie być świnią, egoistą czy prymitywnym chamem. […]
Wokół zbioru wartości aprobowanych skupiają się w pierwszym rzędzie ci, którzy gotowi są je rzeczywiście w życiu realizować. Są to niewątpliwi nonkonformiści, zdolni zapłacić za swe przekonania trochę, sporo, a czasem bardzo wiele. Stanowią oni, oczywiście, znikomą mniejszość środowiska inteligenckiego. W szerszym, odsuniętym na zewnątrz, ale znacznie liczniejszym kręgu sytuują się ci, którzy o nich wiedzą i postawy ich podziwiają, sami zaś skłonni są je naśladować tylko wtedy, gdy koszty takiego postępowania są żadne lub znikome. Rola ich w grupie przypomina raczej funkcję heroldów [tzn. głosicieli] niż bojowników, jest jednak społecznie ważna. Kolejny krąg stanowić mogą ci, którzy do żadnych działań się nie wysuwają, ale wyrażając się o owych śmiałkach z uznaniem, współtworzą przyjazną bronionym przez śmiałków wartościom opinię publiczną. […]
Proponując taką wizję środowiska inteligenckiego, przypisuję mu cechy zbliżone do tak zwanej grupy czy społeczności celowej, której uczestnicy dobierają się ze względu na cel, który pragną razem realizować. Nie sądzę, by podobieństwo to można było jednak traktować bardzo ściśle czy radykalnie.

Źródło: B. Cywiński, *Inteligencji nekrologi przedwczesne*, archiwum.rp.pl [dostęp: 20.01.2019].

a) Określ, jaki – zdaniem autora tekstu – jest główny cel funkcjonowania inteligencji w społeczeństwie.

b) Wymień cechy, którymi powinni charakteryzować się przedstawiciele inteligencji.

4 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy możliwe są przemiany społeczne, z których wszyscy byliby zadowoleni?

Wojtek 2 godz.
A czemu nie? Wystarczy, żeby wcześniej odbyła się poważna debata publiczna nad planowanymi zmianami, w której wszystkie grupy zainteresowanych mogłyby wyrazić swoje zdanie i zgłosić ważne dla siebie postulaty. Dzięki wspólnej dyskusji wszyscy mogliby dojść do zgodnego przekonania, że będą realizowane zmiany na lepsze, choćby nawet poprawa nie miała być natychmiastowa.

Ania 2 min
To raczej niemożliwe, aby głębokie przeobrażenia były popierane przez ogół – choćby z tego powodu, że zmiany zawsze uderzają w jakąś warstwę lub klasę mocniej niż w inne. Gdy dochodzi do transformacji, ktoś zyskuje, a ktoś traci. Ten, co traci, może akceptować konieczne i nieuniknione przemiany, ale na pewno nie udziela im czynnego poparcia.

3 Nierówności społeczne

nierówności dochodowe | wskaźnik Giniego | nierówność szans życiowych

Skoro uwarstwienie społeczne jest rezultatem istnienia różnic w dostępie do dóbr, to warto zastanowić się także, czym ludzie mogą się od siebie różnić i jakie nierówności występują w społeczeństwie. Na czym one polegają? Jaka jest ich skala w różnych społeczeństwach? Jakie mogą być ich konsekwencje?

Jakie są źródła nierówności społecznych?

Nierówność społeczna to sytuacja, w której dana osoba lub grupa dysponuje większą ilością dóbr cenionych w społeczeństwie niż inne jednostki lub zbiorowości. Do dóbr, których posiadanie może być wyznacznikiem nierówności, należą m.in.: władza, dochody, majątek, prestiż, zdrowie czy wykształcenie.

Za najważniejsze są uznawane **nierówności dochodowe**, wynikają z nich bowiem wszystkie inne rodzaje nierówności. Przykładowo, spadek dochodów zmusza jednostkę do cięcia wydatków, np. na konsumpcję, powoduje także obniżenie jej prestiżu w społeczeństwie.

Nierówności często są także wypadkową zróżnicowanych uwarunkowań osobistych – wynikają stąd, że ludzie posiadają rozmaite **wrodzone talenty**, opanowali odmienne **umiejętności** w trakcie socjalizacji, a także różnią się poziomem **motywacji** do działania czy **pracowitości**.

Przyczyną występowania nierówności może być także **nierówne traktowanie** osób z określonych grup czy kategorii społecznych. Przykładowo, w społeczeństwach zachodnich szczególną uwagę zwraca się na zjawisko nierównego traktowania kobiet w pracy, które przejawia się m.in. w przyznawaniu im wynagrodzeń niższych niż te otrzymywane przez mężczyzn zajmujących te same stanowiska.

Poziom nierówności dochodowej

Skalę nierówności występujących w społeczeństwie można mierzyć. Istnieje wiele służących do tego narzędzi – jednym z najczęściej stosowanych jest **wskaźnik Giniego** [czyt.: dżiniego]. Informuje on o stopniu koncentracji dochodów w społeczeństwie. Wskaźnik przyjmuje wartości od 0 (0%) do 1 (100%). Wartości niższe, najbardziej zbliżone do zera, wskazują, że dochody rozkładają się w społeczeństwie równomiernie, a nierówności ekonomiczne są minimalne. Im wyższa jest wartość współczynnika, tym większa okazuje się dysproporcja między dochodami niewielkiej elity finansowej a dochodami większości (zob. poniższą grafikę).

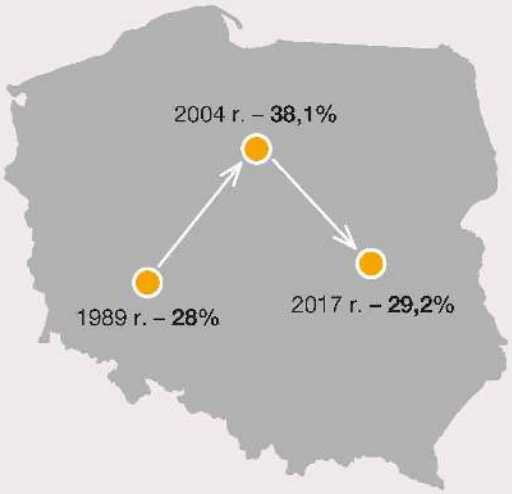
Wskaźnik Giniego często jest wykorzystywany do porównywania skali nierówności występujących w różnych społeczeństwach. Jego wartości dla Polski i innych państw europejskich przedstawiono na infografice na sąsiedniej stronie.

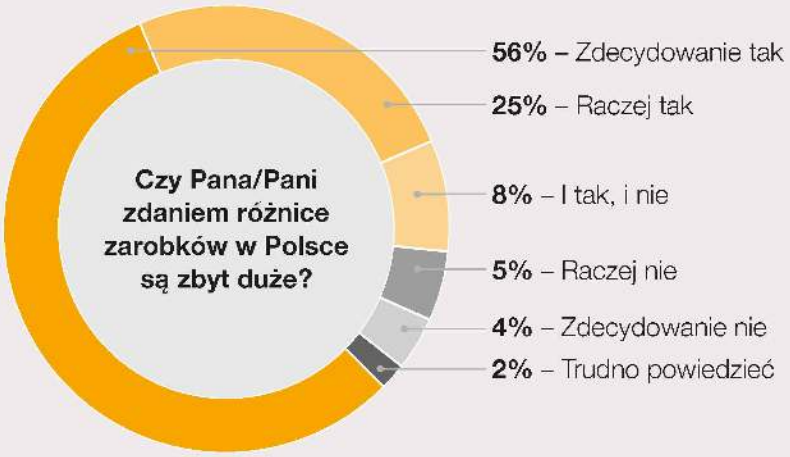

Nierówności dochodowe w Polsce i w Europie

Poziom nierówności dochodowych w poszczególnych społeczeństwach jest bardzo różny. Porównajmy więc ich skalę w Polsce i w innych państwach europejskich – z uwzględnieniem różnic między zarobkami kobiet i mężczyzn.

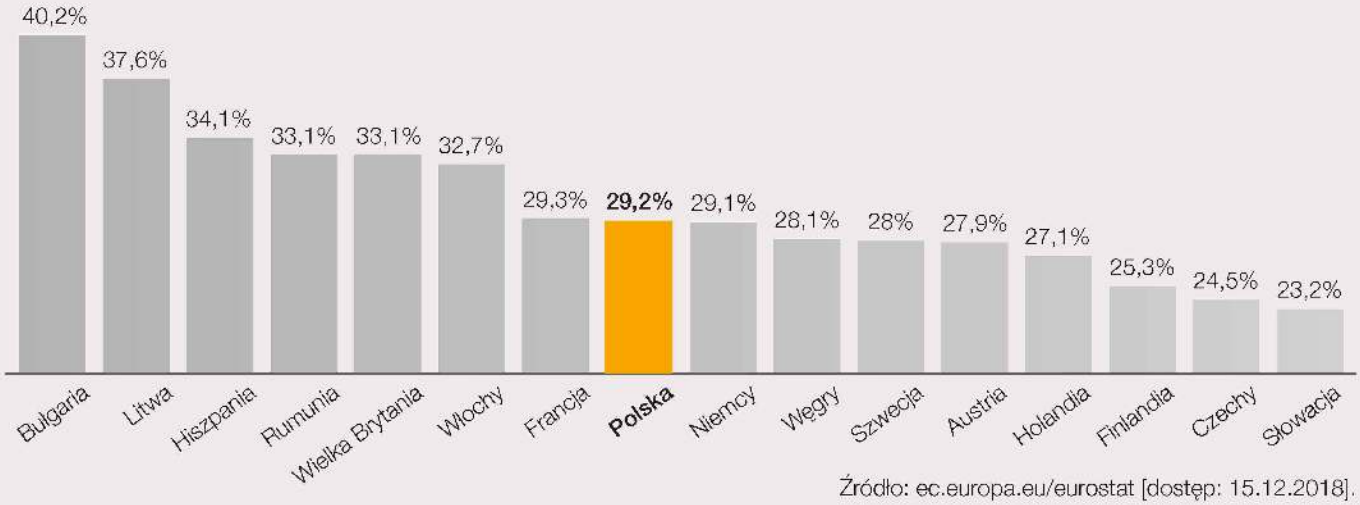
Zmiany wskaźnika Giniego dla Polski po 1989 r.

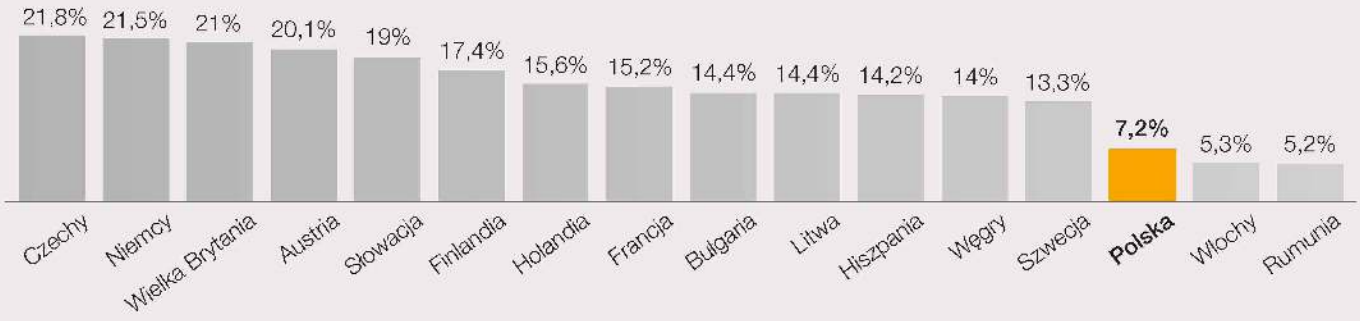
Źródło: www.cbos.pl [dostęp: 15.12.2018].

Wskaźnik Giniego w wybranych państwach w 2017 r.

Źródło: ec.europa.eu/eurostat [dostęp: 15.12.2018].

Procentowa różnica między zarobkami kobiet i mężczyzn w wybranych państwach w 2016 r.

Źródło: ec.europa.eu/eurostat [dostęp: 15.12.2018].

Spory o nierówności społeczne

Nierówności społeczne występują we wszystkich społeczeństwach i od wieków są przedmiotem sporów. W przeszłości wysuwano nawet postulaty dotyczące utworzenia społeczeństwa, w którym wszyscy byliby równi. Zakładała to ideologia komunistyczna. Jej zwolennicy w XX w. podjęli próbę budowy tzw. **społeczeństwa bezklasowego**. Ich działania doprowadziły jednak do zbrodni na ogromną skalę, a w państwach, w których zdołali przejąć władzę, nierówności występowały w dalszym ciągu.

Debata nad nierównościami, która toczy się współcześnie, dotyczy przede wszystkim ich skutków i dopuszczalnej skali. Wśród pozytywnych konsekwencji istnienia nierówności ekonomicznych najczęściej wskazuje się **mobilizację społeczeństwa**. Dążenie do uzyskania wyższych dochodów sprzyja bowiem aktywności – pobudza jednostki do wytężonej pracy i podnoszenia kwalifikacji, przez co przyczynia się do ogólnego rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego.

Równocześnie jednak w państwach, w których dysproporcje w dochodach są zbyt duże, różnice ekonomiczne mogą mieć negatywne skutki. Badacze wskazują, że dramatyczne nierówności mogą hamować wzrost gospodarczy: w społeczeństwach podzielonych na elitę bogaczy i ubogą większość popyt na towary jest niższy, bowiem dochody są skoncentrowane w rękach niewielkiej części konsumentów. Nadmierne różnice zniechęcają ludzi do aktywności, a także przyczyniają się do pogłębiania się różnych problemów społecznych, przede wszystkim do rozwoju przestępczości.

Nierówność szans życiowych

Negatywnym zjawiskiem związanym z istnieniem różnic ekonomicznych i społecznych są nierówności szans życiowych. **Szansami życiowymi** nazywamy prawdopodobieństwo, że dany człowiek uzyska różne dobra cenione w społeczeństwie. Sukces w dążeniu do zdobycia dóbr zależy nie tylko od czynników indywidualnych (np. od talentów i umiejętności jednostki), lecz także od czynników społecznych. Przykładowo, za najważniejszy element zwiększający szanse życiowe jest uznawane wykształcenie. Tymczasem dziecko wywodzące się z ubogiej rodziny z klasy niższej ma znacznie mniejsze możliwości edukacyjne niż dziecko zamożnych rodziców należących do klasy wyższej. Wynikające z podobnych przyczyn nierówności szans życiowych są uważane za szczególnie niesprawiedliwe i wymagają przeciwdziałania.

Ograniczanie nierówności

Większość współczesnych państw podejmuje różne działania na rzecz zmniejszenia skali nierówności społecznych i wyrównywania szans. Służą do tego różne rozwiązania z zakresu polityki społecznej i gospodarczej państwa, w tym m.in.:

- progresywny podatek dochodowy – zgodnie z jego zasadami dochody osób zarabiających najwięcej są obłożone procentowo wyższym podatkiem niż dochody zarabiających najmniej,
- powszechnie dostępna edukacja od najmłodszych lat oraz działania na rzecz podnoszenia poziomu nauczania w szkołach publicznych,
- bezpłatna służba zdrowia,
- system świadczeń społecznych (np. różnego rodzaju zasiłki, dodatki, renty).

Czy wiesz, że...

Na świecie działają niepaństwowe instytucje, które stawiają sobie za cel ograniczanie nierówności społecznych. Jedną z nich jest Grameen Bank [czyt.: gramin benk], czyli tzw. bank dla ubogich, utworzony w Bangladeszu przez profesora ekonomii Muhammada Yunusa [czyt.: junusa], który za tę inicjatywę otrzymał w 2006 r. Pokojową Nagrodę Nobla. Jego organizacja udziela ludziom najuboższym mikrokredytów na zakup narzędzi niezbędnych do rozpoczęcia działalności zarobkowej. Osoby korzystające z usług Grameen Bank nie miałyby szans, aby uzyskać taki kredyt w komercyjnym banku.

Nierówności społeczne a konflikty

Występujące w społeczeństwie nierówności są jednym z głównych źródeł konfliktów społecznych. Karol Marks twierdził, że główny spór w każdym społeczeństwie nowoczesnym rozgrywa się między posiadaczami środków produkcji a tymi, którzy są ich pozbawieni – pracownikami. Filozof przewidywał, że stopniowe narastanie tego konfliktu doprowadzi do wybuchu rewolucji i ustanowienia porządku społecznego, w którym środki produkcji będą własnością wszystkich. Przewidywania Marksa nie sprawdziły się, jednak problem, który wskazał w XIX w., występuje także współcześnie: do dziś częstymi przyczynami sporów są napięcia **między pracownikami a pracodawcami**.

Jeden ze współczesnych badaczy konfliktów, Ralf Dahrendorf [czyt.: darendorf], stwierdził, że obecnie głównym źródłem napięć są różnice w dostępie do środków sprawowania władzy. Jego zdaniem istotą demokracji są stałe konflikty **o władzę**, które są równoważone przez różnorodne działania naprawcze.

Przebieg sporów wynikających z istnienia nierówności społecznych zależy od różnych czynników. Jednym z najważniejszych z nich jest nastawienie grupy uprzywilejowanej do grupy znajdującej się w gorszej sytuacji i kierującej do niej żądania lub postulaty. Jeśli zwolennicy utrzymania dotychczasowego porządku negują interesy przeciwników, a nawet samo ich prawo do wysuwania żądań, napięcie może się kumulować i doprowadzić do konfliktu o bardzo gwałtownym przebiegu.

Napięcia wypływające z nierówności często pozostają utajone i się kumulują – mogą doprowadzić do nagłego wybuchu konfliktu w bezpośrednim następstwie przypadkowych wydarzeń. Do takiej właśnie sytuacji doszło Londynie w 2017 r. – gwałtowne zamieszki rozpoczęły się tam po śmierci czarnoskórego mieszkańca miasta zatrzymanego przez policję.

Konflikty społeczne mogą wybuchać z wielką siłą także wtedy, gdy podziały społeczne pokrywają się z różnicami narodowościowymi. Często to właśnie przynależność do mniejszości narodowej lub etnicznej jest przyczyną wykluczenia społecznego, ekonomicznego, kulturowego. Wynikające z takich nierówności antagonizmy **między narodami lub grupami etnicznymi** mogą – w okresach gwałtownych zmian politycznych i destabilizacji – stać się nawet zarzewiem konfliktu zbrojnego.

Przykład

Rzeź w Rwandzie

Ludobójstwo w Rwandzie wyniknęło m.in. z nierówności między dwoma ludami zamieszkującymi ten kraj. Przez wieki utrwalił się tam podział, zgodnie z którym do warstwy uprzywilejowanej należeli członkowie plemienia Tutsi, natomiast przedstawiciele plemienia Hutu byli dyskryminowani i pomijani w rządzeniu. W czasach kolonialnych tradycyjnie to Tutsi sprawowali ważne stanowiska państwowe i byli właścicielami ziemi. Hutu w zdecydowanej większości zajmowali niższe pozycje społeczne.
Rwanda odzyskała niepodległość w 1962 r. Mimo to podziały ekonomiczne i społeczne wciąż się utrzymywały: w wolnym państwie to Hutu uzyskali dominującą pozycję, natomiast Tutsi stali się dyskryminowaną mniejszością. Impulsem do wybuchu rzezi etnicznej była śmierć urzędującego prezydenta Rwandy w katastrofie lotniczej. Polityk ten wywodził się z plemienia Hutu, dlatego o zamach na jego życie oskarżono przedstawicieli Tutsi. W wyniku zaplanowanych działań bojówki Hutu w ciągu trzech miesięcy w bestialski sposób zamordowały ok. 800 tys. współobywateli: głównie z plemienia Tutsi, choć ofiarami zabójstw padali także umiarkowani Hutu – zwolennicy utrzymania pokoju w kraju.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem i tabelą, a następnie wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Czy zgadza się Pan/Pani z podanymi stwierdzeniami dotyczącymi równości w polskim społeczeństwie?

Źródło: Stosunek Polaków do nierówności społecznych, 2017, www.cbos.pl [dostęp: 14.12.2018].

Praca z tabelą

Stwierdzenia, z którymi zgadzają się respondenci	Odsetek osób, które oceniają, że obecnie ich dochody w porównaniu z przeciętnymi dochodami rodzin w Polsce są...		
	...wyższe	...przeciętne	...niższe
Wszyscy są równi wobec prawa.	26	32	24
Wszyscy mają równe szanse, niezależnie od pochodzenia społecznego.	28	37	29
Wszyscy mają równe szanse, niezależnie od sytuacji materialnej.	20	26	19
Gwarantuje się wszystkim obywatelom przyzwoity poziom życia.	27	29	19

Źródło: Stosunek Polaków do nierówności społecznych, 2017, www.cbos.pl [dostęp: 14.12.2018].

a) Rozstrzygnij, czy na podstawie przedstawionych danych można wykazać zależność, zgodnie z którą im lepsza jest ocena ankietowanych dotycząca dochodów ich rodzin, tym większa jest akceptacja dla poszczególnych stwierdzeń poświęconych równości w polskim społeczeństwie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

b) Porównaj wyniki zaprezentowane na wykresie i w tabeli. Następnie oblicz, ile wynosi różnica między odsetkiem osób zdecydowanie i raczej akceptujących poszczególne stwierdzenia wśród ogółu uczestników badania a odsetkiem takich osób w poszczególnych grupach utworzonych na podstawie oceny dochodów własnej rodziny. Rozważ, o czym mogą świadczyć uzyskane wyniki.

2 Odpowiedz, czym jest współczynnik Giniego i o czym on informuje.

3 Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

[J. Słomińska]: Czy nierówności są czynnikiem stymulującym, czy hamującym [...] postęp?
[prof. J. Mucha]: Pewne napięcia, które wynikają z tego, że jedni mają mniej, a inni więcej, mogą zachęcać do rywalizacji [...]. [...] Jeśli mnie pani spyta, czy uważam, że zamiatacz ulic powinien zarabiać tyle samo co ja, to odpowiem „nie". Ale odpowiem „tak", jeśli pani spyta, czy jego dzieci powinny mieć dostęp do takich samych szkół, jak moje dzieci. [...] To stymuluje nierówności, bo moim ojcowskim zadaniem jest zapewnienie własnym dzieciom jak najlepszej przyszłości, m.in. poprzez umożliwienie im ukończenia prestiżowych uczelni. Będę na to łożył pieniądze i uważam, że nikt nie ma prawa mi tego zabronić. Ale przecież bezrobotny jest wobec mnie na pozycji przegranej. Nie ma pieniędzy na kształcenie dzieci. Jeśli zatem mówić poważnie o wyrównywaniu szans, trzeba powiedzieć o konieczności podnoszenia podatków albo o jakichś innych źródłach finansowania wyrównywania szans edukacyjnych. [...]

Źródło: *Cienka, czerwona linia. Z prof. Januszem Muchą rozmawia Janina Słomińska*, www.sprawynauki.waw.pl [dostęp: 20.01.2015].

a) Przedstaw główny argument potwierdzający konieczność wyrównywania szans, który został wskazany w tekście.

b) Wyjaśnij, dlaczego – zdaniem Janusza Muchy – wyrównywanie szans życiowych wymaga, aby państwo prowadziło odpowiednią politykę podatkową. Rozważ, czy zgadzasz się z tym poglądem. Uzasadnij swoje zdanie.

4 Podzielcie się na 4-osobowe grupy. Zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie prezentacji na temat wybranego protestu społecznego, o którym donosiły media w ostatnim miesiącu. Uwzględnijcie odpowiedzi na wymienione pytania.

Projekt edukacyjny

A Z jakim rodzajem nierówności społecznej jest związany dany protest?

B Jak doszło do wybuchu demonstracji?

C Jak zareagowali na protest krajowi i zagraniczni politycy z różnych stronnictw?

D W jaki sposób zakończył się opisany przez Was konflikt społeczny lub – jeśli protesty nadal trwają – jak może się on zakończyć?

★ **5** Zapoznaj się z tekstem i rysunkiem satyrycznym. Następnie wyjaśnij, dlaczego przedstawiona postawa nie prowadzi do zmniejszenia nierówności społecznych.

Praca z ilustracją

W czasie swojego występu kabaretowego w Sopocie w 2007 r. Cezary Pazura opowiedział następujący żart: „Idzie taka bogata [kobieta] właśnie z pieskiem przez Dworzec Centralny i biedny się napatoczył ten bezdomny, i mówi do niej: *«Przepraszam Panią, czy mogłaby Pani poratować mnie złotówką?» I ona tak zatrzymała się z tym pieskiem, otworzyła złotą torebkę, ze złotej portmonetki wyjęła jeden złoty i mówi do niego: «Oczywiście dam Panu te pieniądze pod warunkiem, że Pan ich nie przepije.» Ten biedulek wziął tak tę złotówkę, i tak ją ogląda, i mówi: «Dobrze, kupię sobie domek...».*".

4 Wykluczenie społeczne i jego wymiary

wykluczenie społeczne | polityka społeczna | bezrobocie | ubóstwo | ubezpieczenia społeczne

Istnienie nierówności społecznych jest zjawiskiem normalnym. Mogą one jednak skutkować tym, że niektórzy członkowie społeczeństwa zostają postawieni w bardzo trudnej sytuacji życiowej i bez pomocy z zewnątrz nie są w stanie poprawić swojego losu. Z jakimi problemami najczęściej borykają się osoby usytuowane na dole drabiny społecznej? Które z nich są najtrudniejsze do przezwyciężenia?

Zjawisko wykluczenia społecznego

Konstytucja RP: art. 30

Wykluczenie to sytuacja, w której dana osoba nie ma możliwości w pełni uczestniczyć w życiu społeczeństwa. Może ono przybierać wiele postaci, np. wykluczenia z rynku pracy, utraty więzi rodzinnych lub koleżeńskich, braku dostępu do instytucji społecznych (np. szkół), ograniczenia możliwości uczestnictwa w życiu politycznym lub kulturalnym (np. z powodu niewystarczających środków finansowych). Wykluczenie może mieć charakter **jednowymiarowy** – dotyczyć tylko jednej sfery życia – albo **wielowymiarowy**, a także **przejściowy** lub **trwały**.

Wykluczenie najczęściej dotyka **osoby, rodziny** lub **grupy**, które:

- funkcjonują stale w złych warunkach materialnych (np. bezdomni, ubodzy, żebracy);
- znalazły się w trudnym położeniu w wyniku różnych okoliczności, np. wskutek przekształceń w gospodarce, upadku firmy czy kryzysu gospodarczego;

Wykluczenie społeczne: przyczyny i skutki

Gdy charakteryzujemy problemy związane z wykluczeniem społecznym, powinniśmy pamiętać o tym, że to samo negatywne zjawisko – np. ubóstwo – może być zarówno przyczyną wykluczenia, jak i jego skutkiem, a niekiedy nawet i jednym, i drugim, tyle że w różnej skali.

PRZYCZYNY →

- Ubóstwo, długotrwałe bezrobocie, bezdomność – to najczęstsze przyczyny wykluczenia.
- Niepełnosprawność, długotrwałe i ciężkie choroby, zaburzenia psychiczne.
- Nałogi wpływające destrukcyjnie na osobowość, np. alkoholizm.
- Niska pozycja społeczna danej osoby i jej rodziny.
- Odrzucenie przez społeczeństwo, np. ze względu na kryminalną przeszłość lub obcą kulturę.

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE oznacza brak możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

→ **SKUTKI**

- Trudna sytuacja życiowa, np. ubóstwo, bezrobocie, bezdomność.
- Problemy natury psychicznej: depresja, załamanie nerwowe, apatia, skłonności samobójcze itp.
- Przyjmowanie postaw pełnych wrogości wobec otoczenia, agresji wobec innych, przemocy, pogłębianie się uzależnień.
- Popadanie w konflikty z prawem.
- Poczucie alienacji, odrzucenia.
- Bezradność – niezdolność do kierowania własnym życiem.

- nie posiadają umiejętności pozwalających na efektywne funkcjonowanie w społeczeństwie, np. odpowiednich kwalifikacji zawodowych (m.in. z powodu słabego wykształcenia);
- nie mają dostępu do instytucji i organizacji umożliwiających rozwój;
- doświadczyły dyskryminacji z przyczyn kulturowych lub przez stereotypy;
- borykają się z długotrwałymi chorobami, niepełnosprawnością lub uzależnieniami (od alkoholu, narkotyków, leków);
- są ofiarami przemocy lub innych negatywnych działań innych ludzi.

Walka z wykluczeniem

Pomoc osobom wykluczonym należy do najważniejszych zadań **polityki społecznej państwa**. Instytucje i organizacje społeczne oraz władze samorządowe i centralne stają bardzo często przed dylematem: czy ograniczyć się do wsparcia materialnego, czy raczej podejmować próby aktywizacji ludzi zmarginalizowanych? Współcześnie uważa się, że działania prowadzone w ramach polityki społecznej powinny zmierzać przede wszystkim do zmiany stylu życia osoby wykluczonej.

Organy państwa w Polsce wykorzystują **instrumenty aktywizujące**, które mają nie tylko służyć poprawie aktualnej sytuacji życiowej potrzebujących obywateli, lecz także ułatwiać im trwałe wyjście ze stanu wykluczenia społecznego. Nie są to łatwe zadania. Po pierwsze, ich realizacja wymaga zmiany mentalności osób, do których kierowana jest pomoc. Po drugie, instytucje działające na rzecz ludzi zmarginalizowanych muszą poradzić sobie z ograniczeniami społecznymi i utrudnieniami prawnymi, które powoduje samo wykluczenie. Przykładowo, władze samorządowe nie są często w stanie ustalić nawet miejsca pobytu bezdomnych, co może być poważną przeszkodą w finansowaniu i przekazywaniu świadczeń, które im przysługują.

Instrumenty aktywnej polityki społecznej

społeczno-zawodowe

Działania zwalczające bezrobocie i sprzyjające aktywizacji zawodowej: roboty publiczne, prace społecznie użyteczne, zatrudnienie w spółdzielniach socjalnych i organizacjach pozarządowych, szkolenia i kursy zawodowe.

edukacyjne

Działania mobilizujące do podjęcia nauki i uzupełnienia wykształcenia, m.in.: studia podyplomowe, szkolenia i kursy umożliwiające podniesienie kwalifikacji lub zmianę zawodu, finansowanie edukacji dzieci z rodzin ubogich.

zdrowotne

Działania zapewniające opiekę zdrowotną i psychologiczną: badania profilaktyczne i zawodowe, psychologiczne terapie rodzinne, programy korekcyjne realizowane w rodzinach dotkniętych problemem przemocy, terapie odwykowe.

społeczne

Organizacja czasu wolnego i przeciwdziałanie wykluczeniu kulturalnemu: prowadzenie ośrodków dziennego wsparcia, świetlic i klubów, przeprowadzanie warsztatów terapii zajęciowej, angażowanie bezrobotnych w wolontariat w instytucjach publicznych lub pozarządowych, udział w lokalnych imprezach kulturalnych, sportowych czy turystycznych.

Problem bezrobocia

Jedną z głównych przyczyn wykluczenia społecznego jest **bezrobocie**. Nazywamy tak sytuację, w której osoba w wieku produkcyjnym gotowa do podjęcia pracy pozostaje bezczynna zawodowo i – mimo chęci i starań – nie może znaleźć zatrudnienia. Jeżeli w danym społeczeństwie odsetek osób bezrobotnych – czyli tzw. **stopa bezrobocia** – waha się w granicach 3–5%, można mówić o równowadze na rynku pracy. Bezrobocie na takim niskim poziomie – zwanym naturalną stopą bezrobocia – wynika bowiem m.in. z tego, że pewne firmy zwalniają pracowników lub bankrutują, a znalezienie nowego zatrudnienia zwykle zajmuje pewien czas. Jeśli jednak wskaźnik ten jest wyższy, mamy już do czynienia z poważnym problemem.

Po upadku komunizmu i wprowadzeniu gospodarki rynkowej zjawisko braku pracy dość szybko osiągnęło w Polsce skalę kilkukrotnie przekraczającą naturalną stopę bezrobocia (zob. wykres poniżej). Walka z tym problemem stała się priorytetem dla kolejnych rządów.

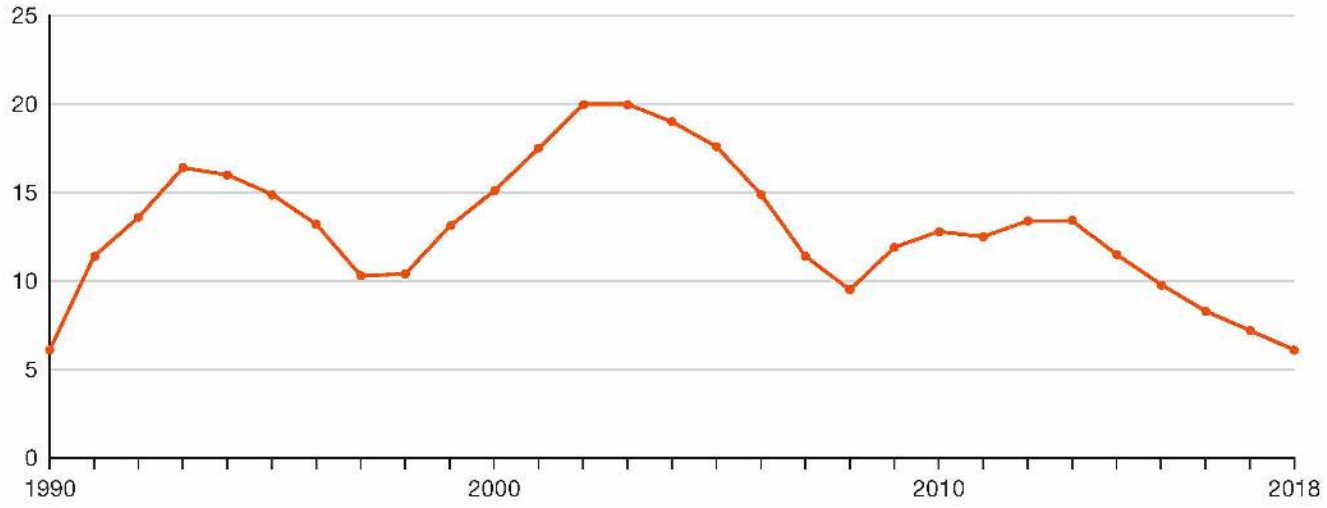
Przyczyny i skutki bezrobocia

Do najczęstszych powodów występowania bezrobocia należą:

- ograniczanie produkcji spowodowane spadkiem popytu na towary, np. w czasach kryzysu gospodarczego, gdy konsumenci zwykle zmniejszają swoje wydatki;
- posiadanie wykształcenia i umiejętności nieodpowiadających aktualnym potrzebom rynku pracy, m.in. brak kwalifikacji niezbędnych do podjęcia pracy w gałęziach gospodarki, które rozwijają się najszybciej;
- bankructwo, likwidacja bądź przeniesienie zakładu pracy, który dawał zatrudnienie wielu ludziom;
- skomplikowane procedury urzędowe i zbyt wysokie podatki – nadmiernie obciążeni pracodawcy redukują zatrudnienie w poszukiwaniu oszczędności;
- wprowadzanie nowych technologii do procesu produkcyjnego – nowoczesne urządzenia realizują zadania, które dotąd wykonywali ludzie, co skutkuje ograniczeniem zatrudnienia.

Bezrobocie negatywnie wpływa przede wszystkim na osobę niemogącą znaleźć pracy: utrzymuje ją w stałym napięciu psychicznym i drastycznie obniża poziom życia jej rodziny. Szczególnie szkodliwe jest **bezrobocie długotrwałe** (powyżej 1 roku) – im dłużej trwa okres bez zatrudnienia, tym mniejsza staje się szansa na znalezienie stałej pracy. Przeciągająca się bezczynność zawodowa uniemożliwia osobie bezrobotnej podnoszenie kwalifikacji i doskonalenie umiejętności – nie ma wszak środków na dalszą edukację – a także powoduje obniżenie nastroju i rosnącą niechęć do kontynuowania poszukiwań pracy.

Bezrobocie w Polsce w latach 1990–2018

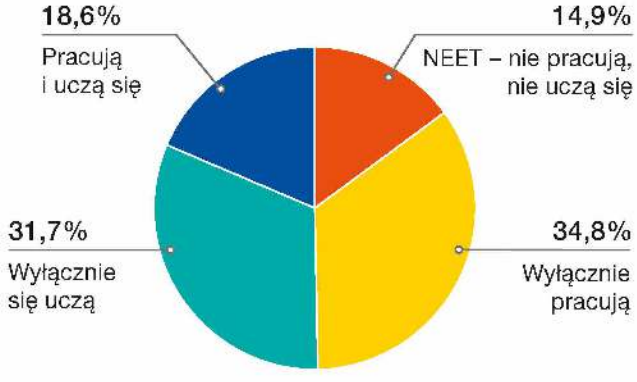
Źródło: *Stopa bezrobocia rejestrowanego*, stat.gov.pl [dostęp: 30.01.2019].

Bezrobocie wśród osób młodych

Stopa bezrobocia wśród dwudziestolatków jest zazwyczaj wyższa niż wśród osób w wieku 30–40 lat. Wynika to przede wszystkim z faktu, że część pracodawców mniej chętnie zatrudnia osoby bez doświadczenia zawodowego, w związku z czym poszukiwanie pracy przez absolwenta szkoły średniej lub uczelni może trwać dość długo. Skłonność do zatrudniania młodych ludzi maleje zwłaszcza w czasach, w których bezrobocie utrzymuje się na wysokim poziomie – wówczas pracodawcy mogą wybierać spośród wielu kandydatów i najczęściej wolą zatrudniać osoby z doświadczeniem. Niejednokrotnie okazuje się także, że wiedza i umiejętności zdobyte podczas studiów nie pokrywają się z wymaganiami współczesnego rynku pracy. Należy przy tym pamiętać, że wyższa stopa bezrobocia wśród młodych bywa spowodowana również tym, że niektórzy z nich nie mają wystarczającej motywacji do poszukiwania pracy – jeśli nadal mogą liczyć na pomoc rodziny – lub zgłaszają zbyt wygórowane oczekiwania finansowe.

Osoby młode, które cechują się biernością oraz brakiem ambicji edukacyjnych i zawodowych, często określa się skrótem NEET. Pochodzi on od angielskiego wyrażenia *Not in employment, education or training*, oznaczającego człowieka „bez zatrudnienia, nieuczącego się i nieszkolącego".

Aktywność osób w wieku 20–24 lat w Europie (2018 r.)

Źródło: ec.europa.eu/eurostat [dostęp: 06.05.2019].

Zwalczanie bezrobocia

Konstytucja RP: art. 65

Walka z bezrobociem wymaga działań podejmowanych przez państwo, gdyż ani poszukujący pracy, ani pracodawcy nie są w stanie rozwiązać tego problemu samodzielnie. Sytuacja ekonomiczna w państwie zmienia się nieustannie, dlatego niezbędne jest kontrolowanie poziomu bezrobocia i przeciwdziałanie pojawiającym się kryzysom. Wymaga to sprawnej współpracy instytucji rządowych z wieloma innymi podmiotami, przede wszystkim z samorządami (zob. przykład) i instytucjami społecznymi (szkołami, uczelniami). Organy władzy starają się również ograniczać niebezpieczeństwo pojawienia się masowego bezrobocia w przyszłości, np. przez wspieranie wzrostu gospodarczego i rozwoju wybranych branż lub szkolnictwa o określonym profilu.

Wśród sposobów walki z bezrobociem można wyróżnić metody:

- **aktywne** – działania mające na celu utrzymanie miejsc pracy i wzrost zatrudnienia (np. ulgi podatkowe dla pracodawców, prowadzenie szkoleń, wspieranie małej przedsiębiorczości, organizowanie staży dla absolwentów i prac interwencyjnych),
- **pasywne** – działania wspierające bezrobotnych, które mają im zapewnić środki do życia (np. udzielanie zasiłków i świadczeń socjalnych).

Przykład

Urzędy pracy

To samorządowe instytucje, które realizują politykę państwa w zakresie walki z bezrobociem. Funkcjonują na szczeblu powiatu i województwa, a ich działalność koordynuje minister odpowiadający za sprawy zatrudnienia.
Do głównych zadań urzędów pracy należy:

- prowadzenie rejestru bezrobotnych,
- wypłacanie zasiłków,
- pośrednictwo pracy i poradnictwo zawodowe,
- organizowanie szkoleń, robót publicznych i staży.

Zjawisko ubóstwa

Ubóstwo zazwyczaj jest rozumiane jako zjawisko polegające na tym, że pewnym osobom brakuje środków materialnych koniecznych do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (np. wyżywienia, mieszkania, ubrania, ochrony zdrowia, edukacji). Można je jednak postrzegać również jako formę nierówności społecznej – w takim znaczeniu ubodzy są ci ludzie, których poziom życia jest znacznie niższy niż w przypadku większości społeczeństwa.

Obydwa sposoby rozumienia ubóstwa są brane pod uwagę przy określaniu jego skali w kraju. W tym celu instytucje państwowe wyznaczają pewne progi dochodowe – osoby i rodziny, które mają dochody niższe niż ustalona kwota, są w statystykach traktowane jako ubogie. W Polsce wyznaczono trzy takie progi:

- **granicę ubóstwa skrajnego** (minimum egzystencji) – przyjmuje się, dochody poniżej tego poziomu nie pozwalają na zaspokojenie najbardziej podstawowych potrzeb, dotyczących m.in. wyżywienia i mieszkania, co stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia;
- **granicę ubóstwa relatywnego** – to kwota wynosząca najczęściej 50% średnich wydatków gospodarstw domowych w kraju;
- **granica ubóstwa ustawowego** – określa wysokość dochodu, który uprawnia do otrzymywania świadczeń pieniężnych ze środków instytucji pomocy społecznej.

Przykład

Ubóstwo w Polsce w 2017 r.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2017 r. poniżej granicy ubóstwa relatywnego żyło 13,4% ludności, progu ubóstwa ustawowego nie przekraczało 10,7% obywateli, natomiast poniżej granicy ubóstwa skrajnego żyło 4,3% osób. Najwyższy odsetek żyjących poniżej minimum egzystencji odnotowano w grupie osób utrzymujących się z pomocy społecznej (ok. 10%) oraz wśród rolników (ok. 10%) i rencistów (ok. 7%), natomiast najniższy był on wśród osób pracujących na własny rachunek (2,6%) i pracowników (3,3%).

System ubezpieczeń społecznych

Konstytucja RP: art. 67

Społeczeństwa w ciągu wieków stawały przed trudnym zadaniem opieki nad tymi, którzy nie są w stanie samodzielnie funkcjonować i zdobywać środków do życia. We współczesnych państwach funkcję tę realizuje **system ubezpieczeń społecznych**, obejmujący instytucje mające obowiązek finansowego wspierania obywateli, którzy z różnych powodów utracili zdolność do zarobkowania. W Polsce są nimi:

- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (**KRUS**) – obsługuje ubezpieczenia, którymi objęci są rolnicy i ich rodziny;
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych (**ZUS**) – jego działalność dotyczy ubezpieczeń, które przysługują wszystkim obywatelom niepracującym w rolnictwie.

Obywatel polski może zostać objęty czterema podstawowymi rodzajami ubezpieczeń: **emerytalnym, rentowym, chorobowym i od nieszczęśliwych wypadków** (zob. zestawienie na następnej stronie).

Czym zajmuje się ZUS?

Do głównych zadań Zakładu Ubezpieczeń Społecznych należy:

- pobieranie od obywateli składek na ubezpieczenia społeczne,
- wypłacanie świadczeń i ustalanie, komu przysługuje do nich prawo wynikające z faktu ubezpieczenia,
- kontrola osób korzystających ze świadczeń, np. sprawdzanie, czy dany ubezpieczony nie pobiera środków pieniężnych bezprawnie,
- prowadzenie indywidualnych kont, na których są gromadzone składki,
- opiniowanie projektów aktów prawnych dotyczących ubezpieczeń społecznych,
- opracowywanie prognoz dotyczących przyszłości systemu ubezpieczeń społecznych.

Funkcjonowanie ZUS opiera się na zasadzie **solidarności pokoleń**, co oznacza, że świadczenia, które otrzymują emeryci i renciści, są wypłacane z bieżących składek osób czynnych zawodowo. Równowaga w takim systemie

utrzymuje się pod warunkiem, że wpływy ze składek pokrywają wydatki. Jednak w większości państw rozwiniętych, w których funkcjonują systemy ubezpieczeń społecznych, w tym także w Polsce, równowaga między składkami a wydatkami od dłuższego czasu jest zachwiana. Wynika to przede wszystkim ze zjawiska starzenia się społeczeństwa: zwiększa się grupa osób starszych pobierających świadczenia emerytalne. Zachodzi obawa, że przyszłe pokolenia nie będą w stanie utrzymać powiększającej się rzeszy emerytów. Dlatego są wprowadzane różne rozwiązania (np. ulgi podatkowe, dopłaty do kont oszczędnościowych), które mają zachęcić osoby pracujące do samodzielnego odkładania pieniędzy przeznaczonych na własną emeryturę w ramach prywatnych funduszy emerytalnych.

Rodzaje ubezpieczeń społecznych w Polsce

Ubezpieczenia emerytalne

I filar

- Składka na I filar jest obowiązkowa i płacona co miesiąc. W imieniu osób zatrudnionych składki wpłaca pracodawca. Natomiast osoby prowadzące działalność gospodarczą opłacają je samodzielnie.
- Po osiągnięciu wieku emerytalnego – czyli 60 roku życia w przypadku kobiet i 65 w wypadku mężczyzn – ubezpieczonej osobie przysługuje comiesięczna wypłata aż do jej śmierci.

II i III filar

- Ubezpieczenie jest dobrowolne – obejmuje tylko tych zatrudnionych obywateli, którzy przystąpili do prywatnych funduszy emerytalnych.

Ubezpieczenie rentowe

- Comiesięczna składka rentowa jest wpłacana obowiązkowo do kasy ZUS – razem ze składką emerytalną i na tych samych zasadach (przez pracodawcę z pensji pracownika lub z dochodów osoby prowadzącej samodzielną działalność gospodarczą).
- Ubezpieczonemu, który znalazł się w trudnej sytuacji życiowej i który jest trwale niezdolny do pracy, przysługuje comiesięczna wypłata.

Ubezpieczenie chorobowe

- Składka jest opłacana co miesiąc razem ze składką emerytalną.
- W trakcie dłuższej nieobecności w pracy – spowodowanej np. chorobą, ciążą, urlopem rodzicielskim – ZUS wypłaca ubezpieczonemu świadczenie w wysokości równej 80% wynagrodzenia.

Ubezpieczenie wypadkowe

- Składkę obowiązkowo płaci pracodawca.
- Pracownik jest ubezpieczony od nieszczęśliwych wypadków przy pracy i w drodze do pracy oraz od następstw chorób zawodowych.
- Świadczenie jest wypłacane w wysokości ustalanej z uwzględnieniem stopnia uszczerbku na zdrowiu stwierdzonego u osoby ubezpieczonej.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z rysunkiem satyrycznym i wykonaj polecenia.

Praca z ilustracją

a) Określ, do jakiego problemu społecznego odnosi się zaprezentowany rysunek.

b) Opowiedz, jak rozumiesz – w kontekście ukazanego problemu – wyrażenie „młodzieńcze ideały".

c) Wyjaśnij, jakie jest – Twoim zdaniem – przesłanie ilustracji. Czy można z niego wyciągnąć jakieś wnioski ważne dla osób w Twoim wieku?

2 Wyjaśnij, jaką rolę we współczesnej Polsce odgrywa system ubezpieczeń społecznych. Wskaż konkretne sytuacje, w których członkowie Twojej rodziny skorzystali ze świadczeń wypłacanych przez ZUS albo KRUS.

3 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W społeczeństwie, w którym dużą wagę przywiązuje się do młodości, witalności i atrakcyjności fizycznej, starsi ludzie są niedostrzegani. Jednakże w ostatnich latach postawy wobec starości w pewnym stopniu zmieniły się. Nie zanosi się wprawdzie na to, żeby starsi ludzie odzyskali swój dawny autorytet i poważanie, jakim darzono starszyznę we wcześniejszych [...] [epokach], ale ponieważ stanowią oni znaczniejszą niż dawniej część społeczeństwa, wzrosła ich siła polityczna. Już dziś stanowią silne lobby [czyt.: lobbi] polityczne [tzn. wpływowe środowisko].

Źródło: A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 188.

a) Przedstaw przyczyny procesu, który został opisany w tekście.

b) Rozważ, czy obecnie w polskim społeczeństwie można zaobserwować przedstawiony w tekście proces. Zastanów się, czy w przyszłości walka z wykluczeniem osób starszych zostanie zakończona. Uzasadnij swoją opinię.

4 Podzielcie się na grupy. Zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie propozycji rozwiązań, które mogłyby przyczynić się do ograniczenia zjawiska wykluczenia społecznego w Waszej szkole. Uwzględnijcie odpowiedzi na podane pytania.

Projekt edukacyjny

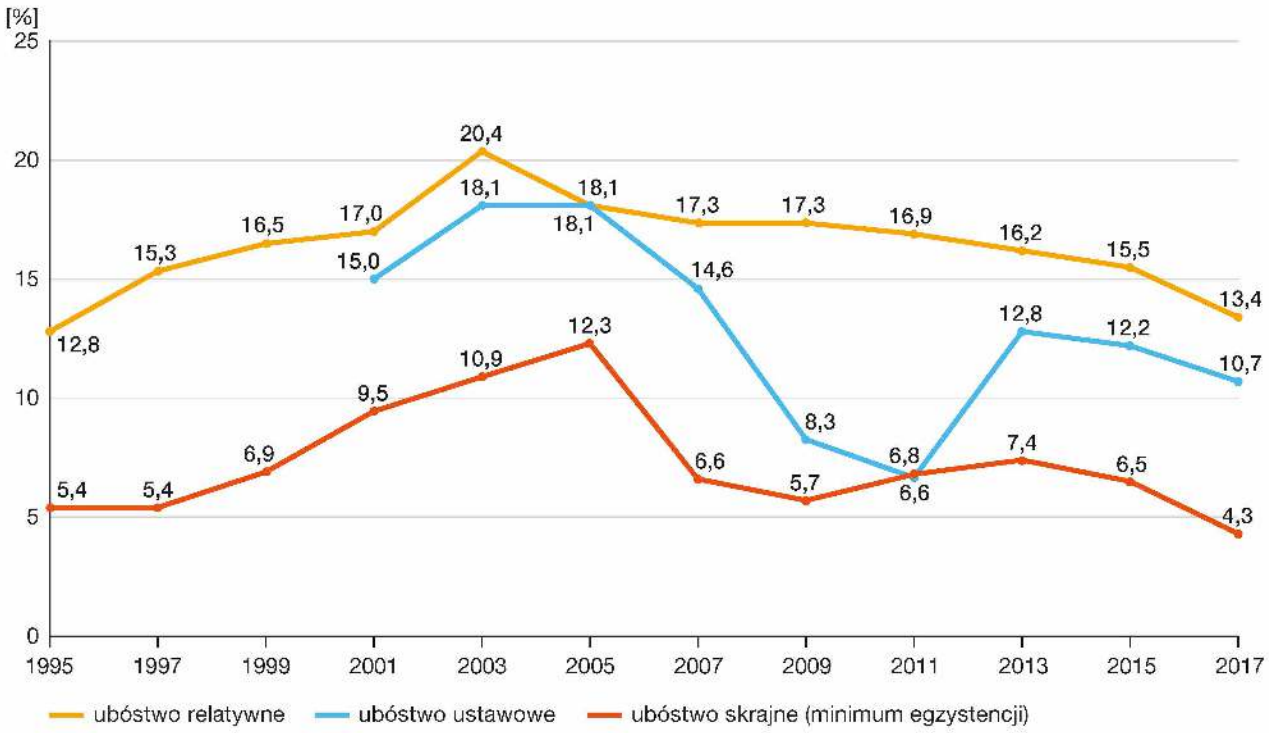
A Jacy uczniowie są najbardziej zagrożeni wykluczeniem społecznym?

B Jakiej formy pomocy potrzebują – Waszym zdaniem – osoby wykluczone?

C Jak uczniowie doświadczający problemu wykluczenia mogą zareagować na Wasze propozycje?

5 Zapoznaj się z wykresem, a następnie wykonaj polecenia. **Praca z wykresem**

Ubóstwo w Polsce w latach 1995–2017

Źródło: stat.gov.pl [dostęp: 15.12.2018].

a) Wskaż zdanie prawdziwe.

A W latach 2001–2017 wartość wskaźnika ubóstwa ustawowego była mniejsza niż wartość wskaźnika ubóstwa skrajnego.

B Wskaźniki ubóstwa skrajnego i ubóstwa ustawowego osiągnęły najwyższy poziom w tym samym roku.

C W badanym okresie poziom ubóstwa relatywnego utrzymywał się powyżej 10%.

b) Podaj czynniki, które w przedstawionym okresie wywarły – Twoim zdaniem – najistotniejszy wpływ na zmiany wartości wskaźników ubóstwa relatywnego i skrajnego ubóstwa. Uzasadnij swoją odpowiedź.

6 Przeczytajcie tekst i wykonajcie polecenia. **Na forum klasy**

Przeciwnicy wspierania materialnego osób znajdujących się w trudnej sytuacji wskazują, że prowadzi ono do wyuczonej bezradności. Polega ona na tym, że odbiorcy pomocy przyzwyczajają się do tego, że państwo zapewnia im środki do życia – utwierdzają się w przekonaniu, że nie są w stanie zdobywać pieniędzy samodzielnie i w związku z tym rezygnują z poszukiwania pracy. Zdaniem krytyków potrzebującym należy dawać wędkę, a nie rybę. Ludzie niezgadzający się z takim podejściem przekonują natomiast, że zjawisko wyuczonej bezradności ma charakter marginalny, a większość osób korzystających z opieki społecznej chętnie podjęłaby pracę, gdyby tylko miała taką możliwość.

a) Wyjaśnijcie, co oznacza stwierdzenie, że „potrzebującym należy dawać wędkę, a nie rybę".

b) Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat problemu, który został poruszony w tekście. Zapiszcie na tablicy Wasze najważniejsze wnioski.

5 Imigranci w Europie

migracje | imigracja | emigracja | uchodźcy | deportacja | kryzys migracyjny

Znaczną grupę mieszkańców wielu państw europejskich tworzą imigranci. Przykładowo, w Niemczech stanowią oni około 15% ludności, w Wielkiej Brytanii – 14%, we Francji – 12%, a w Szwajcarii – blisko 30%. Dlaczego ludzie ci zdecydowali się opuścić ojczyznę i zamieszkać w innym kraju? Skąd przybyli? Jakie zajmują miejsce w strukturze społeczeństw europejskich?

Kim są imigranci?

To ludzie, którzy zdecydowali się – dobrowolnie lub z konieczności – na przyjazd do obcego kraju w celu osiedlenia się lub długotrwałego pobytu. **Imigracja** jest przeciwieństwem **emigracji**, czyli wyjazdu ludności z danego państwa. Te dwa zjawiska są ze sobą powiązane – wszak osoby emigrujące stają się imigrantami w państwie docelowym – i składają się na proces **migracji**.

Przyczyny migracji są złożone. Zazwyczaj ludzie zmieniają miejsce zamieszkania z powodów ekonomicznych: w poszukiwaniu pracy lub lepszych warunków do życia. Drugą ważną pobudką jest brak poczucia bezpieczeństwa we własnym kraju. Osoby, które musiały opuścić swój dom ze względu na prześladowania, np. na tle politycznym, religijnym, to **uchodźcy**.

Głównym celem wędrówek migrantów są w dzisiejszych czasach państwa wysokorozwinięte, przede wszystkim:

- USA – migrują tam zwłaszcza osoby z krajów Ameryki Łacińskiej, Azji i Europy,
- Australia i Nowa Zelandia, które są celem dla mieszkańców Azji Południowej,
- kraje Europy Zachodniej, do której przybywają migranci z Bliskiego Wschodu i Afryki, a także z Europy Środkowo-Wschodniej.

Fale migracji

Po II wojnie światowej nastąpiły migracje na dużą skalę. W krajach z północnej i zachodniej części Europy wystąpił wówczas duży niedobór siły roboczej. W związku z tym rządy takich państw, jak Niemcy Zachodnie, Francja czy Wielka Brytania, zachęcały do przyjazdu mieszkańców Europy Południowej: Hiszpanii, Włoch, Grecji, a także byłych kolonii w Afryce i Azji.

Przyczyny migracji

Główne motywy migracji	Czynniki „wypychające" z ojczyzny	Czynniki „przyciągające" do obcego kraju
ekonomiczne i demograficzne	ubóstwo, bezrobocie, niskie płace, wysoki przyrost naturalny, brak podstawowej opieki medycznej, trudności w dostępie do edukacji	możliwość pracy za wyższe zarobki, szansa na poprawę poziomu życia albo rozwój osobisty i zawodowy, zachęty do osiedlenia się
polityczne	konflikty i wojny, zagrożenia dla bezpieczeństwa w kraju, w tym prześladowania i przemoc ze strony władz	wolność polityczna, brak dyskryminacji ze względu na rasę, poglądy polityczne itp.
społeczne i kulturowe	dyskryminacja, np. na tle etnicznym lub religijnym, poczucie wyalienowania dotykające przedstawicieli mniejszości	możliwość połączenia rodzin, migracja do kraju przodków, tolerancyjne społeczeństwo wolne od dyskryminacji

Nasilenie migracji ze wschodniej części kontynentu nastąpiło na początku lat 90. XX w. po upadku komunizmu. Mieszkańcy państw postkomunistycznych zaczęli wtedy masowo wyjeżdżać na Zachód z przyczyn ekonomicznych. Pojawiła się także kilkumilionowa fala uchodźców z ogarniętych wojną terenów byłej Jugosławii.

Następna duża fala migracji w kierunku zachodnim nastąpiła w związku z rozszerzeniem Unii Europejskiej o kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Mieszkańcy nowo przyjętych państw, m.in. Polski, stopniowo uzyskiwali swobodny dostęp do rynków pracy w krajach starej Unii – z możliwości emigracji zarobkowej skorzystało wówczas ok. 7 milionów ludzi.

Równocześnie trwał napływ imigrantów z Afryki i Azji. Szczególne nasilenie migracji przypadło na 2015 r., gdy do Europy – przede wszystkim na terytorium Grecji i Włoch – przedostało się drogą morską ok. miliona imigrantów, głównie z Syrii, Iraku i Afganistanu. Próbowali oni dotrzeć do najbardziej zamożnych państw kontynentu, głównie do Niemiec – wydarzenia te nazwano **kryzysem migracyjnym**.

Sytuacja imigrantów

Jest zależna od ich statusu prawnego. Jeśli przebywają na terenie danego państwa **legalnie** – uzyskali pozwolenie na pobyt i podjęcie pracy – przysługują im określone prawa socjalne, np. do korzystania z ubezpieczeń społecznych i publicznej służby zdrowia. Po pewnym czasie otrzymują także możliwość sprowadzenia rodziny (łączenie rodzin) i prawo do ubiegania się o obywatelstwo. W szczególnej sytuacji znajdują się uchodźcy. Osobom, które uzyskały taki status, przysługują przywileje wynikające z prawa międzynarodowego, m.in. mają dostęp do opieki społecznej i zdrowotnej oraz możliwość podjęcia legalnej pracy. W znacznie gorszym położeniu znajdują się **imigranci nielegalni**. Ze względu na brak pozwolenia na pobyt mogą zostać **deportowani**, czyli wydaleni z kraju, w którym przebywają.

Większość państw europejskich podejmuje działania mające na celu pomoc przebywającym na ich terytorium imigrantom w dostosowaniu się do życia w nowych warunkach, czyli w **integracji** ze społeczeństwem przyjmującym. Wysiłki te spotykają się jednak z wieloma trudnościami. Różnice językowe i kulturowe powodują, że przybysze z reguły zajmują początkowo niższe pozycje w strukturze społecznej. Najczęściej wykonują prace poniżej swoich kwalifikacji. Wielu z nich ma problemy ze znalezieniem jakiegokolwiek zatrudnienia, np. z powodu uprzedzeń i stereotypów panujących w społeczeństwie.

Imigranci w Polsce

Konstytucja RP: art. 56

Polska należy do grupy państw z najniższym odsetkiem imigrantów w Europie (stanowią oni ok. 2% mieszkańców). Wśród cudzoziemców przebywających w naszym kraju można wyróżnić kilka wyraźnych grup.

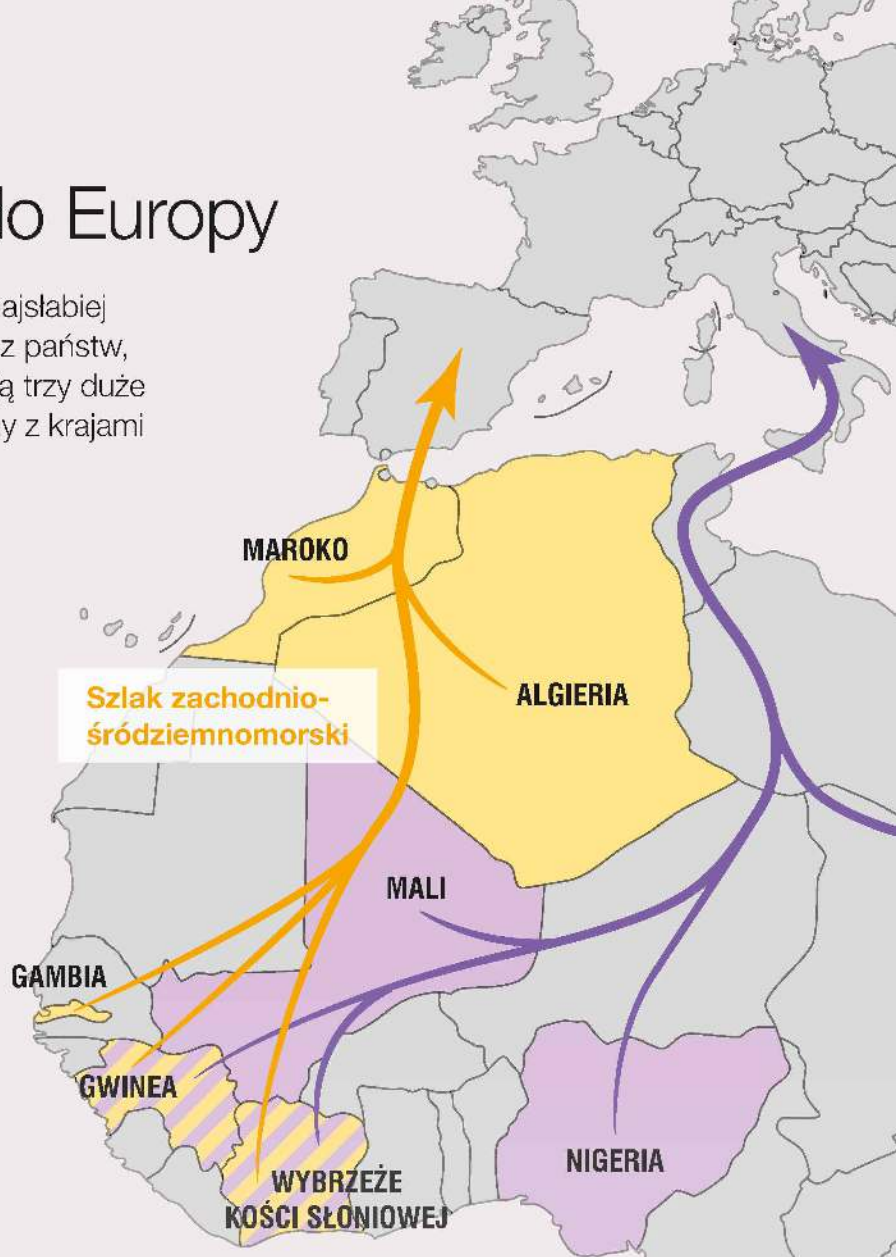
- Najliczniejsza jest zbiorowość osób z **krajów byłego ZSRR**. Wśród nich zdecydowanie dominują Ukraińcy. Najczęściej znajdują zatrudnienie jako pracownicy najemni w rolnictwie, budownictwie czy przemyśle. Część z nich jest nastawiona na krótki pobyt w Polsce.
- Drugą co do wielkości grupę tworzą imigranci z **Azji**, zwłaszcza Chińczycy i Wietnamczycy, trudniący się najczęściej handlem i gastronomią. Zwykle są zainteresowani dłuższym pobytem. Żyją w dobrze zorganizowanych i zachowujących odrębność społecznościach.
- Od pewnego czasu trwa napływ obywateli państw wysokorozwiniętych, głównie z **USA** i z **Europy Zachodniej**. Większość z nich to wysoko wykwalifikowani specjaliści.
- Coraz więcej osób przybywa z **Afryki**. Do tej grupy należą przede wszystkim studenci, którzy po ukończeniu nauki decydują się na pozostanie w naszym kraju ze względów osobistych (zawarcie małżeństwa z Polką lub Polakiem albo podjęcie pracy zarobkowej).

Szlaki migracyjne do Europy

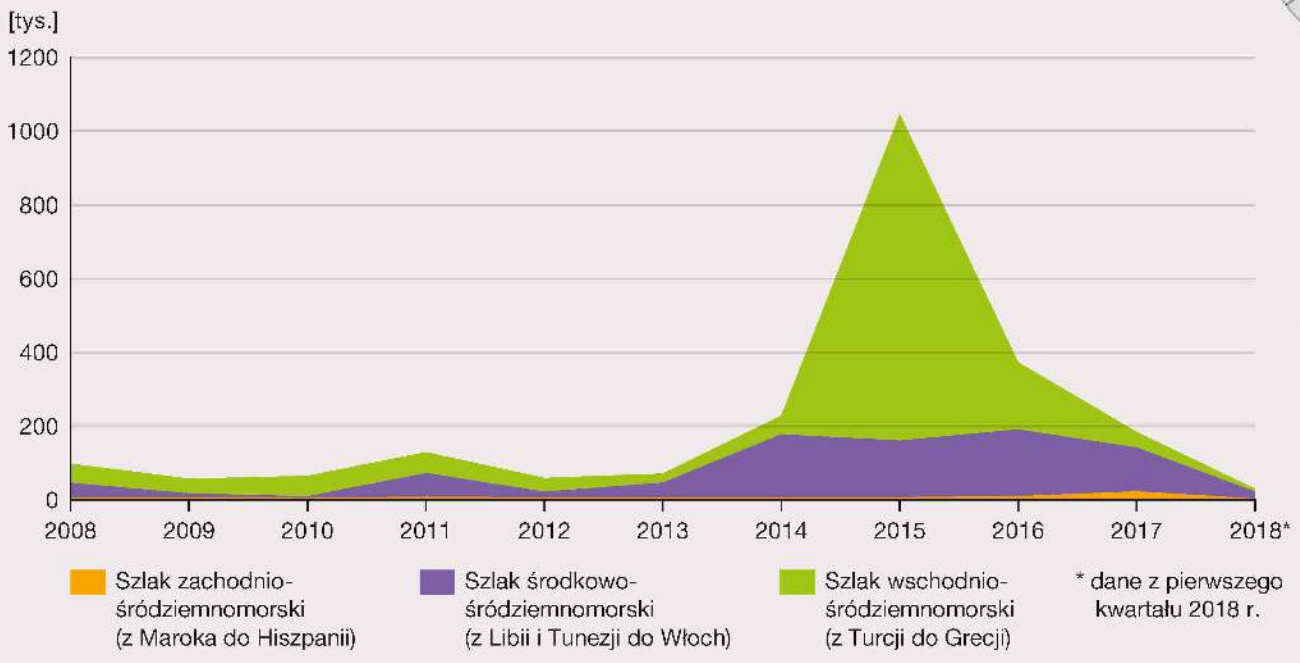
Migranci przybywają do Europy głównie z najsłabiej rozwiniętych obszarów Afryki i Azji, a także z państw, w których toczą się konflikty zbrojne. Istnieją trzy duże szlaki migracyjne łączące wymienione tereny z krajami europejskimi.

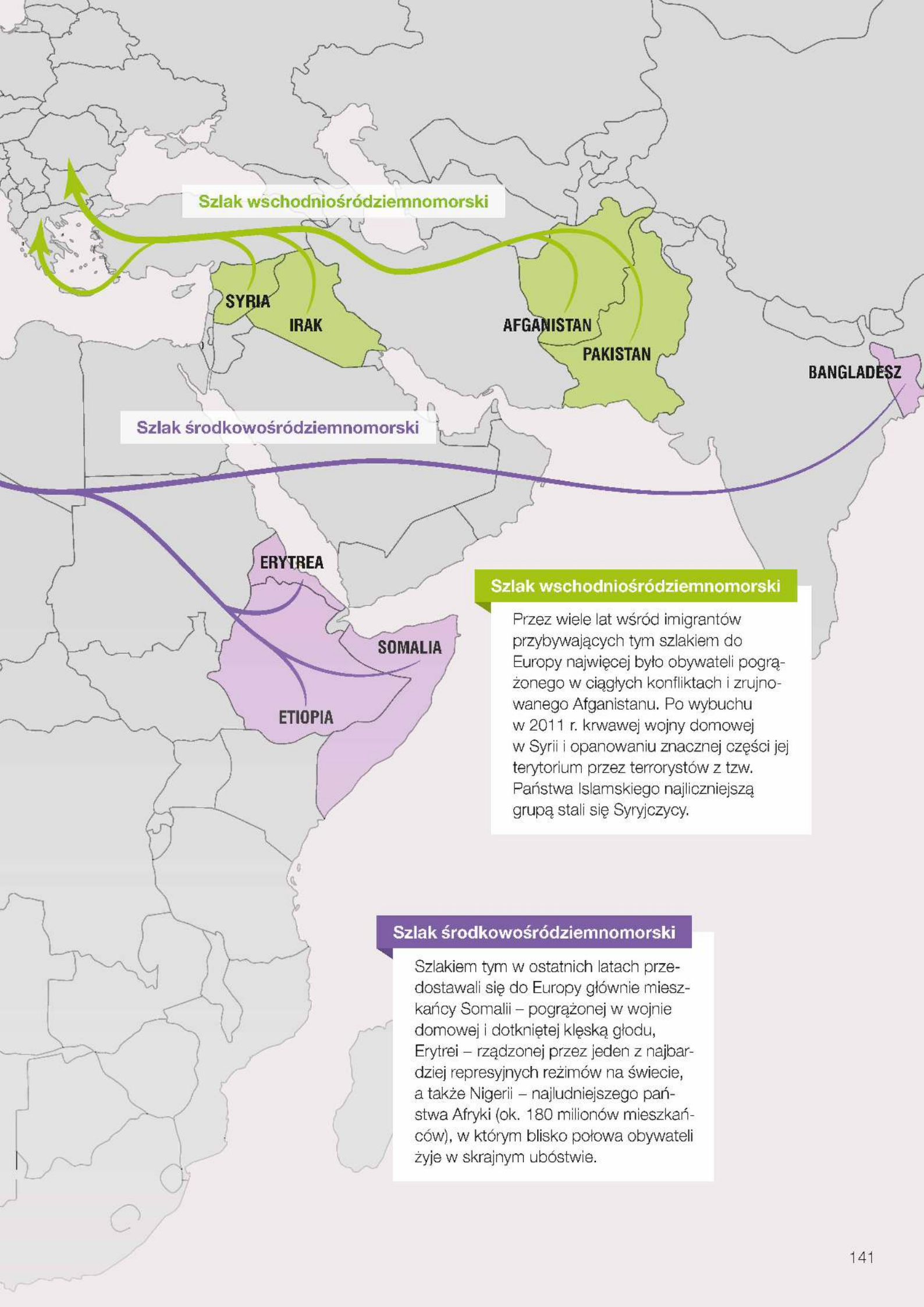
Szlak zachodniośródziemnomorski

Ze szlaku tego korzystają najczęściej Marokańczycy i Algierczycy, a także obywatele państw Afryki Zachodniej – m.in. Gambii i Gwinei – które należą do najbiedniejszych na świecie. Większość z tych imigrantów przedostaje się do Europy przez hiszpańskie enklawy położone na terytorium Maroka: Ceutę i Melillę. Z obszarów tych można już swobodnie dotrzeć w głąb Starego Kontynentu.

Liczba nielegalnych przekroczeń granicy wzdłuż najważniejszych szlaków migracyjnych*

Szlak wschodniośródziemnomorski

Przez wiele lat wśród imigrantów przybywających tym szlakiem do Europy najwięcej było obywateli pogrążonego w ciągłych konfliktach i zrujnowanego Afganistanu. Po wybuchu w 2011 r. krwawej wojny domowej w Syrii i opanowaniu znacznej części jej terytorium przez terrorystów z tzw. Państwa Islamskiego najliczniejszą grupą stali się Syryjczycy.

Szlak środkowośródziemnomorski

Szlakiem tym w ostatnich latach przedostawali się do Europy głównie mieszkańcy Somalii – pogrążonej w wojnie domowej i dotkniętej klęską głodu, Erytrei – rządzonej przez jeden z najbardziej represyjnych reżimów na świecie, a także Nigerii – najludniejszego państwa Afryki (ok. 180 milionów mieszkańców), w którym blisko połowa obywateli żyje w skrajnym ubóstwie.

Kryzys migracyjny – i co dalej?

Od kilku lat można zaobserwować nasilenie procesów migracyjnych. Duża skala tego zjawiska spowodowała, że stało się ono przedmiotem debaty publicznej na całym świecie.

O tym się mówi!

1 **Ludność wielu afrykańskich krajów podwoi się w ciągu najbliższych 30 lat. Już teraz nawet 80 proc. młodych ludzi na tym kontynencie nie ma pracy ani szans na „normalne" życie. Brak perspektyw i fatalne warunki to powody, dla których szukają szczęścia w Europie.**

[...] Według szacunków ONZ do roku 2050 ludność większości krajów Afryki wzrośnie nawet dwukrotnie. Nigeria będzie miała 278 mln obywateli, Etiopia – 189 mln, Kongo – blisko 200 mln. Gospodarki tych i innych krajów Afryki nie są w stanie wytworzyć miejsc pracy dla milionów młodych ludzi. W Kenii, która teraz liczy 49 milionów mieszkańców, co roku na rynek pracy wchodzi 1 mln młodych ludzi. Jak podaje ONZ, gospodarka tego kraju tworzy tylko 200 tys. nowych miejsc pracy. To oznacza, że 4/5 młodych ludzi jest bezrobotnych albo pracuje za głodowe stawki. Taka sytuacja musi napędzać migrację.

[...] Nielegalną imigrację napędzają specjalizujące się w przemycie ludzi mafie z Nigerii i Włoch. Przerzut migrantów jest jednym z głównych źródeł dochodu dżihadystów i innych grup zbrojnych w Libii. [...]

Źródło: W. Wilk, *Kryzys migracyjny z Afryki dopiero się rozpoczyna*, 2015, pcpm.org.pl [dostęp: 17.12.2018].

2 **Pieniądze na bilet, kieszonkowe, a nawet na rozwinięcie działalności gospodarczej w kraju pochodzenia. To pomoc [...] [dla osób ubiegających się] o azyl w Niemczech, jeśli zgodzą się na dobrowolny powrót do ojczyzny.**

[...] Pieniądze dla cudzoziemców pochodzą z nowego programu [...], na który rząd przeznaczył ok. 40 mln euro. [...] Jeśli cudzoziemiec zgłosi chęć wyjazdu przed zakończeniem procedury azylowej, dostanie pomoc w wysokości 1200 euro, a po otrzymaniu odmowy – 800 euro. [...] Rząd pracuje też nad programem [...] – przewiduje się ok. 150 mln euro – [...] [który ma] służyć zakładaniu i rozbudowie [...] firm w państwach, do których powrócili migranci [...].

[...] Dobrowolny powrót cudzoziemca jest [...] korzystniejszym rozwiązaniem niż deportacja [...]. [...] Przykładem [...] jest sprawa Tunezyjczyka Anisa Amriego, zamachowca z Berlina, który [...] zabił 12 osób w grudniu 2016 r. Nie dostał azylu w Niemczech, ale nie można go było deportować z powodu braku dokumentów [tożsamości] [...]. Wciąż pozostawał on więc w kraju i swobodnie przemieszczał się po Europie. Choć był obserwowany przez niemieckie służby, udało mu się dokonać zamachu.

Źródło: EC, *Marchewka zamiast kija?*, „Biuletyn Migracyjny" 2017, nr 56, biuletynmigracyjny.uw.edu.pl [dostęp: 14.12.2018].

3 **Od [...] 2015 r., w związku z tzw. kryzysem uchodźczym, media oraz politycy [...] biją na alarm. Mówi się o inwazji muzułmanów na Europę na niespotykaną dotąd skalę [...].**

[...] Każdy kraj ma swoją historię migracyjną. Przykłady Wielkiej Brytanii czy Niemiec pokazują, że jest to często historia, którą zdajemy się zapominać albo ignorować. Wybiórczo podnosimy te argumenty, które w danym momencie są wygodne – dotyczące zagrożeń na rynku pracy bądź zagrożeń dla bezpieczeństwa i „islamizacji". [...]

„Granie" strachem [...] na temat imigracji czy integracji imigrantów nie jest dobrym startem do dyskusji [...]. Jednak w kontekście [...] wyjątkowego kryzysu decyzyjnego instytucji [...] warto jeszcze raz podkreślić, że masowe migracje, kryzysy uchodźcze na terytorium Europy nie pojawiły się wczoraj. [...] Argument o tym, jakoby migranci się nie integrowali z przyczyn religijnych, nie uwzględnia [...] mechanizmów marginalizacji [...] na rynku pracy i w edukacji, których źródła tkwią nie w wyznaniu imigrantów, lecz w kontekście kulturowym oraz ekonomicznym i społeczno-politycznym.

Źródło: K. Fiałkowska, *Historia nas uczy, że niczego nas nie uczy*, „Biuletyn Migracyjny" 2016, nr 54, biuletynmigracyjny.uw.edu.pl [dostęp: 14.12.2018].

? Rozważ, czy – według Ciebie – w przyszłości problemy migracyjne będą nadal skupiały dużą uwagę polityków, mediów i opinii publicznej. Uzasadnij swoje zdanie.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Wyjaśnij, czym charakteryzują się migracje, do których dochodzi w XXI w. Przywołaj znane Ci przykłady ze współczesnego życia społecznego i politycznego.

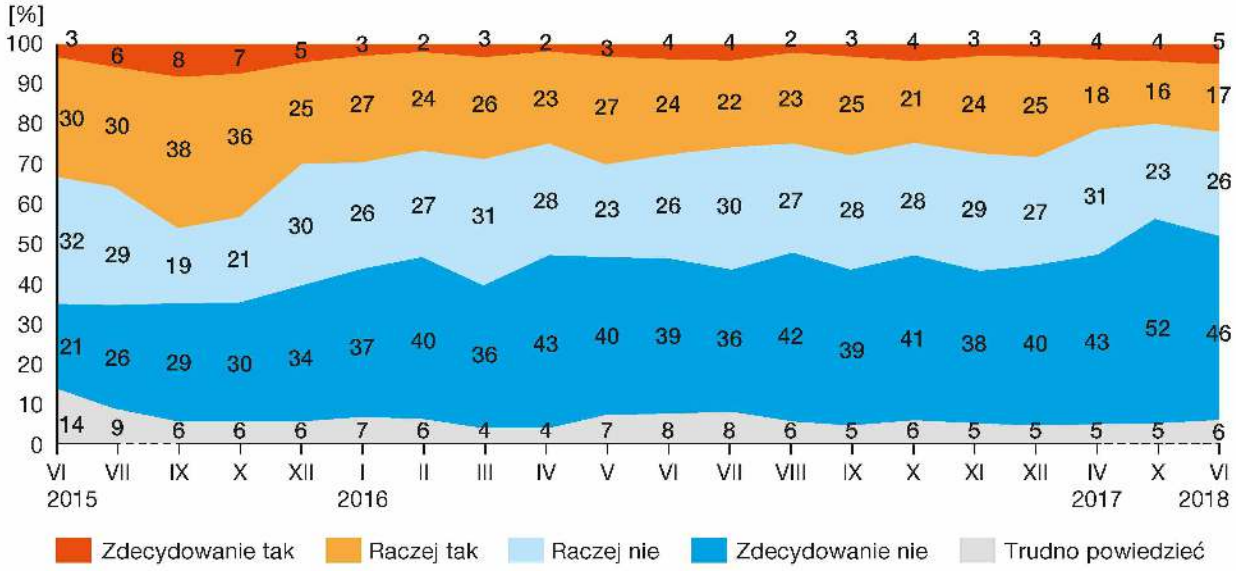
2 Podzielcie się na dwie grupy i przeprowadźcie dyskusję na temat: „Imigranci – korzyść czy zagrożenie dla społeczeństwa przyjmującego?". **Na forum klasy**

a) Pierwszy zespół przygotowuje argumenty, które potwierdzą tezę o pozytywnym wpływie imigrantów na sytuację w nowym kraju.

b) Grupa druga opracowuje argumenty uzasadniające stwierdzenie o negatywnym oddziaływaniu przybyszów na społeczeństwo przyjmujące.

3 Zapoznaj się z wykresem i wykonaj polecenia. **Praca z wykresem**

Czy Pana/Pani zdaniem Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy?

Źródło: Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców, 2018, www.cbos.pl [dostęp: 09.05.2019].

a) Określ, kiedy odsetek osób przeciwnych przyjmowaniu części uchodźców był największy, a kiedy – najmniejszy. Weź pod uwagę odpowiedzi „Raczej nie" i „Zdecydowanie nie".

b) Wyjaśnij, jakie mogły być przyczyny zmian w wynikach uzyskanych w poszczególnych miesiącach.

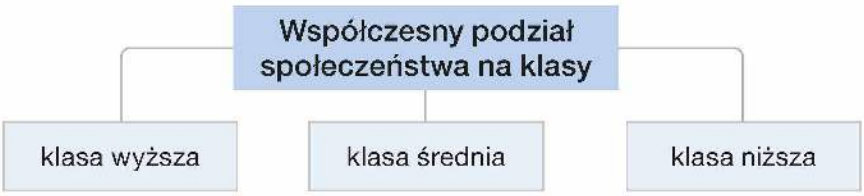
c) Sprawdź, po jakich wydarzeniach następowały szczególnie duże wzrosty lub spadki poziomu niechęci do uchodźców. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji. Przedstaw zdobyte wiadomości na forum klasy, np. w formie prezentacji multimedialnej.

4 Opisz aktualną politykę migracyjną państwa polskiego. Następnie oceń jej mocne i słabe strony. Uzasadnij swoją opinię.

Podsumowanie

1 Struktura społeczna

- **Stratyfikacja** – podział społeczeństwa na hierarchicznie uporządkowane warstwy społeczne, zróżnicowane pod względem dostępu do dóbr szczególnie cenionych, takich jak władza, bogactwo czy prestiż.

	Klasa społeczna	Warstwa społeczna
Podobieństwo	Duża zbiorowość obejmująca część społeczeństwa, która składa się z ludzi o podobnym położeniu społecznym i standardzie życia.	
Różnica	Poczucie (świadomość) odrębności od pozostałej części społeczeństwa.	Brak poczucia (świadomości) odrębności od pozostałej części społeczeństwa.

- **Ruchliwość społeczna** – dokonana przez jednostkę zmiana pozycji w ramach istniejącej struktury społecznej. Wyróżnia się dwa rodzaje ruchliwości:
  - **pionową** – jednostka zmienia pozycję społeczną na wyższą (awans) lub niższą (degradacja),
  - **poziomą** – jednostka nie opuszcza swojego miejsca w hierarchii społecznej, ale zmienia swoje otoczenie społeczne.

2 Przemiany społeczne w Polsce

- **Transformacja ustrojowa**

Skutki transformacji w Polsce	
pozytywne	negatywne
• demokratyzacja życia publicznego • możliwość tworzenia niezależnych organizacji społecznych i politycznych • budowa gospodarki rynkowej • szansa na awans społeczny dla przedsiębiorczych jednostek	• wzrost cen towarów • degradacja części społeczeństwa • masowy wzrost bezrobocia z powodu zamknięcia wielu dużych zakładów przemysłowych i państwowych gospodarstw rolnych • brak dostatecznej osłony socjalnej w okresie gwałtownych reform gospodarczych

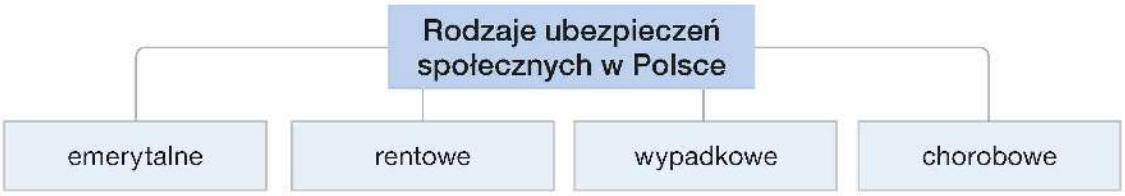
- **Adaptacja społeczna** – proces polegający na dostosowaniu się jednostki lub grupy do funkcjonowania w zmienionym środowisku społecznym: przyjęcie nowych sposobów postępowania, wzorców i norm.
- ***Homo sovieticus*** – typ mentalności charakterystyczny dla osób, które przez wiele lat żyły w systemie komunistycznym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i w Związku Radzieckim. Człowieka sowieckiego cechuje bierność wobec zmian zachodzących w otoczeniu społecznym, brak samodzielnego myślenia, unikanie aktywności publicznej i obywatelskiej. W stosunku do władz publicznych zachowuje on postawę roszczeniową.
- **Dyferencjacja inteligencji** – proces polegający na wewnętrznym różnicowaniu się inteligencji. Jego rezultatem jest jej przeobrażenie w kategorię społeczną składającą się z kilku warstw społecznych, do których należą m.in. kontynuatorzy inteligencji etosowej, inteligencja zdeklasowana, przedstawiciele wolnych zawodów oraz przedsiębiorcy i menedżerowie.

3 Nierówności społeczne

- **Nierówności społeczne** – różnice w dostępie poszczególnych jednostek i grup do dóbr materialnych (dochodów, majątku) i niematerialnych (np. władzy, prestiżu czy wykształcenia). Nierówności te wynikają z różnych czynników, m.in. z:
  - różnic w dochodach,
  - pochodzenia rodzinnego,
  - cech osobistych (wrodzonych umiejętności, motywacji lub pracowitości),
  - nierównego traktowania i dyskryminacji.
- **Nierówności szans życiowych** polegają na tym, że niektóre osoby i grupy mają mniejsze możliwości zdobycia dóbr cenionych w społeczeństwie: majątku, wykształcenia czy prestiżu. Szanse życiowe zależą od czynników zarówno indywidualnych, jak i społecznych.
- Nierówności społeczne mogą być źródłem **konfliktów**, wynikających m.in. ze sprzecznych interesów zróżnicowanych zbiorowości albo z dążeń grup nieuprzywilejowanych do zdobycia władzy, wpływów i bogactwa. W skrajnych przypadkach konflikt może przybrać formę rewolucji lub wojny. Do częstych konfliktów dochodzi między:
  - pracodawcami i pracownikami,
  - narodami lub grupami etnicznymi,
  - elitami i niższymi warstwami społecznymi.

4 Wykluczenie społeczne i jego wymiary

- **Wykluczenie społeczne** – sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca ludziom podejmowanie aktywności typowych dla pozostałych członków społeczeństwa, np. pracy, oraz korzystanie z usług publicznych (np. z ochrony zdrowia, edukacji, kultury).
- **Przyczyny wykluczenia społecznego:** bezrobocie, ubóstwo, pochodzenie społeczne, niski status społeczny, miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia.
- **Polityka społeczna** – działania podejmowane przez państwo i inne instytucje w celu polepszenia warunków życia ludności i rozwiązania problemów społecznych, w tym problemu wykluczenia.

5 Imigranci w Europie

- **Migracja** – masowe przemieszczanie się ludności, skutkujące jej osiedleniem się w innym miejscu na stałe lub na dłuższy czas.
- Z procesem migracji wiążą się dwa zjawiska: **emigracja**, czyli odpływ ludności z konkretnego państwa, oraz **imigracja** – napływ ludności do danego kraju.
- **Imigranci** – osoby, które dobrowolnie lub z konieczności zdecydowały się na przyjazd do obcego państwa w celu osiedlenia się lub długotrwałego pobytu.
- **Uchodźcy** – osoby, które musiały opuścić swój kraj z powodu dyskryminacji lub prześladowań.

Sposób na zadania

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Ilustracje. Typy struktury społecznej

Typ A
Niewielka elita na górze, bardzo mało ludzi w środku i większość ludzi na dole.

Typ B
Społeczeństwo jak piramida – niewielka elita na górze, więcej ludzi w środku, najwięcej na dole.

Typ C
Piramida – z wyjątkiem tego, że na samym dole jest nieco mniej ludzi.

Typ D
Społeczeństwo, w którym najwięcej ludzi jest w środku.

Typ E
Większość ludzi na górze i tylko niewielu na dole.

Tabela. Wyniki badań opinii publicznej w Polsce w latach: 1992, 1994, 1997 i 2013

Jakie jest dziś polskie społeczeństwo? Który z rysunków jest temu najbliższy?				
Typy społeczeństw	Wskazania respondentów w poszczególnych latach (w procentach)			
	1992	1994	1997	2013
Typ A	51	44	41	31
Typ B	18	25	25	33
Typ C	6	8	9	12
Typ D	8	8	10	14
Typ E	4	3	3	5
Nie potrafię wybrać	13	12	13	6

Źródło: *Postrzeganie struktury społecznej*, 2013, www.cbos.pl [dostęp: 15.07.2018].

1.1. Wskaż właściwe dokończenie zdania.

Największy odsetek badanych wskazujących, że w Polsce występują bardzo duże kontrasty społeczne, odnotowano w roku

A. 1992. **B.** 1994. **C.** 1997. **D.** 2013.

1.2. Wyjaśnij, jak zmieniło się postrzeganie struktury społecznej w Polsce pomiędzy 1992 r. a 2013 r. Odwołaj się do danych.

Zadania powtórzeniowe

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Wskazówki

Polecenie 1.1.

Przeczytaj uważnie zdanie i ustal, jakiej problematyki ono dotyczy. W zdaniu pojawia się określenie „duże kontrasty społeczne", czyli chodzi w nim o występowanie wyraźnych przeciwieństw. Tytuły źródeł wskazują, że zadanie dotyczy zagadnień stratyfikacji i nierówności społecznych – rysunki pokazują uwarstwienie społeczeństwa i wielkość poszczególnych warstw. Aby udzielić właściwej odpowiedzi, musisz wskazać typ społeczeństwa, w którym różnice między poszczególnymi warstwami są najbardziej widoczne, a następnie określić, w którym roku typ ten był najczęściej wybierany przez respondentów.

Polecenie 1.2.

Zwróć uwagę na sformułowania zawarte w poleceniu. Udzielenie właściwej odpowiedzi wymaga omówienia – na podstawie zaprezentowanych danych – jakie zmiany zaszły w postrzeganiu struktury społecznej przez ankietowanych. Aby przedstawić te zmiany, musisz zwrócić uwagę na wzrosty i spadki odsetka respondentów wskazujących na poszczególne typy społeczeństw.

Odpowiedź

Polecenie 1.1.

A. 1992.

Polecenie 1.2.

Generalnie nastąpiła zmiana w postrzeganiu przez Polaków struktury społeczeństwa polskiego: od obrazu rozbitego pomiędzy elitę a najliczniejszą warstwę najniższą (na typ A w 1992 r. wskazało 51% badanych) w kierunku postrzegania struktury w kształcie klasycznej piramidy, w której każda kolejna warstwa wyższa jest mniej liczna od warstwy poprzedniej (typ B w 2013 r. został wybrany przez 33% badanych).

Zadanie 2.

Fragment książki Czesława Miłosza

Donosicielstwo było i jest znane w różnych cywilizacjach. Na ogół jednak nie było nigdy podnoszone do godności cnoty. W cywilizacji Nowej Wiary jest zalecane jako cnota podstawowa dobrego obywatela (jakkolwiek unika się starannie samej nazwy, używając omówień). Jest oną podstawą, na której opiera się Strach wszystkich przed wszystkimi. Praca w biurze czy fabryce w krajach Nowej Wiary jest ciężka nie tylko przez sumę wydatkowanego wysiłku: bardziej wyczerpuje konieczna uwaga na oczy i uszy wszechobecne i czujne. Po zakończeniu pracy idzie się na polityczne zebranie czy na specjalne wykłady – i tak przedłuża się dzień bez chwili rozluźnienia uwagi.

Źródło: C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Warszawa 2004, s. 68.

2.1. Wymień dwie wskazane w tekście cechy, które odpowiadają koncepcji człowieka sowieckiego.

2.2. Wyjaśnij, jak stosunki społeczne opisane w tekście wpływają na jakość życia obywateli. Odwołaj się do kwestii wolności jednostki.

Zadanie 3.

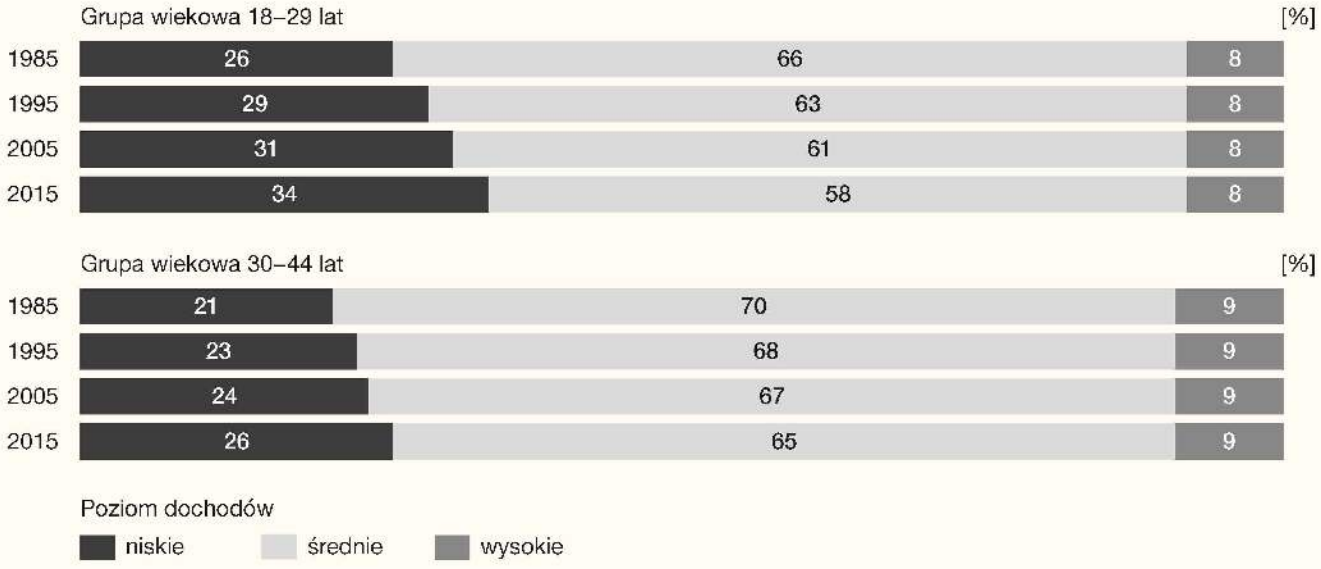
Fotografia. Miasto Ho Chi Minh [czyt.: ho szi min] w Wietnamie

Uzasadnij, że przedstawione zdjęcie ilustruje problem wykluczenia społecznego. Odwołaj się do definicji tego pojęcia.

Zadanie 4.

Odsetek osób należących do różnych kategorii dochodowych w najbardziej rozwiniętych krajach

Źródło: *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*, OECD 2019, read.oecd-ilibrary.org [dostęp: 9.05.2019].

Oceń na podstawie wykresów, które zdania są prawdziwe, a które – fałszywe.

A. W uwzględnionym okresie w obu grupach wiekowych systematycznie spadał odsetek osób o średnich dochodach.

B. W młodszej grupie wiekowej w latach 1985–2015 odsetek osób o niskich dochodach wzrósł o 8 procent.

C. W badanym okresie w obu grupach wiekowych odsetek osób o wysokich dochodach utrzymywał się na niezmienionym poziomie.

4 Naród i mniejszości narodowe

1. Koncepcje narodu
2. Tożsamość narodowa
3. Mniejszości narodowe i etniczne
4. Postawy wobec mniejszości i cudzoziemców
5. Polacy za granicą
6. Polityka narodowościowa państw

1 Koncepcje narodu

naród | naród polityczny | naród nowoczesny | czynniki narodotwórcze

Polacy posiadają swój język i własne państwo. Kurdowie różnią się od innych nacji, ale nie mają własnego państwa. Belgowie i Szwajcarzy w swoich państwach posługują się kilkoma językami, Brytyjczycy natomiast mówią w jednym języku, choć ich społeczeństwo składa się z kilku narodów. Dlaczego mimo tych różnic wszystkie te zbiorowości nazywamy narodami? Dlaczego niektórzy ludzie nie utożsamiają się z jednym narodem? Jak powstawały narody? Co może łączyć jednostkę z narodem?

Czym jest naród?

Konstytucja RP: preambuła

Odpowiedź na to pytanie można przedstawić najprościej w następujący sposób: **naród** to historycznie ukształtowana wspólnota, która:

- odznacza się własną nazwą (zob. przykład 2. na s. 153) oraz posiada własną historię, odrębne język i kulturę, a także terytorium uznawane przez jej członków za ojczyznę,
- charakteryzuje się tym, że jej przedstawiciele mają wspólną świadomość narodową i podzielają przeświadczenie o wspólnym pochodzeniu,
- posiada własne państwo albo wyraźnie dąży do jego utworzenia.

Takie wyjaśnienie ma jednak wiele mankamentów. Można wskazać wiele zbiorowości uważanych za narody, które nie spełniają wszystkich warunków podanej definicji lub spełniają niektóre z nich w niewielkim zakresie. Jednocześnie niektórym zbiorowościom oficjalnie odmawia się – najczęściej z przyczyn politycznych – statusu narodu, choć wydawałoby się, że odpowiadają one teoretycznemu opisowi wspólnoty narodowej. Niektóre inne kwestie sporne wynikające z odpowiedzi na pytanie, czym jest naród, zostały przedstawione na poniższej grafice.

Współcześnie odchodzi się od prób sformułowania uniwersalnej definicji narodu. Tworzy się raczej **koncepcje narodu**, aby wskazać podobieństwa i różnice między procesami prowadzącymi do ukształtowania się narodów lub zbiorowości pretendujących do tego miana.

Spory o pojęcie narodu

PROBLEM NATURALNOŚCI

W przeciwieństwie do państw narodów nie stworzyli ludzie.

Ludzie tworzą narody przypadkiem – nie są one ani stałe, ani konieczne.

PROBLEM CZASU

Narody istnieją od zawsze, zmieniała się jedynie ich forma.

Narody pojawiły się w danym momencie historii – większość z nich w XIX i XX w.

PROBLEM ISTNIENIA

Narody istnieją realnie, tak samo jak inne zbiorowości, np. rodziny.

Narody nie istnieją – to idee, „wspólnoty wyobrażone" lub konstrukty polityczne.

Naród polityczny i nowoczesny

Konstytucja RP: art. 4

Przyjmuje się, że obecnie większość ludzi jest świadoma swojej przynależności narodowej. Nie zawsze było to jednak normą. Uznaje się, że przełom w myśleniu o tym, kto należy do narodu, był skutkiem rewolucji amerykańskiej w 1775 r. i rewolucji francuskiej w 1789 r. W trakcie tego drugiego przewrotu podjęto próbę przekonania wszystkich mieszkańców Francji, że każdy z nich – niezależnie od statusu społecznego czy zawodu – należy do tej samej wspólnoty równych obywateli, czyli do narodu francuskiego.

Wcześniej przez wiele wieków świadomość narodową przejawiały jedynie stosunkowo nieliczne uprzywilejowane warstwy społeczne, np. arystokracja i szlachta – uczestniczyły one w życiu politycznym danego kraju, dlatego przez badaczy są nazywane **narodem politycznym**. Natomiast ogromna większość ludzi nie czuła się częścią zbiorowości nazywanej narodem – nawet jeśli niektórzy dostrzegali bliższe związki z osobami wychowanymi w tej samej kulturze i mówiącymi w zrozumiałym dla nich języku. Dopiero późniejsze wysiłki działaczy społecznych, dążących do uświadomienia narodowego niższych warstw społecznych (zwłaszcza chłopów), doprowadziły do powstania **narodu nowoczesnego**. Składa się on ze wszystkich warstw i klas społecznych. Ponadto jego członkowie mają równe prawa.

Opisaną przemianę narodu politycznego w nowoczesny przedstawia poniższy schemat.

Czy wiesz, że...

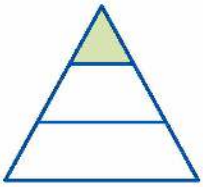
W XX w. ukształtowały się państwa narodowe. Tego rodzaju organizmy polityczne mają na celu zapewnienie ludziom jednej narodowości możliwości swobodnego życia i decydowania o swoich sprawach w niepodległej ojczyźnie.

Powstanie narodów

Historycy i socjologowie najczęściej wskazują, że narody kształtowały się według jednego z dwóch wzorców.

- Narody zachodnioeuropejskie powstały w większości wskutek działania czynnika politycznego, czyli w wyniku **odgórnej integracji terytorium i społeczeństwa** przeprowadzonej przez urzędników istniejącego wcześniej państwa.
- W przypadku przeważającej części narodów z Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej najważniejszą rolę w procesie narodotwórczym odegrał czynnik etniczno-kulturowy, czyli **mobilizacja ludu** uzyskującego świadomość narodową. To uaktywnienie wszystkich warstw społecznych odbywało się poza strukturami państwa lub nawet w opozycji do władz państwowych, a także było inicjowane i kierowane przez przywódców narodowych (np. artystów, intelektualistów, duchownych, nauczycieli).

Obie przedstawione koncepcje są oczywiście sporymi uogólnieniami i wskazują na dominujący wpływ danego czynnika na indywidualny rozwój poszczególnych wspólnot narodowych.

NARÓD POLITYCZNY

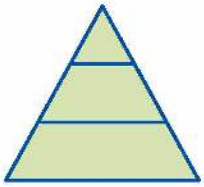
(nieliczna uprzywilejowana warstwa społeczeństwa, np. arystokracja, szlachta)

Demokratyzacja
(włączanie ludu do życia politycznego)

Rewolucje francuska i amerykańska
(idee wolności i równości wszystkich ludzi, swobody obywatelskie)

Unifikacja społeczna
(np. wprowadzenie powszechnego systemu oświaty i powszechnego poboru do wojska)

Praca nad uświadomieniem narodowym ludu
(np. tworzenie stowarzyszeń, agitacja)

NARÓD NOWOCZESNY

(wszystkie warstwy i klasy społeczeństwa: wyższe, średnie i niższe)

Koncepcje narodów nowoczesnych

W opisie dotyczącym formowania się narodów nowoczesnych (zwłaszcza europejskich) można przywołać dwie koncepcje. Rozbieżności między nimi przejawiają się często już w odmiennym sposobie rozumienia pojęć „naród" i „państwo" w różnych krajach.

POLITYCZNA KONCEPCJA NARODU PAŃSTWO rządzący i urzędnicy	**ETNICZNO-KULTUROWA KONCEPCJA NARODU** NARÓD inteligenci i artyści
Ścieżka rozwoju i jego poszczególne etapy	
„Od państwa do narodu" Państwo stwarza warunki do pojawienia się wśród mieszkańców poczucia wspólnoty kulturowej i przezwyciężenia istniejących wcześniej podziałów, np. etnicznych, językowych, religijnych. państwo → wspólnota językowo-kulturowa → naród	**„Od narodu do państwa"** Członkowie ukształtowanej już wspólnoty kulturowej uzyskują poczucie odrębności narodowej. Dążą do utworzenia własnego państwa, które miałoby zapewnić narodowi optymalny rozwój. wspólnota językowo-kulturowa → naród → państwo
Przybliżona lokalizacja	
Europa Zachodnia (np. Francuzi, Brytyjczycy, Szwajcarzy, Hiszpanie)	**Europa Środkowa, Wschodnia i Południowa** (np. Polacy, Niemcy, Litwini, Grecy)
Podstawy tworzenia narodu	
Terytorium Naród to lud zamieszkujący wspólne terytorium, które leży w granicach danego państwa.	**Obywatelskość** Naród to wspólnota wolnych i równych obywateli, którzy podlegają temu samemu prawu i je akceptują.
Genealogia Naród to wielka etniczna rodzina ludzi, których łączy przekonanie o wspólnym pochodzeniu od dawnych przodków.	**Kultura** Naród to zbiorowość ludzi połączonych przede wszystkim wspólną kulturą – wspólne pochodzenie nie jest najistotniejsze.
Efekt procesu	
Naród państwowy (polityczny) (inaczej: „naród przez przypadek")	**Naród etniczno-kulturowy** (inaczej: „naród według projektu")
Status jednostki wobec narodu (zob. przykład 1. na s. 153)	
Stanowisko woluntarystyczne Jednostka sama wybiera, do którego narodu należy. Jej decyzja zależy od osobistego poczucia przynależności do określonej wspólnoty, związanego np. z miejscem urodzenia lub zamieszkania. Sprawia to, że – zgodnie ze słowami Ernesta Renana – „istnienie narodu jest codziennym plebiscytem".	**Stanowisko kulturowe** Pochodzenie jednostki i kultura, w której się ona wychowała, decydują o jej przynależności narodowej. Człowiek jest członkiem danego narodu od urodzenia – nie można zmienić wspólnoty narodowej, ponieważ najważniejsze są więzy krwi oraz rodzima tradycja. „Uśpioną" świadomość narodową można „obudzić".
Relacja między narodem a państwem (zob. przykłady 3. i 4. na s. 153)	
Model obywatelski Pojęcia narodu i państwa oraz narodowości i obywatelstwa są często utożsamiane.	**Model etniczny** Pojęcia narodu i państwa oraz narodowości i obywatelstwa są wyraźnie rozdzielane, a nawet przeciwstawiane.

Przykład 1

Alzatczycy – Niemcy czy Francuzi?

Pytanie o to, czym jest naród, stało się kluczowe w sytuacji mieszkańców Alzacji – pogranicznego regionu, który Niemcy przyłączyli do swojego państwa po wygranej wojnie z Francją w 1871 r. Przywódcy Rzeszy Niemieckiej wzięli pod uwagę czynnik kulturowy i uznali Alzatczyków za Niemców, ponieważ posługiwali się oni na co dzień dialektem niemieckim. Z kolei francuski badacz Ernest Renan sprzeciwiał się uzależnianiu przynależności narodowej od wspólnego pochodzenia i języka, mimo że również był zwolennikiem kulturowej koncepcji narodu. Dowodził, że każdy naród jest zlepkiem różnych grup etnicznych, które w ciągu wieków stale „mieszały się" ze sobą. Doceniał jednak także znaczenie wspólnej historii i indywidualnych wspomnień, które często stają się przyczyną podjęcia wolnej decyzji o przynależności do konkretnej nacji. Twierdził, że: „Naród wymaga dla swojego istnienia tradycji. W teraźniejszości jednak zasada narodowa wyraża się w namacalnym fakcie: dobitnej zgodzie i pragnieniu kontynuowania wspólnego życia. Istnienie narodu jest codziennym plebiscytem".

Przykład 2

Spór o nazwę „Macedonia"

Grecy nie zgadzają się na przystąpienie sąsiedniego państwa do NATO i Unii Europejskiej, jeśli nadal będzie się ono nazywało Republiką Macedonii. Uważają bowiem, że jego mieszkańcy, będący w większości Słowianami, nie mają prawa do używania starożytnej greckiej nazwy „Macedonia". Ponadto ich zdaniem państwo macedońskie może w przyszłości wysuwać roszczenia do południowej części historycznej Macedonii, czyli do greckiej prowincji o tej samej nazwie. W 1993 r. na forum ONZ Grecja przeforsowała decyzję o nadaniu sąsiedniemu państwu tymczasowej nazwy: „Była Jugosłowiańska Republika Macedonii" (ang. skrót: *FYROM*). Po latach bezowocnych negocjacji i mediacji kolejną próbę zakończenia tego sporu podjęto w 2018 r. Premierzy obu państw uzgodnili nazwę „Republika Macedonii Północnej", która wskazuje na położenie kraju, a nie na jego historyczną spuściznę. Następnie w tej sprawie odbyło się w Macedonii referendum, w którym ok. 90% uczestników wyraziło zgodę na kompromis z rządem greckim. Wynik tego głosowania okazał się jednak nieważny – wskutek bojkotu ogłoszonego przez opozycję i prezydenta frekwencja była za niska, wyniosła bowiem zaledwie ok. 30%. Jednak w 2019 r. parlamenty obu państw zaakceptowały nazwę „Macedonia Północna".

Przykład 3

Nation jako „naród" i „państwo"

Różnice w przebiegu procesów narodotwórczych na zachodzie i na wschodzie Europy uwidoczniły się nawet w języku. W zachodnich społeczeństwach znaczenie terminu „naród" (ang. i franc. *nation*, hiszp. *nación*) niemal pokrywa się ze znaczeniem pojęcia „państwo", podobnie jak słowo „narodowość" (ang. *nationality*) jest często używane w znaczeniu „obywatelstwo". Natomiast w językach narodów etniczno-kulturowych znaczenia wymienionych pojęć wyraźnie się różnią. Zachodni sposób rozumienia został odzwierciedlony w nazwie Organizacji Narodów Zjednoczonych (ang. *United Nations*), która zrzesza w rzeczywistości nie narody, lecz państwa, a także w polskim wyrażeniu „stosunki międzynarodowe" (ang. *international relations*), które faktycznie odnosi się do relacji między państwami, a nie narodami.

Przykład 4

Dwie koncepcje narodu w Polsce

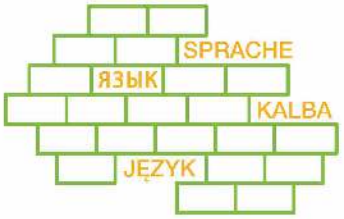
Twórcy *Konstytucji RP* odwołali się do obu głównych koncepcji narodu: politycznej i etniczno-kulturowej. W początkowej części preambuły przedstawiono naród jako wspólnotę polityczną obywateli: „Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej [...]". W innym fragmencie tego wstępu oraz w artykule 6. jest natomiast mowa o narodzie w znaczeniu etniczno-kulturowym: „[...] złączeni więziami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie [...]" (preambuła), „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki [...] dostępu do kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju" (art. 6, ust. 1).

Czynniki narodotwórcze

W procesie wyodrębniania się danego narodu decydujące znaczenie mają czynniki narodotwórcze. W poszczególnych wspólnotach etnicznych i narodowych mogą one odgrywać mniejszą lub większą rolę. Dzięki analizie tego, w jaki sposób czynniki te wpływają na życie narodów, można wskazać wiele podobieństw i różnic między poszczególnymi nacjami.

Język i alfabet

Posiadanie przez daną wspólnotę własnego języka odróżnia ją od sąsiednich nacji i dodaje jej prestiżu. Ujednolicenie języka – m.in. odgórne ustalenie zasad jego pisowni – często ma być dowodem na to, że dana zbiorowość osiągnęła taki sam poziom rozwoju kulturalnego jak inne w pełni ukształtowane narody.

Terytorium (ojczyzna)

Bardziej lub mniej precyzyjnie określony obszar, który od pokoleń jest (lub był) zamieszkiwany przez znaczną część danego narodu, często budzi w jego przedstawicielach szczególne emocje, np. wielu z nich uważa, że tylko w ojczyźnie mogą poczuć, że są tak naprawdę u siebie.

Działania państw i aktywność stowarzyszeń

Państwo może uznać wszystkich swoich obywateli za członków jednego narodu lub niektórych z nich za przedstawicieli mniejszości narodowych. W ten sposób przyczynia się do rozwoju danej wspólnoty narodowej. Również odgórne decyzje i deklaracje polityczne – np. te ogłoszone na szczeblu międzynarodowym – wpływają niekiedy na tworzenie się narodów. Obecnie dzieje się tak np. w przypadku narodów bośniackiego i kosowskiego. Dawniej próbowano odgórnie wykreować m.in. narody radziecki i jugosłowiański. Ponadto organizowanie się ludności w formalne stowarzyszenia sprzyja osiąganiu celów narodowych.

Więzy krwi (mit wspólnego pochodzenia)

Przeświadczenie, że większość przedstawicieli narodu pochodzi od tych samych pradawnych przodków, umacnia relacje łączące członków wspólnoty i utwierdza ich w przekonaniu, że tworzą społeczność wyjątkową na tle innych grup etnicznych. Legendarne pokrewieństwo, którego nie potwierdzają badania archeologiczne i historyczne, jest ważnym faktem społecznym – elementem tożsamości i źródłem narodowych mitów.

Świadomość narodowa

Subiektywne poczucie jednostek, że przynależą do danej nacji, często napędza proces narodotwórczy, nawet jeśli oddziaływanie innych czynników jest słabo zauważalne. Postrzeganie siebie i swojej grupy jako części większej zbiorowości różniącej się od innych narodów mobilizuje ludzi do wspólnego działania w celu zaznaczenia własnej odrębności.

Religia i wyznanie

Kwestie wiary i przynależności do danej wspólnoty religijnej mają obecnie zróżnicowaną rangę. Istnieją narody, w których religia nadal jest ważnym elementem tożsamości większości członków, są jednak także nacje, w których znaczenie wiary zmalało. Generalnie historia większości narodów europejskich była ściśle związana z dziejami chrześcijaństwa i jego różnych Kościołów.

Historia i tradycja

Zbiorowa pamięć o ważnych historycznych sukcesach i klęskach narodowych jednoczy wspólnotę, jest bowiem świadectwem tego, że jej członkowie w różnych okresach dzielili razem podobny los i przetrwali jako odrębny naród mimo trudności. Wybrane fakty historyczne stają się symbolami narodowymi, niekiedy dość mocno zmitologizowanymi. Dzieje narodu są również wykorzystywane w bieżącej polityce do uzasadniania jego aktualnych interesów politycznych.

Kultura

Wychowanie w danej kulturze narodowej i uczestnictwo w jej różnych obszarach wpływają na sposób myślenia, postępowania i postrzegania świata. W czasie socjalizacji jednostka przyswaja sobie charakterystyczne dla danego narodu symbole, obyczaje, tradycje i wartości.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Wskaż te spośród wymienionych wyrażeń, które odnoszą się do politycznej koncepcji narodu.

ścieżka rozwoju „od narodu do państwa", odgórna integracja społeczeństwa, stanowisko woluntarystyczne, rozdzielanie pojęć „naród" i „państwo", obywatelskość

2 Wyjaśnij, w jaki sposób narody polityczne przekształciły się w narody nowoczesne.

3 Zapoznaj się z przykładami i wykonaj polecenia.

A. W XIX w. carat nakazał, aby nieliczne wówczas druki w języku litewskim były wydawane tylko grażdanką, czyli czcionką rosyjską. W odpowiedzi obawiający się rusyfikacji litewscy działacze narodowi rozpoczęli tajne rozpowszechnianie swoich pism w alfabecie łacińskim. Po jakimś czasie miejscowi językoznawcy – w celu podkreślenia odrębności języka litewskiego od ruszczyzny i polszczyzny – wprowadzili do swojego alfabetu rozwiązania zaczerpnięte z języka czeskiego, m.in. zastąpili typowe dla języka polskiego dwuznaki „cz", „sz" literami wzorowanymi na alfabecie czeskim: „č", „š".

B. W XIX i XX w. zwolennicy ruchów narodowych odwoływali się do przeszłości, aby uzasadnić swoje postulaty dotyczące uznania odrębności własnych narodów. Polacy przypominali m.in. o przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, Litwini – o średniowiecznym państwie Giedymina i Kiejstuta, a Ukraińcy – o Rusi Kijowskiej, do której dziejów nawiązywali również Rosjanie. Słowacy źródeł swojej dawnej niezależności politycznej doszukiwali się w historii państwa wielkomorawskiego, istniejącego w IX i X w. Natomiast Macedończycy z dumą wskazywali na potęgę antycznego państwa Aleksandra Macedońskiego, co stało się jedną z przyczyn sporu z Grekami.

C. Pod koniec XIX w. określenie „Bośniak" było przez mieszkańców Bośni traktowane jako sztuczny termin stworzony przez austriackich urzędników. Później idea „bośniactwa" została przez nich zapomniana aż do lat 90. XX w. – np. w komunistycznej Jugosławii uznawano, że jej terytorium zamieszkują Chorwaci, Serbowie i Muzułmanie (w sensie etnicznym). Jednak w trakcie wojny, która doprowadziła do rozpadu jugosłowiańskiego państwa, niektórzy lokalni działacze odwołali się do idei narodu bośniackiego nienawiązującej do różnic wyznaniowych i konfliktów na tle religijnym. Koncepcja ta została potwierdzona i wypromowana przez światowe mocarstwa, m.in. w kończącym wojnę w Bośni porozumieniu z Dayton [czyt.: dejton] w 1995 r.

a) Określ, jakie czynniki narodotwórcze zostały przedstawione w poszczególnych przykładach.

b) Wyjaśnij, na czym zależało działaczom narodowym, którzy zostali wspomniani w zamieszczonych tekstach.

4 Wymień czynniki narodotwórcze, do których odwołali się twórcy *Konstytucji RP* w jej preambule.

Konstytucja RP

5 Wybierz właściwe dokończenie zdania.

Po rewolucji francuskiej coraz powszechniejsze stawało się przekonanie, że do narodu należą

A. wyłącznie ludzie z niższych warstw społecznych.

B. tylko przedstawiciele elity politycznej państwa.

C. wszyscy członkowie społeczeństwa żyjącego w danym państwie.

D. wszystkie osoby przebywające na obszarze danego państwa.

6 Podzielcie się na 4 zespoły. Zadaniem każdej grupy jest przygotowanie prezentacji na temat procesu kształtowania się jednego ze współczesnych narodów, np. narodu polskiego, niemieckiego, czeskiego lub ukraińskiego.

Projekt edukacyjny

a) Przedstawcie krótko najważniejsze historyczne wydarzenia, które były – zdaniem członków danego narodu – decydujące dla uformowania się ich wspólnoty.

b) Wskażcie na cechy omawianego przez Was procesu narodotwórczego. Rozważcie, czy przebiegał on zgodnie z polityczną koncepcją narodu, czy też odpowiadał koncepcji etniczno-kulturowej. Sformułujcie argumenty potwierdzające Waszą ocenę.

★ **7** Określ, z których koncepcji narodu wynikają podane stwierdzenia.

A Wszystkie współczesne państwa są państwami narodowymi, ponieważ w granicach każdego z nich wytworzył się – lub wytworzy się w przyszłości – jeden naród.

B Współcześnie nie istnieje żadne państwo narodowe, ponieważ w każdym państwie żyją mniej lub bardziej liczne mniejszości.

Ustosunkuj się do tych tez. Czy z jedną z nich się zgadzasz, a drugą odrzucasz? A może popierasz albo odrzucasz obie opinie? Uzasadnij swoje stanowisko.

8 Przeprowadźcie na forum dyskusję pt. "Co łączy, a co dzieli narody?". Zastanówcie się wspólnie nad stanem stosunków między narodami europejskimi w przeszłości i współcześnie.

Na forum klasy

9 Wytłumacz, co oznacza stwierdzenie, że narody państwowe (polityczne) powstały „przez przypadek", a narody etniczno-kulturowe – „według projektu".

10 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy narody to naturalne wspólnoty ludzkie, czy – wymyślone twory polityczne?

Piotrek 2 godz.
Myślę, że nie da się odpowiedzieć na to pytanie, ponieważ wszystkie narody są – w różnych proporcjach – zarówno koncepcjami teoretycznymi, jak i realnymi wspólnotami… Od dzieciństwa jesteśmy wychowywani w duchu miłości ojczyzny, abyśmy w dorosłości mogli pracować dla dobra społeczeństwa. Oczywiście tą socjalizacją w dużej mierze steruje państwo. Jednak przez cały okres dorastania oddziałują na nas także ważni dla nas ludzie, którzy mieszkają tam, gdzie my, i dla których przynależność do narodu jest ważną wartością… To oni sprawiają, że wspólnota jest namacalna i rzeczywista.

Ania 2 min
Zgadzam się z Tobą, że nie da się jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Myślę jednak także, że osoby należące do jednego narodu dzielą ze sobą w zasadzie tylko wspólne język i zwyczaje – a i to nie zawsze! – i że tak naprawdę więcej je dzieli, niż łączy. Ja często czuję dużo silniejszy związek z osobami innej narodowości, które podobnie jak ja rozumieją ważne dla mnie sprawy, niż z niektórymi rodakami, którzy nawet nie próbują zrozumieć moich poglądów. Czasami myślę, że podział na narody to tylko oderwana od moich spraw teoria.

2 Tożsamość narodowa

tożsamość narodowa | forma i treść tożsamości narodowej | wielowarstwowa tożsamość

Jerzy Iwanowski, Waclau Iwanouski i Tadas Ivanauskas – co łączyło te postacie z pierwszej połowy XX w., a co je różniło? Ich nazwiska brzmią bardzo podobnie... Są to bowiem trzy wersje tego samego nazwiska, a wymienieni mężczyźni byli rodzonymi braćmi! Różniło ich jednak to, że przyjęli odmienne tożsamości narodowe. Choć razem się wychowywali, pierwszy z nich został ważnym polskim politykiem, drugi – znaczącym białoruskim działaczem, a trzeci – znanym litewskim profesorem. Współcześnie także dochodzi do podobnych sytuacji, np. w sporcie, gdy w przeciwnych reprezentacjach narodowych występują zawodnicy będący rodzeństwem. Czy tożsamość narodowa jest zawsze z góry ustalona, czy też może się zmieniać? Czym charakteryzują się państwa, w których wielu mieszkańców posiada wielowarstwową tożsamość?

Czym jest tożsamość narodowa?

Tożsamość to wewnętrzne poczucie człowieka dotyczące tego, kim jest, a kim nie jest, wynikające z jego obiektywnych cech, np. z jego pochodzenia, z obecnej sytuacji życiowej albo z historii jego rodziny. Tożsamość ma kilka wymiarów. Jednym z nich jest wymiar etniczno-narodowy, który dotyczy związków jednostki z konkretną grupą etniczną lub wspólnotą narodową. Pojęcie tożsamości narodowej należy odróżnić od bliskiego mu pojęcia świadomości narodowej – pierwsze z nich ma szersze znaczenie niż drugie. Ich wzajemną relację przedstawia poniższy schemat. Dołączony do niego przykład pokazuje, że obie części tożsamości narodowej są cechami człowieka, które występują w różnym natężeniu i mogą się do pewnego stopnia zmieniać.

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA
(wewnętrzne przekonanie jednostki o jej narodowości)

Część subiektywna
ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA
- identyfikowanie się z danym narodem
- poczucie przynależności do określonej wspólnoty narodowej
- deklaracje i postawy wskazujące na narodowość danej osoby
- więź emocjonalna z narodem

+

Część obiektywna
ZNAJOMOŚĆ KANONU NARODOWEGO
- porozumiewanie się z innymi członkami narodu za pomocą wspólnego kodu kulturowego (jego elementem jest np. język)
- wiedza na temat historii, tradycji i obyczajów narodowych
- odróżnianie „swoich" od „obcych"

Przykład

Subiektywna tożsamość ormiańska
Robert z pochodzenia jest Ormianinem, choć nigdy nie był w Armenii. Jego rodzina od trzech pokoleń mieszka w okolicach Krakowa. W zakamarkach domu swojej babci chłopiec znalazł pamiątki, które należały do jego pradziadka Arama, ale nic z nich nie mógł odczytać, ponieważ nie zna ormiańskiego. Mimo to jest bardzo dumny ze swoich korzeni i deklaruje narodowość ormiańską.

Specyfika tożsamości narodowej

Niektórzy badacze przedstawiają tożsamość narodową jako element tożsamości człowieka, umiejscowiony między tożsamością indywidualną a różnymi tożsamościami społecznymi.

Tożsamość indywidualna	Tożsamość narodowa/etniczna	Tożsamości społeczne
To obraz samego siebie – poczucie bycia odrębnym człowiekiem.	To szczególny rodzaj tożsamości wynikający z przynależności do narodu lub grupy etnicznej.	Wynikają z identyfikowania się z określonymi rolami społecznymi.
Zawiera cechy stałe.	Zawiera cechy przypisane jednostce od urodzenia (względnie stałe).	Zawierają cechy zmienne.
Przykład. Mimo upływu lat i wielu zmian w swoim życiu Jan wie, że od urodzenia zawsze jest tym samym człowiekiem. Zmieniają się jego wygląd i osobowość, ale wciąż jest po prostu Janem.	**Przykład.** Rodzice Jana są Polakami, dlatego on także jest Polakiem. Kiedyś myślał, że lepiej byłoby urodzić się Amerykaninem, ale przecież nie mógł swojego pochodzenia zmienić.	**Przykład.** Po osiągnięciu pełnoletności Jan realizuje rolę syna inaczej niż w dzieciństwie. W dorosłym życiu wybrał także rolę lekarza. Za granicą został również obywatelem drugiego państwa.

Treść i forma tożsamości narodowej

Treść tożsamości narodowej zależy od tego, którego narodu ona dotyczy, np. treścią tożsamości polskiej jest polskość, a niemieckiej – niemieckość. W jej określeniu mogą pomóc odpowiedzi na następujące pytania:

- „Czym dla jednostki (albo całej zbiorowości) jest np. polskość, czyli m.in. jakie prawa i obowiązki moralne wynikają dla niej z przynależności do narodu?",
- „Czym dana tożsamość narodowa różni się od innych tożsamości, czyli co decyduje o poczuciu odrębności łączącym członków danego narodu?".

Aby zrozumieć, jaką **formę** przybiera tożsamość narodowa, należy zastanowić się nad tym, co dana osoba (albo większość członków narodu) odparłaby na pytanie:

- „Czy warto należeć do danego narodu?" (np. „Czy warto być Polką albo Polakiem?").

Po uwzględnieniu możliwych odpowiedzi można wyróżnić trzy główne postawy jednostki wobec własnej narodowości, które decydują o formie tożsamości narodowej.

- **Akceptacja** – neutralny lub pozytywny stosunek do własnego narodu skłania do zachowania tożsamości bez zmian.
- **Negacja** – negatywna ocena własnego narodu zachęca do odrzucenia tożsamości w każdej postaci.
- **Modyfikacja** – krytyczna refleksja nad własnym narodem przekonuje, że konieczne jest jego „zreformowanie".

Co utrwala tożsamość narodową?

Konstytucja RP: art. 6

Co sprawia, że niektóre osoby zachowują swoją tożsamość narodową i przekazują ją kolejnym pokoleniom, a inne ją porzucają? Wiele różnorodnych czynników społecznych, ekonomicznych i politycznych może zachęcać ludzi do utrzymania bliskich związków z danym narodem. Należą do nich m.in.:

- **atrakcyjność** – w życiu konkretnej jednostki jej tożsamość narodowa powinna stanowić atut: umożliwiać jej realizację ważnych i aktualnych celów (np. politycznych i ekonomicznych), których osiągnięcie poza wspólnotą narodową byłoby utrudnione;
- **solidarność** – działanie na rzecz zmniejszenia nierówności materialnych i społecznych zapobiega sytuacjom, w których niektórzy członkowie narodu mogliby się czuć zmarginalizowani lub poniżeni.

Polskość – duma i wstyd?

Różne analizy dotyczące polskiej tożsamości wskazują na dość wyjątkowe na tle innych narodów „rozdwojenie" („pęknięcie"); na pytanie, jacy są, Polacy często wymieniają przeciwstawne cechy, które paradoksalnie dość trafnie opisują ich specyficzną postawę wobec polskości.

O tym się mówi!

1 **Polaków cechuje swoista mania polskości wyrażająca się w nieustannym poruszaniu tematu kategorii narodowej [...]. Drugą [...] [z] kluczowych naszych cech jest [...] ambiwalencja w podejściu do kwestii polskości: duma połączona ze wstydem albo inaczej megalomania wynikająca z niskiego poczucia własnej wartości.**

[...] [Janusz Tazbir] potwierdza: przerzucamy się z jednej ostateczności w drugą, przechodząc płynnie od postawy przeszłościowo-optymistycznej do porównawczo-pesymistycznej. Oznacza to, że najpierw zachłystujemy się sobą, własną wielkością, czemu towarzyszy nieuchronnie akcentowanie minionych osiągnięć i mocarstwowej pozycji zajmowanej niegdyś w Europie, żeby za chwilę przypominać, [...] jak nieznaczne są nasze osiągnięcia w porównaniu z Zachodem. [...] Paweł Śpiewak mówi o typowym dla nas połączeniu zagubienia i braku pewności siebie z syndromem narcystycznym. [...] Z jednej strony: duma ze swego narodu, z drugiej zaś: umieszczanie go pośród gorszych, zmarginalizowanych Europejczyków.

Źródło: A. Bisko, *Polska dla średnio zaawansowanych*, Kraków 2014, s. 392, 394–395.

2 **[„Poranne zorze, poranne zorze, / Gdy idę w Sopocie nad morzem / Po plaży brudno-piaskowej, / Bałtyk śmierdzi ropą naftową. / Poranne chodniki, / Gdy idę, nie rozmawiam z nikim, / Jak jest w niedzielę nad ranem. / Po sobotnich balach chodniki zarzygane. / Polska, mieszkam w Polsce, [...] mieszkam tu, tu, tu, tu" (fragment piosenki zespołu Kult pt. *Polska*)]**

[Kazik Staszewski – wokalista i autor tekstu:] „I to mnie zastanawia [...], dlaczego przy tym numerze jest [...] od ćwierć wieku zawsze amok. I są często takie koncerty, że właściwie od pierwszej piosenki ludzie domagają się właśnie *Polski...*".

[...] Utwór pomyślany jako antyhymn, utwór pełen żółci i bólu w opisie naszego wspólnego domu, stał się dla pokolenia Kultu i późniejszych rodzajem hymnu. Bo dla słuchaczy najważniejszy jest w nim refren [...]. Na te słowa publiczność na koncertach czeka jak na żadne inne. Żeby wykrzyczeć je razem z Kazikiem. Jakby chciała powiedzieć: tak, wiem, że ta Polska to kraj [...] miejsc tak „brudnych i brzydkich, że aż pękają oczy". Ale to mój kraj.

Źródło: W. Weiss, *Kult. Biała księga, czyli wszystko o wszystkich piosenkach*, Warszawa 2009, s. 99–100.

3 **[...] zachowywanie obecnej formy tożsamości nie jest najlepszą strategią. Zgodnie z badaniami [...] obecni mieszkańcy Żmiącej [wsi w Małopolsce] narzekają zarówno na kwestie polityczne, jak i ekonomiczne [...].**

[...] nie mają oni poczucia, że ich interesy są zbieżne z interesami rządzących, a polskie elity polityczne oceniają bardzo nisko. [...] Nie wydaje się [...], aby polska tożsamość narodowa dawała im jakiekolwiek narzędzia pomagające przeciwstawić się [...] [różnym] niekorzystnym zjawiskom. [...] tożsamość po prostu jest, jednak jej oczywistość sprawia, że za bardzo nie może do czegokolwiek służyć.

Z drugiej strony również radykalne stanowisko dekonstrukcyjne [tzn. odrzucające jakąkolwiek tożsamość polską] nie wydaje się zbyt obiecujące. [...] [Takie stanowiska] często opierają się na naiwnej krytyce tożsamości narodowej jako przygodnej [przypadkowej] konstrukcji. Miałaby ona nadmiernie upraszczać i zafałszowywać rzeczywistość, a dopiero osłabienie jej wpływu mogłoby [...] stanowić podstawę do lepszego organizowania stosunków społecznych.

Źródło: B. Skrzypulec, *Cykl tożsamości. W poszukiwaniu nowej polskości*, „Pressje" 2013, teka 35, s. 22–23.

? Rozważ, która forma tożsamości polskiej jest – Twoim zdaniem – współcześnie najbardziej pożądana: akceptacja, negacja czy modyfikacja. Uzasadnij swoje stanowisko.

Tożsamości mieszkańców Polski

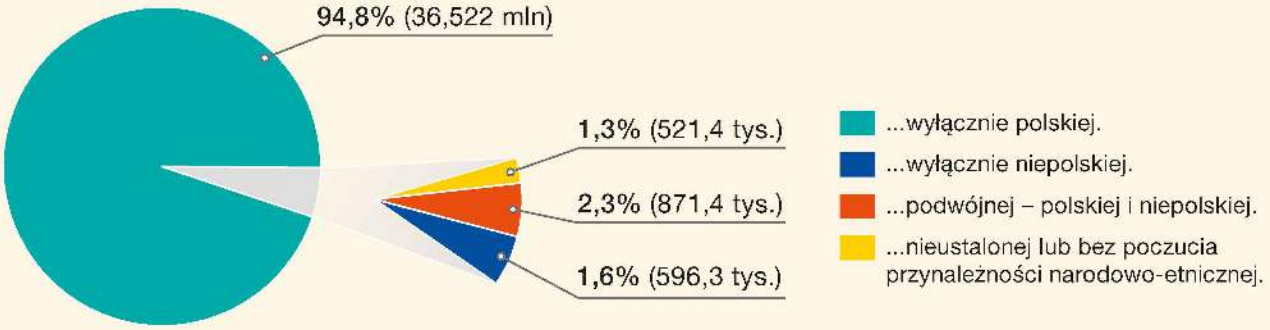
Konstytucja RP: art. 27

W ostatnich latach migracje – m.in. napływ imigrantów z Ukrainy – sprawiają, że struktura narodowościowa naszego kraju staje się bardziej różnorodna. Jednak jeszcze wyniki spisu powszechnego z 2011 r. wskazywały, że Polska pod względem narodowościowym jest państwem bardzo jednolitym. Mieszkańcy naszego kraju w ogromnej większości deklarowali tylko jedną narodowość albo przynależność wyłącznie do jednej grupy etnicznej lub regionalnej. Ponad 36,5 mln osób czuło się tylko Polakami, prawie 600 tys. podało tożsamość inną niż polska, natomiast ponad 900 tys. wskazało na posiadanie złożonej (co najmniej podwójnej) tożsamości, np. polskiej i śląskiej, polskiej i niemieckiej czy niemieckiej i śląskiej. To, że tożsamość narodowa polskich obywateli jest jednorodna, potwierdzają także dane dotyczące języka, który dawniej był traktowany jako obiektywny wyznacznik narodowości.

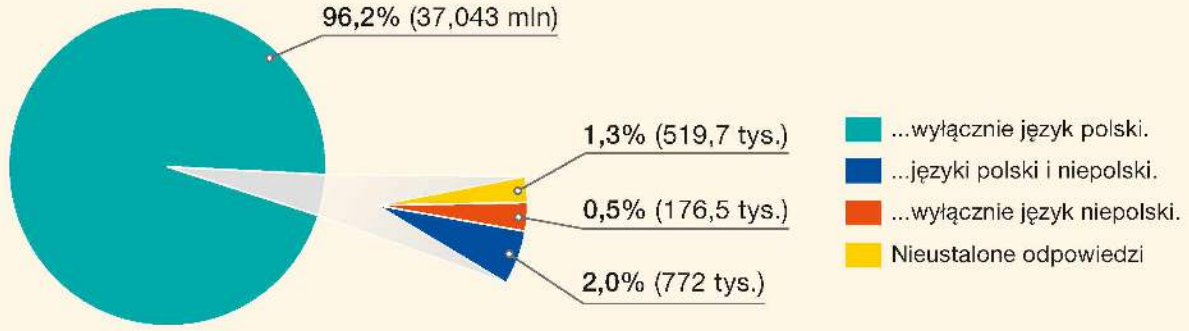
Poniższe wykresy prezentują wyniki ostatniego spisu powszechnego w Polsce.

Tożsamości i języki domowe w Polsce

Osoby o tożsamości narodowo-etnicznej...

Osoby, które w odpowiedzi na pytanie o język używany w domu wskazały...

Źródło: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, stat.gov.pl [dostęp: 05.12.2018].

? Rozstrzygnij, które dane uzyskane podczas spisu powszechnego w większym stopniu potwierdzają jednorodny charakter społeczeństwa polskiego – odpowiedzi dotyczące deklarowanej tożsamości czy informacje o języku używanym w domu. Uzasadnij swoje zdanie.

Wielowarstwowa tożsamość narodowa

Tożsamość narodowa ludności danego państwa może mieć bardzo złożony charakter. Jest tak np. wówczas, gdy wielu mieszkańców konkretnego kraju uważa się za członków kilku odrębnych narodów etniczno-kulturowych i jednocześnie w mniejszym lub większym stopniu identyfikuje się z narodem politycznym tworzonym przez wszystkich obywateli. Taka sytuacja ma miejsce m.in. w Belgii, Szwajcarii, Hiszpanii oraz Wielkiej Brytanii.

Belgia

Belgowie nie są jednolitym narodem. Zdecydowaną większość mieszkańców ich państwa stanowią przedstawiciele dwóch dość silnie skonfliktowanych grup etnicznych: Flamandów i Walonów. Ponadto na wschodnim pograniczu dość szerokimi prawami cieszy się nieliczna mniejszość niemiecka. Mozaikę kulturową uzupełniają obywatele i imigranci wywodzący się z różnych krajów i kultur, m.in. pochodzenia francuskiego, włoskiego, holenderskiego, arabskiego i berberyjskiego.

	Uprzywilejowane wspólnoty etniczno-narodowe w Belgii		
	Flamandowie	Walonowie	mniejszość niemiecka
Pochodzenie	germańskie	romańskie	germańskie
Język	Flamandzki jest bardzo zbliżony do języka niderlandzkiego (holenderskiego). Obowiązuje jako język urzędowy we Flandrii (na północy Belgii), w Brukseli i w niektórych miejscowościach w Walonii.	Język francuski jest językiem urzędowym w Walonii (na południu Belgii), w Brukseli i w niektórych miejscowościach we Flandrii.	Niemiecki jest językiem urzędowym w niektórych miejscowościach na wschodnim pograniczu Belgii i Niemiec (w Walonii).
Tożsamość	Niektórzy Flamandowie odczuwają silniejszy związek z kulturą holenderską niż z politycznym narodem belgijskim.	Niektórzy Walonowie odczuwają silniejszy związek z kulturą francuską niż z politycznym narodem belgijskim.	Niemieckojęzyczni mieszkańcy pogranicza mają na ogół poczucie przynależności do narodu niemieckiego.

Przykład

Reprezentacja Belgii w piłce nożnej

Zdjęcie przedstawia reprezentację Belgii, która wystąpiła w półfinale mundialu w 2018 r. Wszyscy widoczni na zdjęciu zawodnicy urodzili się w Belgii, ale rozmawiają ze sobą po angielsku. Wśród nich jest czterech Flamandów, jeden Walon oraz sześciu potomków imigrantów, w tym dwóch pochodzenia kongijskiego, dwóch – marokańskiego, jeden – malijskiego, a jeden – martynikańskiego.

Szwajcaria

Państwo szwajcarskie składa się z krajów związkowych – kantonów, w których przez stulecia ukształtowały się odrębne tożsamości. Dlatego jedność narodu szwajcarskiego wynika ze wspólnej historii i z szacunku dla takich wartości, jak różnorodność kulturowa, demokracja bezpośrednia i neutralność. Wewnętrzne zróżnicowanie Szwajcarów, które stale się powiększa wskutek migracji, ma kilka wymiarów:

- etniczno-kulturowy (wpływy celtyckie, galijskie, germańskie, łacińskie i retyckie),
- językowy (języki urzędowe: niemiecki, francuski, włoski i retoromański),
- religijny (historyczny podział na katolików i protestantów),
- polityczny (duża niezależność kantonów).

Szwajcarzy	Społeczności językowe w Szwajcarii			
	niemieckojęzyczni	francuskojęzyczni	włoskojęzyczni	retoromańsko-językowi
Język w kantonach	Niemiecki jest jedynym językiem urzędowym w 17 kantonach, w których mieszka 55% ludności Szwajcarii; ponadto w 4 kantonach jest jednym z dwóch lub trzech języków oficjalnych.	Francuski jest jedynym językiem urzędowym w 4 kantonach, w których mieszka 18% ludności Szwajcarii; ponadto w 4 kantonach jest jednym z dwóch lub trzech języków oficjalnych.	Włoski jest jedynym językiem urzędowym w jednym kantonie, w którym mieszka 4% ludności Szwajcarii; ponadto w jednym kantonie występuje jako jeden z trzech oficjalnych języków.	Romansz – lokalny dialekt języka retoromańskiego – obowiązuje jako jeden z trzech języków urzędowych w jednym kantonie, w którym mieszka 2% ludności Szwajcarii.
Tożsamość	Poczucie jedności (a nie jednorodności) narodu szwajcarskiego wynika zwłaszcza z wyznawania przez większość obywateli wspólnych wartości, takich jak różnorodność kulturowa, demokracja bezpośrednia i neutralność. Jednak przywiązanie do danego kantonu lub gminy jest często dla Szwajcarów ważniejsze od przynależności do jednego narodu politycznego. Staje się to niekiedy przyczyną sporów, np. francuskojęzyczni mieszkańcy regionu Jury odłączyli się od kantonu Bern, zamieszkanego w większości przez ludność niemieckojęzyczną.			

Przykład

Spór o hymn Szwajcarii

W ostatnich latach w Szwajcarii po raz kolejny rozpoczął się spór o słowa hymnu. Zdaniem zwolenników zmian obowiązująca pieśń zawiera przestarzałe i nazbyt patetyczne odwołania, m.in. do religii, które nie są zgodne z zasadą równości wszystkich obywateli bez względu na ich wyznanie lub bezwyznaniowość. W 2013 r. ogłoszono otwarty konkurs na nowy hymn, w którym znalazłyby się odniesienia do takich wartości, jak demokracja i solidarność. Następnie w 2015 r. mieszkańcy Szwajcarii wzięli udział w głosowaniu internetowym i telefonicznym, w którym wybrali tekst nawiązujący do preambuły szwajcarskiej konstytucji. Jego trzy pierwsze zwrotki zawierają tę samą treść, wyrażoną jednak kolejno w trzech językach najczęściej używanych w Szwajcarii. Z kolei czwarta zwrotka składa się z fragmentów sformułowanych w języku niemieckim, francuskim i włoskim oraz z kilku słów pochodzących z dialektu języka retoromańskiego. W 2017 r. rząd federalny nie przyjął jednak tej propozycji.

Hiszpania

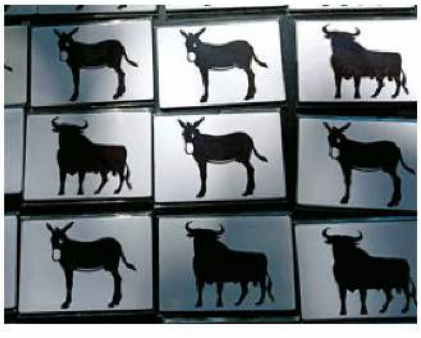
Państwo to jest bardzo zróżnicowane pod względem etnicznym, co od dawna wywołuje w nim wewnętrzne konflikty. Tych problemów nie rozwiązało nawet przyznanie – na przełomie lat 70. i 80. XX w. – autonomii poszczególnym regionom kraju i uznanie niektórych języków regionalnych za równorzędne z językiem hiszpańskim. W Hiszpanii występują silne tendencje separatystyczne: część mieszkańców niektórych obszarów kraju – zwłaszcza Katalonii i Kraju Basków – dąży do utworzenia własnego państwa lub do dalszego poszerzania autonomii politycznej.

	Wybrane społeczności regionalne w Hiszpanii		
	Katalończycy	Baskowie	Galisyjczycy
Język	Kataloński przez część Katalończyków uznawany za odrębny język, a przez część Hiszpanów – za dialekt hiszpański. Przypomina niektóre dialekty francuskie, choć w istocie niewiele różni się od języka hiszpańskiego, czyli od języka kastylijskiego, uznanego w Hiszpanii za standardowy, obowiązujący w życiu publicznym.	Baskijski nie jest – w odróżnieniu od większości języków w Europie – językiem indoeuropejskim; w ogóle nie należy do żadnej grupy języków, choć zawiera wiele zapożyczeń łacińskich, hiszpańskich i francuskich. Jego w pełni ukształtowaną wersją, zwaną euskarą, posługuje się mniejsza część mieszkańców Kraju Basków.	Galisyjski – nazywany galego – został uznany za język oficjalny w regionie Galicii. Jest bardzo podobny do języków hiszpańskiego i portugalskiego. W kulturze wykorzystywany jest przede wszystkim w muzyce nawiązującej do czasów celtyckich. Często jest uważany za dawny język wiejskiej biedoty.
Tożsamość	Wielu Katalończyków czuje się obywatelami Hiszpanii. Podkreślają oni jednak swoją odrębność, są bowiem przekonani o wyższości Katalonii nad innymi regionami kraju, wynikającej z ich języka, kultury, historii i osiągnięć gospodarczych. Wskazują również na silne związki z kulturą południowej Francji.	Działacze baskijscy starają się budować tożsamość Basków przez upowszechnienie ich języka – np. w szkołach w regionie jego nauka stała się obowiązkowa dla wszystkich uczniów. W baskijskim ruchu narodowym wyróżnia się trzy nurty: umiarkowany, radykalny i skrajnie radykalny – ten ostatni reprezentowali terroryści z ETA.	Pierwsi aktywiści galisyjscy wywodzili się z wąskiej grupy intelektualistów, którzy dążyli do decentralizacji państwa hiszpańskiego i zdobycia autonomii dla regionów historycznych. Obecnie większość mieszkańców Galicii raczej nie popiera separatyzmu i opowiada się za integralnością Hiszpanii.

Przykład

Byk Osborne'a kontra osioł kataloński

Przedstawione na zdjęciu naklejki niektórym mieszkańcom Katalonii służą do publicznego manifestowania własnego stanowiska w sporze o status polityczny regionu. Byk Osborne'a [czyt.: osborna] – znak, który pojawił się niegdyś w słynnej kampanii reklamowej – z czasem stał się nieformalnym symbolem całej Hiszpanii. Posługują się nim osoby opowiadające się za jednością państwa. Natomiast zwolennicy niezależności Katalonii wykorzystują symbol osła katalońskiego: zwierzęcia, które – ich zdaniem – uosabia upór, wytrzymałość i pracowitość i któremu grozi wyginięcie, tak samo jak językowi i kulturze Katalończyków. Konflikt o kataloński status polityczny ciągle odżywa i nadal wpływa na tożsamość mieszkańców regionu. W październiku 2017 r. zorganizowano nielegalne referendum w sprawie niepodległości Katalonii – doszło do brutalnej akcji policji hiszpańskiej, która usiłowała przerwać głosowanie.

Wielka Brytania

Wskutek trwającego od wielu lat napływu imigrantów z całego świata Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej stało się państwem bardzo wieloetnicznym. Obejmuje ono cztery historyczne części składowe: Anglię, Walię, Szkocję oraz Irlandię Północną. Rodzimi mieszkańcy każdego z tych krajów mają silne poczucie odrębnej tożsamości narodowej. Szkoci, Walijczycy i Irlandczycy porozumiewają się w języku angielskim, ale często stawiają się w opozycji wobec Anglii. Jednocześnie wielu z nich nie odrzuca wspólnej tożsamości brytyjskiej.

	Tradycyjne narody Wielkiej Brytanii			
	Anglicy	**Szkoci**	**Walijczycy**	**Irlandczycy**
Język	Angielski – należący do grupy języków zachodniogermańskich – jest faktycznie dominującym językiem w całej Wielkiej Brytanii. Ukształtowana z czasem oficjalna odmiana angielszczyzny stała się standardem, choć nawet wśród Anglików funkcjonują oprócz niej liczne angielskie dialekty i gwary.	Najpowszechniejsza jest szkocka odmiana angielszczyzny. Niewiele osób zna oficjalny język pochodzenia celtyckiego – gaelicki szkocki. Więcej osób posługuje się tzw. *scots* [czyt.: skats] – dawnym językiem Królestwa Szkocji, który przez niektórych uważany jest za angielski dialekt, a przez innych – za odrębny język.	Ogromna większość Walijczyków posługuje się na co dzień językiem angielskim. Według spisu z 2011 r. jedynie 18% obywateli Walii mówi w oficjalnym języku walijskim. Ma on rodowód celtycki, co zbliża go do języka bretońskiego, który przetrwał wśród niewielkiej grupy mieszkańców Bretanii we Francji.	Dominuje wśród nich język angielski. Język irlandzki (iryjski, gaelicki irlandzki) wywodzi się z języków celtyckich i jest na ogół nieznany mieszkańcom brytyjskiej Irlandii Północnej. W sąsiadującej z nią niepodległej Republice Irlandii pewną znajomość tego języka deklaruje ok. 10% ludności.
Tożsamość	Ogromna większość Anglików ma silne poczucie przynależności do narodu brytyjskiego.	Istnieje silny ruch społeczny działający na rzecz niepodległości Szkocji, jednak większość Szkotów nie odrzuca tożsamości brytyjskiej.	Walijczycy zdecydowanie uważają się za członków narodu brytyjskiego, ale ich tożsamość kształtowała się w opozycji do władzy i kultury angielskiej.	Konflikt między protestantami a katolikami jest czynnikiem kształtującym tożsamość mieszkańców Irlandii Północnej i ich stosunek do narodu brytyjskiego.

Przykład

Separatyzm w Wielkiej Brytanii

Mimo że wielu Szkotów utożsamia się z narodem brytyjskim, część z nich wykazuje wyraźne tendencje separatystyczne. W referendum niepodległościowym, które odbyło się w 2014 r., zwolennicy pozostania Szkocji w Wielkiej Brytanii zwyciężyli niewielką większością głosów (55% do 45%). W ostatnim czasie dążenia do uzyskania odrębności państwowej nasiliły się w związku z decyzją o wyjściu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej (tzw. Brexit) – większość Szkotów opowiadała się za pozostaniem we wspólnocie. Proces wychodzenia z UE na nowo ożywił także dyskusję na temat politycznego statusu Irlandii Północnej. Tendencji odśrodkowych na ogół nie przejawiają natomiast mieszkańcy Walii – niektórzy z nich domagają się jedynie poszerzenia autonomii swojego kraju.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeprowadźcie w swojej klasie sondę, z której dowiecie się, co oznacza dla Was polskość. Na forum klasy

a) Na niepodpisanych kartkach zanotujcie do 10 przymiotników, które kojarzą się Wam z przynależnością do polskiego narodu. Zbierzcie wszystkie przygotowane przez Was listy określeń.

b) Wyznaczcie dwie osoby, które pogrupują zapisane przez Was słowa na określenia pozytywne i negatywne, a następnie obliczą, ile odpowiedzi znalazło się w każdej kategorii.

c) Po zapoznaniu się z wynikami sondy zastanówcie się wspólnie, co najsilniej wpływa na to, w jaki sposób postrzegacie naród polski.

2 Rozważ, jaką treść i formę ma Twoja tożsamość narodowa.

3 Zapoznaj się z tabelą i wykonaj polecenia. Praca z tabelą

Wyniki spisu powszechnego w Polsce z 2011 r.

Identyfikacja narodowo-etniczna	Liczba mieszkańców	Język używany w domu	Liczba mieszkańców
pojedyncza polska	36522211	wyłącznie polski	37043602
podwójna: polska[1] i niepolska[2]	788130	polski i jeden niepolski	731563
pojedyncza niepolska	550404	jeden niepolski	168816
podwójna: niepolska[1] i polska[2]	83310	polski i dwa niepolskie	40440
podwójna: niepolska[1] i niepolska[2]	45899	dwa niepolskie	7704

[1] Deklarowana jako pierwsza. [2] Deklarowana jako druga.

Źródło: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, stat.gov.pl [dostęp: 05.12.2018].

a) Wyjaśnij, o czym świadczą różnice między liczbą poszczególnych deklaracji dotyczących przynależności narodowej a liczbą odpowiadających im deklaracji o językach używanych w domu.

b) Wskaż zdanie prawdziwe.

A Osób wskazujących wyłącznie na polską świadomość narodową było ponad 40 razy więcej niż mieszkańców deklarujących inny rodzaj identyfikacji narodowo-etnicznej.

B Liczba deklaracji o używaniu języka polskiego w domu nie przewyższa liczby wszystkich deklaracji o posiadaniu identyfikacji polskiej.

C Osób wskazujących na identyfikację polską było łącznie więcej niż mieszkańców używających w domu wyłącznie języka polskiego.

4 Utwórzcie 5-osobowe grupy. Zadaniem każdego zespołu jest opracowanie programu 3-dniowej wycieczki tematycznej do Belgii, Szwajcarii, Hiszpanii lub Wielkiej Brytanii. Załóżcie, że planowana przez Was wyprawa będzie poświęcona poznawaniu wielowarstwowej tożsamości mieszkańców danego państwa. Przedstawcie swoje propozycje w formie folderu turystycznego, w którym zawrzecie najważniejsze informacje o miejscach świadczących o różnorodności narodowej odwiedzanego kraju.

Projekt edukacyjny

5 Wyjaśnij, czym różnią się relacje między poszczególnymi grupami narodowymi i etnicznymi w Szwajcarii oraz w Hiszpanii.

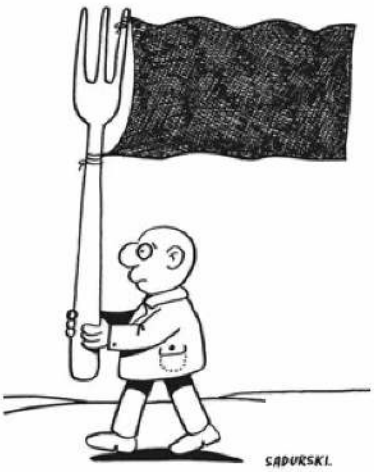
6 Wymień języki urzędowe obowiązujące w Wielkiej Brytanii, Belgii, Szwajcarii i Hiszpanii.

★ **7** Omów tendencje separatystyczne, które ujawniają się w społeczeństwach brytyjskim i hiszpańskim.

8 Odszukaj w dostępnych źródłach informacje o aktualnych szacunkach dotyczących liczebności imigrantów w Polsce. Porównaj znalezione dane z wynikami spisu powszechnego z 2011 r. Oceń, w jakim stopniu w ostatnich latach zmieniła się struktura narodowo-etniczna polskiego społeczeństwa.

9 Wyjaśnij – odwołując się do zamieszczonego rysunku – co może sprzyjać zachowaniu tożsamości narodowej. Zastanów się, jakie warunki powinny zostać spełnione, aby członkowie narodu chcieli się z nim identyfikować.

Praca z ilustracją

10 Zapoznaj się z przykładami i wykonaj polecenia.

A. Max urodził się w Niemczech w rodzinie imigrantów z Polski. Choć w jego domu mówiło się czasami po polsku, chłopiec nie czuje się związany z krajem swoich rodziców i uważa się za Niemca. Lubi czytać książki o historii Niemiec i Polski, spotyka się czasami z polskimi kuzynami i rozumie ich sposób myślenia, ale marzy o karierze piłkarza reprezentacji Niemiec.

B. We wczesnym dzieciństwie Justyna mieszkała w Grodnie na Białorusi. Wiedziała, że jej dziadek przybył do tego miasta przed wojną z Warszawy. Chodziła do białoruskiej szkoły, a po lekcjach rozmawiała z koleżankami najczęściej po rosyjsku. Jej rodzice znali polski, ale ona nie uczyła się tego języka – sporo po polsku rozumiała, ale nie umiała pisać. Gdy Justyna skończyła 10 lat, jej rodzina przeprowadziła się do Polski. Dziewczynka polubiła swoją nową szkołę i uważa, że jest Polką, tak jak jej nowe koleżanki. Równocześnie jednak chętnie opowiada o białoruskiej kulturze i swoich korzeniach.

a) Oceń, w jakim stopniu w przedstawionych przykładach przejawia się subiektywna i obiektywna część tożsamości narodowej. Uzasadnij swoją opinię.

b) Rozważ – odwołując się do zamieszczonych opisów – od jakich czynników zależą zmiany dotyczące tożsamości narodowej.

3 Mniejszości narodowe i etniczne

mniejszość narodowa | mniejszość etniczna | język regionalny | prawa mniejszości

Problemy z definicją pojęć czasami nie tylko są zmartwieniem teoretyków, lecz także mogą mieć bardzo praktyczne znaczenie. Jest tak w wypadku terminów „mniejszość narodowa" i „mniejszość etniczna". Ogromna różnorodność wdrażanych w życie rozwiązań powoduje, że społeczności o bardzo podobnych cechach żyjące w dwóch różnych państwach mogą posiadać odmienny status: jedna jest uznawana za mniejszość, a druga – nie. Czy to, że jednostka deklaruje odmienną od dominującej w państwie świadomość narodową lub etniczną, wystarcza, by zakwalifikować ją do mniejszości? Jak w Polsce odróżnia się mniejszości narodowe i etniczne? Jaki język regionalny znajduje się pod szczególną ochroną państwa polskiego? Jakie rozwiązania prawne dotyczące grup mniejszościowych funkcjonują w innych państwach?

Odrębne tożsamości w Polsce

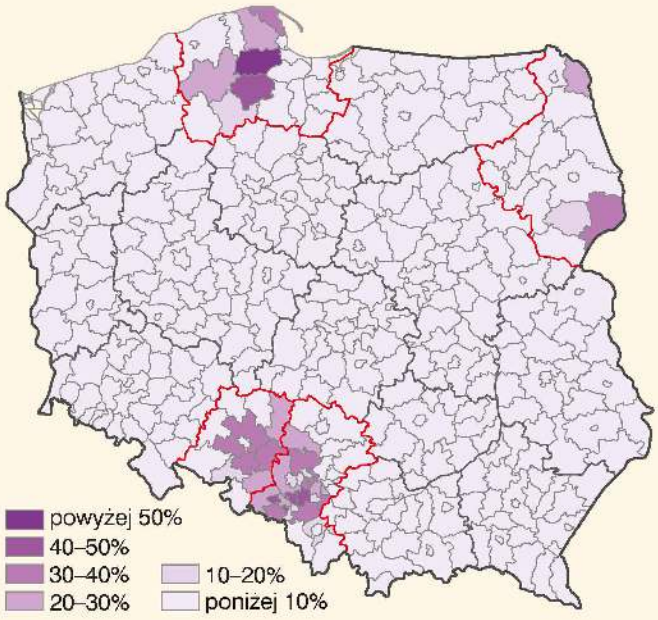
Ogromna większość mieszkańców współczesnej Polski – prawie 95% według spisu powszechnego z 2011 r. – deklaruje polską tożsamość narodową (przypomnij sobie wykresy na s. 161). Jednak liczba osób, które identyfikują się ze wspólnotami innymi niż naród polski, jest zbliżona do liczby mieszkańców Warszawy i wynosi ok. 1,5 mln. Oznacza to, że różnorodność narodowa i etniczna jest zauważalną cechą także naszego społeczeństwa. W niektórych gminach i powiatach zdarza się nawet, że ludność o tożsamości innej niż wyłącznie polska stanowi większość, np. w gminie Puńsk ponad 75% mieszkańców deklaruje narodowość litewską, a w gminie Czyże – białoruską. Większe skupiska osób o tożsamości innej niż dominująca w całym państwie żyją na Górnym Śląsku, Pomorzu i Podlasiu (zob. poniższą mapę).

Ludność deklarująca tożsamość inną niż wyłącznie polska

Województwo pomorskie
ok. 250 tys. mieszkańców o tożsamości innej niż wyłącznie polska (17% wszystkich osób deklarujących taką tożsamość w skali kraju)

Województwo podlaskie
ok. 51 tys. mieszkańców o tożsamości innej niż wyłącznie polska (3,5% wszystkich osób deklarujących taką tożsamość w skali kraju)

Województwa śląskie i opolskie
ponad 900 tys. mieszkańców o tożsamości innej niż wyłącznie polska (63% wszystkich osób deklarujących taką tożsamość w skali kraju)

Źródło: *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, www.stat.gov.pl [dostęp: 17.12.2018].

Warunki uznania za mniejszość narodową

Aby dana jednostka została uznana za przedstawiciela mniejszości narodowej, nie wystarcza zwykle zadeklarowanie przez nią innej przynależności narodowej niż ta wskazywana przez większość mieszkańców kraju. Przykładowo, w Polsce nowi imigranci z Ukrainy nie są automatycznie zaliczani do mniejszości ukraińskiej, a powstanie dużych skupisk osób pochodzących z Wietnamu lub Chin nie spowodowało uznania mniejszości wietnamskiej lub chińskiej. Wynika to z faktu, że władze danego państwa samodzielnie decydują, jakie obowiązują na jego terytorium zasady nadawania statusu mniejszościowego. Konkretne rozwiązania stosowane w poszczególnych krajach mogą służyć różnym celom politycznym i społecznym. Często przyjmowane przez państwa definicje terminu „mniejszość narodowa" są efektem połączenia kilku różnych koncepcji. Wybrane kryteria stosowane przy rozstrzyganiu, czy dana zbiorowość jest mniejszością, zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Definicja mniejszości narodowej – pytania do rozstrzygnięcia

Kryteria	Warianty rozszerzające definicję	Warianty zawężające definicję
	Czy należy uznać za mniejszość narodową zbiorowość, która...	
Liczebność zbiorowości i relacje między jej członkami	• ...liczy wielu członków niepołączonych bliskimi relacjami? • ...jest mniejsza liczebnie niż pozostała część ludności państwa – nawet jeśli liczy niewielu członków?	• ...jest bardzo niewielka, ale spójna wewnętrznie i zorganizowana? • ...jest mniejsza liczebnie niż pozostała część ludności państwa, ale jednocześnie jej wielkość jest znacząca?
Traktowanie zbiorowości	• ...jest traktowana na równi z pozostałą częścią społeczeństwa?	• ...jest dyskryminowana i nie ma pełni praw politycznych i obywatelskich?
Rozmieszczenie zbiorowości	• ...jest rozproszona po całym terytorium państwa i nie tworzy dużych skupisk?	• ...zamieszkuje głównie teren uważany przez jej członków za ziemię ojczystą?
Proces powstania zbiorowości – kwestia historyczności	• ...powstała wskutek napływu imigrantów jednej narodowości? • ...jest złożona z potomków dawnych osadników oraz z nowych imigrantów tej samej narodowości?	• ...składa się z rdzennych mieszkańców danego terytorium (autochtonów)? • ...jest złożona z ludzi wywodzących się ze społeczności zamieszkującej dane terytorium np. od 100 czy 500 lat?
Brak dominującej pozycji w państwie	• ...zgodnie z prawem nie posiada przywilejów nadających jej przewodnią (dominującą) rolę w państwie?	• ...nie zdobyła w państwie – ani formalnie, ani praktycznie – przewagi wynikającej z przywilejów?
Kwestia obywatelstwa państwa zamieszkania	• ...składa się ze wszystkich żyjących w państwie obywateli i imigrantów jednej narodowości – innej niż dominująca w społeczeństwie?	• ...składa się wyłącznie z obywateli państwa utożsamiających się z jednym narodem – innym niż dominujący w społeczeństwie?
Odrębność	• ...składa się z osób, które dobrowolnie deklarują, że posiadają cechy odróżniające je od pozostałej ludności państwa?	• ...składa się z osób, którym od urodzenia przypisano cechy odróżniające je od pozostałej ludności państwa?
Więź i reprezentacja	• ...charakteryzuje się tym, że jej członków łączy więź wynikająca np. z przekonania o wspólnym pochodzeniu?	• ...jest reprezentowana na zewnątrz przez przedstawicieli domagających się realizacji jej celów narodowych?
Świadomość własnej odrębności	• ...składa się z osób przekonanych o tym, że należą do mniejszości narodowej, nawet jeśli większość społeczeństwa nie uznaje jej odrębności?	• ...składa się z osób przekonanych o tym, że należą do mniejszości narodowej o odrębnym statusie uznanym przez większość społeczeństwa i państwo?
Zagraniczna ojczyzna	• ...nie musi być częścią narodu zorganizowanego we własnym państwie?	• ...jest częścią narodu zorganizowanego we własnym państwie?

Mniejszość narodowa czy etniczna?

Rozstrzygnięcie, czy określona mniejszość jest częścią narodu czy grupy etnicznej, w praktyce jest dość umowne. Zależy m.in. od stopnia rozwoju kulturowego i historycznego wspólnoty.

- Za rozwinięte wspólnoty, czyli narody, uznaje się te zbiorowości, które posiadają np. tradycję własnej państwowości, język literacki i kulturę wysoką.
- Za rozwijające się wspólnoty, czyli grupy etniczne, uważa się te zbiorowości, które odróżniają się od pozostałej ludności danego państwa, ale których kultura i tradycja często są blisko związane z historią innych nacji.

Ostatecznie decyzje prawne i polityczne o uznaniu danej społeczności za mniejszość oraz o jej zakwalifikowaniu do kategorii mniejszości narodowych lub etnicznych zwykle należą do właściwych organów państwa. Zazwyczaj do jednej lub drugiej kategorii są zaliczane zbiorowości, które odróżniają się od większości społeczeństwa danego państwa dzięki własnym tradycjom i kulturze, a często także dzięki odmiennej religii i odrębnemu językowi. Zakresy znaczeniowe pojęć „mniejszość narodowa" i „mniejszość etniczna" są przedstawiane zazwyczaj w dwóch wariantach (zob. schematy zamieszczone poniżej).

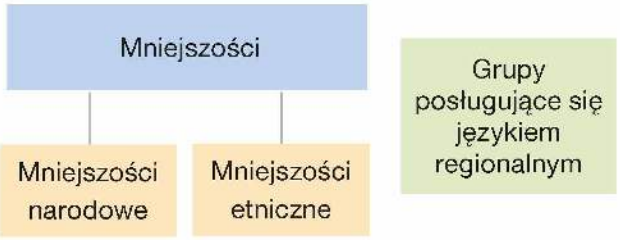
Wariant I

(zgodny z *Międzynarodowym paktem praw politycznych i obywatelskich* z 1966 r.)

Wariant II

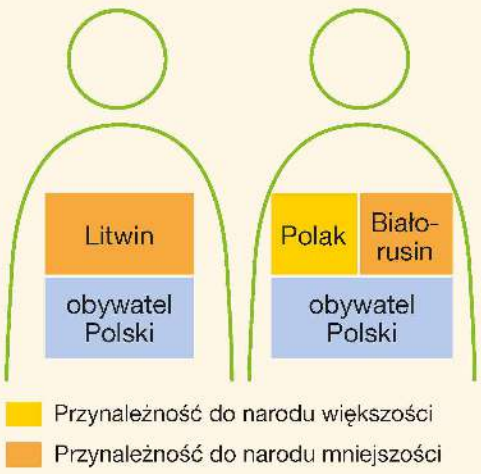
(zgodny z polską *Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z 2005 r.)

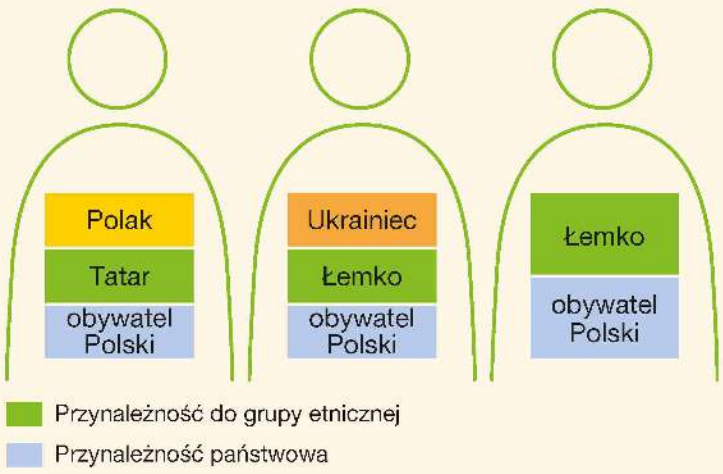
Warstwy tożsamości mniejszościowych

Tożsamość jednostek należących do mniejszości narodowych i etnicznych może mieć różne warstwy. Poniższe schematy przedstawiają przykładowe tożsamości osób mieszkających w Polsce – uwzględniają maksymalnie podwójną identyfikację narodowo-etniczną.

Przedstawiciele mniejszości narodowej

Przedstawiciele mniejszości etnicznej

Przynależność do narodu większości
Przynależność do narodu mniejszości
Przynależność do grupy etnicznej
Przynależność państwowa

Ustawa o mniejszościach i języku regionalnym

Ustawa z 2005 r. przyznaje dziewięciu społecznościom w Polsce status mniejszości narodowej, czterem – status mniejszości etnicznej, a jednej – status grupy posługującej się językiem regionalnym. Podano w niej także definicyjne kryteria decydujące o zaliczeniu danej zbiorowości do prawnie uznanych grup mniejszościowych.

Warunki: obywatelstwa, liczebności, odrębności, solidarności, świadomości i historyczności

Warunek istnienia państwa narodowego

Lista mniejszości narodowych

Warunki: obywatelstwa, liczebności, odrębności, solidarności, świadomości i historyczności

Warunek braku istnienia państwa narodowego

Lista mniejszości etnicznych

Warunki: tradycyjności obywatelstwa, liczebności i odrębności

Wskazanie języka regionalnego

Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r.
o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym

Art. 2

1. Mniejszością narodową, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:
   1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
   2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
   3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
   4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
   5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
   6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

2. Za mniejszości narodowe uznaje się następujące mniejszości:
   1) białoruską; 2) czeską; 3) litewską; 4) niemiecką; 5) ormiańską; 6) rosyjską; 7) słowacką; 8) ukraińską; 9) żydowską.

3. Mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:
   1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
   2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
   3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
   4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
   5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
   6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

4. Za mniejszości etniczne uznaje się następujące mniejszości:
   1) karaimską; 2) łemkowską; 3) romską; 4) tatarską.

[...] **Art. 19**

1. Za język regionalny w rozumieniu ustawy, zgodnie z Europejską Kartą Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, uważa się język, który:
   1) jest tradycyjnie używany na terytorium danego państwa przez jego obywateli, którzy stanowią grupę liczebnie mniejszą od reszty ludności tego państwa;
   2) różni się od oficjalnego języka tego państwa; nie obejmuje to ani dialektów oficjalnego języka państwa, ani języków migrantów.

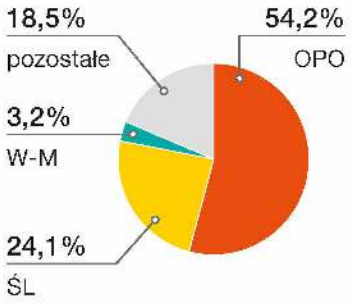
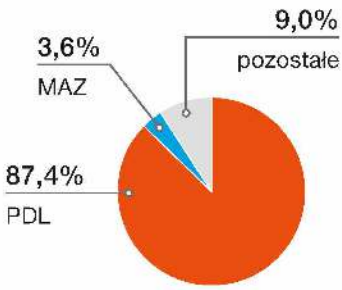
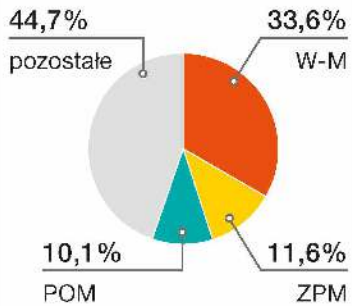
2. Językiem regionalnym w rozumieniu ustawy jest język kaszubski.

? Wyjaśnij, czym – zgodnie z ustawą – różni się mniejszość narodowa od mniejszości etnicznej.

Dziedzictwo i aktywność mniejszości w Polsce

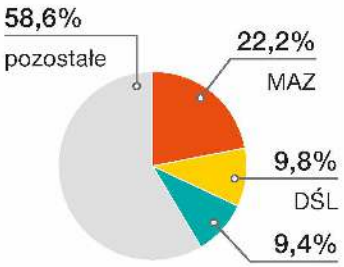
Prawnie uznane w Polsce mniejszości narodowe i etniczne oraz grupa posługująca się językiem regionalnym wyróżniają się własnym dziedzictwem kulturowym i wielowiekową historią. Odrębne tradycje, język lub wyznanie często są podstawą tożsamości deklarowanej przez przedstawicieli tych społeczności. Podejmują oni różne działania w celu upowszechniania swojego dorobku kulturowego, m.in.: prowadzą stowarzyszenia, muzea, ośrodki kultury i szkoły, organizują festiwale, zjazdy, spotkania i konferencje, wydają prasę i książki, tworzą filmy, programy radiowe i telewizyjne, uczestniczą w życiu politycznym.

Mniejszości narodowe w Polsce

Liczebność i rozmieszczenie w województwach	Wyznanie / religia	Przykładowy element dziedzictwa i tradycji	Przykład współczesnej aktywności
Niemcy			
ok. 144,5 tys. obywateli Polski 	w większości katolicy, także protestanci (luteranie)	 Orkiestry dęte mniejszości niemieckiej	 Komitet Wyborczy Wyborców Mniejszość Niemiecka
Białorusini			
ok. 44 tys. obywateli Polski 	w większości prawosławni	 Folklor białoruski, w tym tradycyjny śpiew	 Festiwal Muzyki Młodej Białorusi „Basowiszcza” w Gródku na Podlasiu
Ukraińcy			
ok. 39 tys. obywateli Polski 	w większości grekokatolicy i prawosławni	 Ukraińskie cmentarze i groby z krzyżami kozackimi	 Festiwal Kultury Ukraińskiej „Ekołomyja” w Górowie Iławieckim

Rosjanie

ok. 8,8 tys. obywateli Polski

w większości prawosławni, kilkuset starobrzędowców

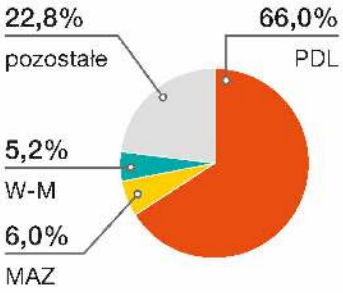

Rosyjskie potrawy i zwyczaje, np. podczas święta zwanego Maslenicą

Rosyjskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe w Polsce

Litwini

ok. 7,4 tys. obywateli Polski

w większości katolicy

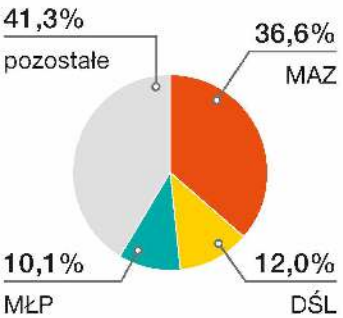
Przedstawienia litewskich teatrów stodolanych

Litewska szkoła ponadpodstawowa w Puńsku

Żydzi

ok. 7,4 tys. obywateli Polski

judaizm

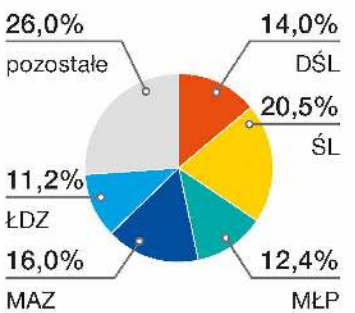
Upamiętnienie ofiar Holokaustu i powstańców w gettach

Muzeum Historii Żydów Polskich Polin w Warszawie

Czesi

ok. 2,8 tys. obywateli Polski

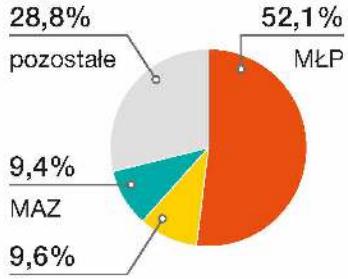
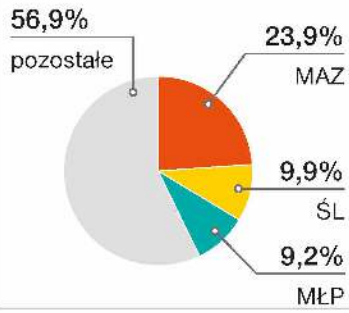
w większości protestanci (kalwini)

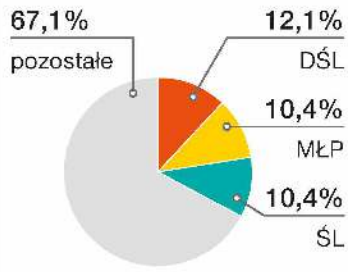
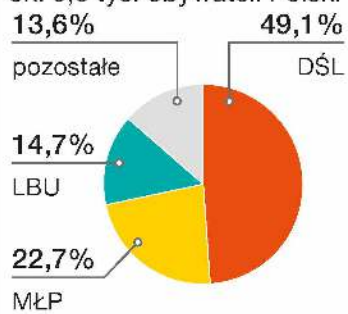
Granie na dzwonkach w parafii ewangelicko-reformowanej w Zelowie

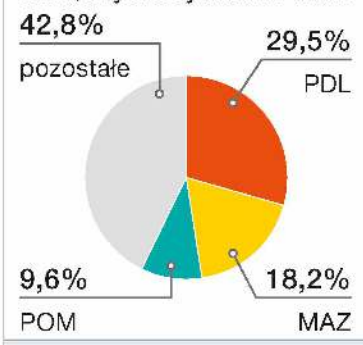
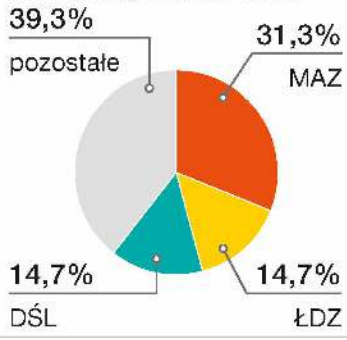

Ośrodek Kultury Czeskiej „Klub Czeski" w Zelowie

Liczebność i rozmieszczenie w województwach	Wyznanie / religia	Przykładowy element dziedzictwa i tradycji	Przykład współczesnej aktywności
Słowacy			
ok. 2,7 tys. obywateli Polski 	w większości katolicy	 Msze święte po słowacku na Spiszu i Orawie, np. w kościele w Krempachach	 Miesięcznik mniejszości słowackiej „Život”
Ormianie			
ok. 1,7 tys. obywateli Polski 	w większości katolicy obrządku ormiańskiego lub łacińskiego	 Chaczkary (ormiańskie krzyże) upamiętniające m.in. ludobójstwo Ormian z 1915 r.	 Dni Ormiańskie organizowane w różnych miastach

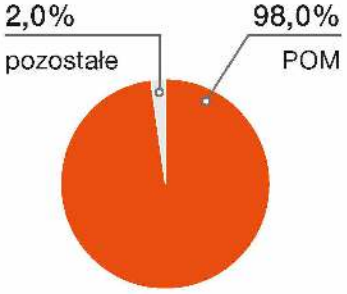
Mniejszości etniczne w Polsce

Liczebność i rozmieszczenie w województwach	Wyznanie / religia	Przykładowy element dziedzictwa i tradycji	Przykład współczesnej aktywności
Romowie			
ok. 17 tys. obywateli Polski 	w większości katolicy	 Pamięć o dawnych taborach i zagładzie Romów	 Festiwale Romów w Ciechocinku i Gorzowie Wlkp.
Łemkowie			
ok. 9,6 tys. obywateli Polski 	w większości prawosławni lub grekokatolicy	 Stare cerkwie na Łemkowszczyźnie	 Łemkowska Watra w Zdyni

Tatarzy			
ok. 1,8 tys. obywateli Polski 	islam	 Wspólnoty muzułmanów w Bohonikach i Kruszynianach	 Magazyn „Tatarskie wieści", emitowany w TVP Białystok
Karaimi*			
ok. 300 obywateli Polski 	religia karaimska (wywodząca się z mozaizmu – tradycji mojżeszowej)	 Cmentarz karaimski na warszawskiej Woli	 Karaimskie serwisy internetowe i archiwa cyfrowe

* Grupa etniczna pochodzenia tureckiego.

Grupa posługująca się językiem regionalnym w Polsce

Liczebność i rozmieszczenie w województwach	Wyznanie	Przykładowy element dziedzictwa i tradycji	Przykład współczesnej aktywności
Kaszubi			
ok. 232,5 tys. obywateli Polski (w tym 108,1 tys. osób używających języka kaszubskiego w domu) 	w większości katolicy	 Tradycyjna pieśń *Kaszubskie nuty*, zwana też „kaszubskim abecadłem"	 Dwujęzyczne nazwy ponad 800 miejscowości na Kaszubach

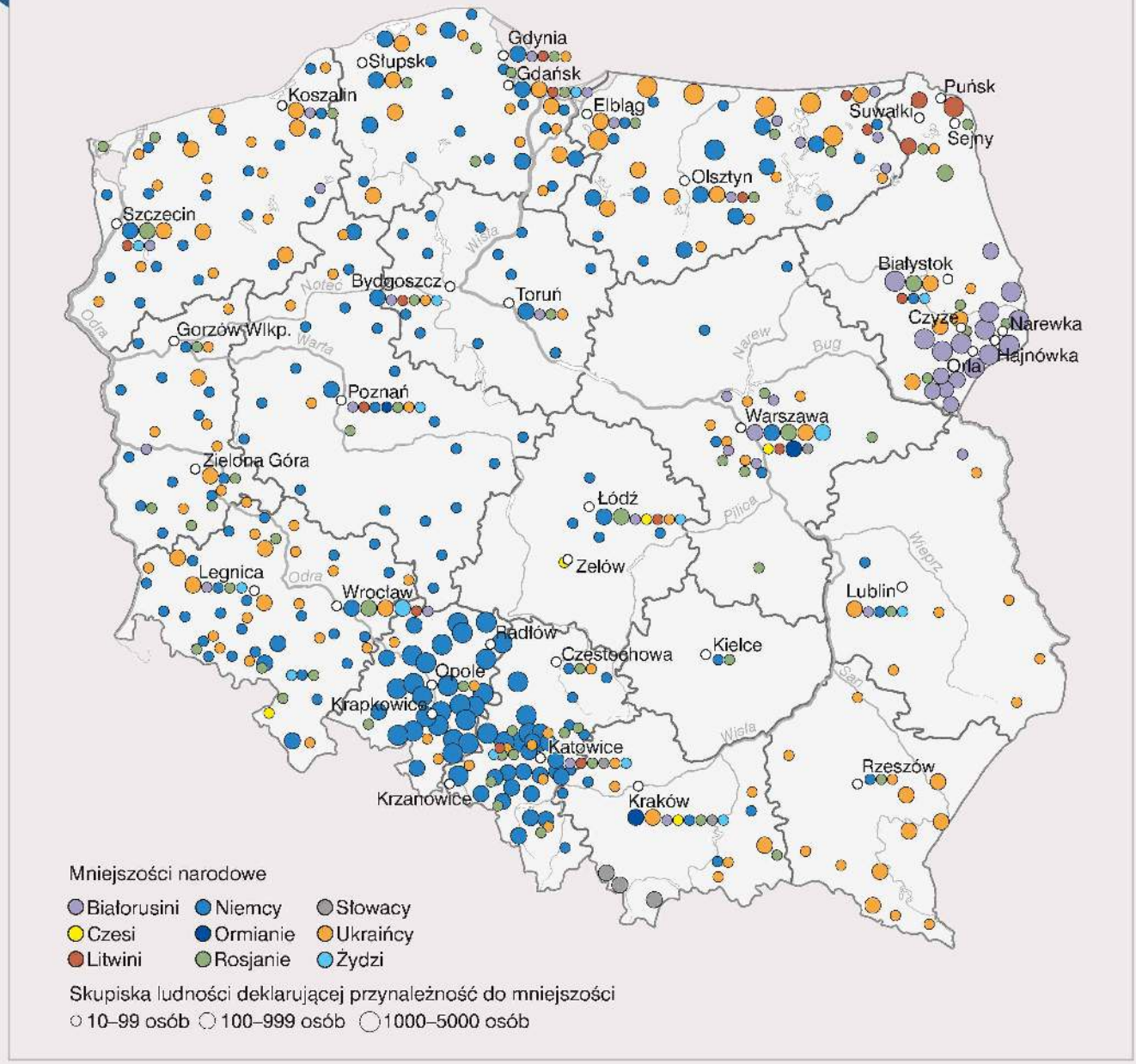
Wyjaśnienie skrótowych zapisów nazw województw na wykresach ze s. 172–175: DŚL – dolnośląskie, LBU – lubuskie, ŁDZ – łódzkie, MAZ – mazowieckie, MŁP – małopolskie, OPO – opolskie, PDL – podlaskie, POM – pomorskie, ŚL – śląskie, W-M – warmińsko-mazurskie, ZPM – zachodniopomorskie.

Źródło danych: *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, www.stat.gov.pl [dostęp: 17.12.2018]; *Charakterystyka mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl [dostęp: 21.12.2018].

Mniejszości i Kaszubi

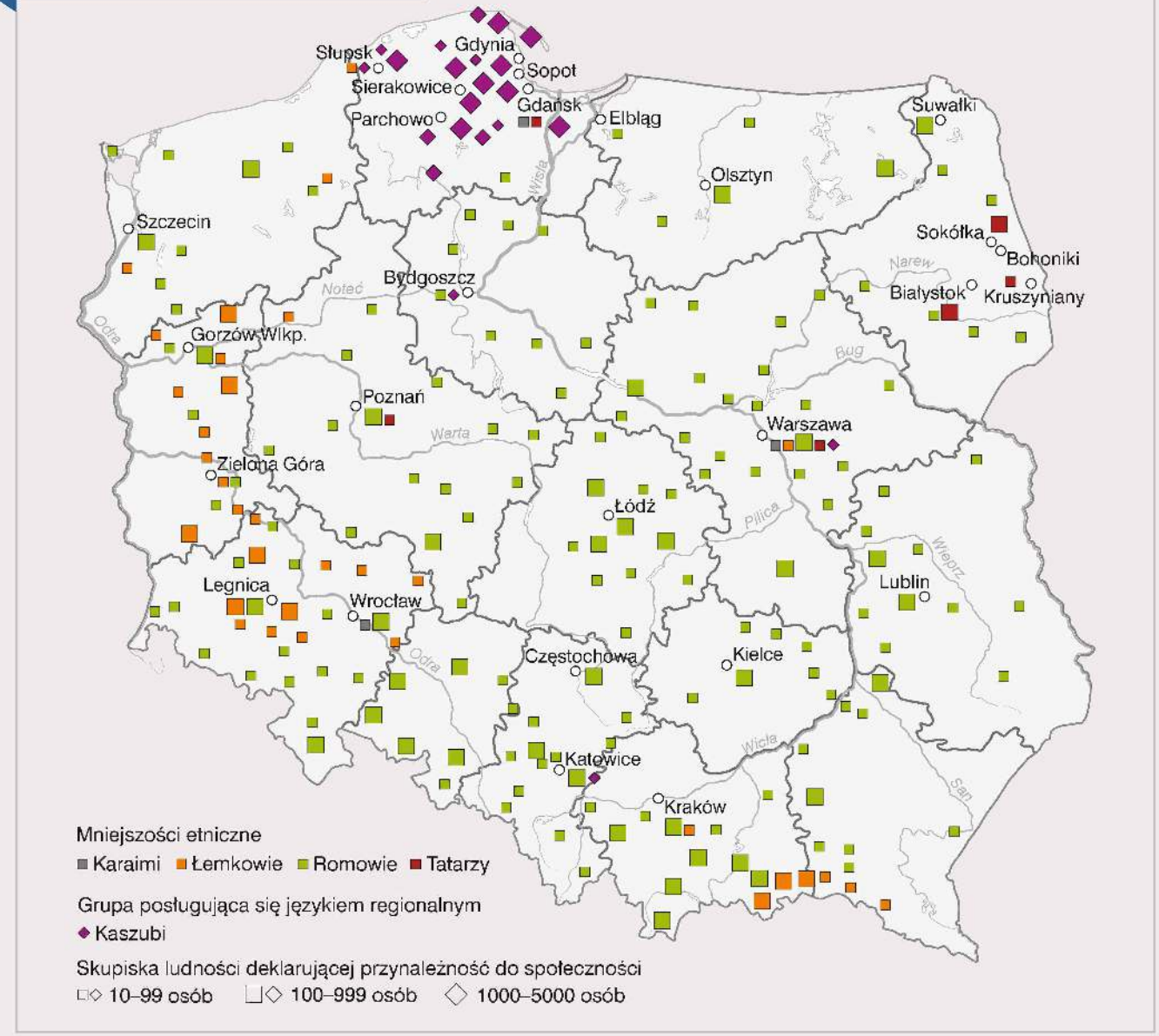
Na obszarze Polski występuje wiele skupisk mniejszości narodowych i etnicznych, zarówno w miastach, jak i na wsi. Największym skoncentrowaniem wyróżnia się jednak grupa posługująca się językiem regionalnym, zamieszkująca Kaszuby.

Mniejszości narodowe

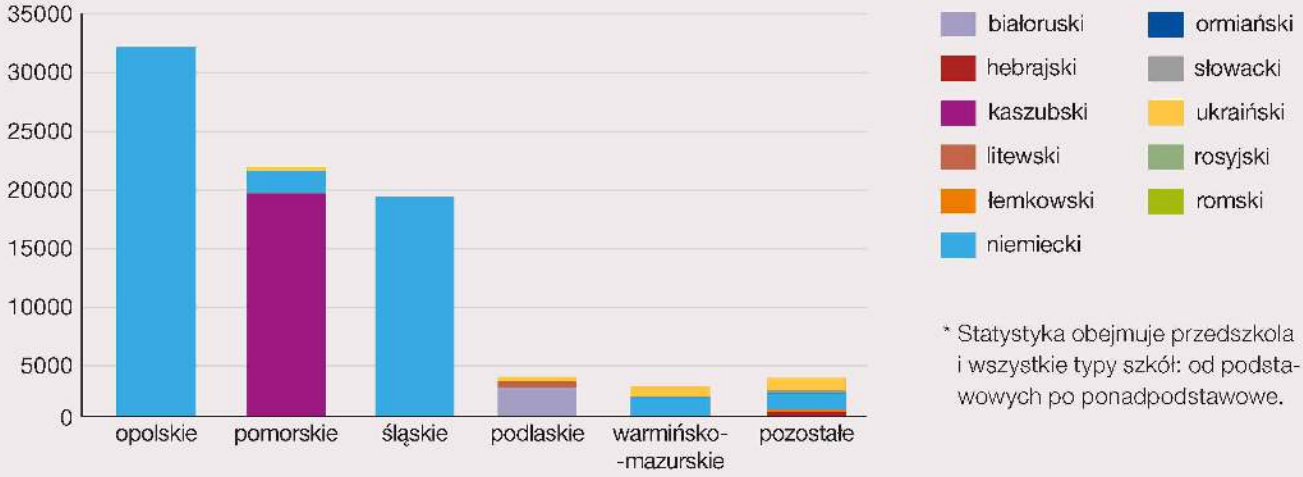

* Mapy na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 r.

Mniejszości etniczne i Kaszubi

Liczba uczniów* uczących się języka mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w roku szkolnym 2017/2018

* Statystyka obejmuje przedszkola i wszystkie typy szkół: od podstawowych po ponadpodstawowe.

Źródło: *Języki obce i języki mniejszości narodowych*, Centrum Informatyczne Edukacji, cie.men.gov.pl [dostęp: 14.02.2019].

? Określ, w których regionach występują większe skupiska poszczególnych mniejszości narodowych i etnicznych.

System ochrony mniejszości

Polska zobowiązała się do przestrzegania międzynarodowego prawa dotyczącego traktowania osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych, jednak – podobnie jak inne państwa na świecie – rozstrzyga w wewnętrznych aktach prawnych wiele kwestii szczegółowych, np. to, w jakim zakresie i za pomocą jakich środków będą realizowane międzynarodowe standardy. To władze danego kraju decydują o statusie poszczególnych grup mniejszościowych. W ten sposób ochrona prawna mniejszości w każdym państwie przybiera indywidualny charakter. Dlatego mniejszości złożone z osób należących do tych samych narodów lub grup etnicznych w różnych krajach mogą posiadać różny status i odmienne uprawnienia.

Prawo międzynarodowe wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Normy prawa międzynarodowego gwarantują ochronę praw mniejszości. Wywodzą się one z różnych systemów prawnych oraz z układów międzypaństwowych. Najogólniejsze reguły sformułowano na forum ONZ, a bardziej szczegółowe zasady powstały w Radzie Europy (RE), Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) oraz Unii Europejskiej (UE). Poniżej zaprezentowane zostały przykładowe przepisy i postanowienia.

ONZ: *Powszechna deklaracja praw człowieka* z 1948 r.

Art. 2. Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości [...], urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu. [...]

ONZ: *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* z 1966 r.

Art. 27. [...] osoby należące do mniejszości narodowych nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego i praktykowania własnej religii oraz do posługiwania się własnym językiem we wspólnocie z innymi członkami swej grupy.

OBWE: *Dokument podsumowujący spotkanie kopenhaskie...* z 1990 r.

Art. 32. Osoby należące do mniejszości narodowych nie mogą podlegać żadnym próbom asymilacji wbrew ich woli. [...] Przynależność do mniejszości jest sprawą indywidualnego wyboru osoby. Z dokonania takiego wyboru nie może wynikać żadne upośledzenie.

RE: *Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych* z 1994 r.

Art. 16. Strony [państwa] powstrzymają się od stosowania środków zmieniających proporcje narodowościowe ludności w rejonach zamieszkałych przez osoby należące do mniejszości narodowych i mających na celu ograniczenie praw i wolności wynikających z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej.

UE: *Karta praw podstawowych* z 2000 r.

Art. 21, ust. 1. Zakazana jest wszelka dyskryminacja, w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Prawa mniejszości w Polsce

Konstytucja RP: art. 35

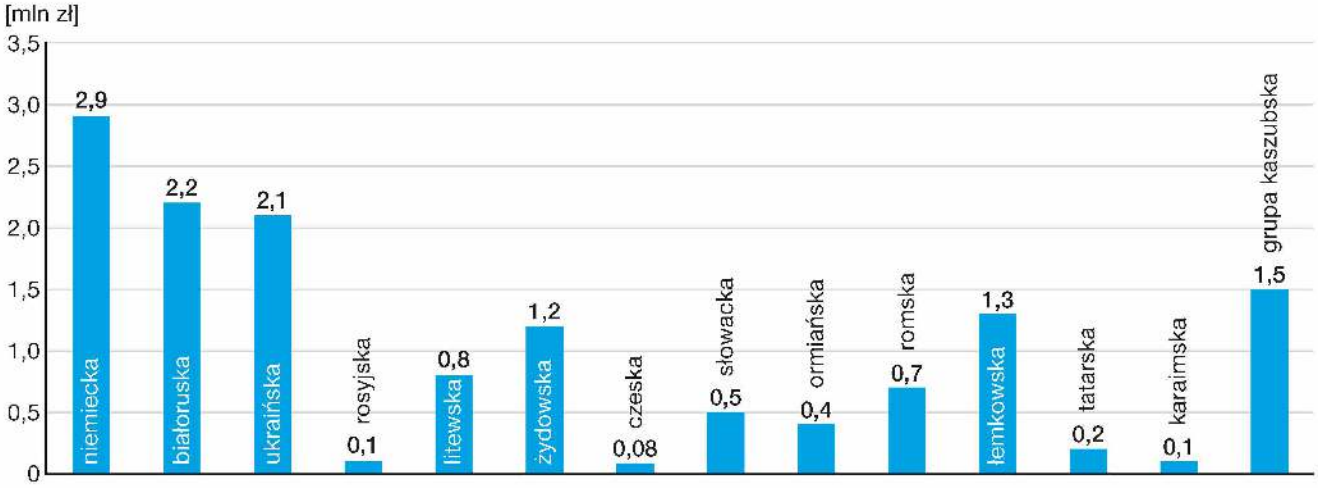
Szczegółowe przepisy dotyczące ochrony mniejszości znalazły się w *Konstytucji RP*, w rozporządzeniach oraz w ustawach m.in. o: mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym, języku polskim, systemie oświaty, radiofonii i telewizji, ochronie danych osobowych, a także w *Kodeksie wyborczym* i *Kodeksie karnym*. Do najistotniejszych gwarancji, które przysługują osobom należącym do mniejszości, zalicza się:

- zakaz dyskryminacji z powodu pochodzenia narodowego lub etnicznego,
- zakaz istnienia organizacji, które głoszą nienawiść rasową i narodowościową,
- obowiązek ścigania przez państwo przestępstw popełnianych na tle narodowościowym lub etnicznym,
- prawo do uczestniczenia w rozstrzyganiu spraw dotyczących własnej tożsamości narodowej (np. funkcjonowanie Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych),
- zakaz wyciągania negatywnych konsekwencji wobec osób, które potwierdzają lub negują swoją przynależność do mniejszości,
- zakaz stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości,
- obowiązek organów władzy publicznej polegający na wspieraniu działalności na rzecz ochrony i rozwoju tożsamości kulturowej mniejszości.

Ochrona kultur mniejszości

W Polsce obowiązuje wolność posługiwania się własnym językiem, zachowywania własnych obyczajów i tradycji oraz rozwijania kultury narodowej lub etnicznej. Przedstawiciele mniejszości mogą legalnie tworzyć i prowadzić organizacje społeczne, kulturalne, naukowe, edukacyjne i religijne. Mogą również ubiegać się o środki finansowe od państwa – m.in. o dotacje MSWiA – na realizację zadań i inwestycji mających na celu zachowanie i rozwój ich tożsamości kulturowej, m.in. na: działalność stowarzyszeń, prowadzenie bibliotek, muzeów, skansenów oraz innych ośrodków kultury, wydawanie książek, czasopism i broszur, organizację spotkań, konferencji, konkursów, festiwali itp. Ponadto publiczne stacje radiowe i telewizyjne powinny uwzględniać w swoich programach potrzeby mniejszości narodowych i etnicznych.

Wartość dotacji MSWiA na rok 2019 adresowanych do mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym

Źródło: *Zestawienie przyznanych przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji środków na realizację w 2019 r. zadań mających na celu ochronę, zachowanie i rozwój tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych oraz zachowanie i rozwój języka regionalnego – zatwierdzone w dniu 14 grudnia 2018 r.*, mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl [dostęp: 30.12.2018].

Szkolnictwo mniejszości

W dziedzinie oświaty przedstawicielom mniejszości w Polsce również przysługuje szereg uprawnień, w tym m.in.:

- prawo do nauczania w szkołach języka oraz historii i kultury danej mniejszości, a także geografii państwa, z którym dana mniejszość się utożsamia,
- prawo do nauczania w języku mniejszości różnych przedmiotów szkolnych (poza obowiązkowymi lekcjami z zakresu języka polskiego oraz historii i geografii Polski),
- preferencyjne zasady podziału części ogólnej subwencji oświatowej (dla szkół, do których uczęszczają członkowie mniejszości),
- możliwość tworzenia kierunków studiów wyższych poświęconych kulturze i językowi danej mniejszości (np. etnofilologia kaszubska, filologia rosyjska z językiem rusińsko-łemkowskim).

Przywileje polityczne mniejszości

Mniejszości w Polsce są nieliczne.Aby dać im szanse na wprowadzenie swoich posłów do Sejmu RP, zwolniono komitety wyborcze utworzone przez organizacje mniejszości narodowych z wymogu przekroczenia 5-procentowego progu wyborczego. Obowiązuje także zakaz prowadzenia przez organy państwa działań, których skutkiem byłaby zmiana proporcji narodowościowych i etnicznych na obszarach zamieszkiwanych przez mniejszości.

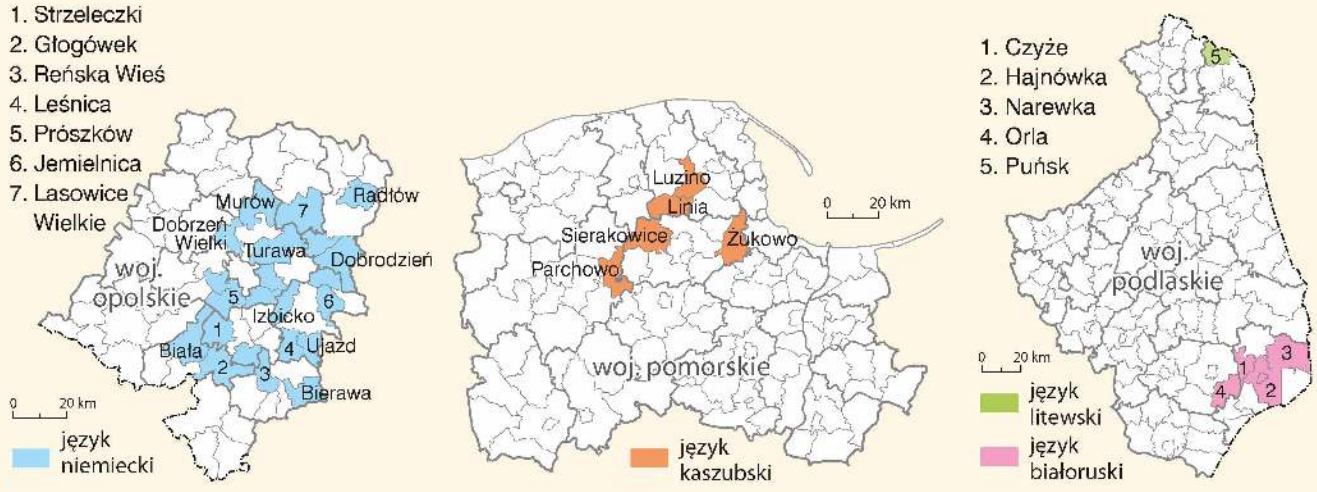
Język mniejszości w administracji

Uznane prawnie mniejszości narodowe w Polsce mają prawo do używania w gminie swojego języka jako języka pomocniczego. Oznacza to m.in., że przedstawiciele mniejszości mogą zwracać się do organów gminy we własnym języku – w formie pisemnej i ustnej. Takie rozwiązanie może zostać wprowadzone pod warunkiem, że:

- liczba mieszkańców gminy należących do mniejszości wynosi co najmniej 20% ogólnej liczby mieszkańców gminy,
- dana jednostka terytorialna została wpisana na wniosek rady gminy do *Urzędowego rejestru gmin, w których używany jest język pomocniczy*. W 2018 r. figurowały w nim 33 gminy z trzech województw (zob. mapy zamieszczone poniżej).

Ponadto można też – zgodnie z określonymi w ustawie warunkami – wprowadzić w gminie podwójne nazewnictwo miejscowości i obiektów geograficznych (w języku urzędowym i języku mniejszości). Aktualny spis takich nazw znajduje się w *Rejestrze gmin, na których obszarze używane są nazwy w języku mniejszości*. W 2018 r. figurowało w nim 60 gmin, w tym 31 z dodatkowymi nazwami niemieckimi, 25 – z kaszubskimi, 2 – z łemkowskimi, a po jednej – z litewskimi i białoruskimi. W sumie spis uwzględniał ponad 1200 dodatkowych nazw miejscowości lub ich części.

Gminy z językiem pomocniczym wpisane do urzędowego rejestru

Opinie o polskim prawie mniejszościowym

Przyjęte w różnych państwach rozwiązania prawne określające sytuację poszczególnych społeczności mniejszościowych nieraz znacznie się między sobą różnią. W polskim systemie prawnym uznano istnienie tylko tzw. mniejszości historycznych, choć sposób zastosowania tego kryterium czasami budzi wątpliwości. Pojawia się np. pytanie, dlaczego w ustawowym wykazie nie wymieniono Greków czy Macedończyków, którzy po II wojnie światowej masowo emigrowali do Polski i mieszkają w kraju już od kilku pokoleń. Mimo że zakres szczególnych uprawnień nadanych mniejszościom w Polsce wydaje się dość szeroki, niektóre osoby krytykują także organy państwa polskiego za zbyt małe wsparcie finansowe działań podejmowanych na rzecz tych społeczności.

Sytuacja mniejszości w państwach europejskich

Kryterium uznania mniejszości odwołujące się do dziedzictwa historycznego zostało przyjęte także w innych państwach, choć jest rozumiane czasami w całkowicie odmienny sposób niż w Polsce. Przykładowo, w Szwecji i w Niemczech dominuje pogląd, że różnice etniczne między obywatelami nie powinny być eksponowane w sferze publicznej, jednak wobec kilku społeczności zdecydowano się – inaczej niż we Francji – na odstąpienie od tej zasady. Na terytorium Republiki Federalnej Niemiec status mniejszości przysługuje tylko czterem społecznościom: Fryzom (ok. 12 tys. osób), Duńczykom (ok. 5 tys.), Serbołużyczanom (ok. 6 tys.) oraz Romom i spokrewnionej z nimi ludności Sinti (ok. 3 tys.). Jako powód prawnego uprzywilejowania tych społeczności wskazuje się odpowiednio długie zamieszkiwanie terenów obecnego państwa niemieckiego przez członków danej mniejszości: Fryzi, Serbołużyczanie i Romowie żyją na tym obszarze od średniowiecza, a Duńczycy – od 2. połowy XIX w.

Polacy w Niemczech

Nieprecyzyjnie zdefiniowane kryterium długiego zamieszkiwania powoduje, że obywatele niemieccy polskiego pochodzenia także dążą do uzyskania statusu mniejszości narodowej. Swoje postulaty uzasadniają tym, że Polacy już w XIX w. masowo osiedlali się na ziemiach niemieckich, np. jako robotnicy w Zagłębiu Ruhry. Stanowisko przedstawicieli państwa niemieckiego w tej sprawie jest niezmienne – podkreślają, że na wskazywanych obszarach zamieszkują potomkowie Polaków, którzy utracili już dawno związki z polskością i zdążyli się w pełni zasymilować ze społeczeństwem niemieckim. Polacy w Niemczech – do których zalicza się m.in. około 750 tys. osób z podwójnym obywatelstwem: niemieckim i polskim – stopniowo uzyskują jednak pewne przywileje, które zbliżają ich status do poziomu ochrony przewidzianej w konwencji Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych. Państwo niemieckie finansuje np. funkcjonowanie Biura Polonii w Berlinie, działającego od 2012 r., prowadzenie polonijnego portalu internetowego oraz remont Domu Polonii w Bochum. Ważnym celem polskich działaczy w Niemczech pozostaje poszerzenie możliwości nauki języka polskiego w niemieckich szkołach.

Czy wiesz, że...

Państwa formalnie bez mniejszości

W porządku prawnym niektórych państw nie przewiduje się odrębnego statusu etnicznych grup mniejszościowych. Przykładowo, w prawie francuskim nie jest stosowane pojęcie mniejszości narodowej, ponieważ – zgodnie ze ściśle pojmowaną polityczną koncepcją narodu – wszyscy obywatele Francji są po prostu Francuzami, niezależnie od ich pochodzenia, języka lub reprezentowanej przez nich kultury. Rozwiązanie to opiera się na założeniu, że nie należy nadawać przywilejów żadnym społecznościom, wszyscy powinni być jednakowo traktowani przez organy władzy publicznej, a różnice etniczne są sprawą prywatną.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Po pierwszej wojnie światowej [...] [mocarstwa zachodnie] podzieliły Europę na dwie strefy: pierwszą, w której [formalnie] nie istnieją mniejszości jako odrębne grupy [...], a wobec tego nie trzeba w sposób szczególny zabezpieczać ich praw, i drugą – wschodnią – gdzie mniejszości narodowe są odrębnymi wspólnotami, którym należą się specjalne prawa grupowe. [...] Wydaje się, że obecnie Zachód nadal widzi państwa Europy Środkowej i Wschodniej jako konglomeraty rozmaitych narodowości i grup etnicznych, a regulacje dotyczące ich praw traktuje jako zabezpieczenie przed potencjalnymi konfliktami etnicznymi. [...] Szczególnie korzystne dla mniejszości ustawodawstwo wprowadza się [...] tam, gdzie [...] mniejszości jest mało, natomiast jest liczna [...] [własna] diaspora za granicą. Przywileje dla mniejszości nie są dla państwa wielkim obciążeniem finansowym, są za to formą nacisku politycznego wywieranego na sąsiadów w obronie własnych rodaków. [...] Na zachodzie Europy, mimo całej dyskusji o pluralizmie i wielokulturowości, w znacznej części państw narodowych (tj. takich z wyraźną dominacją jednej wspólnoty narodowej [...]) przynależność do mniejszości narodowej jest sprawą prywatną. Państwo nie uczestniczy w tworzeniu i finansowaniu organizacji i instytucji mniejszościowych. Nie zezwala – lub robi to niechętnie – na manifestowanie swojej odrębności etnicznej czy religijnej w miejscach publicznych [...]. [...] Inaczej w środkowej i wschodniej części kontynentu. Większość państw postkomunistycznych wprowadziła ustawodawstwo mniejszościowe [...]. [...] W tym zawiera się fundamentalna różnica między zachodnioeuropejskim a wschodnioeuropejskim modelem polityki narodowościowej.

Źródło: M. Budyta-Budzyńska, *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem?*, Warszawa 2003, s. 92–94, 105, 109–110.

a) Określ na podstawie tekstu, od czego mogą zależeć kierunek i forma prowadzonej przez państwo polityki mniejszościowej.

b) Przedstaw dwa główne modele polityki wobec mniejszości realizowane przez rządy państw europejskich. Opisz, jak w świetle przepisów prawa są traktowane grupy mniejszościowe w Europie Zachodniej, a jak – w Europie Środkowej i Wschodniej.

2 Przeprowadźcie dyskusję, w której ocenicie, czy wskazane w polskim prawie warunki uznania danej zbiorowości za mniejszość narodową są słuszne i sprawiedliwe.

Na forum klasy

3 Wyjaśnij, na czym polega – w świetle przepisów polskiego prawa – warunek historyczności mniejszości narodowych i etnicznych.

4 Określ, jaka zbiorowość – poza mniejszościami narodowymi i etnicznymi – została prawnie uprzywilejowana w Polsce. Jakie są przyczyny takiego jej wyróżnienia?

★ **5** Odszukaj w dostępnych źródłach argumenty, na podstawie których język Kaszubów uznano za odrębny język regionalny, a językowi Ślązaków odmówiono takiego statusu. Oceń, czy zgadzasz się z takim uzasadnieniem tej decyzji.

6 Wymień po trzy prawa mniejszości narodowych w Polsce dotyczące oświaty, kultury i administracji.

7 Wytłumacz, jakie uprawnienia przysługują przedstawicielom określonych mniejszości narodowych w polskich gminach, w których wprowadzono język pomocniczy.

8 Określ, które mniejszości korzystają obecnie z prawa do posługiwania się własnym językiem jako językiem pomocniczym w gminie, a które – z prawa do stosowania dodatkowego nazewnictwa miejscowości i obiektów geograficznych.

9 Wymień regiony Polski, w których – zgodnie z wynikami spisu powszechnego z 2011 r. – odsetek mieszkańców o niepolskiej tożsamości jest największy. Następnie wymień prawnie uznane mniejszości narodowe, których przedstawiciele tworzą znaczne skupiska na tych obszarach.

10 Określ, których mniejszości narodowych lub etnicznych dotyczą podane stwierdzenia.

A Niektóre osoby należące do tej mniejszości są staroobrzędowcami.

B Ważny ośrodek tej społeczności znajduje się w Zelowie w województwie łódzkim.

C Tradycyjne spotkania przedstawicieli tej zbiorowości są nazywane watrami.

D W północno-wschodniej Polsce duże skupisko tej mniejszości znajduje się w gminie Puńsk.

E Ważnym elementem tożsamości tego narodu jest pamięć o Holokauście.

F Zagraniczna ojczyzna przedstawicieli tej mniejszości znajduje się na Kaukazie.

G To najliczniejsza mniejszość etniczna w Polsce.

H Najwięcej przedstawicieli tej mniejszości zamieszkuje województwa opolskie i śląskie.

11 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy państwo narodowe powinno w szczególny sposób wspierać mniejszości?

Kostek 2 godz.
Moim zdaniem nie powinno. Podoba mi się podejście francuskie, w którym podkreślana jest równość wszystkich obywateli. Różnice narodowościowe i etniczne nie mogą być powodem ani do dyskryminacji, ani do wyróżniania kogokolwiek. Wszyscy powinni funkcjonować w społeczeństwie na tych samych zasadach.

Nadia 2 min
Tylko że mniejszości narodowe zajmują z natury słabszą pozycję – choćby z tego powodu, że są znacznie mniej liczne niż ludność dominująca w państwie. W praktyce ich przedstawiciele już na starcie nie mają równych szans na rozwijanie rodzimej kultury. Państwo musi ich wspierać w pracy nad zachowaniem odrębnej tożsamości. Tylko w ten sposób wszyscy obywatele będą mogli cieszyć się prawdziwą wolnością, bez konieczności wyboru między wiernością tradycji a wyrzeczeniem się siebie w imię dobrobytu.

4 Postawy wobec mniejszości i cudzoziemców

postawy: sympatia, obojętność, niechęć | ksenofobia | stereotypy narodowe

Postawa wobec innych narodów przyjmowana przez dużą część społeczeństwa często wynika z utrwalonych w danej wspólnocie pozytywnych i negatywnych stereotypów. Tym schematom myślenia ulegają przedstawiciele wszystkich narodów. Wielu z nas jest w stanie przywołać z pamięci uproszczone skojarzenia dotyczące innych nacji, nieraz bardzo krzywdzące dla konkretnych jednostek. Znany polski filozof zwrócił uwagę na jeszcze inny aspekt tej sprawy: „Osądzając innych, my sami mimo woli odsłaniamy nasze własne sposoby percepcji, a przez to również własne przywary i zalety. Innymi słowy: stereotypy uczą nas nie mniej o tych, co w nie wierzą, niż o tych, do których się odnoszą" (Leszek Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2004, s. 203). Jaki wpływ na postawy wobec innych narodów mają stereotypy? Jak postrzeganie własnej nacji wpływa na stosunek do „innych"? Czym jest ksenofobia i jakie są jej odmiany? Dlaczego należy przeciwstawiać się takim postawom? Dlaczego Polacy darzą niektóre narody większą sympatią niż inne?

Postawy wobec innych narodów

Różne odczucia, deklaracje i zachowania odnoszące się do przedstawicieli innych narodów można pogrupować na skali rozciągającej się od maksymalnej sympatii do maksymalnej niechęci. Pomiędzy tymi postawami umiejscowić można stan obojętności, w którym brak jest pozytywnych lub negatywnych skojarzeń z danym narodem. W badaniach opinii publicznej niektóre osoby przyznają, że nie wiedzą, jak mogłyby określić swój stosunek do przedstawicieli danej narodowości – wybierają odpowiedź: „Trudno powiedzieć".

Co składa się na postawę?

Wobec procesów, zjawisk, wydarzeń lub ludzi człowiek może przyjmować jakąś postawę, czyli reagować w określony sposób. Można wyróżnić trzy części składowe postawy:

- **komponent emocjonalny**: nastawienie do obiektu,

- **komponent poznawczy**: myśli i przekonania odnoszące się do obiektu,

- **komponent behawioralny**: zachowania wobec obiektu.

Wpływ stereotypów na postawy

Stereotypy mogą w znaczący sposób wpływać na każdą część postawy wobec danego narodu. Przykładowo, niektórzy ludzie odczuwają strach na samą myśl o obcej grupie narodowej. Reagują zgodnie ze wzorem, który przez wzgląd na tragiczne doświadczenia z przeszłości przekazywany jest w ich społeczności z pokolenia na pokolenie. Jednocześnie osoby te stosują logicznie nieuprawnione uogólnienie: przenoszą negatywne cechy przypisywane określonym przedstawicielom konkretnej nacji – np. winnym zbrodni – na wszystkich członków darzonej niechęcią wspólnoty narodowej. W osobistych kontaktach z reprezentantami stereotypowo postrzeganego narodu często używają wobec nich obraźliwych lub dwuznacznych określeń.

Formy niechęci do obcych

Negatywne emocje wobec „obcych" mogą występować – podobnie jak sympatia – w różnym natężeniu. Lęk przed obcymi – nazywany **ksenofobią** – jest często przyczyną wrogości między nacjami. Osoba stale wrogo nastawiona do konkretnego narodu jest niekiedy nazywana odpowiednio do tego, która nacja jest przedmiotem jej niechęci, np. człowiek wrogi Polakom jest polakofobem, Niemcom – germanofobem, Rosjanom – rusofobem, a Francuzom – frankofobem. Nieprzychylne „obcym" oceny – np. obarczanie przedstawicieli innych nacji winą za bieżące problemy – nieraz wynikają z podzielania przekonań dotyczących własnego narodu, przesadnie eksponujących jego nadzwyczajne znaczenie. Wśród nich można wyróżnić następujące poglądy:

- **nacjonalizm ekspansjonistyczny** (integralny, autorytarny) – przekonanie, że naród powinien walczyć o swoje cele za pomocą agresji i przemocy – nawet jeśli oznacza to dążenie do dominacji nad innymi narodami – a jego interesy stoją ponad sprawami jednostek;
- **szowinizm** – stanowisko, które wyraża się w nienawiści do innych narodów i w bezkrytycznym stosunku do własnej nacji: wyolbrzymianiu jej zalet i niedostrzeganiu jej wad;
- **rasizm** – przeświadczenie o wyższości jednej rasy ludzkiej nad innymi,
- **antysemityzm** – pogląd, który zakłada wrogi stosunek przede wszystkim do Żydów i osób pochodzenia żydowskiego.

Stereotypy jawne i ukryte

Deklarowanie sympatii lub niechęci wobec określonej nacji często wiąże się z używaniem rozpowszechnionych w społeczeństwie jawnych stereotypów. Zwykle ich treść można poznać w sytuacji, w której osoba myśląca stereotypowo próbuje uzasadnić swoją postawę. Dlatego właśnie respondenci uczestniczący w badaniach społecznych proszeni są np. o wskazanie cech, które kojarzą im się z daną grupą narodową. Natomiast aby dowiedzieć się, jak duże znaczenie w społeczeństwie mają powszechne stereotypy na temat różnych narodów, zadaje się badanym pytania o to, czy zaakceptowaliby kontakt z „innymi" w konkretnej sytuacji, np.: „Czy zaprosiłbyś/zaprosiłabyś do własnego domu (np. na kolację) przedstawiciela określonej narodowości?". Dzięki analizie uzyskanych wyników badacze wyciągają wnioski o aktualnym **dystansie społecznym** między narodami, czyli o poziomie sympatii albo niechęci wobec konkretnych nacji.

Należy pamiętać, że bardzo trudno jest jednoznacznie zinterpretować odpowiedzi wskazujące na postawę obojętności albo na trudności w określeniu osobistego stosunku do danego narodu. Niektórzy badacze domyślają się, że za częścią takich stwierdzeń mogą stać ukryte stereotypy, które nie są otwarcie ujawniane przez respondentów. Niekiedy ludzie mogą im ulegać nieświadomie – wpływają one na nich np. w sytuacjach, kiedy trzeba spontanicznie zareagować na niespodziewane spotkanie z osobami innej narodowości. Stereotypy mogą być także ukrywane dla zachowania pozorów politycznej poprawności, co wynika z postawy konformistycznej.

Przykład

Pozytywny stereotyp ukryty
Ola testowała zapachy nowych perfum. Najbardziej spodobały jej się dwie oferty, które wydawały się bardzo podobne do siebie. Gdy dowiedziała się, że jeden z produktów jest francuski, od razu pomyślała, że to właśnie jego zapach podoba się jej trochę bardziej, i zdecydowała się na zakup.

Negatywny stereotyp ukryty
Marek musi zdecydować, kto będzie wykonawcą ważnej dla jego firmy inwestycji. Zależy mu, żeby prace przebiegały bez opóźnień. Oferta złożona przez firmę budowlaną z południa Włoch jest niemal identyczna z propozycją przedstawioną przez Szwedów. Marek nie ufa jednak południowcom, choć nie potrafi powiedzieć dlaczego.

Stereotypy i dystans wśród Polaków

O trwałości stereotypów narodowych, które wpływają na nastawienie osób danej narodowości do innych nacji, świadczą rezultaty różnych badań naukowych. Ciekawe testy z pogranicza psychologii i neurologii dotyczą stereotypów ukrytych – naukowcy m.in. sprawdzają spontaniczne skojarzenia związane z daną grupą narodową albo mierzą szybkość reakcji na widok osoby innej narodowości (np. mrugania oczami lub uciekania wzrokiem). Analizy socjologów również dostarczają wielu ważnych spostrzeżeń. Przykładowo, według badań prowadzonych od 1993 r. pewne nacje stale zajmują wysokie miejsca w rankingach ogólnej sympatii lub niechęci Polaków.

Niektóre rozpowszechnione wśród Polaków stereotypy narodowe

Czesi

Wyniki sondaży od lat 90. XX w. wskazują, że to jeden z najbardziej lubianych przez Polaków narodów. Szczególnie cenionymi cechami, które są często przypisywane Czechom w Polsce, jest spokój, inteligencja i szczególne poczucie humoru, czasami dość absurdalne lub rubaszne – jego uosobieniem jest postać wojaka Szwejka. Na ich pozytywny wizerunek mają też wpływ dobre relacje polskich i czeskich władz w ostatnich latach.

Niemcy

Często są postrzegani przez pryzmat traumatycznych doświadczeń z czasów II wojny światowej. W okresie PRL obraz nieprzyjaznego „Niemca z RFN" podtrzymywała propaganda komunistyczna. Od 1989 r. wizerunek naszych zachodnich sąsiadów stopniowo się poprawia. W Polsce nieraz z góry uznaje się Niemców za pracowitych i pewnych siebie, choć przy tym również wyniosłych.

Żydzi

Obecny w wielu krajach antysemityzm ma wpływ na postrzeganie narodu żydowskiego również w Polsce, mimo że według badań oddziaływanie tego poglądu w naszym kraju generalnie słabnie. Jednak od czasu do czasu odżywają stereotypy odwołujące się do teorii spiskowych, np. o żydowskiej dominacji ekonomicznej.

Rosjanie

Historia i bieżące wydarzenia polityczne silnie wpływają na ogólnie niechętny stosunek Polaków do Rosji. Polacy często postrzegają Rosjan jako dumnych i wrażliwych ludzi, którzy jednocześnie zachowują się nieuczciwie i podstępnie. Zdaniem niektórych osób rosyjska mentalność nie odpowiada zasadom cywilizacji zachodniej.

Romowie

Z jednej strony Polacy nieraz oceniają Romów jako osoby skłonne do popełniania przestępstw albo ośmieszają ich dawny wędrowny tryb życia – np. słowo „cygaństwo" budzi negatywne skojarzenia. Z drugiej strony zainteresowanie wzbudza romska tradycja wolności i życia artystycznego – słowo „cyganeria" ma pozytywne znaczenie.

Arabowie

Duża niechęć do ludności arabskiej wynika w ostatnich latach z wielu doniesień na temat terroryzmu fundamentalistów islamskich. Negatywny stosunek do Arabów jest zatem spowodowany strachem, który przybrał na sile – również w Polsce – po zamachach w Nowym Jorku i Waszyngtonie z 11 września 2001 r.

Stosunek Polaków do innych narodów w latach 2018, 2005 i 1993[1]

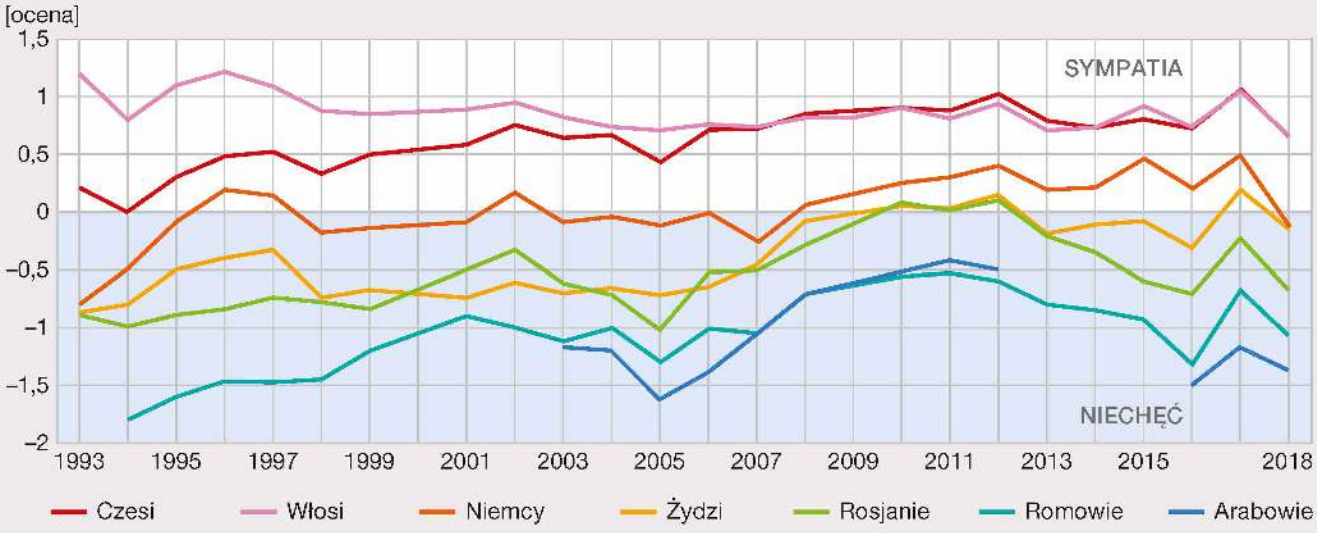
	Sympatia			Obojętność			Niechęć		
	2018 r.	2005 r.	1993 r.	2018 r.	2005 r.	1993 r.	2018 r.	2005 r.	1993 r.
Czesi	44% **(1)**[2]	46% **(3)**	38% (7)	31% (4)	27% (5)	29% (5)	14% **(16)**	22% (19)	28% (10)
Włosi	44% **(1)**	52% **(1)**	63% **(1)**	32% **(3)**	27% (5)	24% **(8)**	14% **(16)**	15% **(24)**	6% **(17)**
Amerykanie	43% **(2)**	46% **(3)**	62% **(2)**	33% **(2)**	25% (7)	25% (7)	14% **(16)**	24% (18)	9% **(16)**
Anglicy	43% **(2)**	50% **(2)**	47% (4)	32% **(3)**	25% (7)	32% **(1)**	16% **(15)**	19% **(22)**	16% (14)
Słowacy	42% **(3)**	36% (8)	33% (8)	32% **(3)**	31% **(1)**	31% **(3)**	14% **(16)**	26% (16)	27% (11)
Węgrzy	42% **(3)**	39% (7)	47% (4)	29% (6)	29% **(3)**	29% (5)	16% **(15)**	25% (17)	18% (13)
Niemcy	30% (9)	34% (9)	23% (10)	28% (7)	25% (7)	22% **(9)**	36% (5)	38% (11)	53% (5)
Litwini	28% (10)	32% (11)	24% (9)	32% **(3)**	29% **(3)**	26% (6)	25% (10)	31% (15)	43% (8)
Chińczycy	24% (11)	16% (21)	-	29% (6)	25% (7)	-	31% (8)	47% (9)	-
Żydzi	24% (11)	20% (18)	15% **(13)**	31% (4)	24% (8)	25% (7)	33% (6)	50% (7)	51% (6)
Ukraińcy	24% (11)	23% (16)	12% **(14)**	28% (7)	23% (9)	19% **(10)**	40% (4)	50% (7)	65% **(2)**
Białorusini	21% (12)	18% (20)	19% (11)	31% (4)	25% (7)	25% (7)	32% (7)	51% (6)	47% (7)
Rosjanie	18% **(14)**	16% (21)	17% (12)	25% **(8)**	19% **(11)**	24% (8)	49% **(3)**	61% (4)	56% **(3)**
Romowie	12% **(15)**	13% **(24)**	-	20% **(9)**	18% **(12)**	-	59% **(2)**	65% **(2)**	-
Arabowie	10% **(16)**	8% **(26)**	-	15% **(10)**	14% **(13)**	-	62% **(1)**	70% **(1)**	-
ŚREDNIA	30,3% [24][3]	29,5% [34]	32,4% [18]	29,5% [24]	26% [34]	25,9% [18]	26,8% [24]	35,8% [34]	34,6% [18]

[1] Dane uzyskane w poszczególnych latach nie sumują się do 100% – w tabeli pominięto odpowiedzi: „Trudno powiedzieć".

[2] (1), (7), (14) – jedno z pierwszych (kolor zielony), jedno z dalszych albo jedno z ostatnich (kolor czerwony) miejsc zajmowanych przez dany naród w rankingach sympatii, obojętności albo niechęci Polaków, tworzonych na podstawie odpowiedzi uzyskanych podczas badania w danym roku.

[3] [24] – liczba narodów uwzględnionych przy obliczaniu średniej arytmetycznej.

Średnia ocen dotyczących niektórych nacji w badaniach stosunku Polaków do innych narodów w latach 1993–2018[1]

[1] Uczestnicy badania CBOS co roku są proszeni o ocenę swojego stosunku do poszczególnych narodów w siedmiostopniowej skali, w której 1 oznacza największą niechęć, a 7 – największą sympatię. Badacze obliczają średnią ze wszystkich ocen, a następnie modyfikują odpowiednio zakres skali (od –3 do 3), aby liczby ujemne wskazywały na poziom niechęci, a dodatnie – na poziom sympatii.

Źródło: Wyniki badań nad stosunkiem Polaków wobec innych narodów w latach 1993–2018, www.cbos.pl [dostęp: 07.01.2019].

Stosunek Polaków do „swoich" i „obcych"

Ludzie zwykle darzą sympatią członków grupy „swoich" i przypisują im więcej cech pozytywnych niż negatywnych, natomiast w stosunku do „obcych" są nieufni i oceniają ich często przez pryzmat negatywnych stereotypów. Jednak wśród wielu Polaków wygląda to inaczej.

O tym się mówi!

Kompleks [Polaków] dotyczy głównie Europy i Ameryki, wobec których Polacy czują się gorsi, co wynika z ich braku pewności siebie. [...] [Jeden z cudzoziemców] uważa, że Polacy [...]: „powinni spojrzeć w lustro, a nie przez szybę na innych. Bo na razie Polska jest trochę jak mąż, który ma piękną żonę, a, nie wiedzieć czemu, spoziera na sąsiadkę".

[...] Polacy odczuwają swoisty kompleks kraju, który ciągle ma dużo zaległości do nadrobienia, a jednocześnie uważa, że jest traktowany gorzej, niż na to zasługuje. [...] Jako ilustrację tej tezy [...] [można przywołać] jeden z humorystycznych rysunków Andrzeja Mleczki [...]. Młody mężczyzna na spacerze z żoną i dzieckiem spogląda zatroskany na pociechę i mówi szeptem do żony: „Kiedyś musimy mu powiedzieć, że jest Polakiem".

[...] nie do końca można zgodzić się [zatem] z tezą o małym dystansie do siebie Polaków, a więc i braku poczucia humoru na swój temat, choć mówimy tu raczej o prześmiewczym i lekko szyderczym humorze. Świadczy o tym też poniekąd cała seria dowcipów dotyczących [...] kompleksu naszej rzekomej ułomności czy nieudolności. Jeden z nich zaczyna się tradycyjnie: był sobie Polak, Rusek i Niemiec oraz diabeł, który złapał ich i obiecał, że wypuści tego, kto przygotuje najbardziej zadziwiającą sztuczkę z dwiema kulkami. Przystąpili do zawodów, w których i Rusek, i Niemiec pochwalili się imponującą żonglerką. A Polak? Jedną kulkę zgubił, drugą zepsuł.

[...] o ile Polacy nie mają najwyraźniej problemu z żartowaniem z samych z siebie, o tyle niekoniecznie równie chętnie przyjmują dowcipy o Polakach słyszane spoza granic naszego kraju. Tym bardziej jeśli są to – a często są – specyficzne dowcipy, zwane *Polish jokes*. Opowiadane [są] głównie w Stanach [Zjednoczonych], [...] [mają] też niemiecki odpowiednik, *Polenwitze* [...]. [...] przykładem niemieckiego odłamu jest: „Jak brzmi zdanie z dziewięcioma słowami i czterema kłamstwami? Uczciwy, trzeźwy Polak jedzie rano swoim samochodem do pracy". Trzeba powiedzieć, że większość Polaków chronicznie wprost nie znosi tego typu dowcipów, czemu trudno się dziwić.

[...] Problem polega na tym, że wielu rodaków nie widzi przy tym niczego niestosownego w opowiadaniu nie bardziej wyszukanych kawałów np. o Żydach czy Murzynach (bo przecież nie: poprawnych politycznie Afroamerykanach) [...].

Polacy wydają się przekonani, że mają całkowity monopol na krytykę czy narzekanie na własne przywary. Tak przynajmniej wynika z opinii sporego grona obcokrajowców. [...] choć Polacy często drwią ze swojej niedoli, krytykują stan kraju czy typowe cechy krajanów, to cudzoziemcy nie powinni robić tego samego. Polacy są bowiem bardzo wyczuleni na opinie innych o ich kraju i nich samych [...]. [...] są bardzo samokrytyczni i lubią mówić o swoich wadach. Nie ma takiego problemu [...], który nie byłby regularnie i wnikliwie analizowany, rozkładany na czynniki pierwsze i badany pod różnym kątem, po czym dyskutowany bez końca. Nie ma takiej cechy narodowej, rzeczywistej czy wydumanej, nad którą by nie lamentowano [...]. Niemniej jednak jest to gra przeznaczona tylko dla zawodników rodzimej drużyny, którzy nie chcieliby, żeby ktokolwiek inny wypominał im ich przewinienia. Zaatakowani, będą bronić każdego błędu, najczęściej zaczynając od słów: „Nie zrozumiesz tego, to jest typowo polski problem". [...] są oni skorzy do rozmowy głównie wtedy, kiedy są chwaleni, a kiedy chwalić się przestaje, mówią: „Jak ci się nie podoba, to wracaj do siebie, droga wolna!".

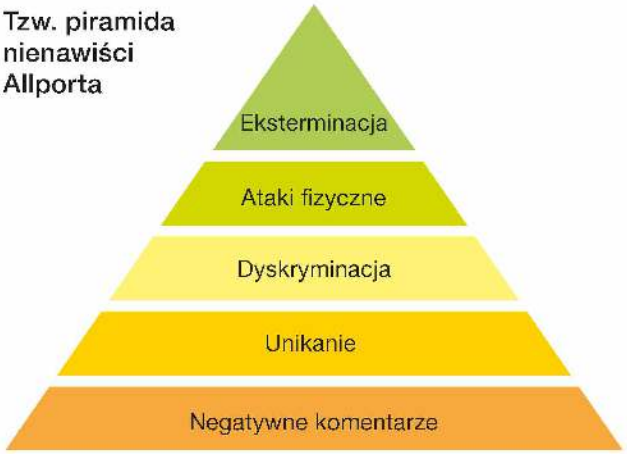
Źródło: A. Bisko, *Polska dla średnio zaawansowanych*, Kraków 2014, s. 413–417.

? Opisz – na podstawie tekstu i własnych doświadczeń – jak Polacy traktują często „swoich", a jak – „obcych".

Skutki ksenofobii

Postawy ksenofobiczne mogą niekiedy wymknąć się spod kontroli i doprowadzić do nieszczęścia w życiu wielu ludzi. W latach 50. XX w. amerykański psycholog Gordon Allport opracował tzw. „piramidę nienawiści" – schemat przedstawiający pięciostopniową skalę zachowań wynikających z niechęci wobec „obcych". Jej kolejne poziomy można interpretować także jako fazy procesu prowadzącego od mowy nienawiści do otwartego konfliktu, w tym do czystek etnicznych i wojen.

Tzw. piramida nienawiści Allporta

Jak przeciwdziałać ksenofobii?

Przyczyn ksenofobii nie da się sprowadzić jedynie do braku rzetelnej wiedzy na temat różnic między ludźmi. Nasze przekonania dotyczące „obcych" zależą w dużej mierze od emocji wywołanych spotkaniem z odmiennością. Jak dowodzą badania społeczne, nawet osobiste spotkanie członków różniących się grup, umożliwiające im bliższe poznanie się, często nie skutkuje przełamaniem wzajemnych uprzedzeń. By relacje łączące obie grupy rzeczywiście opierały się na tolerancji i zrozumieniu, należy zadbać o to, aby ich kontakty przebiegały w szczególnych warunkach.

Co sprzyja przełamywaniu uprzedzeń i nietolerancji?	
Nie sprzyja tolerancji	**Sprzyja tolerancji**
Rozbieżność celów i interesów 	Wzajemne zależności i wspólne cele
Zgoda większości na lepsze traktowanie jednej grupy kosztem drugiej 	Równy status obu grup i społeczne normy równości
Oficjalne spotkania z nielicznymi członkami grupy „obcych" 	Nieformalne kontakty z wieloma członkami grupy „obcych"

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z podanymi przymiotnikami i wykonaj polecenia.

odważny, dokładny, nieustępliwy, ostrożny, chwiejny, taktowny, oddany, drobiazgowy, nieszczery, sztywny, fanatyczny, prostolinijny, małoduszny, naiwny, nieugięty, nieroztropny, przebiegły, elastyczny, pracowity, zaharowany, sprytny, tchórzliwy

a) Określ, które z powyższych określeń mogłyby się znaleźć w opisie pozytywnego stereotypu, a które – negatywnego stereotypu.

b) Utwórz pary przymiotników o podobnym znaczeniu – w każdej z nich wskaż, które słowo ma wydźwięk negatywny, a które – pozytywny.

c) Oceń, w jakim stopniu użycie jednego lub drugiego słowa z pary wyrazów bliskoznacznych może zmienić sens wypowiedzi na temat określonej grupy narodowej.

2 Wykonaj polecenia na podstawie tabeli ze s. 187 podręcznika. **Praca z tabelą**

a) Określ, które narody w 2018 r. Polacy darzyli największą sympatią, a które spotkały się z ich największą niechęcią. Wyjaśnij, jaki wpływ na sposób ich postrzegania w Polsce mają stereotypy.

b) Wskaż trzy narody, w których przypadku wyniki badań w latach 1993–2018 zmieniły się najbardziej. Uwzględnij osobno rankingi sympatii, obojętności i niechęci.

c) Rozważ, o czym mogą świadczyć średnie wartości wskaźnika sympatii, obojętności i niechęci Polaków wobec innych narodów. Zastanów się, jak upływ czasu oddziaływał na te statystyki.

3 Wykonaj polecenia na podstawie wykresu ze s. 187. **Praca z wykresem**

a) Wymień narody, w których przypadku średnia ocen w latach 1993–2018 zawsze wskazywała na ogólną sympatię Polaków, oraz narody, wobec których ten sam wskaźnik zawsze świadczył o ogólnej niechęci.

b) Oceń, w przypadku których narodów poziom sympatii najbardziej się zmienił od początku lat 90. XX w. największym zmianom. Rozważ, co mogło być tego przyczyną.

c) Rozstrzygnij, czy na podstawie przedstawionych danych można sformułować tezę, że poziom sympatii Polaków do innych narodów od lat 90. XX w. generalnie wzrastał. Uzasadnij odpowiedź.

4 Wybierz poprawne dokończenie zdania.

Zgodnie z rozpowszechnionym wśród Polaków stereotypem Czesi uważani są za ludzi

A. podstępnych, nieuczciwych i zarozumiałych.
B. pracowitych, pedantycznych i wyniosłych.
C. dumnych, wolnych i wrażliwych.
D. spokojnych, inteligentnych i wesołych.

5 Rozważcie wspólnie znane Wam przykłady sytuacji, w których jakieś osoby zostały gorzej potraktowane z powodu swojego pochodzenia etnicznego lub narodowego. Ustalcie, czy w późniejszym czasie ludzie ci byli narażeni na działania, które wpisywałyby się w kolejne stopnie piramidy nienawiści Allporta. Następnie przeprowadźcie na ten temat dyskusję w klasie. **Na forum klasy**

6 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Stereotyp Cygana jest wyraźnie negatywny – Romowie są postrzegani jako potencjalni przestępcy, oszuści, kłamcy i złodzieje, a czasownik „cyganić" jest synonimem oszukiwania. Społeczność romska ma charakter zamknięty, dlatego cechuje ją stygmat tajności. Romowie posługują się niezrozumiałym językiem, mają własne obyczaje i kodeks postępowania, nie dopuszczają obcych do swoich tajemnic, zdradę tajemnic szczepu karzą wykluczeniem [...]. Kolejną cechą jest włóczęgostwo. Cyganie to ostatni europejscy nomadowie – jeszcze kilkadziesiąt lat temu prowadzili koczowniczy tryb życia, zmieniali miejsce pobytu kilkanaście razy w roku, nigdy nie byli u siebie i nigdzie nie byli na stałe, zawsze ich obozy były tymczasowe. Określenie „żyjemy jak Cyganie" do dziś jest synonimem prowizorki. Kolejny stygmat to bieda. Rom kojarzony jest z ubóstwem, brudem, a ostatnio – z racji częstego widoku żebrzących cygańskich dzieci z Rumunii – z żebraniną. W stereotypie Cygana pojawia się tylko jedna cecha pozytywna: umiłowanie wolności, niechęć do podporządkowania się regułom życia państwowego, zamiłowanie do tańca, muzyki, śpiewu i zabawy. Słowo „cyganeria" ma charakter elitarny i określa osoby pędzące swobodny, a nawet hulaszczy, niepodporządkowany kanonom społecznym tryb życia, utrzymujące się z różnych zajęć artystycznych. Romowie to społeczność egzotyczna i tajemnicza, zmarginalizowana, ale również sama robiąca wszystko, by żyć na marginesie. Według stereotypu [...] ceną, jaką płaci za wolność, jest skrajne ubóstwo.

Źródło: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 122.

a) Oceń, jak negatywny stereotyp wpływa na postawy przyjmowane przez członków społeczeństwa wobec Romów żyjących w danym państwie.

b) Rozważ, czy kultura romska może wpływać na umacnianie się negatywnego stereotypu dotyczącego Romów. Uzasadnij swoją opinię.

c) Wytłumacz, dlaczego słowo „cyganeria" posiada pozytywne znaczenie w świecie artystycznym.

7 Porównaj różne przejawy ksenofobii i wyjaśnij, w jaki sposób może ona krzywdzić przedstawicieli różnych narodów.

8 Wyjaśnij, jak rozumiesz powiedzenia: „Słowa mogą ranić" i „Słowa mogą zabijać". Odwołaj się do piramidy nienawiści Allporta i omów działanie społecznego mechanizmu stopniowego przechodzenia od mowy nienawiści do fizycznej agresji.

9 Podzielcie się na 5-osobowe grupy. Zadaniem każdego zespołu jest opracowanie kodeksu postępowania w sytuacjach, w których ktoś z Waszego otoczenia pada ofiarą hejtu (mowy nienawiści) lub sam wygłasza agresywne wypowiedzi uderzające w innych. W Waszej pracy uwzględnijcie odpowiedzi na podane pytania.

Projekt edukacyjny

A Jakie reakcje pozwalają – Waszym zdaniem – na najskuteczniejszą walkę z hejtem?

B Kto może pomóc osobom, które stały się celem pomówień i wyzwisk?

C Co możecie zrobić, aby Wasze odpowiedzi na ataki hejterów nie były także pełne hejtu i słownej przemocy? Jakich zasad powinniście przestrzegać?

5 Polacy za granicą

polska diaspora | Polonia | repatriacja | Karta Polaka | współczesna emigracja

Szacuje się, że Polacy i osoby polskiego pochodzenia, które identyfikują się z polskością, to dziś w przybliżeniu 60 mln osób na całym świecie. Większość z nich – ok. 38 mln osób – na stałe zamieszkuje Polskę, pozostali żyją w różnych krajach. W wielu miejscach na świecie powstały duże skupiska Polaków. Drugim po Warszawie miastem z największą liczbą mieszkańców polskiej narodowości jest Chicago [czyt.: szikago] (ok. 1 mln). Jak powstała polska diaspora? Kto wchodzi w skład Polonii? Czym jest proces repatriacji? Co się dzieje z tożsamością Polaków za granicą?

Rozsiani po całym świecie

Przedstawiciele danego narodu, którzy żyją w rozproszeniu poza ojczyzną, tworzą **diasporę**. Kiedy mówimy o polskiej diasporze, mamy na myśli wszystkie żyjące poza granicami państwa polskiego osoby polskiej narodowości lub polskiego pochodzenia. Powody, dla których Polacy w ciągu wieków osiedlali się na obczyźnie, były różne: czasem opuszczenie ojczyzny było dobrowolne, a czasem wynikało z konieczności zdobycia środków utrzymania lub ucieczki przed represjami (zob. schemat na kolejnej stronie).

Sztafeta Polaków na Litwie z okazji 11 listopada – celem biegu był cmentarz Na Rossie w Wilnie.

Uczestnicy szkoły języka polskiego w Irkucku zorganizowanej przez wykładowców Uniwersytetu Śląskiego.

Siedziba redakcji paryskiego miesięcznika „Kultura" – w powojennych latach był to ważny ośrodek polskiej emigracji politycznej.

„Jackowo" to potoczna nazwa fabrycznej dzielnicy Avondale [czyt.: awondejl] w Chicago, zamieszkiwanej przez emigrantów z Polski.

Przyczyny powstania polskiej diaspory

Zmiany granic państwa polskiego	Migracje		
	Zsyłki i deportacje	Emigracja polityczna	Emigracja ekonomiczna
Proces kształtowania się granic po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. i kolejne zmiany terytorialne w XX w. sprawiły, że niektórzy Polacy nie znaleźli się w granicach państwa polskiego, mimo że nie ruszali się z miejsca. W wyniku decyzji podjętych na konferencji w Jałcie w 1945 r. za wschodnią granicą Polski pozostały liczne skupiska polskiej ludności.	Przymusowe wywózki Polaków na Wschód, w tym m.in. na Syberię i do Kazachstanu, były prowadzone od XVII w. (jako pierwszych wywieziono polskich jeńców) do XX w. w ramach represji carskiej Rosji, a później – ZSRR. Doprowadziły do powstania skupisk ludności polskiej złożonych z osób, którym udało się przeżyć w ciężkich warunkach – m.in. w łagrach – oraz z ich potomków.	Wielu Polaków na stałe opuściło ojczyznę lub nie mogło do niej powrócić z powodów politycznych. Przeciwnicy opresyjnych systemów panujących w Polsce w różnych okresach – m.in. caratu, nazizmu i komunizmu – znajdowali azyl w wielu państwach, zwłaszcza na Zachodzie. Chronili się w ten sposób przed grożącymi im w Polsce represjami (np. przed karą śmierci).	Dobrowolne wyjazdy Polaków za granicę w celach zarobkowych odbywają się falami od XIX w. Dawniej Polacy emigrowali w głąb państw zaborczych oraz do krajów, w których w danym okresie możliwe było łatwe osiedlenie się i znalezienie zatrudnienia, m.in. do USA, Kanady, Brazylii, Francji, Wielkiej Brytanii. W ostatnich latach Polacy masowo wyjeżdżali do zachodnich krajów UE.
Przykłady			
1 Po wybuchu II wojny światowej zamieszkiwana przez Polaków Wileńszczyzna po zajęciu przez Sowietów znalazła się pod kontrolą kolejno: Litwy, Związku Sowieckiego, III Rzeszy, a następnie znowu ZSRR. Od 1990 r. region ten wchodzi w skład Republiki Litewskiej. Według spisu z 2011 r. Polacy na Litwie liczą ok. 200 tys. osób (ok. 6,6% ludności kraju).	**2** Szacuje się, że liczebność Polaków wynosi dziś na Syberii ok. 60 tys. osób, a w całej Rosji – ok. 300 tys. Obecnie dużą część z nich stanowią potomkowie osób przymusowo zesłanych w głąb Związku Sowieckiego. W azjatyckiej części dzisiejszej Rosji największe skupiska Polaków znajdują się w Jekaterynburgu, Irkucku, Nowosybirsku i Ułan-Ude.	**3** Po II wojnie światowej wokół wydawanego w Paryżu czasopisma emigracyjnego „Kultura" uformowało się środowisko intelektualistów – m.in. pisarzy i artystów – które integrowało Polaków żyjących za granicą. Paryska „Kultura" oddziaływała również na poglądy i postawy rodaków w kraju, do których dzięki niej docierały informacje cenzurowane przez reżim komunistyczny.	**4** W latach 90. XX w. za symbol emigracji z Polski często uważano tzw. Jackowo – dzielnicę Chicago, w której osiedlali się Polacy poszukujący lepszych zarobków i warunków życia. Działały tam m.in. polskie sklepy i zakłady. W ostatnich latach ślady obecności wielu emigrantów z Polski można dostrzec np. w różnych miastach brytyjskich i irlandzkich.

Muzeum Emigracji w Gdyni – otwarte w 2015 r. – prezentuje wiele wystaw na temat historii Polaków wyjeżdżających z ojczyzny.

Czy wiesz, że...

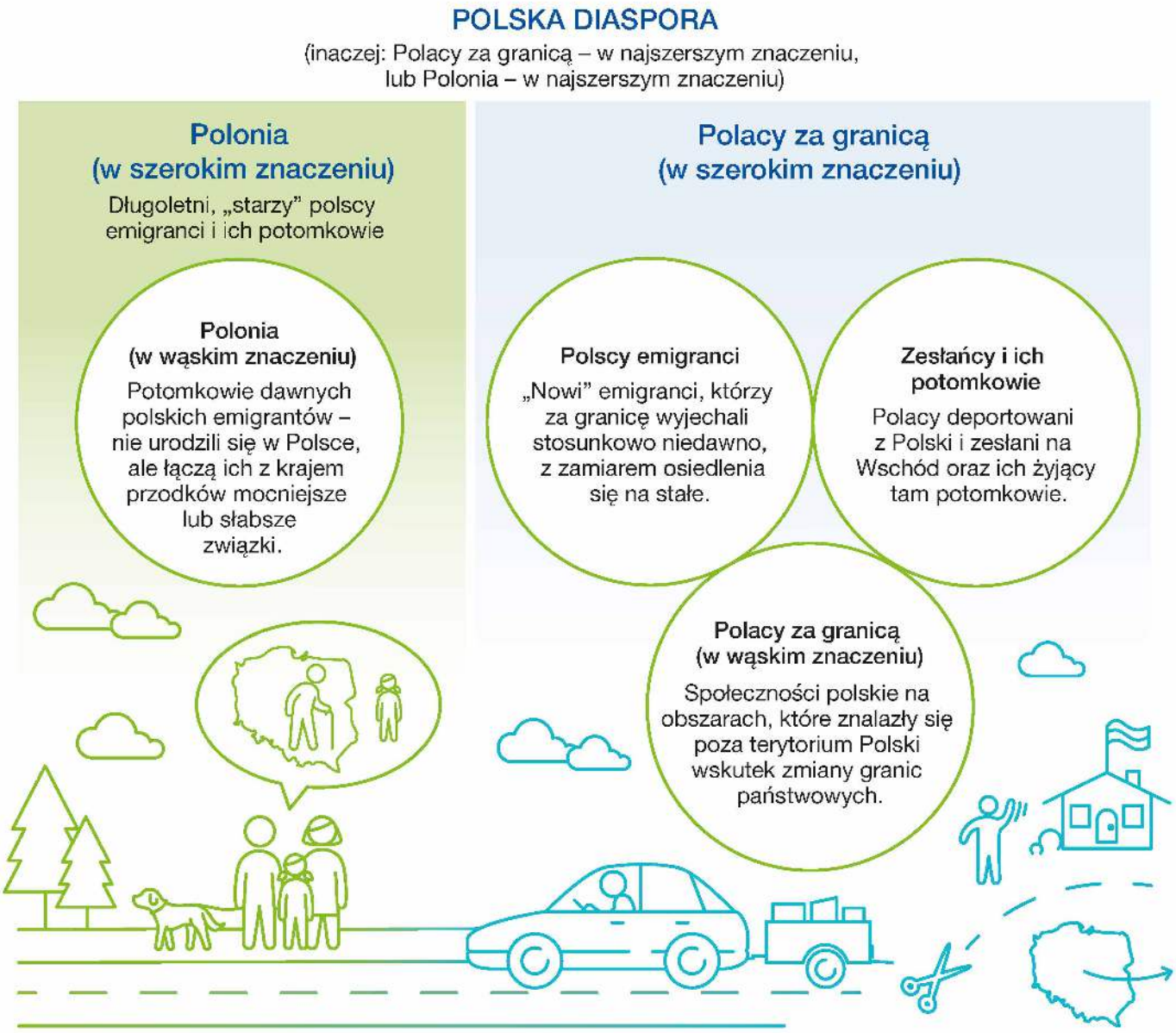
Od 2004 r. poszczególne kraje UE stopniowo udostępniały obywatelom Polski swoje rynki pracy. Jako pierwsze uczyniły to Irlandia, Szwecja i Wielka Brytania. Później w ich ślady poszły Austria, Malta i Niemcy oraz pozostające poza Unią Norwegia i Szwajcaria. Największe skupiska Polaków w UE znajdują się w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Holandii, Irlandii oraz we Włoszech i Francji. Liczbę Polaków, którzy wyemigrowali do państw zachodnioeuropejskich od 2004 r., szacuje się obecnie na 2–2,5 mln osób.

Polonia i Polacy za granicą

W najszerszym znaczeniu nazwa „Polonia" odnosi się do ogółu Polaków oraz osób polskiego pochodzenia mieszkających na stałe za granicą. Liczebność Polonii na całym świecie szacuje się na 18–20 mln. W tej grupie tylko ok. 30% stanowią Polacy urodzeni i wychowani w Polsce – reszta to osoby w różnym stopniu identyfikujące się z polskością.

W języku urzędniczym funkcjonuje rozróżnienie na **Polonię** i **Polaków za granicą** – określenia te wskazują na dwa rodzaje skupisk polskiej ludności poza granicami państwa, różniące się genezą i specyfiką. W wąskim rozumieniu za przedstawicieli Polonii można uznać tylko te osoby, które nie urodziły się w Polsce, ale są związane z ojczyzną swoich przodków (np. Polonia w Stanach Zjednoczonych lub Brazylii). Natomiast do zbiorowości Polaków za granicą należą osoby o tożsamości polskiej mieszkające na terenach, które należały wcześniej do Rzeczypospolitej, np. Polacy na Litwie, Białorusi lub Ukrainie. Podział ten znajduje swoje odzwierciedlenie w nazwie oficjalnego święta obchodzonego 2 maja – Dnia Polonii i Polaków za Granicą. Różne sposoby rozumienia omówionych określeń przedstawia poniższy schemat.

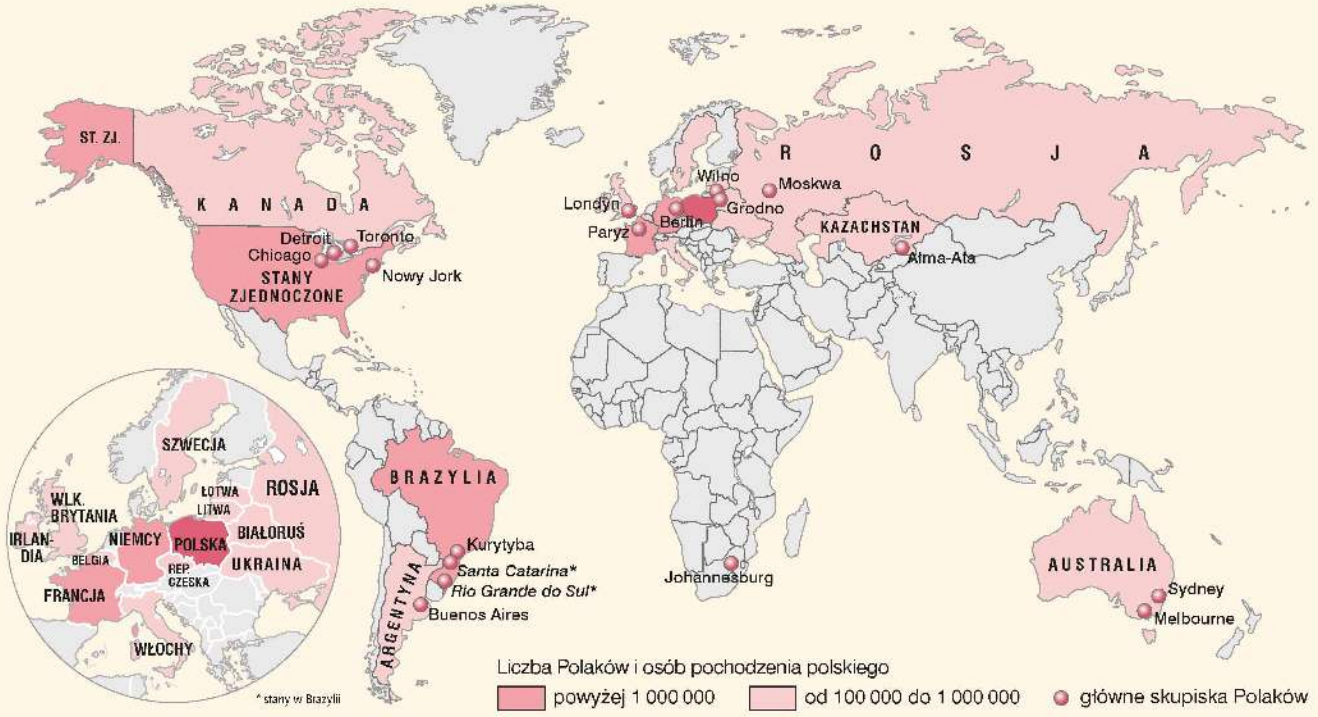
Różne sposoby rozumienia terminów „Polonia" i „Polacy za granicą"

Liczebność polskiej diaspory na świecie

Największa część polskiej diaspory – licząca ok. 10 mln osób – mieszka w Stanach Zjednoczonych. Duże zbiorowości Polaków i osób polskiego pochodzenia znajdują się także w Kanadzie (ok. 1 mln) i w Brazylii (ok. 1,5 mln). W Europie największe skupiska polskiej ludności występują w Niemczech (ok. 2 mln), w Wielkiej Brytanii (ok. 1 mln) i we Francji (ok. 1 mln).

Wielka Brytania	Francja	Niemcy	Rosja
Według oficjalnych danych za rok 2017 wśród mieszkańców, którzy nie urodzili się w tym państwie, Polacy są największą grupą. Liczebność „starej" Polonii szacuje się na 120–150 tys. osób. Ogółem mieszka tam ponad milion Polaków.	Niektóre polonijne organizacje założone w XIX w. przez Wielką Emigrację działają do dziś, np. Szkoła Polska i Towarzystwo Historyczno-Literackie. Funkcjonują tu także inne polskie stowarzyszenia, zrzeszające np. dziennikarzy.	Wśród ok. 2 mln Polaków i osób polskiego pochodzenia są obywatele Niemiec i Polski. Blisko 20% z nich to emigranci zarobkowi, którzy przybyli do Niemiec po wejściu Polski do UE w 2004 r. i otwarciu niemieckiego rynku pracy w 2011 r.	Według szacunków w Rosji mieszka ok. 300 tys. Polaków i osób polskiego pochodzenia. W różnym stopniu znają oni język polski oraz identyfikują się z Polską. Żyją w rozproszeniu w wielu miastach i wsiach.

Kanada	Stany Zjednoczone	Brazylia	Australia
Blisko milion Polaków i osób polskiego pochodzenia stanowi 3% mieszkańców tego państwa. Około 25% z nich deklaruje, że zna język polski, a ok. 100 tys. – że używa go w domu. Zamieszkują głównie duże miasta i ich okolice, m.in. Toronto.	W tym państwie działa najwięcej na świecie (poza Polską) polskich organizacji (ponad 500), w tym wpływowy Kongres Polonii Amerykańskiej, oraz liczne polskie instytuty, muzea, galerie, biblioteki i archiwa (prawie 250).	Emigracja polskich chłopów trwała do lat 30. XX w. Dziś Polonię tworzą tam głównie przedstawiciele trzeciego pokolenia imigrantów i ich potomkowie. W stanie Parana stanowią oni ok. 10% mieszkańców. Ok. 60% członków Polonii zajmuje się rolnictwem.	Licząca ok. 170 tys. osób Polonia powstała wskutek dwóch fal migracji: powojennej, po 1945 r., i „solidarnościowej", po 1981 r. W ostatnich latach do tego kraju przybywają polscy studenci i pracownicy kontraktowi. Część z nich osiedla się tu na stałe.

Źródło danych z 2012 r.: *Atlas polskiej obecności za granicą*, 2014, msz.gov.pl [dostęp: 15.01.2019].

Współczesna repatriacja

Polacy, którzy z powodu przesunięcia granic, działań wojennych czy deportacji znaleźli się na terytorium innych państw niż Polska, oraz ich potomkowie mogą skorzystać ze wspieranej przez państwo polskie procedury **repatriacji**, czyli osiedlić się na stałe w Polsce. Szczegółowe kwestie z tym związane reguluje ustawa o repatriacji z 2000 r. Jej przepisy dotyczą Polaków ze Wschodu, a dokładnie z terytorium państw leżących w kaukaskiej i azjatyckiej części byłego ZSRR. Zgodnie z tym aktem prawnym **repatriantem** jest osoba, która przybyła ze wskazanych obszarów do Polski z zamiarem osiedlenia się na stałe na podstawie wizy krajowej (zezwolenia na wielokrotny wjazd do kraju) wydanej w celu repatriacji. Przybycie repatrianta jest szczególną formą nabycia obywatelstwa polskiego, gdyż uzyskuje je on automatycznie w dniu przekroczenia granicy RP.

Adaptacja repatriantów w Polsce

Repatrianci mogą przybyć do Polski na imiennie adresowane zaproszenie wystosowane przez:

- Pełnomocnika Rządu do Spraw Repatriacji,
- samorząd gminny,
- krewnych – obywateli polskich.

Osoby, które przyjeżdżają do Polski w ramach repatriacji, potrzebują na początku pomocy w organizacji życia w faktycznie nowym dla siebie kraju. Niektórzy z nich mogą przebywać – w okresie poszukiwania pracy i mieszkania – w ośrodku adaptacyjnym, w którym uczestniczą np. w kursach językowych i zawodowych. Repatrianci otrzymują także m.in. dofinansowanie na zakup lub wynajem mieszkania oraz pomoc w jego wyposażeniu. Ponadto pracodawcy mają prawo do zwrotu części kosztów poniesionych w związku z ich zatrudnieniem.

Obszar, którego dotyczą przepisy o repatriacji

Czy wiesz, że...

W ośrodku adaptacyjnym repatrianci mogą skorzystać z różnych form wsparcia. Pracownicy placówki pomagają im w procedurach m.in. tłumaczenia dokumentów, potwierdzania obywatelstwa, wydawania dowodu osobistego ze spolszczonymi imionami i nazwiskami. Po kilkunastomiesięcznym pobycie w ośrodku osoby przygotowane już do życia w nowym kraju wyjeżdżają do wybranych przez siebie miejsc osiedlenia na terenie całej Polski.

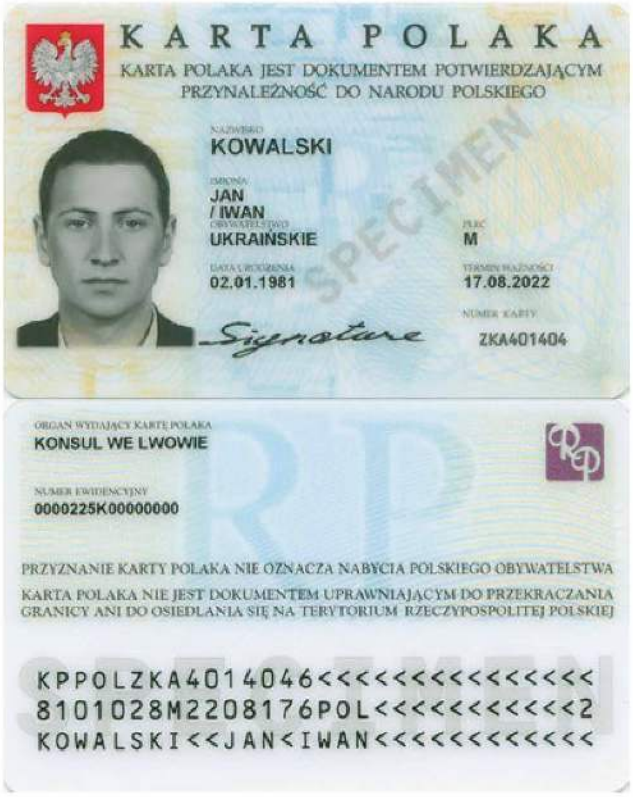

Ośrodek Adaptacyjny dla Repatriantów od 2016 r. mieści się w Pułtusku – w Domu Polonii prowadzonym przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska".

Karta Polaka

Osoby polskiego pochodzenia mieszkające na stałe za granicą (do 2019 r. tylko w państwach na obszarze byłego ZSRR) mogą się ubiegać o Kartę Polaka, która potwierdza przynależność do narodu polskiego i daje różne uprawnienia. Wydawana jest ona zgodnie z ustawą o Karcie Polaka z 2007 r. W latach 2008–2015 wydano ponad 160 tys. takich dokumentów, z czego ponad 90% z nich otrzymali mieszkańcy Białorusi i Ukrainy. Wprawdzie wydanie Karty nie oznacza automatycznego przyznania obywatelstwa czy prawa do bezwizowego wjazdu i osiedlenia się w Polsce, ale znacznie w tym pomaga. Posiadanie tego dokumentu umożliwia bowiem refundację kosztów uzyskania wizy i dostęp do polskich szkół, a także ułatwia uzyskanie stypendium, podjęcie pracy i prowadzenie działalności gospodarczej. Jeśli dana osoba przybywa do Polski z zamiarem osiedlenia się, Karta Polaka uprawnia ją do otrzymania środków na pokrycie kosztów adaptacji, a także zwalnia z opłat związanych z procedurami wydania zezwolenia na pobyt stały lub nadania obywatelstwa. Ubiegający się o Kartę musi udowodnić, że jest narodowości polskiej i odczuwa więź z polskością – powinien wykazać się przynajmniej podstawową znajomością języka, tradycji i zwyczajów kraju ojczystego.

Wprowadzenie Karty Polaka wpłynęło mobilizująco na Polaków i osoby polskiego pochodzenia za wschodnią granicą Rzeczypospolitej. Dla wielu z nich stało się to impulsem do poznania historii własnej rodziny, nauki języka polskiego, zaangażowania się w działalność polskich organizacji. Niestety, nadal wiele osób ma trudności z uzyskaniem Karty – często przeszkodą jest brak dowodów, np. urzędowych pism, potwierdzających polskie pochodzenie. Osoby starające się o przyznanie tego dokumentu spotykają się też nieraz z nieprzychylną reakcją przedstawicieli państwa, w którym mieszkają. Tym właśnie można tłumaczyć przypadki zwrotu Kart Polaka do konsulatów.

Wzór Karty Polaka

Tożsamość polska za granicą – problem czy atut?

Polacy i osoby polskiego pochodzenia za granicą mogą – w zależności od działania rozmaitych czynników – posiadać tożsamość narodową różnego typu. Wpływa na nią m.in. przyjęty przez daną osobę sposób przystosowania się do warunków panujących w kraju osiedlenia.

O tym się mówi!

1 **Migracja – obok efektu zarobkowego – może dla człowieka być szansą na [...] [m.in.] zdobycie doświadczenia, [...] a także rozwój osobowości. Ale [...] nie da się pominąć [jej] negatywnych skutków, [...] związanych [z] [...] osamotnieniem, wyobcowaniem, wykorzenieniem kulturowym. [...]**

Najnowsza emigracja funkcjonuje w odmiennych warunkach społecznych niż „stara emigracja". Osoby emigrujące w poprzednich dekadach podejmowały najczęściej decyzje o wyjeździe na stałe i bywało, że w nowym kraju chciały jak najszybciej wtopić się w nowe środowisko [...]. Andrzej Chodubski zauważa, że często dochodzi do konfliktów między starą i nową emigracją. „[...] Nowa emigracja ma inne cele, dążenia i aspiracje [...]. Dąży do wyjścia ze swoistego ukrycia w kraju osiedlenia, do uczestnictwa w życiu ogólnospołecznym". [...]

Przyjmowane strategie funkcjonowania w nowym środowisku [...] różnią [...] także poszczególne pokolenia imigrantów. [...] Pierwsze pokolenie musi dostosować się do zmiany środowiska [...]. Między pierwszym a drugim pokoleniem imigrantów często dochodzi do konfliktów kulturowych. [...] Drugie pokolenie imigrantów od najmłodszych lat poznaje kulturę kraju zamieszkania oraz równolegle kulturę kraju pochodzenia rodziców. Pierwsze pokolenie musiało się również borykać z wieloma innymi problemami, które drugiego pokolenia nie dotyczą. Przeżywali stres [...], adaptację z nowym otoczeniem, lęk przed odmiennymi warunkami życiowymi, wyobcowanie, tęsknotę za rodziną i krajem.

Źródło: B. Grabowska, *Poczucie tożsamości Polaków na emigracji*, „Oświatologia" 2016, nr 5, s. 133, osvitologia.kubg.edu.ua [dostęp: 17.01.2019].

2 **Profesor Ewa Nowicka [...] przeprowadziła badania wśród Polaków i osób polskiego pochodzenia zamieszkałych za wschodnią granicą (na Litwie, Białorusi, w Kazachstanie i na Syberii). Na ich podstawie wyodrębniła cztery sytuacje społeczne, [...] [które] prowadzą [...] do ukształtowania się czterech typów polskości: w zagrożeniu, ograniczonej, rezydualnej i sentymentalnej.**

Przykładem polskości w zagrożeniu jest położenie mniejszości polskiej na Litwie. Przeważająca część tamtejszych Polaków dobrze zna język polski oraz polską historię i kulturę. Silnie akcentują swą polskość. O polskości ograniczonej można mówić w odniesieniu do Polaków na Białorusi, których polskość jest rozmyta i niepewna. [...] wśród szerszych grup społecznych ogranicza się do [...] słabej znajomości języka polskiego i kultury polskiej. Polskość rezydualna [tzn. szczątkowa] ma miejsce wówczas, gdy u osób polskiego pochodzenia zachowało się jedynie [...] przekonanie, że się jest Polakiem. Jako przykład są tutaj wskazywani Polacy z Kazachstanu [...]. I wreszcie polskość sentymentalna, którą reprezentują potomkowie polskich zesłańców na Syberię. Ich polskość wyraża się w świadomości swego polskiego pochodzenia, której towarzyszy zainteresowanie polskimi korzeniami, a czasem i poczucie dumy (z tego pochodzenia). Ludzie ci nie czują się już jednak Polakami i nie są za nich uważani przez otoczenie. Zdaniem Nowickiej przedstawione tu typy polskości można zastosować w badaniach nad większością zbiorowości polonijnych i osób polskiego pochodzenia żyjących poza Polską.

Źródło: M. Lubicz-Miszewski, *Polonia na Słowacji*, Wrocław 2012, s. 17–18, www.depot.ceon.pl [dostęp: 17.01.2019].

? Wyjaśnij, co wpływa na zróżnicowanie treści i form tożsamości Polaków, którzy mieszkają za granicą.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Opisz przyczyny powstania diaspory polskiej.

2 Przedstaw różne sposoby rozumienia terminów „Polonia" i „Polacy za granicą". Oceń, która z zaprezentowanych definicji wydaje Ci się najtrafniejsza.

3 Podzielcie się na kilka grup. Zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie albumu fotograficznego przedstawiającego losy Polaków, którzy z różnych przyczyn opuścili ojczyznę albo znaleźli się poza granicami państwa polskiego. **Projekt edukacyjny**

a) Uwzględnijcie w Waszych pracach zdjęcia przedstawiające sytuacje z przeszłości oraz współczesne.

b) Pamiętajcie, aby każdą fotografię opisać możliwie najdokładniej. Podajcie czas i miejsce wykonania zdjęcia, wymieńcie widoczne na nim osoby oraz przyczyny, dla których opuściły one ojczyznę, opiszcie ukazaną sytuację.

c) Po zakończeniu prac zorganizujcie konkurs na najlepszy album poświęcony polskiej diasporze.

4 Wymień państwa zamieszkiwane przez osoby polskiego pochodzenia, które mogą starać się o osiedlenie się w Polsce w ramach procedury repatriacji.

★**5** Odszukajcie w dostępnych źródłach informacje o szczegółowych zasadach określających przebieg procedur repatriacji Polaków ze Wschodu oraz wydania Karty Polaka. Następnie zorganizujcie debatę na temat: „Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie". **Na forum klasy**

a) Zaproście do dyskusji przedstawiciela samorządu gminnego, aby opowiedział Wam o trudnościach i problemach, które stoją przed organami władzy oraz samymi repatriantami w trakcie realizacji procedury repatriacji.

b) W miarę możliwości poproście o udział w Waszej debacie samych repatriantów, którzy osiedlili się w Polsce w ostatnich latach. Możecie również przeprowadzić z nimi wywiady, których zapis przedstawicie podczas dyskusji. Zapytajcie ich o to, dlaczego zdecydowali się zamieszkać w Polsce, czego wymagała od nich procedura umożliwiająca przenosiny oraz jak obecnie radzą sobie w nowej rzeczywistości.

c) Wyznaczcie jedną osobę, która przedstawi mocne strony obecnych procedur repatriacji i wydawania Karty Polaka, oraz drugą, która opowie o słabościach obecnych rozwiązań prawnych przyjętych w tych kwestiach.

6 Przeczytaj tekst i określ, w którym państwie żyje opisana Polonia. **Praca z tekstem źródłowym**

Emigracja Polaków [...] nabrała dynamiki już w drugiej połowie XIX wieku. [...] Posługując się danymi z sondażu [...] z 2012 r., w którym badani mogli zadeklarować polskie pochodzenie, [można stwierdzić, że] [...] obecnie mieszka [tam] 9 659 207 osób polskiego pochodzenia.

Źródło: *Atlas polskiej obecności za granicą*, 2014, msz.gov.pl [dostęp: 15.01.2019].

6 Polityka narodowościowa państw

separacja | akulturacja | adaptacja | integracja | asymilacja | wielokulturowość | autochtoni

Kryzys migracyjny, który rozpoczął się w Europie w ostatnich latach, sprawił, że w mediach często są prezentowane różne postulaty i hasła dotyczące działań państwa wpływających na strukturę narodowo-etniczną społeczeństwa. Co oznaczają w tym kontekście takie pojęcia, jak „adaptacja", „akulturacja" czy „asymilacja"? Jakie etapy można wyróżnić w procesie przystosowania się do życia w społeczeństwie przez imigranta? Jakie są modele polityki państwowej wobec mniejszości i imigrantów? Kim są autochtoni? Jak byli i są oni traktowani w wybranych państwach?

Asymilacja i akulturacja

Jednostki i grupy, które odróżniają się od dominującej części społeczeństwa – w przypadku imigrantów: od społeczeństwa przyjmującego, czyli gospodarzy – mogą równolegle przechodzić przez dwa procesy.

- **Asymilacja** polega na stopniowym upodabnianiu się danej osoby do przedstawicieli społeczeństwa przyjmującego, dzięki czemu staje się ona w pełni jego członkiem. Termin ten może też mieć nieco inne znaczenie, gdy mamy na myśli końcowy etap przystosowania się jednostki do życia w społeczeństwie przyjmującym (zob. tabelę na kolejnej stronie).
- **Akulturacja** to wzajemne oddziaływanie na siebie odmiennych kultur oraz zmiana zachowywanych dotąd przez daną osobę wzorców kultury wskutek kontaktów z jednostkami i grupami o różnej tożsamości. Proces ten nie musi prowadzić do porzucenia rodzimej kultury na rzecz kultury dominującej w danym kraju, czyli do tzw. dekulturacji, która często towarzyszy pełnej asymilacji. Efekty akulturacji uwidaczniają się nie tylko w postawach przedstawicieli grup mniejszościowych, lecz także w postępowaniu osób zaliczanych do większości społeczeństwa. Akulturacja może bowiem polegać na wzbogacaniu własnej kultury elementami z kultury obcej, a także na łączeniu części pochodzących z dwóch kultur w nową całość.

Czy wiesz, że...

W historii wiele państw niedemokratycznych łamało prawa człowieka i podejmowało praktyki zmierzające do przymusowej asymilacji, segregacji, wykluczenia, a nawet eksterminacji grup mniejszościowych. Wskutek tego wiele milionów ludzi stało się ofiarami dyskryminacji, czystek etnicznych i ludobójstwa. Jednym z najtragiczniejszych przykładów zbrodniczej działalności państwa wymierzonej w mniejszość był Holokaust. Osoby, które mimo grożących im surowych sankcji (na ziemiach polskich kary śmierci) ratowały przedstawicieli narodu żydowskiego od zagłady, wykazały się wyjątkową odwagą.

Medal wręczany osobom, którym izraelski instytut Yad Vashem nadaje tytuł Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Znajduje się na nim napis w języku hebrajskim: „Ktokolwiek ratuje jedno życie, ten jakby cały świat ratował".

Imigrant w społeczeństwie przyjmującym

Ludzie przybywający do obcego im kraju z zamiarem osiedlenia się na stałe stają przed wieloma wyzwaniami. Niektórzy z nich stopniowo „wtapiają się" w społeczeństwo przyjmujące i z czasem się asymilują, czyli upodobniają się w życiu codziennym do większości mieszkańców danego kraju i przyjmują wiele elementów ich tożsamości. Inni z kolei pozostają w izolacji lub dostosowują się do życia w danym państwie tylko w pewnym zakresie. Poniższa tabela przedstawia kolejne etapy przystosowywania się imigranta do nowych warunków. Plusem (+) oznaczono wymiary życia, w których na danym etapie osoba osiągnęła duży poziom przystosowania, plusem i minusem (+/–) – dziedziny, w których dostosowała się tylko częściowo, a minusem (–) – obszary, w których w ogóle nie przystosowała się do społeczeństwa przyjmującego.

Etapy procesu przystosowania się do życia w społeczeństwie przyjmującym

Etapy	Wymiar			
	ekonomiczny	kulturowy	społeczno-polityczny	tożsamościowy
Separacja	– Jednostka nie funkcjonuje na miejscowym rynku pracy, utrzymuje się ze środków pomocy społecznej lub dzięki pracy tylko „wśród swoich".	– Osoba zamyka się na wpływy kultury gospodarzy lub jest obojętna wobec rodzimego i nowego środowiska, ponieważ w obu czuje się równie źle.	– Jednostka izoluje się od gospodarzy, nie nawiązuje z nimi kontaktów, a także nie angażuje się w życie społeczne i polityczne.	– Imigrant silnie podkreśla swoją rodzimą tożsamość – odrębną od tożsamości większości mieszkańców państwa przyjmującego.
Adaptacja	+ Imigrant pracuje niekiedy na stanowisku poniżej swoich kwalifikacji: słabo płatnym i odrzucanym przez osoby miejscowe.	+/– Jednostka poznała na poziomie podstawowym język i kulturę społeczeństwa przyjmującego.	+/– Osoba utrzymuje relacje tylko z niektórymi grupami gospodarzy, najczęściej w celach zawodowych.	– Imigrant utożsamia się na ogół ze swoją rodzimą wspólnotą albo odczuwa niepewność dotyczącą tego, kim jest.
Integracja	+ Osoba pracuje w wyuczonym zawodzie – musi wykazywać się dobrą znajomością języka i kultury gospodarzy.	+ Imigrant częściowo przyswoił sobie kulturę gospodarzy, jednocześnie jednak zachowuje wzory rodzimej kultury.	+ Jednostka współdziała z gospodarzami na wielu polach, ale w sferze prywatnej z reguły utrzymuje ścisłe związki tylko z rodakami.	– Osoba okazuje solidarność oraz lojalność wobec społeczeństwa przyjmującego, a jednocześnie podtrzymuje „starą" tożsamość.
Asymilacja (unifikacja)	+ Imigrant jest zatrudniony na stanowisku, które daje mu szansę na awans trudny do osiągnięcia w kraju pochodzenia.	+ Jednostka porzuciła rodzimą kulturę i przyjęła za własną kulturę większości mieszkańców państwa przyjmującego.	+ Osoba w pełni dostosowała się do społeczeństwa przyjmującego, m.in. wchodzi w związki rodzinne z gospodarzami.	+ Jednostka całkowicie zmieniła swoją tożsamość: uważa się za członka społeczeństwa przyjmującego.

Polityka narodowościowa

W każdym kraju żyją społeczności, których członkowie odróżniają się od reszty społeczeństwa pochodzeniem etnicznym lub narodowym. W związku z tym państwa demokratyczne stają przed dylematem, w jaki sposób należy traktować osoby, które mają system wartości, tradycje, kulturę czy język inne niż np. większość ludności danego kraju. Do jakiego modelu społeczeństwa należy dążyć, aby zapewnić mu optymalne warunki do życia i rozwoju? Można wskazać na trzy główne wzorce (kierunki polityki) oparte na prawach człowieka i zasadach demokracji:

- model społeczeństwa podobnych do siebie ludzi, w którym różnice kulturowe i etniczne stopniowo się zacierają, wszyscy zaś funkcjonują w ramach jednej, powszechnie akceptowanej kultury;
- model społeczeństwa równych sobie ludzi, w którym występujące różnice kulturowe i etniczne mają drugorzędne znaczenie;
- model społeczeństwa, w którym różnice między ludźmi są uznawane za istotne, nie stoją jednak na przeszkodzie zgodnemu współżyciu.

Z pozoru wydaje się, że opisane wzorce wykluczają się wzajemnie, ale okazuje się, że w wielu państwach jednocześnie są podejmowane działania zmierzające w różnych kierunkach. Rzeczywiste rezultaty tych wysiłków są niekiedy inne niż zakładane. Przykładowo, nieraz w historii grupy narodowościowe poddawane twardej, przymusowej asymilacji umacniały się w swoim poczuciu odmienności i w postawie oporu wobec prób wynarodowienia (m.in. Polacy pod zaborami w XIX w.).

Modele polityki narodowościowej

Polityka	asymilacyjna (unifikacyjna)	integracyjna (równościowa)	pluralistyczna (wielokulturowa)
Oczekiwany cel	„Obcy" stapiają się z dominującą częścią społeczeństwa, a ich odrębność stopniowo się zaciera.	Różnice kulturowe i etniczne nie wpływają na życie publiczne w państwie, należą bowiem do sfery prywatnej.	Różne grupy etniczne i kulturowe zgodnie współżyją w państwie i zachowują swoją odrębność.
Główne założenie	Państwo dąży do zbudowania jednorodnego społeczeństwa, w którym różnice między mieszkańcami nie będą źródłem konfliktów etnicznych i kulturowych.	Państwo akceptuje istnienie grup etnicznych, ale nie może ich wspierać, np. nie przyznaje mniejszościom i imigrantom żadnych dodatkowych praw sprzecznych z zasadą równości jednostek.	Państwo ustala zasady swojego funkcjonowania w taki sposób, aby wspierać i chronić różnorodność społeczeństwa: jego wielokulturowość, wielonarodowość i wielojęzyczność.
Przykład działania	Przeprowadzanie państwowych egzaminów ze znajomości języka urzędowego oraz z wiedzy o historii i kulturze danego kraju.	Dofinansowywanie przez państwo organizacji, które prowadzą kursy miejscowego języka dla cudzoziemców.	Wspieranie stowarzyszeń, które działają na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego grup mniejszościowych.

Czy wiesz, że...

Jeszcze na przełomie XIX i XX w. słynni polscy badacze zajmowali się mało znanymi ludami autochtonicznymi. Przykładowo, Bronisław Piłsudski – starszy brat Józefa Piłsudskiego – został karnie zesłany na Daleki Wschód i tam, na półwyspie Sachalin, poznał Ajnów. Kilkanaście lat później Bronisław Malinowski jako zawodowy antropolog związany z uczelnią brytyjską obserwował życie mieszkańców Wysp Trobrianda, usytuowanych na wschód od Nowej Gwinei.

Ajnowie opisywani przez Bronisława Piłsudskiego.

Bronisław Malinowski wśród ludu Kiriwina.

Sytuacja autochtonów

Autochtoni nazywani są także ludnością rdzenną lub tubylcami. To potomkowie osób wywodzących się ze społeczności uważanych za pierwotne (rdzenne) na danym terenie, czyli takich, które mieszkały na tym obszarze już bardzo dawno temu. W epoce nowożytnej ich ziemie często stawały się koloniami mocarstw lub trafiały do ich stref wpływów. Lokalni mieszkańcy przyjmowali wiele elementów kultury europejskiej. Mimo to ludność ta zwykle do dziś dość wyraźnie różni się od reszty społeczeństwa: językowo, kulturowo lub pod względem organizacji życia zbiorowego.

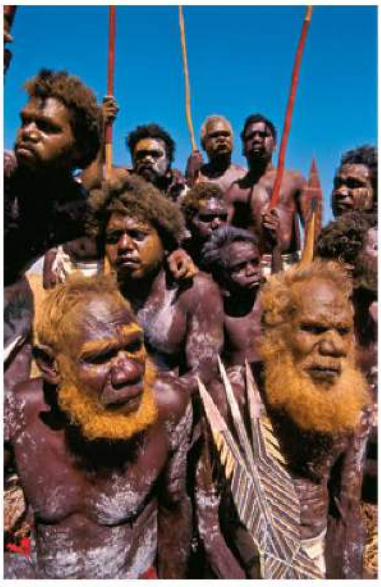
Australia

Rdzennymi mieszkańcami kontynentu australijskiego są **Aborygeni**. Od przejęcia kontroli nad tymi ziemiami przez Anglików w XVIII w. poddawano ich różnym formom dyskryminacji i eksterminacji. W ciągu stulecia ich liczebność spadła dramatycznie: z kilkuset tysięcy na początku XIX w. do ok. 70 tys. w latach 30. XX w. Obecnie w Australii mieszka ponad 220 tys. przedstawicieli rdzennej ludności, choć według niektórych danych ich liczebność wynosi nawet 600 tys. (2,7% ogółu mieszkańców). Tylko ok. 25% Aborygenów mieszka dziś na terenie rezerwatów – reszta przejęła styl życia większości ludności Australii.

Przykład

Aborygeni

Konstytucja Australii z 1901 r. nie przyznała Aborygenom statusu obywateli. Nakazano im mieszkanie w rezerwatach oraz zakazano praktykowania niektórych zwyczajów. W latach 1900–1970 prowadzono politykę przymusowej asymilacji, polegającą m.in. na odbieraniu dzieci – nieraz bez zgody rodziców – głównie rodzinom mieszanym, a następnie na wychowywaniu ich w internatach lub oddawaniu do adopcji rodzinom białych mieszkańców. Zakładano, że w wyniku tych działań Aborygeni znikną jako odrębna zbiorowość w ciągu trzech pokoleń. Szacuje się, że polityka australijskiego rządu dotknęła nawet 200 tys. osób, które są zaliczane do tzw. „skradzionych pokoleń". W 1967 r. z australijskiej konstytucji usunięto część rasistowskich przepisów. Zaczęto także stopniowo odstępować od asymilacji przymusowej na rzecz asymilacji dobrowolnej. Pełnię praw wyborczych przyznano Aborygenom dopiero w 1984 r. Dziś reprezentujące ich organizacje dążą do uzyskania rekompensaty za krzywdy doznane przez ich przodków.

Ameryki Północna i Południowa

Przed epoką europejskiej kolonizacji Amerykę zamieszkiwały trzy główne grupy ludów, które później nazwano **Indianami**, **Inuitami** i **Aleutami**. W wyniku chorób i ekspansji Europejczyków ich populacje drastycznie się zmniejszyły. Kolonialiści postępowali z miejscową ludnością niezwykle brutalnie: prowadzili eksterminację całych plemion, m.in. Azteków, Majów i Inków, a ponadto pozbawili wiele grup praw, ziemi i majątku oraz zepchnęli je na mniej urodzajne tereny, na których powstały specjalne strefy zamieszkania zwane rezerwatami. W wyniku tych działań rdzenne społeczności albo wyginęły, albo uległy asymilacji.

Dopiero w 1924 r. wszyscy rdzenni mieszkańcy USA otrzymali pełnię praw obywatelskich – w innych państwach amerykańskich nastąpiło to jeszcze później. Obecnie w Stanach Zjednoczonych mieszka ok. 5,2 mln Indian i przedstawicieli rdzennej ludności Alaski (ok. 2% ogółu mieszkańców), przy czym trzeba zaznaczyć, że dane te uwzględniają osoby urodzone zarówno w związkach zawartych przez dwoje rdzennych mieszkańców, jak i w związkach mieszanych. Jedynie 25% autochtonów żyje na terenie rezerwatów – pozostali osiedlili się w miastach lub na wsiach.

Mimo formalnego równouprawnienia rdzenni mieszkańcy obu Ameryk są zazwyczaj słabiej wykształceni, mają niewielkie wpływy polityczne i należą do uboższych warstw społeczeństwa. Społeczności północnoamerykańskich autochtonów są dodatkowo bardzo zróżnicowane wewnętrznie. Przykładowo, obecnie na terenie USA żyje blisko 600 plemion uznanych przez rząd federalny i ponad 100 uznanych przez rządy poszczególnych stanów. W całych Stanach Zjednoczonych funkcjonuje ponad 300 rezerwatów federalnych. Rezerwaty utworzono również m.in. w Kanadzie (ok. 600) i w Brazylii. Rezerwaty amerykańskie to jednostki terytorialne o dużej autonomii, np. funkcjonują w nich odrębne policja i szkolnictwo, a ich mieszkańcom przysługują przywileje podatkowe.

Przykład

Aleuci

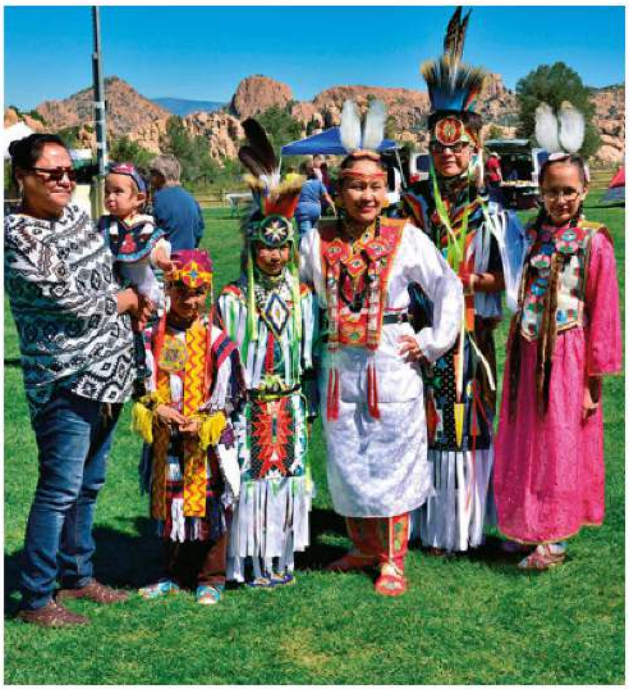
Szacuje się, że ich liczebność wynosi kilkanaście tysięcy osób. Ogromna większość z nich mieszka na Alasce – tylko kilkaset osób żyje na wyspach na Morzu Beringa i w Kraju Kamczackim, wchodzącym w skład Federacji Rosyjskiej.

Ich sytuacja w Stanach Zjednoczonych zaczęła się wyraźnie poprawiać od 1971 r., kiedy to Kongres przyjął ustawę o zaspokojeniu roszczeń tubylców z Alaski oraz zagwarantował im większą ochronę praw, dochody z bogactw naturalnych, opiekę medyczną i społeczną oraz pełniejszy dostęp do systemu edukacji. W 1988 r. została uchwalona ustawa o wsparciu działań na rzecz zachowania języka i tradycji kulturowej Aleutów.

Aleuci tradycyjnie zajmują się rybołówstwem i myślistwem morskim. Wielu z nich w coraz większym stopniu przyjmuje amerykański styl życia.

Indianie

Indianie są najsłabszą pod względem ekonomicznym grupą etniczną w państwach amerykańskich. W USA po długim okresie prześladowań w 1934 r. przywrócono im prawo do posiadania ziemi, zezwolono na tworzenie samorządów plemiennych i wzmocniono autonomię autochtonicznych społeczności. Po II wojnie światowej rozpoczęto stopniową likwidację rezerwatów – zachęcano wówczas ludność indiańską do osiedlania się w miastach. Działania te przyśpieszyły proces asymilacji. Kolejne akty prawne – z 1968 r. (o ochronie praw obywatelskich Indian) i z 1988 r. (akt o kasynach i grach hazardowych w rezerwatach) – wpłynęły znacząco na polepszenie się statusu materialnego i polityczno-prawnego oraz stanu zdrowia i poziomu wykształcenia Indian w USA.

W ramach rekompensaty za doznane w przeszłości cierpienia umożliwiono Indianom m.in. prowadzenie legalnych kasyn na terenie rezerwatów. W tym celu zostały zawarte specjalne umowy między poszczególnymi plemionami a rządami stanowymi. Wzbudza to dużo kontrowersji. Z jednej strony ten przywilej zapewnia autochtonom stały wysoki dochód i miejsca pracy, z drugiej jednak strony sprzyja rozwojowi zorganizowanej przestępczości, a także jest przyczyną uzależnień od hazardu i ma negatywny wpływ na zachowanie tradycji i kultury indiańskiej.

Inuici

Rdzennych mieszkańców terenów Grenlandii, Kanady, Alaski i Syberii nazywano dawniej Eskimosami – obecnie określenie to uznaje się za obraźliwe. W przeszłości Inuici utrzymywali się głównie dzięki polowaniom, np. na foki, wieloryby i renifery, oraz rybołówstwu.

Po okresie wyzysku i dyskryminacji sytuacja Inuitów znacząco się poprawiła pod koniec XX w. Szczególnie ważne zmiany nastąpiły w 1999 r. w Kanadzie, kiedy to powołano autonomiczny region o nazwie Terytorium Nunavut, obejmujący ok. 2 mln km^2 (czyli obszar o powierzchni prawie siedem razy większej niż powierzchnia Polski) i zamieszkany przez ok. 30 tys. osób, spośród których ok. 85% to Inuici. Rdzenni mieszkańcy tych terenów uzyskali udział w dochodach z wydobycia surowców naturalnych (m.in. gazu, ropy, złota, diamentów), wpływ na zarządzanie zasobami środowiska, prawo do polowań i dostęp do znacznych funduszy z kasy państwowej. Lokalne władze dbają o zachowanie dziedzictwa kulturowego przodków.

Federacja Rosyjska

W Rosji – w jej części zarówno azjatyckiej, jak i europejskiej – żyją autochtoni, którzy reprezentują ponad 30 narodowości. Są wśród nich: **Buriaci**, **Jakuci**, **Tuwińcy**, **Chakasowie**, **Ałtajczycy**, **Nieńcy (Samojedzi)**, **Ewenkowie**, **Czukcze** i **Czuwasze**. Szacuje się, że w momencie rozpoczęcia rosyjskiej kolonizacji Syberii w XVII w. obszar ten zamieszkiwało około 250 tys. osób. Polityka carskiej Rosji doprowadziła do ich asymilacji kulturowej i religijnej. Po rewolucji w 1917 r. bolszewicy nadali społecznościom autochtonicznym pewną formalną autonomię, której zakres zwiększył się jeszcze po upadku ZSRR. Po powstaniu Federacji Rosyjskiej w latach 90. XX w. nastąpił okres przebudzenia etnicznego rdzennej ludności.

Autonomia w ramach państwa rosyjskiego daje autochtonom możliwość utrzymywania własnych mediów i szkolnictwa, a także gwarantuje im przywileje polityczne – m.in. dostęp do stanowisk kierowniczych i reprezentację na wszystkich szczeblach władzy (własny parlament, przedstawicielstwo przy organach władzy centralnej w Moskwie) – oraz prawo do korzystania z symboli etnicznych i narodowych (hymnu, flagi itd.). W XXI w. decyzje rządu federalnego stopniowo ograniczyły samodzielność obwodów autonomicznych i administracyjnych, a dla niektórych z tych jednostek oznaczały całkowitą likwidację. Na ogół jednak wciąż respektowane jest prawo autochtonów do kultywowania tradycji i stylu życia swojego ludu.

Obecnie obszar Syberii zamieszkuje 31 mln osób, z których tylko około 2 mln (6%) to rdzenni mieszkańcy. Autochtoni asymilują się z resztą społeczeństwa w coraz większym stopniu – m.in. przyjmują najbardziej rozpowszechnione w nim wartości, normy i style życia. Dzieje się tak głównie ze względu na przewagę cywilizacyjną i ekonomiczną Rosjan. Ponadto wielu tubylców jest dziś wyznawcami prawosławia.

Przykład

Buriaci

Lud pochodzenia mongolskiego zamieszkujący tereny w pobliżu jeziora Bajkał, które znalazły się pod panowaniem rosyjskim w XVII w. Do XIX w. Buriaci prowadzili koczowniczy tryb życia. Obecnie w Rosji żyje ich ponad pół miliona.

Jakuci

Rdzenni mieszkańcy Syberii, którzy w XVII w. znaleźli się w strefie wpływów rosyjskich. Obecnie zamieszkują głównie tereny wschodniosyberyjskiej Republiki Sacha (Jakucji), liczącej ponad 3 mln km^2. W Rosji żyje ok. 0,5 miliona Jakutów.

Tuwińcy

Lud pochodzenia tureckiego zamieszkujący głównie tereny południowej Syberii. Pod panowaniem rosyjskim znalazł się dopiero w XX w. Prowadzi półosiadły tryb życia i trudni się głównie hodowlą bydła. Jego liczebność szacowana jest na ponad 200 tys.

Chakasowie (Chakasi)
Lud pochodzenia tureckiego, który na obszarze południowej Syberii zajmuje się głównie hodowlą owiec, bydła i koni. Pod panowaniem rosyjskim znalazł się już w XVIII w. Obecnie jego liczebność jest oceniana na ponad 70 tys. osób.

Ałtajczycy
Zróżnicowany lud pochodzenia tureckiego zamieszkujący góry Ałtaj w środkowej Azji. Do strefy wpływów rosyjskich dostał się w XVIII w. Ałtajczycy zajmują się głównie hodowlą i myślistwem. Ich liczebność wynosi – według szacunków – ok. 90 tys.

Ewenkowie (Tunguzi)
Grupa ludów myśliwsko-zbierackich zamieszkujących obszar południowo-środkowej Syberii. Ich liczebność w Rosji szacuje się obecnie na ok. 40 tys. osób, a w Chinach – na ponad 30 tys. Ewenkowie znaleźli się w strefie wpływów rosyjskich w XVII w.

Nieńcy (Samojedzi)
Mieszkają w północnej części Rosji. W strefie wpływów rosyjskich znaleźli się jeszcze w średniowieczu, a ich pełne uzależnienie od carskiego imperium nastąpiło w XVII w. Ich liczebność jest szacowana na ok. 40 tys. osób.

Czukcze
Rdzenny lud azjatycki, który zamieszkuje północno-wschodnie rubieże dzisiejszej Rosji. Został podbity w połowie XVIII w. Liczy obecnie ok. 15 tys. osób.

Czuwasze
Lud pochodzenia tureckiego, który według rosyjskiego spisu z 2010 r. liczył ok. 1,5 mln osób. Ojczyzna Czuwaszy znajduje się nad środkową Wołgą. W XVI w. została zajęta przez państwo moskiewskie.

Ćwiczenia

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

1 Opisz – na podstawie informacji znalezionych w dostępnych źródłach – sytuację wybranej grupy mniejszościowej w okresie historycznym, w którym prowadzone były wobec niej działania zmierzające do przymusowej asymilacji, segregacji lub eksterminacji. Twój tekst może dotyczyć np. segregacji rasowej w USA, apartheidu w RPA lub Holokaustu przeprowadzonego przez Niemcy. Uwzględnij warunki, w których wiedli codzienne życie przedstawiciele danej mniejszości w wybranym okresie.

2 Wyjaśnij różnicę między asymilacją i akulturacją.

3 Napisz – na podstawie informacji z dostępnych źródeł – wypracowanie na temat współczesnej sytuacji wybranej społeczności autochtonów. Uwzględnij w swojej pracy podane zagadnienia.

- **A** Liczebność i rozmieszczenie danej ludności autochtonicznej.
- **B** Sytuacja wybranej zbiorowości przed nawiązaniem kontaktów z państwami kolonialnymi oraz w okresie kolonizacji.
- **C** Struktura społeczna i zawodowa społeczności autochtonów oraz jej położenie ekonomiczne.
- **D** Poziom zachowania tradycji i kultury przodków.
- **E** Prognozy demograficzne dotyczące wybranej społeczności.

4 Zaproponuj działania, które mogłoby podjąć wybrane państwo w celu ochrony stopniowo zanikającej kultury autochtonów. Zastanów się, od czego zależałaby skuteczność wskazanych przez Ciebie inicjatyw.

5 Rozważ, czy państwo powinno prowadzić taką samą politykę wobec różnych grup mniejszościowych (np. wobec obywateli należących do oficjalnie uznanych mniejszości i przybywających do kraju imigrantów), czy też różnicować swoje działania z uwzględnieniem tego, do jakich społeczności są one kierowane. Uzasadnij swoją odpowiedź.

6 Opisz kolejne fazy procesu przystosowywania się imigranta do życia w społeczeństwie przyjmującym. Oceń, który z tych etapów powinien być – Twoim zdaniem – ostatecznym celem polityki państwa wobec przybyszów z innych krajów.

7 Podzielcie się na dwie grupy i przeprowadźcie dyskusję na temat: „Różnorodność kulturowa – korzyść czy zagrożenie dla społeczeństwa przyjmującego?". Pierwszy zespół zbiera argumenty wskazujące na pozytywne aspekty wielokulturowości, a drugi opracowuje stanowisko, w którym zaakcentuje negatywne zjawiska związane ze zróżnicowaniem narodowościowym społeczeństwa.

Na forum klasy

8 Porównaj ze sobą trzy modele polityki narodowościowej: asymilacyjny, integracyjny i pluralistyczny. Wskaż między nimi najważniejsze podobieństwa i różnice. Następnie wyjaśnij, jakie czynniki decydują o tym, który z tych modeli państwo realizuje w największym stopniu.

9 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Wielu autorów (np. John Berry [czyt.: dżon beri]) uważa, że najbardziej pożądanym sposobem „wchodzenia" w społeczeństwo gospodarza jest właśnie integracja, inni sądzą, że stanem najbardziej stabilnym i rokującym najlepsze warunki rozwoju nie jest integracja, ale asymilacja, integracja bowiem na skutek ciągłego „stosowania" polityki integracyjnej wytwarza „obcego". Przez obowiązek uczestnictwa w zajęciach integracyjnych podkreśla się „inność". W takiej sytuacji często pojawia się wyobcowanie z obu społeczności, tzw. podwójne doświadczenie „inności" – imigranci uczestniczący w programach integracyjnych są ciągle bowiem „inni" niż gospodarze, ale również „inni" niż imigranci, którzy się nie integrują [...]. Poza tym każda forma niejednakowego traktowania wynikająca z pochodzenia etnicznego stygmatyzuje osoby i nierzadko uzależnia je od pomocy. Paradoksalnie zatem polityka integracyjna, zamiast ułatwiać „wchodzenie" w społeczeństwo gospodarzy, mimowolnie, w sposób niezamierzony, może je utrudniać. [...]
Podobnie jak w przypadku integracji istnieją różne oceny asymilacji. Jedni postrzegają ją jako szansę na lepsze życie dla członków grupy mniejszościowej (wyjście z etnicznego getta, zanik etnoklas) i dla całego społeczeństwa (stworzenie stabilnej, w miarę jednolitej kulturowo wspólnoty); inni widzą w niej zagrożenie dla większości (brak czystości etnicznej) i zdradę wobec etnosu mniejszościowego [czyli wobec innych członków danej mniejszości i własnej kultury] (niedochowanie wierności tradycji). Dla jednych jest to stan najbardziej pożądany, dla innych zupełnie nie do przyjęcia.

Źródło: M. Budyta-Budzyńska, *Integracja czy asymilacja? Strategie stawania się członkiem nowej wspólnoty: przypadek polskich imigrantów w Islandii*, migracje.civitas.edu.pl, s. 47–48.

a) Wymień niezamierzone skutki, jakie może przynieść polityka integracyjna.

b) Przedstaw zarzuty, jakie są wysuwane wobec procesu asymilacji.

c) Podaj przytoczone w tekście argumenty za integracją i asymilacją. Oceń, z którymi z nich się zgadzasz, a które Cię nie przekonują. Uzasadnij swoje stanowisko.

10 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy państwo powinno szczególnie chronić kulturę społeczeństwa dominującego?

Michał 2 godz.
Myślę, że tak, bo to właśnie tradycje większości mieszkańców powinny jednak decydować o życiu kulturalnym w kraju. W Polsce ważna jest także historia: trzeba przecież pamiętać, że wiele pokoleń Polaków musiało walczyć o to, aby polska kultura przetrwała okres zaborów i byśmy mogli dzisiaj swobodnie posługiwać się językiem polskim – po prostu czuć się w swojej ojczyźnie jak u siebie. Także ze względu na ich wysiłek nasze narodowe dziedzictwo jest bezcennym skarbem, wartym specjalnej ochrony.

Iwona 2 min
Ale przecież dziś nikt nie odmawia Polakom prawa do pielęgnowania swojego dziedzictwa. Nic już nie grozi polskiej kulturze... Znacznie sensowniejsze jest wspieranie grup słabszych, których bezcenny dorobek może w przyszłości ulec zapomnieniu – chodzi mi tutaj o tradycję mniejszości narodowych od setek lat zamieszkujących Polskę. Czy chcemy tego, czy nie, będziemy mieli coraz więcej kontaktów z ludźmi z różnych kultur i aby budować wzajemne zrozumienie, musimy pomagać zwłaszcza słabszym grupom...

Podsumowanie

1 Koncepcja narodu

- **Naród** – ukształtowana historycznie trwała wspólnota, której członkowie mają własne terytorium, język, kulturę oraz poczucie tożsamości i odrębności od innych zbiorowości, a także utrzymują własne instytucje polityczne oraz posiadają państwo albo dążą do jego utworzenia.
- Do **czynników narodotwórczych** zaliczamy: język, alfabet, terytorium (ojczyznę), więzy krwi (mit wspólnego pochodzenia), religię, wyznanie, kulturę, historię, tradycję, świadomość narodową, działania państwa i aktywność instytucji narodowych.
- **Naród polityczny a naród nowoczesny** – w narodzie politycznym jedynie wąska część społeczeństwa (np. arystokracja i szlachta) ma wpływ na życie polityczne kraju, natomiast w narodzie nowoczesnym udział w rządach zostaje zagwarantowany przedstawicielom wszystkich warstw społecznych (w tym np. robotnikom, chłopom).
- **Koncepcje narodów nowoczesnych**

Koncepcja	
polityczna	etniczno-kulturowa
Ścieżka rozwoju i jej poszczególne etapy	
„Od państwa do narodu” 1) państwo 2) wspólnota językowo-kulturowa 3) naród	„Od narodu do państwa” 1) wspólnota językowo-kulturowa 2) naród 3) państwo narodowe

2 Tożsamość narodowa

- **Tożsamość narodowa** – wewnętrzne przekonanie jednostki o przynależności do narodu. Składa się ze świadomości narodowej i znajomości kanonu narodowego.
- **Wielowarstwowa tożsamość narodowa** – charakterystyczna dla tych mieszkańców danego państwa, którzy uważają się za członków kilku odrębnych grup etniczno-kulturowych i jednocześnie w pewnym zakresie utożsamiają się z narodem politycznym tworzonym przez wszystkich obywateli (np. mieszkańcy Belgii, Szwajcarii czy Hiszpanii).

3 Mniejszości narodowe i etniczne

- **Mniejszości w Polsce**

Mniejszości narodowe	Mniejszości etniczne
Niemcy, Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie, Litwini, Żydzi, Czesi, Słowacy, Białorusini, Ormianie	Romowie, Łemkowie, Tatarzy, Karaimi
Różnica	
Identyfikowanie się z narodem posiadającym własne państwo.	Nieidentyfikowanie się z narodem posiadającym własne państwo.

- Prawo w Polsce (*Konstytucja RP* i ustawy) zakazuje dyskryminacji obywateli należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz nadaje im wiele praw, m.in. do nauczania własnego języka w szkołach, a także przyznaje im przywilej polegający na zwolnieniu komitetów wyborczych mniejszości z wymogu przekroczenia 5-procentowego progu w wyborach do Sejmu RP.

4 Postawy wobec mniejszości i cudzoziemców

- **Ksenofobia** – postawa charakteryzująca się lękiem, a nawet wrogością wobec ludzi z obcych kultur lub cudzoziemców.
- **Nacjonalizm ekspansjonistyczny** – pogląd, według którego naród w dążeniu do realizacji swoich celów może stosować przemoc i agresję.
- **Szowinizm** – stanowisko, które wyraża się w nienawiści do innych narodów i w bezkrytycznym stosunku do własnej nacji.
- **Rasizm** – przeświadczenie o wyższości jednej rasy ludzkiej nad innymi.
- **Antysemityzm** – wrogie nastawienie zwłaszcza do Żydów i osób pochodzenia żydowskiego.

5 Polacy za granicą

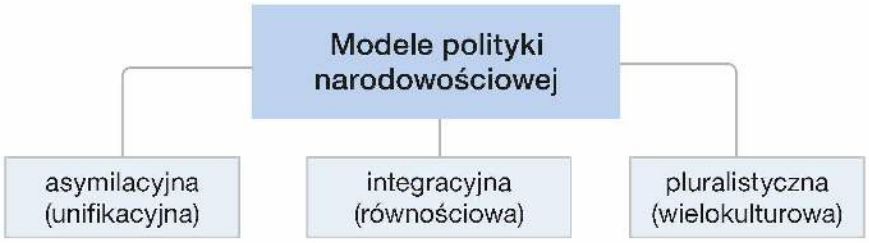
- **Diaspora** – rozproszeni przedstawiciele narodu żyjący poza ojczyzną.

- **Kraje z największymi skupiskami polskiej ludności:**
  - państwa w Europie: Niemcy, Wielka Brytania, Francja;
  - państwa spoza Europy: Stany Zjednoczone, Kanada, Brazylia.
- **Repatriacja** – procedura sprowadzania do państwa ojczystego rodaków, którzy często z przyczyn niezależnych od siebie znaleźli się poza jego granicami.
- **Karta Polaka** – dokument potwierdzający przynależność do narodu polskiego i dający różnego rodzaju uprawnienia, niezapewniający jednak obywatelstwa ani prawa do bezwizowego wjazdu do Polski i osiedlenia się w ojczyźnie.

6 Polityka narodowościowa różnych państw

- **Asymilacja** – proces polegający na stopniowym upodobnianiu się imigrantów do większości mieszkańców danego państwa oraz na przyjmowaniu wielu elementów ich tożsamości (np. języka i kultury).
- **Akulturacja** – proces polegający na wzajemnym oddziaływaniu na siebie i przenikaniu się dwóch różnych kultur. Jego rezultatem jest zmiana wzorców kulturowych zachowywanych przez przedstawicieli obu kultur bądź tylko jednej z nich.

- **Autochtoni** – rdzenna ludność: potomkowie osób wywodzących się ze społeczności uważanych za pierwotne na określonym terenie.

Sposób na zadania

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Powrotny szok kulturowy

[...] każda osoba wyjeżdżająca za granicę na dłuższy czas przeżywa szok kulturowy (stres akulturacyjny). Każda osoba przebywająca za granicą dłużej niż miesiąc przechodzi proces adaptacji do kultury kraju, w którym przyjdzie jej mieszkać, pracować, uczyć się. [...] Badania potwierdzają, że doświadczenie kontaktu z inną kulturą wymaga przystosowania się. Proces ten jest trudny dla osoby, która w nim uczestniczy – zależy od wielu czynników i jest określany jako „szok kulturowy". Adaptacja po powrocie do swojego kraju po dłuższej nieobecności – wydać by się mogło – nie powinna sprawiać problemów. Badania nad powrotnym szokiem kulturowym nie potwierdzają tego stwierdzenia. Bagaż doświadczeń zdobytych w innej kulturze oraz zastane zmiany w dobrze znanym dotychczas domowym środowisku tworzą sytuację niespodziewaną i trudną, prowadząc osobę powracającą do przeżywania trudności adaptacyjnych. Proces ten nazywany jest doświadczaniem powrotnego szoku kulturowego. [...] Po powrocie do kraju emigranci przeżywają podobne problemy adaptacyjne jak za granicą, tym razem w kraju rodzinnym. [...] Tym doświadczeniom poddani są zarówno dorośli, jak i dzieci powracające.

Źródło: (Z)Powrotem w Polsce: wyzwania i potencjał powracających do Polski, pod red. K. Białek, Warszawa 2015, s. 11, www.msz.gov.pl [dostęp: 31.01.2019].

1.1. Podaj określenie, jakim można nazwać osoby, których dotyczy powrotny szok kulturowy.

1.2. Wyjaśnij, jak może zmienić się forma tożsamości narodowej u osób, które przeżywają powrotny szok kulturowy.

Wskazówki

Polecenie 1.1.

Zwróć uwagę na różne kierunki migracji ludności wymienione w tekście. Na początku opisani zostali ludzie, którzy wyjeżdżają z własnej ojczyzny i na stałe osiedlają się w nowym kraju. Takie osoby w ojczystym kraju nazywane są emigrantami, a w państwie przyjmującym – imigrantami. Zastanów się, jak mogłoby zostać zmodyfikowane słowo „migranci", aby określało sytuację osób, których dotyczy zjawisko „powrotnego szoku kulturowego".

Polecenie 1.2.

Przypomnij sobie, jak może być rozumiany termin „forma tożsamości narodowej" i jakie rodzaje tych form można wskazać (akceptacja, negacja i modyfikacja). Następnie zastanów się, jak życie w warunkach powrotnego szoku kulturowego może wpływać na tożsamość narodową. Rozważ przykładową sytuację Polaka, który większość życia spędził w Wielkiej Brytanii i dobrze się tam zaadaptował. Jak może zareagować na problemy, które spotkają go w ojczyźnie po powrocie?

Odpowiedź

Polecenie 1.1.

reemigranci

Polecenie 1.2.

Przykładowa odpowiedź. Osoba, która wróciła z emigracji do ojczyzny, może odczuwać chęć modyfikacji swojej tożsamości narodowej – dzięki bagażowi doświadczeń może krytyczne spojrzeć na kulturę swoich rodaków. Porównując życie na emigracji i po powrocie do kraju, może nie akceptować norm, które w jej ocenie powinny być zmienione na wzór innych krajów.

Zadania powtórzeniowe

WYPEŁNIJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

Rysunek satyryczny

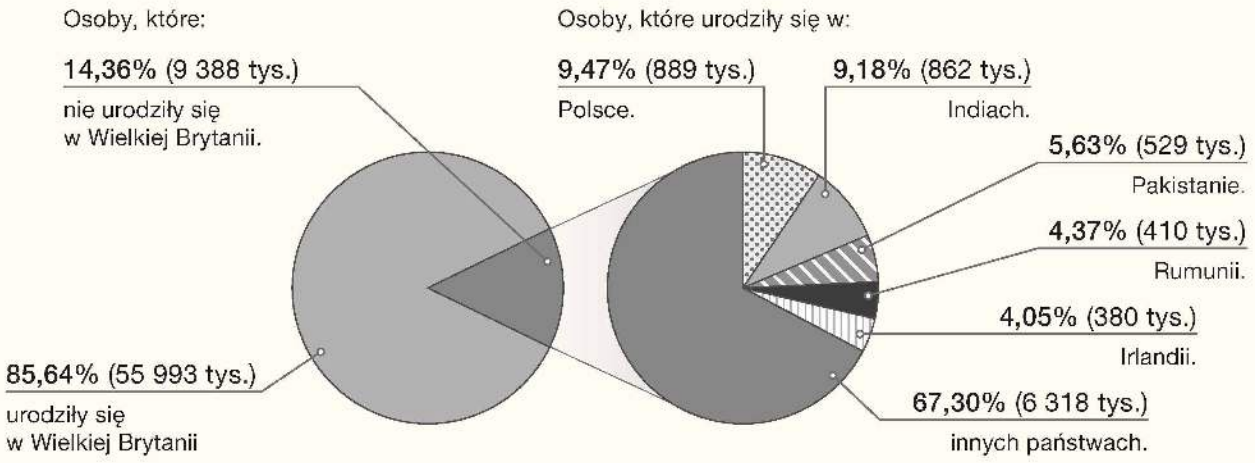

2.1. Podaj nazwę zjawiska społecznego przedstawionego na rysunku.

2.2. Uzasadnij, że zamieszczony rysunek ukazuje sytuację niektórych obywateli Polski. Odwołaj się do trzech elementów widocznych na ilustracji.

Zadanie 3.

Wykresy. Ludność Wielkiej Brytanii w 2018 r. według państwa urodzenia

Źródło: *Population UK by country of birth and nationality: July 2017 to June 2018*, www.ons.gov.uk [dostęp: 30.04.2019].

3.1. Oceń na podstawie wykresów, które zdania są prawdziwe, a które – fałszywe.

A. W 2018 r. ludzie urodzeni w Polsce stanowili 9% ludności Wielkiej Brytanii.

B. Liczebność mieszkańców Wielkiej Brytanii urodzonych w Indiach i Pakistanie była większa od liczebności mieszkańców tego kraju urodzonych w Polsce i Rumunii.

C. Jedna czwarta osób urodzonych poza Wielką Brytanią przybyła do tego kraju z Polski, Rumunii i Irlandii.

3.2. Rozstrzygnij, czy podane statystyki pozwalają określić liczebność całej Polonii w Wielkiej Brytanii. Uzasadnij odpowiedź.

Zadanie 4.

Fragment artykułu prasowego

Widzisz swastyki, krzyże celtyckie, ksenofobiczne i rasistowskie hasła, zgłoś, gdzie się znajdują, dzięki specjalnej stronie [internetowej] [...], a znikną z naszego otoczenia. Ruszył nowy projekt Teatru TrzyRzecze.
[...] W ramach projektu organizowana jest akcja katalogowania przez mieszkańców znaków nienawiści pojawiających się w przestrzeni publicznej. Przez formularz na stronie [...] zbierane są zgłoszenia o obraźliwych muralach – następnie przekazane zostaną służbom miasta odpowiedzialnym za ład i bezpieczeństwo oraz organom ścigania.
TrzyRzecze przeprowadzi również szereg akcji informacyjnych. Widzisz czyjąś krzywdę – reaguj, wielokulturowy Białystok to fakt czy puste hasło?, nie umacniaj ksenofobii „niewinnymi" codziennymi zachowaniami, np. nie opowiadaj rasistowskich kawałów – to tematy kampanii, które będą realizowane.

Źródło: *Zamaluj zło! Rusza nowa akcja w mieście, przyłącz się*, 2013, www.bialystokonline.pl [dostęp: 31.01.2019].

Wskaż, jakim dwóm negatywnym postawom wobec osób o odmiennym pochodzeniu narodowym przeciwstawiają się organizatorzy opisanej kampanii społecznej.

Zadanie 5.

Opis 1.

[...] mniejszość [...], do której przynależność podczas przeprowadzonego w 2011 r. *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* zadeklarowało 1.684 obywateli polskich [...]. [Pierwsze] kolonie [zamieszkiwane przez tę mniejszość], powstałe około XI w. na Rusi Kijowskiej (Lwów, Łuck, Kamieniec Podolski) weszły w skład państwa polskiego za panowania Kazimierza Wielkiego. [...] Po II wojnie światowej [członkowie tej mniejszości] z dawnych kresów południowo-wschodnich w większości repatriowali się na obecne tereny państwa polskiego. W latach 90. XX wieku na terenach Polski osiedliła się stosunkowo liczna grupa migrantów [– ich rodaków z Kaukazu] [...].

Opis 2.

[Przedstawiciele tej mniejszości] mieszkający w Polsce wywodzą się głównie z kolejnych fal migracyjnych, w ramach których przybywali do Polski: w okresie rozbiorów, po rewolucji październikowej, w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Przedstawiciele [tej] społeczności [...] należą w większości do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Ponadto w województwie podlaskim i warmińsko-mazurskim mieszkają staroobrzędowcy (starowiercy).

Opis 3.

Podczas przeprowadzonego w 2011 r. *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* [...] [przynależność do tej mniejszości] zadeklarowało 313 obywateli polskich [...]. Pierwsze grupy [wyznawców odrębnej religii wywodzącej się z tradycji mojżeszowej] [...] przybyły z Krymu w XIII wieku i osiedliły się na ziemiach księstwa halicko-wołyńskiego [...]. Na przełomie XIII/XIV w. duża grupa [...] została osiedlona w Trokach koło Wilna. Na obecne tereny Polski [...] przesiedlili się po II wojnie światowej w wyniku repatriacji ze wschodnich kresów Rzeczypospolitej.

Źródło: *Charakterystyka mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl [dostęp: 21.12.2018].

Podaj nazwy mniejszości, których dotyczą poszczególne opisy. Następnie określ, czy są to mniejszości etniczne, czy – narodowe.

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 2 kwietnia 1997 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział I
RZECZPOSPOLITA

Art. 1

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4

1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.
2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Art. 7

Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Art. 9

Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego.

Art. 10

1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.
2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Art. 11

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.
2. Finansowanie partii politycznych jest jawne.

Art. 12

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Art. 13

Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Art. 14

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.

Art. 15

1. Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej.
2. Zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa.

Art. 16

1. Ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową.
2. Samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

Art. 17

1. W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.
2. W drodze ustawy można tworzyć również inne rodzaje samorządu. Samorządy te nie mogą naruszać wolności wykonywania zawodu ani ograniczać wolności podejmowania działalności gospodarczej.

Art. 18

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 19

Rzeczpospolita Polska specjalną opieką otacza weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych.

Art. 20

Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 21

1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia.
2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

Art. 22

Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.

Art. 23

Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22.

Art. 24

Praca znajduje się pod ochroną Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo sprawuje nadzór nad warunkami wykonywania pracy.

Art. 25

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.
2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.
3. Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.

4. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.
5. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Art. 26

1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.
2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli.

Art. 27

W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Art. 29

Stolicą Rzeczypospolitej Polskiej jest Warszawa.

Rozdział II
WOLNOŚCI, PRAWA I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA
ZASADY OGÓLNE

Art. 30

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 31

1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.
2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.
3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 32

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Art. 33

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Art. 34

1. Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.
2. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Art. 35

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.
2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Art. 36

Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 37

1. Kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji.
2. Wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA OSOBISTE

Art. 38

Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

Art. 39

Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.

Art. 40

Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Art. 41

1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.
2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.
3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania

przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.
4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.
5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

Art. 42

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.
2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.
3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Art. 43

Zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości nie podlegają przedawnieniu.

Art. 44

Bieg przedawnienia w stosunku do przestępstw nie ściganych z przyczyn politycznych, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie ulega zawieszeniu do czasu ustania tych przyczyn.

Art. 45

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.

Art. 46

Przepadek rzeczy może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Art. 48

1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.
2. Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 49

Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 50

Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.
2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.
3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.
4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Art. 52

1. Każdemu zapewnia się wolność poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyboru miejsca zamieszkania i pobytu.
2. Każdy może swobodnie opuścić terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Wolności, o których mowa w ust. 1 i 2, mogą podlegać ograniczeniom określonym w ustawie.
4. Obywatela polskiego nie można wydalić z kraju ani zakazać mu powrotu do kraju.
5. Osoba, której pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą, może osiedlić się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na stałe.

Art. 53

1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.
2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.
3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio.
4. Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób.
5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.
6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych.
7. Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Art. 54

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Art. 55

1. Ekstradycja obywatela polskiego jest zakazana, z wyjątkiem przypadków określonych w ust. 2 i 3.
2. Ekstradycja obywatela polskiego może być dokonana na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska jest członkiem, pod warunkiem że czyn objęty wnioskiem o ekstradycję:
   1) został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz
   2) stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej w razie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku.
3. Nie wymaga spełnienia warunków określonych w ust. 2 pkt 1 i 2 ekstradycja mająca nastąpić na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej, w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji.
4. Ekstradycja jest zakazana, jeżeli dotyczy osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych lub jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela.
5. W sprawie dopuszczalności ekstradycji orzeka sąd.

Art. 56

1. Cudzoziemcy mogą korzystać z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie.
2. Cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi.

WOLNOŚCI I PRAWA POLITYCZNE

Art. 57

Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa.

Art. 58

1. Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się.
2. Zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd.
3. Ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami.

Art. 59

1. Zapewnia się wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców.

2. Związki zawodowe oraz pracodawcy i ich organizacje mają prawo do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień.
3. Związkom zawodowym przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach.
4. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe.

Art. 60

Obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach.

Art. 61

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.
2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.
3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.
4. Tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Art. 62

1. Obywatel polski ma prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta Rzeczypospolitej, posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, jeżeli najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat.
2. Prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania nie przysługuje osobom, które prawomocnym orzeczeniem sądowym są ubezwłasnowolnione lub pozbawione praw publicznych albo wyborczych.

Art. 63

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA EKONOMICZNE, SOCJALNE I KULTURALNE

Art. 64

1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia.
2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej.
3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.

Art. 65

1. Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określa ustawa.
2. Obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę.
3. Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane. Formy i charakter dopuszczalnego zatrudniania określa ustawa.
4. Minimalną wysokość wynagrodzenia za pracę lub sposób ustalania tej wysokości określa ustawa.
5. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Art. 66

1. Każdy ma prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Sposób realizacji tego prawa oraz obowiązki pracodawcy określa ustawa.
2. Pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa.

Art. 67

1. Obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego. Zakres i formy zabezpieczenia społecznego określa ustawa.
2. Obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i nie mający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa.

Art. 68

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.
2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.
3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.
4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.
5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Art. 69

Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej.

Art. 70

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.

2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.
4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.
5. Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie.

Art. 71

1. Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.
2. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Art. 72

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.
2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.
4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

Art. 73

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Art. 74

1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom.
2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.
3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.
4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.

Art. 75

1. Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania.
2. Ochronę praw lokatorów określa ustawa.

Art. 76

Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa.

ŚRODKI OCHRONY WOLNOŚCI I PRAW

Art. 77

1. Każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.
2. Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

Art. 78

Każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Wyjątki od tej zasady oraz tryb zaskarżania określa ustawa.

Art. 79

1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.
2. Przepis ust. 1 nie dotyczy praw określonych w art. 56.

Art. 80

Każdy ma prawo wystąpienia, na zasadach określonych w ustawie, do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Art. 81

Praw określonych w art. 65 ust. 4 i 5, art. 66, art. 69, art. 71 i art. 74–76 można dochodzić w granicach określonych w ustawie.

OBOWIĄZKI

Art. 82

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.
2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.
3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

[...]

KONWENCJA RAMOWA o ochronie mniejszości narodowych,

sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r.
(Dz. U. z 2002 r., Nr 22, poz. 209)

[...] Państwa członkowskie Rady Europy oraz inne państwa-sygnatariusze niniejszej konwencji ramowej,

zważywszy, że celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności jej członków w celu ochrony i urzeczywistnienia ideałów i zasad, które są ich wspólnym dziedzictwem;

zważywszy, że jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest ochrona oraz rozwój praw człowieka i podstawowych wolności;
pragnąc wypełniać Deklarację Szefów Państw oraz Szefów Rządów Państw-Członków Rady Europy przyjętą w Wiedniu dnia 9 października 1993 r.;

zdecydowane chronić, w ramach swoich terytoriów, istnienie mniejszości narodowych;

zważywszy, że burzliwe wydarzenia europejskiej historii udowodniły, iż ochrona mniejszości narodowych jest niezbędna dla stabilizacji, bezpieczeństwa demokratycznego i pokoju na tym kontynencie;

zważywszy, że pluralistyczne i prawdziwie demokratyczne społeczeństwo powinno nie tylko szanować etniczną, kulturalną, językową i religijną tożsamość każdej osoby należącej do mniejszości narodowej, lecz także tworzyć odpowiednie warunki pozwalające im wyrażać, zachowywać i rozwijać tę tożsamość;

zważywszy, że tworzenie klimatu tolerancji i dialogu jest konieczne, aby zróżnicowanie kulturowe nie było źródłem i czynnikiem podziałów, lecz wzbogacenia każdego społeczeństwa;

zważywszy, że osiągnięcie tolerancyjnej i cieszącej się dobrobytem Europy nie zależy jedynie od współpracy pomiędzy państwami, lecz wymaga również współpracy transgranicznej - bez uszczerbku dla struktury i integralności terytorialnej każdego państwa - pomiędzy władzami lokalnymi i regionalnymi;

mając na uwadze Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wraz z Protokołami dodatkowymi;

mając na uwadze zobowiązania odnoszące się do ochrony mniejszości narodowych zawarte w konwencjach i deklaracjach Narodów Zjednoczonych oraz dokumentach Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, zwłaszcza w Dokumencie kopenhaskim z dnia 29 czerwca 1990 r.;

zdecydowane na określenie zasad, które powinny być respektowane, a także wynikających z nich zobowiązań, w celu zapewnienia w Państwach członkowskich oraz tych państwach, które mogą

stać się stronami niniejszego dokumentu, skutecznej ochrony mniejszości narodowych i praw osób należących do tych mniejszości, w ramach rządów prawa, przy poszanowaniu integralności terytorialnej i suwerenności państw;

zdecydowane realizować zasady określone w niniejszej konwencji ramowej w ramach ustawodawstwa krajowego i stosownych programów rządowych,

uzgodniły, co następuje:

Dział I

Artykuł 1

Ochrona mniejszości narodowych oraz praw i wolności osób należących do tych mniejszości stanowi integralną część międzynarodowej ochrony praw człowieka i, jako taka, wchodzi w zakres współpracy międzynarodowej.

Artykuł 2

Postanowienia niniejszej konwencji ramowej będą stosowane w dobrej wierze, w duchu zrozumienia i tolerancji oraz w zgodzie z zasadami dobrego sąsiedztwa, przyjaznych stosunków i współpracy pomiędzy państwami.

Artykuł 3

1. Każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do swobodnej decyzji o traktowaniu jej jako osoby należącej bądź też nienależącej do takiej mniejszości, a wybór taki lub korzystanie ze związanych z tym wyborem praw nie pociągnie za sobą jakichkolwiek niekorzystnych skutków.
2. Osoby należące do mniejszości narodowych mogą korzystać z praw i wolności wynikających z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej indywidualnie, jak też wspólnie z innymi.

Dział II

Artykuł 4

1. Strony zobowiązują się zagwarantować osobom należącym do mniejszości narodowych prawo do równości wobec prawa oraz jednakową ochronę prawa. W tym względzie jakakolwiek dyskryminacja wynikająca z przynależności do mniejszości narodowej jest zabroniona.
2. Strony zobowiązują się do przyjęcia, tam gdzie to konieczne, odpowiednich środków w celu popierania, we wszystkich sferach życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego pełnej i rzeczywistej równości pomiędzy osobami należącymi do mniejszości narodowej a osobami należącymi do większości. W tym względzie wezmą pod uwagę specyficzne warunki osób należących do mniejszości narodowych.
3. Środki przyjęte zgodnie z ustępem 2 nie będą uważane za akt dyskryminacji.

Artykuł 5

1. Strony zobowiązują się wspierać tworzenie warunków koniecznych do utrzymywania i rozwijania przez osoby należące do mniejszości narodowych ich kultury, jak również zachowania zasadniczych elementów ich tożsamości, to jest ich religii, języka, tradycji i dziedzictwa kulturowego.
2. Bez uszczerbku dla środków podejmowanych stosownie do ich generalnej polityki integracyjnej, Strony powstrzymają się od działań lub praktyk mających na celu asymilację osób należących do mniejszości narodowych wbrew ich woli i będą chronić te osoby przed jakimkolwiek działaniem mającym na celu taką asymilację.

Artykuł 6

1. Strony będą umacniać ducha tolerancji oraz dialog międzykulturowy i podejmą skuteczne środki w celu wspierania wzajemnego poszanowania, zrozumienia i współpracy pomiędzy wszystkimi osobami żyjącymi na ich terytoriach niezależnie od ich tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej, zwłaszcza w zakresie edukacji, kultury i środków przekazu.
2. Strony zobowiązują się podjąć odpowiednie środki chroniące osoby, które mogą być obiektem zastraszania bądź też aktów dyskryminacji, wrogości lub przemocy będących skutkiem ich etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej tożsamości.

Artykuł 7

Strony zapewniają poszanowanie praw każdej osoby należącej do mniejszości narodowej do swobodnego, pokojowego zgromadzania się, swobodnego stowarzyszania się, wolności wyrażania opinii, wolności myśli, sumienia i religii.

Artykuł 8

Strony zobowiązują się uznać, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do uzewnętrzniania jego/jej religii lub przekonań, jak również prawo do zakładania instytucji, organizacji i stowarzyszeń religijnych.

Artykuł 9

1. Strony zobowiązują się uznać, że prawo każdej osoby należącej do mniejszości narodowej do wolności wyrażania opinii obejmuje wolność posiadania własnych opinii oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei w języku mniejszości bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Strony zapewnią, w ramach ich systemów prawnych, że osoby należące do mniejszości narodowej nie będą dyskryminowane w dostępie do środków przekazu.
2. Ustęp 1 nie wyklucza prawa Stron do poddania procedurze koncesjonowania - wykluczającej dyskryminację i opartej o obiektywne kryteria - rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych lub przedsiębiorstw kinematograficznych.
3. Strony nie będą zabraniać tworzenia i wykorzystywania przez osoby należące do mniejszości narodowych drukowanych środków przekazu. W ramach uregulowań prawnych odnoszących się do rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych zapewnią, na tyle, na ile to możliwe, oraz uwzględniając postanowienia ustępu 1, że osoby należące do mniejszości narodowych będą miały możliwość tworzenia i używania ich własnych środków przekazu.
4. W ramach swoich systemów prawnych Strony przyjmą stosowne środki w celu ułatwienia osobom należącym do mniejszości narodowych dostępu do środków przekazu oraz w celu wspierania tolerancji i ułatwienia pluralizmu kulturowego.

Artykuł 10

1. Strony zobowiązują się uznać, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do swobodnego używania, bez jakiejkolwiek ingerencji, jego/jej języka mniejszości, zarówno prywatnie, jak i publicznie, ustnie oraz pisemnie.
2. Na obszarach zamieszkałych tradycyjnie lub w znaczącej ilości przez osoby należące do mniejszości narodowej, o ile osoby te tego sobie zażyczą, i tam, gdzie takie życzenie odpowiada rzeczywistym potrzebom, Strony będą starać się zapewnić, na tyle, na ile to możliwe, warunki, które umożliwią używanie języka mniejszości w stosunkach pomiędzy tymi osobami a organami administracyjnymi.
3. Strony zobowiązują się zagwarantować prawo każdej osoby należącej do mniejszości narodowej do niezwłocznego poinformowania, w języku dla niego/niej zrozumiałym, o przyczynach jego/jej zatrzymania i o wszystkich oskarżeniach wysuniętych przeciwko niemu/niej oraz do obrony przez niego samego/nią samą w tym języku, także, jeśli to konieczne, przy bezpłatnej pomocy tłumacza.

Artykuł 11

1. Strony zobowiązują się uznać, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do używania jego/jej nazwiska (patronimiku) i imion w języku mniejszości oraz ich oficjalnego uznania zgodnie z trybem przyjętym w ich ustawodawstwie.
2. Strony zobowiązują się uznać, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do umieszczenia w jego lub jej języku znaków, napisów i innych informacji o charakterze prywatnym w sposób widoczny dla osób postronnych.
3. W rejonach tradycyjnie zamieszkałych przez znaczącą ilość osób należących do mniejszości narodowej Strony będą starać się - zgodnie z obowiązującym prawem, w tym także, tam gdzie to stosowne, umowami z innymi państwami oraz przy uwzględnieniu ich specyficznych warunków - umieszczać również w języku mniejszości tradycyjne nazwy lokalne, nazwy ulic i inne oznakowania topograficzne o charakterze publicznym, o ile istnieje tam wystarczające zapotrzebowanie na takie oznakowania.

Artykuł 12

1. Strony podejmą, tam gdzie jest to właściwe, środki w zakresie oświaty i badań naukowych, w celu szerzenia wiedzy o kulturze, historii, języku i religii ich mniejszości narodowych oraz większości ludności.
2. W związku z tym Strony, między innymi, zapewnią odpowiednie możliwości kształcenia nauczycieli i dostępu do podręczników oraz ułatwią kontakty pomiędzy uczniami a nauczycielami z różnych środowisk.
3. Strony zobowiązują się popierać równy dostęp osób należących do mniejszości narodowych do oświaty na wszystkich poziomach.

Artykuł 13

1. W ramach swoich systemów oświatowych Strony uznają prawo osób należących do mniejszości narodowej do zakładania i prowadzenia ich własnych, prywatnych instytucji oświatowych i szkoleniowych.
2. Wykonywanie tego prawa nie pociąga za sobą żadnych zobowiązań finansowych Stron.

Artykuł 14

1. Strony zobowiązują się uznać prawo każdej osoby należącej do mniejszości narodowej do nauki jego/jej języka mniejszości.
2. W rejonach zamieszkałych tradycyjnie lub przez znaczącą liczbę osób należących do mniejszości narodowych, o ile jest na to wystarczające zapotrzebowanie, Strony będą starać się zapewnić, na tyle, na ile to możliwe, w ramach swoich systemów oświatowych, osobom należącym do tych mniejszości odpowiednie możliwości uczenia się języka mniejszości lub nauki w tym języku.
3. Ustęp 2 niniejszego artykułu będzie realizowany bez uszczerbku dla nauki języka oficjalnego lub nauczania w tym języku.

Artykuł 15

Strony stworzą warunki niezbędne dla rzeczywistego uczestniczenia przez osoby należące do mniejszości narodowych w życiu kulturalnym, społecznym i gospodarczym, jak również w sprawach publicznych, zwłaszcza tych, które ich dotyczą.

Artykuł 16

Strony powstrzymają się od stosowania środków zmieniających proporcje narodowościowe ludności w rejonach zamieszkałych przez osoby należące do mniejszości narodowych i mających na celu ograniczenie praw i wolności wynikających z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej.

Artykuł 17

1. Strony zobowiązują się nie ingerować w prawo osób należących do mniejszości narodowych do ustanawiania i utrzymywania swobodnych i pokojowych kontaktów poprzez granice z osobami legalnie przebywającymi w innych państwach, w szczególności z tymi, z którymi łączy ich tożsamość etniczna, kulturalna, językowa lub religijna albo też wspólne dziedzictwo kulturowe.
2. Strony zobowiązują się nie ingerować w prawo osób należących do mniejszości narodowych do uczestniczenia w działaniach organizacji pozarządowych zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym.

Artykuł 18

1. Strony będą starać się zawierać, tam gdzie to konieczne, dwustronne i wielostronne porozumienia z innymi państwami, w szczególności z państwami sąsiedzkimi, w celu zapewnienia ochrony osobom należącym do mniejszości narodowych.
2. Tam, gdzie to stosowne, Strony podejmą środki zachęcające do współpracy transgranicznej.

Artykuł 19

Strony zobowiązują się do poszanowania i realizacji zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej i wprowadzania, tam gdzie to konieczne, tylko takich ich ograniczeń, restrykcji lub odstępstw, które są przewidziane w międzynarodowych instrumentach prawnych - w szczególności w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności - w takim zakresie, w jakim odpowiadają one prawom i wolnościom wynikającym z powyższych zasad.

Dział III

Artykuł 20

Każda osoba należąca do mniejszości narodowej, korzystając z praw i wolności wynikających z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej, zobowiązana jest respektować ustawodawstwo krajowe oraz prawa innych osób, w szczególności należących do większości lub innych mniejszości narodowych.

Artykuł 21

Żadnego z postanowień niniejszej konwencji ramowej nie można interpretować jako przyznającego prawo do angażowania się w jakąkolwiek działalność lub prowadzenia jakichkolwiek działań sprzecznych z podstawowymi zasadami prawa międzynarodowego, w szczególności suwerennej równości, integralności terytorialnej i politycznej niezależności państw.

Artykuł 22

Żadne z postanowień niniejszej konwencji ramowej nie może być rozumiane jako ograniczające lub naruszające jakiekolwiek prawa człowieka i podstawowe wolności, które mogą być zapewnione przez prawo którejkolwiek Umawiającej się Strony lub przez inne porozumienia, których państwo to jest Stroną.

Artykuł 23

Prawa i wolności wynikające z zasad zawartych w niniejszej konwencji ramowej, w takim zakresie, w jakim są one przedmiotem odpowiednich postanowień Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności lub Protokołów dodatkowych do niej, będą rozumiane zgodnie z postanowieniami tej ostatniej.

[...]

ZAŁĄCZNIK

Deklaracja interpretacyjna

Uwzględniając fakt, że Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych nie zawiera definicji mniejszości narodowej, Rzeczpospolita Polska oświadcza, że przez pojęcie to rozumie mniejszości narodowe zamieszkałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, których członkowie są obywatelami polskimi.

Rzeczpospolita Polska będzie realizowała konwencję ramową także w trybie artykułu 18 konwencji, zawierając umowy międzynarodowe, o których mowa w tym artykule, a których celem jest ochrona mniejszości narodowych w Polsce oraz mniejszości lub grup polskich w innych państwach.

Słownik wybranych pojęć

Adaptacja społeczna – proces polegający na dostosowaniu się jednostki lub grupy do funkcjonowania w zmienionym środowisku społecznym: przyjęcie nowych sposobów postępowania, wzorców i norm.

Akulturacja – proces polegający na wzajemnym oddziaływaniu na siebie i przenikaniu się dwóch różnych kultur, którego rezultatem jest zmiana wzorców kulturowych zachowywanych przez przedstawicieli obu kultur bądź tylko jednej z nich.

Alienacja – utrata więzi z ludźmi. Stan alienacji rodzi poczucie osamotnienia, wypchnięcia na margines społeczeństwa, braku sensu życia, przez co może prowadzić do chorób psychicznych i uzależnień.

Anomia społeczna – rozpad systemu norm i wartości obowiązujących w społeczeństwie. Jego członkom zaczyna brakować wytycznych, jak należy postępować – co jest dobre, a co złe. Doświadczają poczucia braku sensu i perspektyw, a także zagubienia w otaczającej rzeczywistości społecznej.

Antysemityzm – wrogie nastawienie zwłaszcza do Żydów i osób pochodzenia żydowskiego.

Asertywność – umiejętność wyrażania własnych emocji i opinii w sposób otwarty i pozbawiony lęku, a równocześnie nienaruszający uczuć i praw innych osób.

Asymilacja – proces polegający na stopniowym upodobnianiu się imigrantów do większości mieszkańców danego państwa oraz na przyjęciu wielu elementów ich tożsamości (np. języka i kultury).

Autochtoni – rdzenni mieszkańcy będący potomkami osób wywodzących się ze społeczności uważanych za pierwotne na określonym terenie.

Autoprezentacja – kształtowanie własnego wizerunku w kontaktach z innymi ludźmi.

Choleryk – człowiek o osobowości nerwowej i pobudliwej.

Diaspora –rozproszeni przedstawiciele narodu żyjący poza granicami ojczystego państwa.

DINK (skrótowiec utworzony od angielskiego wyrażenia *double income, no kids*, oznaczającego „podwójny dochód, żadnych dzieci") – małżeństwo lub związek nieformalny, w którym partnerzy zawierają umowę, że nie będą starali się o dziecko (przez pewien czas lub nigdy), skupią się natomiast na karierze zawodowej.

Emigracja – odpływ ludności z danego kraju.

Etnocentryzm – postawa polegająca na postrzeganiu innych przez pryzmat zasad i wzorców własnej kultury, co zawsze wpływa w mniej lub bardziej negatywny sposób na ocenę ludzi z obcych krajów i kręgów kulturowych.

Eutanazja – pozbawienie życia osoby nieuleczalnie chorej i cierpiącej – na jej prośbę lub za zgodą jej najbliższych.

Flegmatyk – człowiek o osobowości apatycznej i ospałej.

Grupa społeczna – zbiorowość złożona z co najmniej trzech osób, które współdziałają ze sobą, aby zrealizować wspólne cele.

Hedonizm – postawa, w której miarą dobrego życia jest korzystanie z przyjemności i unikanie przykrości. Hedoniści wyżej cenią takie wartości, jak wolność, dostatnie życie, przyjemne spędzanie czasu.

Homo sovieticus – typ mentalności charakterystyczny dla osób, które przez wiele lat żyły w systemie komunistycznym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i w Związku Sowieckim. Człowieka sowieckiego cechuje bierność wobec zmian zachodzących w otoczeniu społecznym, brak samodzielnego myślenia, unikanie aktywności publicznej i obywatelskiej. W swoich relacjach z władzami państwowymi zachowuje on postawę roszczeniową.

Homogenizacja – proces polegający na stopniowym ujednolicaniu form kultury o początkowo zróżnicowanym charakterze, np. przez łączenie elementów kultury wysokiej i kultury masowej.

Imigracja – napływ ludności do danego kraju.

Imigrant – osoba, która dobrowolnie lub z konieczności zdecydowała się na przyjazd do obcego państwa w celu osiedlenia się lub długotrwałego pobytu.

In vitro – zabieg polegający na połączeniu komórek rozrodczych w warunkach laboratoryjnych.

Inżynieria genetyczna – ingerencja w materiał genetyczny, która skutkuje zmianą cech dziedzicznych danego organizmu. Jej celem jest wzmocnienie cech pożądanych przy jednoczesnej likwidacji cech niekorzystnych. Dzięki procedurom inżynierii genetycznej powstają organizmy zmodyfikowane genetycznie, czyli GMO (ang. *Genetically Modified Organisms*).

Karta Polaka – dokument potwierdzający przynależność do narodu polskiego i dający różnego rodzaju uprawnienia, niezapewniający jednak obywatelstwa ani prawa do bezwizowego wjazdu do Polski i osiedlenia się w ojczyźnie.

Kolektywizm – pogląd, zgodnie z którym jednostka jest przede wszystkim częścią większej wspólnoty, a jej dobro nie może być stawiane ponad dobrem społeczeństwa.

Komunikowanie się – proces przekazywania informacji. Uczestniczą w nim dwie strony: nadawca i odbiorca. Komunikacja odbywa się na dwa sposoby: werbalnie (za pomocą słów) i niewerbalnie (za pomocą mowy ciała: mimiki, gestów itp.).

Konflikt społeczny – spór między jednostkami, zbiorowościami lub klasami społecznymi, który powstaje w wskutek sprzeczności interesów lub niezgodności poglądów. Często powoduje nasilenie się wzajemnej niechęci, a nawet pojawienie się wrogości.

Konkubinat – nieformalny związek dwóch osób pozostających we wspólnym pożyciu, nieusankcjonowany prawnie ani religijnie.

Kontrkultura – ideologia i działalność grup społecznych, w tym grup artystycznych, których celem jest wyzwolenie człowieka z represyjnych więzów kultury oficjalnej oraz stworzenie warunków dla rozwoju kultury alternatywnej, umożliwiającej rozwój jednostki w duchu indywidualizmu i tolerancji.

Kontrola społeczna – ogół środków stosowanych przez zbiorowość po to, aby postępowanie jednostki było zgodne z obowiązującymi normami i wartościami. Do środków tych należą m.in. sankcje oraz działania instytucji (np. policji i sądów).

Ksenofobia – postawa charakteryzująca się lękiem, a nawet wrogością wobec ludzi z obcych kultur lub cudzoziemców.

Kultura masowa – kultura, której wytwory są kierowane do licznego i zróżnicowanego grona odbiorców oraz rozpowszechniane za pośrednictwem środków masowego przekazu (np. internetu, telewizji czy prasy).

Mediacja – metoda rozwiązywania sporów. W osiągnięciu porozumienia uczestnikom sporu pomaga bezstronna osoba trzecia – mediator.

Melancholik – człowiek o osobowości pełnej smutku i refleksyjnej

Migracja – przemieszczanie się ludności, skutkujące jej osiedleniem się w innym miejscu na stałe lub na dłuższy czas.

Monogamia – związek jednej kobiety z jednym mężczyzną.

Naród – ukształtowana historycznie trwała wspólnota, której członkowie mają własne terytorium, język, kulturę oraz poczucie tożsamości i odrębności od innych zbiorowości, a także posiadają państwo albo dążą do jego utworzenia.

Naturalizacja – przyznanie cudzoziemcowi obywatelstwa państwa, w którym przebywa on na stałe.

Normy moralne – określają, jakie postępowanie jest uznawane przez społeczeństwo za dobre, pożądane, słuszne, a jakie – za złe, naganne, niesłuszne. Ich nieprzestrzeganie rodzi w jednostce poczucie winy (wyrzuty sumienia).

Normy obyczajowe – regulują postępowanie w różnych sytuacjach z życia codziennego, np. sposób ubierania się, formy obchodzenia świąt. Określają, jakie zachowania w danej sytuacji są właściwe, a jakie – niewłaściwe, co wypada robić, a czego nie.

Normy prawne – wskazują, jakie zachowania są wymagane lub zabronione przez państwo oraz jakie konsekwencje (kary) grożą za złamanie danego nakazu lub zakazu.

Normy religijne – obowiązują tylko członków danej wspólnoty wyznaniowej. Określają m.in. ich obowiązki religijne (np. przestrzeganie postu w określone dni), a także zawierają wskazania o charakterze etycznym (np. przykazanie „Nie kradnij!").

Normy społeczne – reguły określające, jak w danym społeczeństwie należy postępować w konkretnych sytuacjach lub jakie zachowania są niewłaściwe.

Obrzęd przejścia – rytuał, podczas którego jednostka otrzymuje nowy status społeczny, co skutkuje zmianą postrzegania i traktowania tej osoby przez innych ludzi.

Osobowość – zbiór cech psychicznych danego człowieka, które kształtują jego sposób myślenia, odczuwania i zachowania. Do elementów składających się na osobowość należą m.in. charakter, temperament, inteligencja, postawy, emocje i potrzeby.

Poligamia – związek przedstawiciela jednej płci z kilkoma przedstawicielami drugiej płci.

Polityka społeczna – działania podejmowane przez państwo i inne instytucje w celu polepszenia warunków życia ludności i rozwiązania problemów społecznych, w tym problemu wykluczenia.

Potrzeba – odczuwalny brak czegoś, co jest potrzebne danemu człowiekowi do życia. Wyróżnia się potrzeby niższego rzędu (naturalne, bezpieczeństwa, przynależności) i potrzeby wyższego rzędu (uznania i szacunku, samorealizacji, duchowe).

Pozycja społeczna – miejsce jednostki w hierarchii społecznej.

Prywatyzacja religii – zjawisko polegające na indywidualizacji wiary, która zaczyna odnosić się do osobistych doświadczeń i przekonań danej jednostki, oraz na ograniczaniu religijności do prywatnej sfery ludzkiego życia.

Rasizm – przeświadczenie o wyższości jednej rasy ludzkiej nad innymi.

Religia – zespół wierzeń dotyczących m.in. istnienia wielu bóstw lub jednego Boga, ich roli w świecie oraz celu ludzkiego życia. Ważnym elementami religii są ponadto związane z wiarą symbole, obrzędy i rytuały.

Repatriacja – procedura sprowadzania do państwa ojczystego rodaków, którzy często z przyczyn niezależnych od siebie znaleźli się poza jego granicami.

Resocjalizacja – modyfikacja osobowości i zachowań jednostki w celu przystosowania jej do życia w zbiorowości. Łączy się z działaniami, które umożliwiają danej osobie przyswojenie norm i wartości,, których osoba ta nie miała możliwości poznać wcześniej lub które zostały przez nią odrzucone. Celem resocjalizacji jest skłonienie człowieka, aby zrezygnował z dotychczasowych reguł postępowania, sprzecznych z tymi przyjętymi przez jego otoczenie.

Rodzina – grupa społeczna – często złożona ze spokrewnionych ze sobą osób – w której dorośli biorą odpowiedzialność za wychowanie dzieci.

Rodzina nuklearna – rodzina, która składa się z pary dorosłych osób i ich dzieci.

Rodzina zastępcza – rodzina, w której osoby dorosłe wychowują osoby niepełnoletnie niebędące ich dziećmi biologicznymi ani adoptowanymi.

Rola społeczna – ogół postaw i zachowań związanych z posiadaniem określonego statusu społecznego, np. rola rodzica, dziecka, ucznia, żołnierza, pracownika.

Ruchliwość społeczna – dokonywane przez jednostkę lub grupę zmiany miejsca w ramach istniejącej struktury społecznej.

Sangwinik – człowiek o osobowości wesołej, energicznej i aktywnej.

Sekularyzacja – zespół zjawisk, działań i tendencji prowadzących do stopniowego zmniejszenia znaczenia religii w społeczeństwie.

Społeczeństwo – trwała zbiorowość ludzka zamieszkująca określone terytorium i posiadająca własną kulturę. Jest najbardziej złożoną formą życia społecznego: składa się z wielu różnych grup i organizacji, a także posiada własne instytucje. Społeczeństwo najczęściej tworzą mieszkańcy danego państwa.

Społeczność lokalna – szczególny rodzaj społeczności, w której ludzie są ze sobą związani przez fakt wspólnego zamieszkiwania w jednej miejscowości lub tej samej okolicy.

Socjalizacja – proces, w którym jednostka zdobywa umiejętności konieczne do życia w społeczeństwie oraz poznaje zasady postępowania obowiązujące w jej otoczeniu. Człowiek socjalizuje się dzięki oddziaływaniu różnych zbiorowości i instytucji, m.in. rodziny, szkoły, mediów.

Socjalizacja odwrócona – proces, w którym przedstawiciele młodszego pokolenia oddziałują na osoby starsze, np. uczą ich nowych umiejętności lub zaznajamiają z nowymi wzorcami kulturowymi.

Socjologia – nauka poświęcona zjawiskom i procesom, które zachodzą w zbiorowym życiu jednostek.

Społeczeństwo nomadyczne (pasterskie) – wspólnota składająca się z niewielkiej liczby ludzi wędrujących w poszukiwaniu pastwisk dla hodowanych zwierząt. Jej organizacja opiera się na powiązaniach rodzinnych i pokrewieństwie. Występuje w niej tradycyjny podział pracy ze względu na płeć.

Społeczeństwo postprzemysłowe (postindustrialne) – w tego typu wspólnocie produkcja, której przedmiotem są dobra o charakterze niematerialnym (informacje, usługi), opiera się przede wszystkim na nowych technologiach: automatyzacji, komputeryzacji, robotyzacji. Charakterystyczną cechą struktury społecznej jest przewaga liczebna pracowników zatrudnionych w sektorze usług nad pracownikami zatrudnionymi w przemyśle i rolnictwie.

Społeczeństwo przemysłowe (industrialne) – ukształtowało się w wyniku rewolucji przemysłowej zapoczątkowanej w XVIII w. w Europie. Do zjawisk charakterystycznych dla tego typu społeczeństwa należały m.in.: masowa migracja ludności ze wsi do miast, wzrost znaczenia przemysłu, produkcja oparta na pracy maszyn, powstawanie dużych ośrodków miejskich oraz pojawienie się nowych grup zawodowych.

Społeczeństwo rolnicze – jego członkowie prowadzą osiadły tryb życia, który jest związany z uprawą roślin i hodowlą zwierząt na określonym obszarze.

Społeczeństwo zbieracko-łowieckie (pierwotne) – zazwyczaj niewielka wspólnota zbieraczy i łowców, którzy nie zamieszkują na stałe danego obszaru i często przemieszczają się w poszukiwaniu żywności. Organizacja takiej społeczności opiera się na związkach rodzinnych i na pierwotnym podziale na zajęcia kobiece i męskie.

Stereotyp – jednostronny i uproszczony obraz danej zbiorowości, grupy społecznej lub kategorii osób. Stereotypy mogą być pozytywne lub negatywne.

Stratyfikacja – podział społeczeństwa na hierarchicznie uporządkowane warstwy społeczne, zróżnicowane pod względem dostępu do dóbr szczególnie cenionych, takich jak władza, bogactwo czy prestiż.

Subkultura – względnie spójna grupa społeczna funkcjonująca na obrzeżach kultury dominującej lub poza jej głównym, oficjalnym nurtem (w podziemiu, jako tzw. underground). Przedstawiciele subkultur wyrażają swoją odrębność przez negowanie powszechnie akceptowanych wzorów. Do subkultur są zaliczani m.in. hipisi, punki, hiphopowcy czy skejci.

Szowinizm – stanowisko, które wyraża się w nienawiści do innych narodów i w bezkrytycznym stosunku do własnej nacji: wyolbrzymianiu jej zalet i niedostrzeganiu jej wad.

Tolerancja a akceptacja – tolerancja to poszanowanie dla odmiennych poglądów, wierzeń i zwyczajów, natomiast akceptacja oznacza ich uznanie za słuszne i zgodne z osobistymi oczekiwaniami.

Tożsamość narodowa – wewnętrzne przekonanie jednostki o jej narodowości. Na tożsamość tego typu składają się dwa zasadnicze elementy: świadomość narodowa i znajomość kanonu narodowego.

Uchodźca – osoba, która musiała opuścić swój kraj z powodu dyskryminacji lub prześladowań.

Warstwa społeczna – zbiorowość wyodrębniona ze społeczeństwa ze względu na łączące jej członków styl życia, wykształcenie, możliwość wpływania na władzę lub prestiż.

Zbiorowość społeczna – nietrwałe skupisko ludzkie funkcjonujące w określonym miejscu i czasie. Poczucie wspólnoty (przynależności) i więzi między tworzącymi ją osobami wynikają z obiektywnych okoliczności zewnętrznych, często z przypadkowych sytuacji.

Indeks rzeczowy i osobowy

A
aborcja 102
Aborygeni 203
adaptacja 117, 201
Adler Alfred 15
afirmacja 38
akceptacja 38
akulturacja 200
Aleuci 204
alienacja 42
Ałtajczycy 207
antysemityzm 185
aprobata 23
arbitraż 51
asertywność 48
asymilacja 200–201
autochtoni 203
autoprezentacja 48
awans społeczny 114, 117

B
Bandura Albert 15
bezrobocie 132–133
bikiniarze 96
buddyzm 87
Buriaci 206
burza mózgów 51

C
Chakasowie (Chakasi) 207
charakter 12
chłopi 116–117
chrześcijaństwo 87
Czukcze 207
Czuwasze 207
czynniki narodotwórcze 154

D
Dahrendorf Ralph 127
degradacja społeczna 114, 116
diaspora 194
DINK (*double income, no kids*) 34
dyferencjacja 118
dyfuzja kulturowa 71

E
ego 14
emigracja 138
– zarobkowa 117
emo 97
emocje 16
eskalacja konfliktu 50
etnocentryzm 76
etos inteligencki 118
eudajmoniści 20
eurosieroctwo 35
eutanazja 104
Ewenkowie (Tunguzi) 207

F
forma tożsamości narodowej 159
Freud Zygmunt 14

G
globalizacja 71
goci 97
grupa społeczna 8

H
hedoniści 20
hinduizm 87, 89
hiphopowcy 97
hipisi 96
Hipokrates 12
homogenizacja 81
homo sovieticus 117

I
id 14
imigracja 138
imigranci 138–139
Indianie 205
industrializacja 63
instrumenty aktywizujące 131
instytucje
– eksperckie 101
– społeczne 8
integracja 76, 201
inteligencja 116–118
inteligencja emocjonalna 16
Inuici 205
in vitro 103
inżynieria genetyczna 104
islam 87

J
Jakuci 206
judaizm 87, 89
Jung Karol Gustaw 15

K
kampanie społeczne 42
kara śmierci 103
Karta Polaka 197
Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) 134
klasa
– niższa 113
– społeczna 112–113
– średnia 113

– wyższa 113
klauzula sumienia 102
Kołakowski Leszek 184
komercyjność 80
komponent
– behawioralny 184
– emocjonalny 184
– poznawczy 184
komunikacja 46–47
– niewerbalna 46–47
– werbalna 46
komunikat 46
konflikt
– ról 6
– społeczny 50–51, 127
konformizm 17, 23
konkordat 88
konkubinat 32
kontestacja społeczna 71
kontrola
– wewnętrzna 25
– zewnętrzna 25
kółko przyjacielskie 34
krąg kulturowy 69
kryzys rodziny 35
ksenofobia 185, 189
kultura 68
– indywidualistyczna 74
– kolektywistyczna 74
– konfiguratywna 70
– ludowa 69
– masowa (popularna) 69, 80–82
– narodowa 69, 155
– postfiguratywna 70
– prefiguratywna 70
– wysoka (elitarna) 69

M
makdonaldyzacja 81
małżeństwo 32
Marks Karol 113, 126
Maslow Abraham 7
mass media 101
matriarchat 33
Mead Margaret 70
mediacje 51
metalowcy 96
metody generowania pomysłów 51
migracja 114, 138
migranci 138, 140
mniejszość
– etniczna 168, 170
– narodowa 168–170
model wielkiej piątki 13
modele polityki narodowościowej 202
monogamia 33

N
nacjonalizm ekspansjonistyczny 185
nadawca 46
naród 150
– nowoczesny 151–152
– polityczny 151
negatywny stereotyp ukryty 185
negocjacje 51
netykieta 25
Nieńcy (Samojedzi) 206
nierówności
– dochodowe 124–125
– społeczne 124, 126
– szans życiowych 126
nietolerancja 39
nomenklatura partyjna 116
nonkonformizm 23
normy
– moralne 22
– obyczajowe 22
– prawne 22
– religijne 22
– społeczne 22, 25

O
„obcy" 41
obrzędowość doroczna 90
obrzędy przejścia 91
odbiorca 46
organizacje pozarządowe 100
osobowość 12

P
partie polityczne 100
patriarchat 33
perswazja 17
Piaget Jean 28
piramida
– Maslowa 7
– nienawiści Allporta 189
pluralizm wartości 21
poligamia 33
polityka
– asymilacyjna (unifikacyjna) 202
– integracyjna (równościowa) 202
– pluralistyczna (wielokulturowa) 202
– społeczna 131
Polonia 194
postawa 17
potrzeba 7
pozytywny stereotyp ukryty 185
prawa mniejszości 179
prewencja 25
proces decyzyjny 51
przemysł kulturalny 81
przymus społeczny 70
prywatyzacja religii 88
punki 96

R
racjonalność 16
rasizm 185
religia 86–87, 157
religijność 86
Renan Ernest 152

repatriacja 196
repatrianci 196
resocjalizacja 30
rewolucja 76, 127, 138
– amerykańska 151
– francuska 151
– obyczajowa 34
– przemysłowa 34, 63, 70
rezerwaty 203–205
robotnicy 63, 116–117
rodzina 32
– bez małżeństwa 32
– matrylinearna 33
– niepełna 32
– nuklearna 32
– patrylinearna 33
– poszerzona 32
– rekonstruowana 32
– tęczowa 34
– zastępcza 32
– z dziećmi adoptowanymi 32
Rogers Carl 15
rola społeczna 6
ruchliwość społeczna 114

S
sankcje 23
sekta 87
sekularyzacja 88
separacja 76, 201
skinheadzi (skini) 97
socjalizacja 28, 70
– odwrócona 30
– pierwotna 28
– wtórna 29
społeczeństwo 8
– indywidualistyczne 75
– informacyjne 64
– kolektywistyczne 75
– konsumpcyjne 64
– masowe 64
– nomadyczne (pasterskie) 60, 62
– nowoczesne 60, 65
– otwarte 64
– postprzemysłowe (postindustrialne) 60, 64
– przemysłowe (industrialne) 60, 63
– rolnicze 60, 62
– tradycyjne 60, 65
– zbieracko-łowieckie (pierwotne) 60–61
społeczność 8
– lokalna 8
status społeczny 6
statusy
– osiągane 6
– przypisane 6
stereotyp 40, 76, 184
struktura społeczna 112
stygmatyzacja 40
subkultura 94
superego 14
„swoi" 41
syndrom myślenia grupowego 10
system wartości 20
szanse życiowe 126
szok kulturowy 76
szowinizm 185

Ś
świadomość narodowa 155, 158
światopogląd 20

T
temperament 12
think thanki 101
tolerancja 21, 38
tożsamość 9
– narodowa 158–159
transformacja ustrojowa 116
treść tożsamości narodowej 159
Tuwińcy 206
typ
– ektomorficzny 13
– endomorficzny 13
– mezomorficzny 13

U
ubezpieczenia społeczne 134–135
ubóstwo 134
uchodźcy 138–139
uspołecznienie 28
uwarstwienie polskiego społeczeństwa 119

W
warstwy społeczne 113
wartości 20–22, 74
watchdogs 101
Weber Max 113
wiara 86, 155
wielokulturowość 74
wielowarstwowa tożsamość narodowa 162
więzi społeczne 8
wolność religijna 88
wskaźnik Giniego 124
wykluczenie społeczne 130
wymiana międzykulturowa 76

Z
Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) 134
zasada
– pomocy 10
– wzajemności 10
– zaufania 10
zbiorowość społeczna 8
zderzenie kultur 76

Lektury do zagadnień poruszonych w podręczniku wymienione w podstawie programowej

- Gawrycki M.F., *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 2010.
- Humphrey C., *Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie*, tłum. A. Halemba, Kęty 2010.
- Rakowski T., *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2014.
- Witek H., *Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego*, Warszawa 2009.

Propozycje lektur, które pogłębiają zagadnienia poruszone w podręczniku

- Andreski S. [Andrzejewski S.], *Czarnoksięstwo w naukach społecznych*, tłum. S. Andreski i J. Sowa, Warszawa 2002.
- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Warszawa 2009.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2013.
- Berger P.L., *Zaproszenie do socjologii*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 1998.
- Bisko A., *Polska dla średnio zaawansowanych. Współczesna polskość codzienna*, Kraków 2014.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi: teoria i praktyka*, tłum. B. Wojciszke, Sopot 2016.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, tłum. O. Ziemilska i A. Ziemilski, Warszawa 2014.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, Warszawa 2009.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. P. Śpiewak i H. Datner-Śpiewak, Warszawa 2011.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, tłum. A. Jankowski, Poznań 2007.
- Hamer H., *Rozwój umiejętności społecznych. Jak skuteczniej współpracować i dyskutować*, Warszawa 1999.
- Horney K., *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegołowska, Poznań 2018.
- Kołakowski L., *Mini wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2003.
- Ortega y Gasset J., *Bunt mas*, tłum. P. Niklewicz, Zakrzewo 2016.
- Osborne R. i Van Loon B., *Socjologia od podstaw*, tłum. B. Gadomska, Warszawa 2000.
- Ritzer G., *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, tłum. L. Stawowy, Warszawa 2005.
- Seligman M., *Optymizmu można się nauczyć*, tłum. A. Jankowski, Poznań 2010.
- Szlendak T., *Architektonika romansu*, Warszawa 2002.

Przydatne linki internetowe

- www.cbos.pl – Centrum Badania Opinii Społecznej
- www.diagnoza.com – badanie warunków i jakości życia Polaków
- mniejszosci.narodowe.mswia.pl – informacje o mniejszościach narodowych i etnicznych
- migracje.gov.pl – mapy i dane statystyczne na temat imigrantów i służb migracyjnych w Polsce
- www.migracje.uw.edu.pl – Ośrodek Badań nad Migracjami
- udsc.gov.pl – Urząd do Spraw Cudzoziemców
- www.unhcr.org/pl/ – Wysoki Komisarz ONZ do Spraw Uchodźców
- stat.gov.pl/obszary-tematyczne – opracowania Głównego Urzędu Statystycznego
- stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/ – Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011
- swaid.stat.gov.pl – Dziedzinowe Bazy Wiedzy GUS
- episkopat.pl – Konferencja Episkopatu Polski
- ekumenia.pl – Polska Rada Ekumeniczna
- www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych
- isap.sejm.gov.pl – Internetowy System Aktów Prawnych

Spis zdjęć:

Okładka: Gallo Images Poland/Getty Images/IR_Stone.

Archiwum Szkoły Języka i Kultury Polskiej UŚ: s. 192/2 (letnia szkoła na uniwersytecie w Irkucku); **Bartłomiej Kiełtyka/Zjednoczenie Łemków**: s. 174 (łemkowska Watra); **BE&W**: Alamy Live News/Paul Stewart – s. 165, Heritage Images/Museum of London – s. 70, Imagno – s. 11; **BE&W/Alamy**: s. 97 (Emo), 207 (Czukcze), AA World Travel Library – s. 164, Bill Bachman – s. 203 (Aborygeni), Charles Stirling – s. 205 (Indianie), GL Archive – s. 203 (Ajnowie), Guillem Lopez – s. 206 (Tuwińcy), History and Art Collection – s. 203 (Bronisław Malinowski), Patrick Guenette – s. 91, Rawdon Wyatt – s. 149, Serhii Chrucky – s. 192/4 (dzielnica Avoncale w Chicago); **East News**: AFP/Anadolu Agency/Isabel Infantes – s. 127, Alaska Stock/Chris Arend – s. 204 (Aleuci), Bosar – s. 69 (wystawa), Damian Klamka – s. 174 (Chaczkary), HBO – s. 81, Krzysz of Chojnacki – s. 69 (obraz Procesja w okolicach Krakowa), 174 (kościół w Krempachach), 175 (cmentarz karaimski), Laski Diffusion – s. 117, SE/Piotr Lampkowski – s. 174 (Festiwala Romów), Wojtek Laski (s. 116); **Forum**: Agencja Wschód – s. 175 (tablica drogowa), Andrzej Sicor – s. 173 (teatry stodolane), ITAR-TASS – s. 207 (Czuwasze), Marek Skorupski – s. 175 (kaszubskie abecadło), Reuters/Ilya Naymushin – s. 207 (Chakasowie), Valcemar Doveiko – s. 192/1 (szaleta Polaków), ZUMA Press/PhotoXpress – s. 207 (Nieńcy); **gazetaolsztynska.pl**: s. 172 (Festiwal „Lkolomyja"); **Gallo Images Poland/Getty Images**: Andrew Bannister – s. 61, Contributor/Daniel Knighton – s. 69 (koncert Stinga), Contributor/Education Images – s. 59, Corbis/Michel Setboun – s. 76, Corbis/David Turnley – s. 206 (Buriaci), Dmitry Chulov – s. 62, Frederic Cirou – s. 5, glaser – s. 111, Joshua Fis-Hekin – s. 96 (hipis), Tim Graham Photo Library – s. 74, TASS/Kirill Kukhmar – s. 207 (Altajczycy), UIG/AGF/White Fox – s. 205 (Inuici), UIG/AGF/PYMCA s. 97 (skinheac); **Getty Images/iStock**: invisiblewl – s. 41 (masajscy wojownicy); **Komitet Wyborczy Wyborców Mniejszość Niemiecka:** s. 172 (Logo Komitetu Wyborczego Mniejszości Niemieckiej); **obywatel.gov.pl**: s. 197 (wzór Karty Polaka); **PAP**: Adam Hawałej – s. 172 (Festiwal Orkiestr Dętych), Dominik Kulaszewicz – s. 174 (Omlanie), Grzegorz Michałowski – s. 173 (koncert na dzwonkach), Jerzy Ruciński – s. 192/3 (siedziba redakcji czasopisma „Kultura"), Leon Stankiewicz – s. 172 (folklor białoruski), Zdzisław Lenkiewicz – s. 173 (lirewska szkoła w Puńsku); **Przemysław Traczyk**: s. 172 (ukraiński cmentarz na Woli); **Redakcja miesięcznika „Život"**: s. 174 („Život"); **Reporter**: Dziennik Polski/Anna Kaczmarz – s. 90 (procesja w Boże Ciało), Jacek Dominski – s. 200, Karol Makurat – s. 90 (orszak Trzech Króli), Łukasz Jóźwiak – s. 175 (muzułmanie w Bohonikach), Tadeusz Koniarz – s. 174 (tabor Romów), Tomasz Rytych – s. 69 (pomnik Józefa Piłsudskiego), Wojciech Stróżyk – s. 193 (Muzeum Emigracji), Wojtek Pacewicz – s. 172 (Festiwal „Basowiszcza"); **Rosyjskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe**: s. 173 (RSKO); **Shutterstock**: s. 8, 30, 47, 49, 67, 96 (bikiniarze, punk, metalowiec), 97 (hiphopowiec, gotka), 155, 173 (święto Maslenica), 174 (cerkiew na Łemkowszczyźnie), 197 (Dom Polonii w Pułtusku), anancoart – s. 63, Andrew Berezovsky s. 207 (Ewenkowie), Andrew V. Marcus – s. 148, Dmitry Skilkov – s. 163, Dokshin Vlad – s. 162, Natursports – s. 41 (kibice na meczu), pietrbb – s. 173 (pomnik ofiar Holokaustu), rkl_foto – s. 39, Tatiana Gasich – s. 206 (Jakuci), Wojciech Dziarosz – s. 173 (Muzeum Polin); **Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji**: s. 42; **TVP Białystok**: s. 175 (magazyn „Tatarskie wieści"); **Urząd Miejski w Zelowie**: s. 173 (warsztaty w Klubie Czeskim); **Związek Karaimów Polskich**: s. 175 (karaimskie serwisy internetowe).

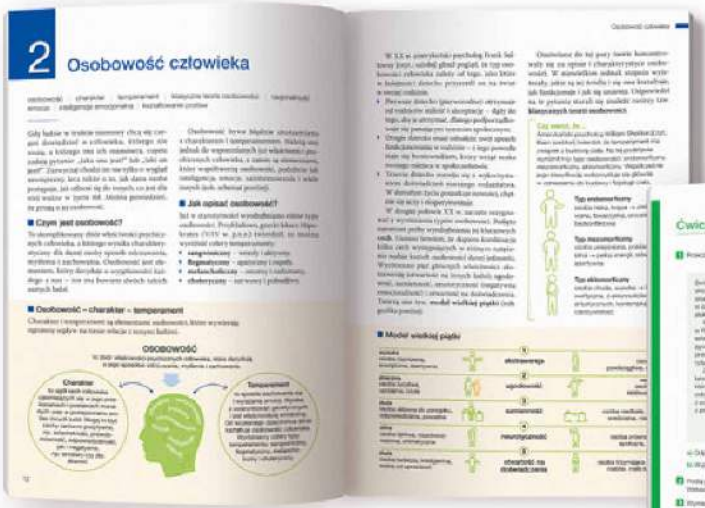
Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku.
Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

nowa era *Twoje mocne strony*

W centrum uwagi

Seria *W centrum uwagi* dla zakresu rozszerzonego zawiera zintegrowane treści z zakresu podstawowego.

W części 1 podręcznika zostały omówione tematy dotyczące życia społecznego oraz różnorodności kulturowej współczesnego świata, w tym zagadnienia poświęcone narodowi i mniejszościom narodowym. W publikacji szczególny nacisk położono na kształtowanie postaw obywatelskich i doskonalenie najważniejszych umiejętności przedmiotowych, takich jak analiza danych statystycznych, tekstów źródłowych i rysunków satyrycznych.

Wyjaśnianie ważnych zagadnień

Czytelne tabele i schematy ułatwiają zrozumienie i zapamiętanie istotnych treści przedmiotowych.

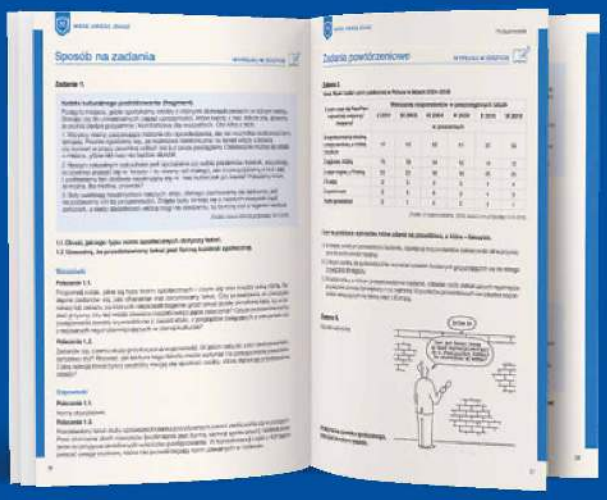
Wiedza w praktyce

Różnorodne ćwiczenia pozwalają kształcić wymagane umiejętności i utrwalać zdobytą wiedzę.

WIESZ, UMIESZ, ZDASZ

W podręczniku znalazły się elementy kształcące kluczowe umiejętności zawarte w podstawie programowej. *Wiesz, umiesz, zdasz* to blok powtórzeniowy, który pozwala uporządkować wiedzę z danego rozdziału i utrwalić umiejętności opanowane na lekcjach. Na ten blok składają się *Podsumowanie* z najważniejszymi informacjami, instrukcja *Sposób na zadania* oraz *Zadania powtórzeniowe*.

Nowa Era Sp. z o.o.
www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl
Centrum Kontaktu: 801 88 10 10, 58 721 48 00

ISBN 978-83-267-3673-5